અને પુત્રીઓ એ સર્વે એકજ કુટુંબમાં વસનારાઓની મનોવૃત્તિઓ જુદા જુદા દોર ઉપર મરજી પ્રમાણે ચાલે છે; એવા વિવિધ પ્રકૃતિઓના સંમેલનથી કુટુંબના વર્તનમાં વિવિધ પરિવર્તન થયા કરે છે જ અને તેથી વિપરીત પરિણામનાં દર્શનો થયા કરે છે. આમ વિવિધ વિચારવાળા મનુષ્યો એક ઘરમાં ભેગા મળવાથી કુટુંબમાં ભક્તિભાવ અને ઐક્યની થોડી ઘણી પણ ન્યુનતા થવા માંડે છે, એ ન્યુનતાને લઇને ગૃહરાજ્યની પ્રવૃત્તિમાં અનેક જાતના ઉપદ્રવો ઉભા થાય છે. પિતા-પુત્ર, ભાઈ-ભગિની, માતા-પુત્રી, પતિ-પત્નિ આદિના સંબંધો પરસ્પર તેમ એક એક સાથેના ભિન્ન ભિન્ન વિચારના હોય તો તેમના સ્નેહમાં શિથિલતા થઈ જાય છે, જેથી કરીને શ્રાવક સંસારનું શકટ ભિન્ન છિન્ન બની અટકી પડે છે. ઘણાક અનર્થો, કુચેષ્ટાઓ અને ઉચ્છૃંખલપણાના પ્રસિદ્ધ તેમ ગુપ્ત દષ્ટાંતો જે આપણે સાંભળીયે છીએ તેનું કારણ ભેગા જોડાયલાં સ્ત્રી-પુરૂષના વિચારમાં આવી ભિન્નતા સિવાય બીજું કવચીતજ હોય છે. પિતા-પુત્રનો સંબંધ કે જે જૈન વ્યવહારથી ઘણો ઉચ્ચતા ભરેલો છે તે સંબંધ ભિન્ન ભિન્ન વિચારોને લઇને તુટી જાય છે. સ્વતંત્રતાના પ્રવાહમાં તણાતો તરૂણ પુત્ર પોતાના માતા પિતાના અપાર ઉપકારોને ભુલી જાય છે અને તેનો અનાદર કરવાને ઉભો થાય છે. પિતા-પુત્રના કલેશો આપણા સાંભળવામાં વારંવાર આવે છે એવા કલેશ પૂર્વેકાળે હતાજ નહિ; તેવી રીતે જેમના આધારે આ સંસાર શકટ ચાલે છે અને જેમની ઉપર કુટુંબની ધુરા રહેલી છે તેવા સ્ત્રી-પુરૂષ કે જેમણે પોતપોતાના સ્વાત્રંતયમાં સુખ માનેલું છે, તે જેમ બને તેમ કોઇને પોતાથી અધિક ગણવા પ્રસન્ન રહેતા નથી. અને જેમ બને તેમ પોતાનું સ્વાતંત્ર સચવાય તેવા માર્ગ યોજી ગુરૂભક્તિથી, ભ્રાતૃભાવથી, માતા-પિતાના સ્નેહથી અને પ્રેમમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાનો માર્ગ કવચીત કવચીત લે છે.

· જેને પ્રાચીન સમયમાં મર્યાદા કહેતા હતા. જેના આધારે આર્ય સંસારની પૂર્ણ શુદ્ધિ રહેલી હતી, તે મર્યાદાનો ઘણે ભાગે આ સમયમાં લય થતો જાય છે. વૃદ્ધ અથવા વડીલ, વિદ્વાન અથવા પંડિત. કોઇની મર્યાદા રાખવી તે વાત પણ આજકાલના ઉચ્છૃંખલ યુવાનોમાં એક બંધનરૂપ અથવા વહેમરૂપ મનાય છે. તેથી તેની તરફ પૂર્ણ રીતે અણગમો બતાવવામાં આવે છે. નાની વયનાછોકરાઓ જમાનાના તેવા નઠારા સંસ્કારને લઇને પોતાના માબાપ અથવા વૃદ્ધ વડીલો તરફ વિચિત્ર રીતે વર્તે છે. અને ક્ષણે ક્ષણે મર્યાદાનો ભંગ કરે છે. તેમજ મુગ્ધ વયમાં રહેલા છે છતાં જાણે પ્રૌઢ થઈ ગયા હોય, તેમ વર્તવા પ્રયત્ન કરે છે. તેમની મનોવૃત્તિમાં હલકા વિચારનો જ પ્રાદુર્ભાવ થયા કરે છે. તેઓ સ્વતંત્રતાની તિવ્ર ઇચ્છા રાખે છે અને સ્વતંત્રતાનાએટલા બધા આગ્રહી બને છે કે કદી કોઇવાર માબાપ કે વડીલ તેમને હીત વચનો કહેવા જાય તો તેઓ એમ જાણે છે કે આ સર્વે આપણી સ્વતંત્રતાને તોડી નાખવા માગે છે, આથી તેઓ તેમના હિતવચનનો તિરસ્કાર પૂર્વક અનાદર કરે છે; જે અનાદર મર્યાદાનો તદ્દન ભંગ કરી નાખે છે. જ્યારે મર્યાદાનો

લોપ થયો તો પછી સંતાનોના વર્તનમાં કોઇ જાતનો સુધારો થઇ શકતો નથી. નિર્મર્યાદ પ્રજા પ્રતિદિન ઉન્માર્ગ-ગામી થતી જાય છે. અને તેથી અનેક જાતની હાની ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રાવક સંસાર અથવા આગળ વધીને આર્ય સંસારનો મુખ્ય આધાર મર્યાદા ઉપર છે. મર્યાદારૂપી કલ્પલતાના આશ્રયથી સંસારના વિવિધ વાંછીતો પુરા થાય છે અને સંસારની વ્યવસ્થા દૃઢ રીતે પ્રતિબદ્ધ રહે છે જે વ્યવસ્થાને લઇને સંસાર, ધર્મ, નિતિ અને શુદ્ધ વ્યવહારના તત્વોથી સુશોભીત બને છે. અને તેથી ગૃહસ્થાવાસની જે સાર્થકતા કહેવાય છે તે સર્વ રીતે પરીપૂર્ણ થાય છે.

જ્યારે એ વ્યવસ્થાનો ભંગ થઇ જાય છે તો ગૃહાવાસની સ્થિતિ વિચિત્રતામા આવી પડે છે. એ વિચિત્રતાનું મૂળ કારણ મર્યાદાનો ભંગ છે, જ્યારે ગુરૂવર્ગ તરફથી મર્યાદાનો ભંગ થાય છે, ત્યારે નાના છોકરા, માબાપ અથવા બીજા કોઇ વયોવૃદ્ધ કે જ્ઞાનવૃદ્ધ આગળ વીના પ્રયોજને અણપૂછે વચમાં ટાયલું કરવા આવે તેમને દેખીને પણ પોતાના કોઇ સહજ અનાચારના આચરણમાં લાજ ન પામે, બસ અમારા મનમાં એમ સત્ય લાગ્યું તો એમ કર્યું તેમાં તેનું શું લીધું! એવી દલીલથી પોતાને છેતરે છે. એ બધો પ્રભાવ અપૂર્ણ નવીન શિક્ષણના ફળ રૂપ છે, અથવા પોતાને પ્રાપ્ત થએલ અપૂર્ણ કેળવણીનો મહીમા છે, આવા વર્તનથી ગૃહસ્થાવાસની મર્યાદાનો તદ્દન ભંગ થઇ જાય છે, હું, મારૂં, મારો અભિપ્રાય-મારો વીચાર ઇત્યાદિ જે હુંપણાનું અભિમાન સર્વ વાતમાં જણાય છે, તે આપણા વ્યવસ્થીત ગૃહાવાસને તોડનારા સાધનો છે એમાં ક્ષણે ક્ષણે વિનયનો ભંગ થતો જોવામાં આવે છે, કેટલાક કુટુંબોમાં તો ઘરમાં જેટલા માણસો હોય, તે બધાના જુદા જુદા મત જોવામાં આવે છે, અને ક્ષણે ક્ષણે તેઓ એક બીજાથી જુદા પડતા માલુમ પડે છે, તેઓ સર્વમાં આત્મીયભાવ ધારણ કરી અહંભાવ સાથે મમત્વભાવમાં વધી જાય છે અને તેથી ગૃહસંસારની અવ્યવસ્થા વારંવાર થયા કરે છે

વર્તમાનકાળે આવાં વર્તનો કેવી રીતે અટકે તેવા ઉપાયો યોજવાની જરૂર છે જેથી શ્રાવક સંસારની દશામાં મોટો સુધારો થયા વીના રહેશે નહિ, જ્યાંસુધી એ સુધારો કરવામાં આવશે નહિ ત્યાંસુધી જૈન કોમમાં હિંમત, સાહસ. પરાક્રમ, અને આત્માર્પણ કરવાની શકિતઓ જાગૃત થશે નહિ, અનુભવી વિદ્વાનો એમ માને છે કે, યોગ્ય વય અને યોગ્ય અનુભવ થયા પછી અમુક મર્યાદાસુધી વ્યક્તિનું પ્રાધાન્ય હોય તોજ લાભ છે, બાકી તો ઉચ્છૃંખલતા અને સ્વતંત્રતા, કદાગ્રહ અને ક્રૂરતા વગેરે દુર્ગુણો સ્વતઃ અવિર્ભાવ પામે છે, તેમને નિયમમા રાખનારા ગુણો મેળવવામાંજ પ્રવૃતી કરવાની જરૂર છે, તે મેળવવાથીજ સાંસારીક દશામા મોટો ફેરફાર થઇ જાય છે, જે પરિણામે શૌર્ય, ઉદારતા અને એકાત્મભાવ આદિ સદ્દગુણોનો સંપાદક બને છે.

ગાંધી વલ્લભદાસ ત્રિભુવનદાસ.

श्री

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

तत्त्ववेदिष्वात्मनोऽन्तर्भावमभिलषता सकलकालं सर्वेण स्व-
विकल्पजल्पाचरणानां सार्थकत्वं यत्नतः परिचिन्तनीयम्,
तद्वेदिनां च पुरतःकीर्तनीयम्, ते हि निरर्थके-
ष्वप्यात्मविकल्पजल्पव्यापारेषु सार्थकत्वबुद्धिं कुर्वा-
णमनुकम्पया वारयेयुः ।

पुस्तक २०] वीर संवत् २४४८ श्रावण. आत्म. संवत् २७. [अंक १ लो.

नूतन् वर्ष प्रारंभ.

હરિગીત.

मांगलिक चतुष्क— (१)

વંદન કરૂં ત્રિવિધે પ્રભુ માંગલ્યકારક વીરને,
સાથે નમું ગુરૂ ગાૈતમ સ્થુલિભદ્ર આદિ મુનિંદ્રને,
તપ દાન શિયલને ભાવ સંયુત જૈનધર્મ શિરોમણી,
ઘટ ઘટ વિષે વ્યાપક થવા બળ અર્પજો ત્રિભુવન ધણી,

सद्गुरु वंदन— (२)

વળી નવિન વર્ષારંભમાં ગુરૂરાયને વંદન કરૂં,
આનંદવિજય સૂરિશની પ્રતિમા હ્રુદય પટ્ટપર ધરૂં,
ભવિજન કુમુદ વિકસાવવા શશિ જૈન વ્યોમ વિષે હતા,
વરસાવતા સદ્બોધ અમૃત આત્મ શીતલ કર હતા.

आशिर्वचन— (३)

ઉત્કર્ષ જૈન સમાજનો કરવા પ્રતિ દિન કર્મથી,
મિથ્યાત્વ ભાવ નિવારવા સ્યાદ્વાદ ચર્ચિશ મર્મથી;
ત્યાં પ્રથમ વિશિ પ્રવેશતા માંગલ્ય માલા અર્પતી,
આશિરૂ આત્માનંદની સફલી હજો ગ્રાહક પ્રતિ.

વેલચંદ ધનજી.

॥ नूतन वर्षारंभना उद्गारो ॥

જે સમયે ભારત વર્ષની જનતાનું જીવન સ્વરાજ્યની ભાવનામાં ઓતપ્રોત થઈ ગયેલું છે, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા કર્મ વીરો अहिंसा परमो धर्मः એ જૈન સિદ્ધાંતના ત્રિકાલબાધિત સૂત્રનું અવલંબન લઈ જેલને મહેલ માની નીડરપણે અનેક યાતનાઓ સહી રહ્યાં છે, પાશ્ચાત્ય જગત્ જે જડવાદને પ્રધાન માની આત્માની જેવી વસ્તુની હયાતી માનવામાં ઇનકાર કરતું હતું તે 'અનંત શક્તિમાન આત્મા છે' તેવું સમજવા લાગ્યું છે, પ્રાચીન આર્યોના આત્માના દિવ્ય મંદિરનો ઘંટનાદ રેવ૦ હોમ્સ જેવા ધર્માચાર્ય પોતાના અમેરિકાના દેવલમાં પ્રતિઘોષ કરી રહ્યા છે, જૈન જગતમાં પ્રાચીન આચાર્યોએ વારસામાં આપેલી અમૂલ્ય ગ્રંથ સમૃદ્ધિ પ્રકાશિત થતાં વિશ્વ ચક્તિ થઈ રહ્યું છે, અને સામાન્ય રીતે તે મનુષ્યો વિચાર અને સમજણની ભૂમિકાથી આગળ વધી પોતાનું જીવન કર્તવ્યમાં મૂકવા ઉત્સાહિત થઈ રહ્યાં છે તે મંગલ સમયે શ્રીમાન્ **પૂજ્યપાદ વિજયાનંદ સૂરિજીના** સૂક્ષ્મ દેહની શીતળ છાંયા નીચે વૃદ્ધિ પામતું અને આધ્યાત્મિક પ્રકાશના કિરણો ફેલાવતું "આ આત્માનંદ પ્રકાશ" આજે વીશમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે.

પ્રસ્તુત માસિકનું વીશમું વર્ષ વીશ સ્થાનકના અંતિમ 'તીર્થ પદની સંજ્ઞાને સૂચવતું હોવાથી એવી ભાવના ધારણ કરે છે કે જેમ સ્થાવર અને જંગમ તીર્થોને મન વચન અને કાયાથી સેવન કરનારા મનુષ્યો ભવસમુદ્રનો પાર જલ્દી પામે છે તેમ વર્તમાન વર્ષમાં વાચક વર્ગને એવી બોધદાયક સામગ્રી રજુ કરવી, કે જેથી તે પોતાના જીવન સંગ્રામના કલેશો ભુલી જઈ મોહાંધકાર દૂર કરી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું યથાર્થ પાલન કરી ભવસમુદ્રને તરવાની ચાવી પ્રાપ્ત કરે.

અત્યાર સુધી આ માસિક બાલ્ય વયને ઉચિત ચેષ્ટા ધારણ કરતું હતું. હવે તેથી આગળ વધી જ્ઞાનાનંદ રૂપ મસ્તીના—યુવાનીના—વિવિધ મનોરથો ઉત્પન્ન કરવાની ઉચિત વયમાં આવી પહોંચ્યું છે. જેથી જે જે સુવિચારો જનતા સમક્ષ આજ દીન પર્યંત મૂકેલા હતા, તે હવે સમયને અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી વધારે ઉચ્ચ કોટિમાં આગળ વધવા પ્રેરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે અને તે કેટલે અંશે સફળ થયું છે તેની પરીક્ષા સુજ્ઞ વાંચકો પાસે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે તપાસ કરાવવા અભિલાષા ધરાવે છે.

પ્રસ્તુત માસિકને પુષ્ટ કરનાર મુનિવરો અને સાક્ષરોના લેખો એ વાસ્તવિક રીતે પૂર્વાચાર્ય પ્રણીત મહાનદીઓનાં નિઝરણાં છે. એ ઝરણોમાંથી સહૃદય મનુષ્યો પોત પોતાના ક્ષયોપશમ દ્વારા પોતાની જડતા દૂર કરી શકે છે તેમજ મૃત્યુને જીતવા સુધીની નીડરતા, આત્મ સ્વાતંત્ર્ય અને ઉત્કટ ભાવનાઓ પ્રકટાવી

શકે છે, બ્રહ્મચર્ય દ્વારા પોતાના તેજની રક્ષા કરી શકે છે, ક્રોધાદિ અંતરંગ શત્રુ- ઓને ઓળખી તેથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે, પાપથી ડરે છે, અને મૈત્રી આદિ ભાવનાઓમાં આગળ વધી વૈરાગ્ય વાસિત થઈ આત્મજ્ઞાન ઉપર નિર્ભર બને છે. જેથી હવે પછી તે તે સહાય અર્પનાર વ્યક્તિઓને તેમજ જૈન સમાજના નૂતન યુવક સાક્ષરોને પ્રસ્તુત માસિક દ્વારા સ્વજ્ઞાનનો સદુપયોગ કરવા નમ્ર વિનંતી કરીએ છીએ.

જેટલી જેટલી જ્ઞાનની કળાઓ છે તેટલા વિશ્વ છે–અર્થાત્ સ્થૂળ વિશ્વ તેનું તેજ રહેવા છતાં જેમ અજ્ઞાનનાં આવરણો છેદાતાં જાય છે, તેમ તેમ તે નવા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનનાં પ્રકાશમાં વિશ્વ નવું રૂપ ધારણ કરે છે. વિશ્વ બદલાતું નથી–અને એજ હિસાબે, સર્વજ્ઞને સર્વ વ્યાપક ગણવામાં આવ્યા છે–પણ ક્ષયોપશમવાળા મનુષ્યનો આત્મા–તેનું જ્ઞાન–બદલાય છે. જેથી જેમ જેમ જ્ઞાનમાં ક્રમ વધતો જાય છે અને તે વધારે પ્રકાશિત થતું જાય છે તેમ તેમ જન્મ જરા મરણ વ્યાધિ દુઃખને વાસ્તવિક રીતે મનુષ્ય ઓળખે છે, તેનાથી નિર્ભય થતા શીખે છે, અનેક જન્મોના સંસ્કાર એ પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે એ ખરૂં; પરંતુ એ સંસ્કારો બીજા ઉત્તમ પ્રકારના વાંચનથી પ્રફુલ્લિત થતાં ફળરૂપતા ધારણ કરે છે.

ધર્મકાર્યમાં જીવન પસાર કરનાર વ્યક્તિઓના ભૂતકાળના સંસ્મરણો જેમ આનંદજનક હોય છે અને ભવિષ્યમાં ઉત્સાહ અને આવેગ પ્રેરી શકે છે તેમ ગતવર્ષના લેખોનું સિંહાવલોકન સંક્ષિપ્તમાં કરી જવા આ માસિક યોગ્ય ધારે છે તેમજ ભવિષ્ય કાળની કાર્યરેખા વાંચકો સમક્ષ સહૃદય લેખકોની સહાય સાથે સ્પષ્ટપણે વિવિધરંગી બનાવવા તેમજ શારીરિક માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ તરફ પ્રયાણ કરવા અધિષ્ઠાયક દેવને પ્રાર્થના કરે છે.

ગતવર્ષમાં નાના મોટા મળી ગદ્ય પદ્યાત્મક ૧૦૯ લેખો સુજ્ઞ વાંચકો સમક્ષ રજુ કરવામાં આવેલા છે જેમા ૨૯ પદ્ય લેખો અને ૮૭ ગદ્ય લેખોનો સમાવેશ થાય છે. મુનિરાજ શ્રી કર્પૂરવિજયજીએ ઓગણીશ લેખો લખી જૈનસમાજને અવનવી જાગૃતિ આપી છે. જેમાં સાધુ સાધ્વીઓ પ્રતિ હિતકારક શબ્દોથી કર્તવ્ય દિશા બતાવી સુંદર ભવિષ્ય ઘડવાની ભલામણ કરેલી છે; તેમજ કેળવણીનો પ્રશ્ન પણ વ્યવહારૂ રીતે યોગ્ય અને અસરકારક શબ્દોમાં પ્રતિપાદન કરેલો છે; આપણો ઉદય શી રીતે થાય ? તેમજ નિશ્ચિત લક્ષ–હિમ્મત અને ઇચ્છા શક્તિ વિગેરે તેજસ્વી લેખો દ્વારા જૈન સમાજ ઉપર નવીન પ્રકાશ પાડયો છે. શા. છોટાલાલ મગનલાલે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિબિંદુથી લગભગ સાત લેખો આપી જૈન દર્શનના પ્રાચીન ઇતિહાસના સંસ્મરણો સુંદર રીતે રજુ કર્યા છે. જેમાં ' નર નારાયણાનંદ કાવ્ય ' અને ' વસંત વિલાસ ' કાવ્યો મુખ્ય છે. એ બંધુને વર્તમાન વર્ષમાં જૈન દર્શનના ભૂતકાલીન ઇતિહાસનું વધારે સારા સ્વરૂ

-પમાં દર્શન કરાવવા વિનંતી કરીએ છીએ. શાહ વિઠ્ઠલદાસ મુળચંદના ' ઉદ્દેશની એકતા ' ' સ્વાવલંબન ' તથા ' ઉત્તમશીલ ' વિગેરે આઠ લેખોએ આ માસિકના કિંમતી પૃષ્ઠો રોકેલા છે. જે વાંચવાથી આત્માના સ્વાતંત્ર્ય વિગેરે ગુણોની ખીલવણી થાય છે. મી. મનસુખલાલ કિરતચંદ મહેતાએ રાષ્ટ્રીયશાળાના અભ્યાસ ક્રમની રૂપરેખાનો સમયાનુકૂળ લેખ લગભગ ચાર માસિકમાં પૂર્ણ કર્યો છે જે સ્વરાજ્યસ્થાપનાના વર્તમાન યુગધર્મમાં જૈન સાક્ષરોએ ઉહાપોહ કરી પાઠશાળાઓ માટે કયો ક્રમ ઘડવો જેને માટે વિચારો બહાર મુકવાની જરૂર છે.

જીવનમાં વિશુદ્ધમય વાતાવરણ, વર્તમાન જગતને કેવા મનુષ્ય જોઈએ, નિર્વિકલ્પ દશાનું સામર્થ્ય અને પરમપદના અભિલાષિની વ્યાધીરૂપે યુક્તિ એક ગદ્ય અને ત્રણ પદ્ય લેખો શાહ ફતેચંદ ઝવેરભાઈના છે. તેઓ જૈન ધર્મના અભ્યાસી હોઈ આ દિશામાં તેમણે વધારે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. અગ્યાર લેખો આ સભાના સેક્રેટરી ગાંધી વલ્લભદાસ ત્રિભોવનદાસના છે તે સઘળા અનેક દૃષ્ટિબિંદુથી લખાયેલ હોઇ સમાજ ઉપયોગી છે. તે માટે વિશેષ કાંઈ પણ લખવું તે આત્મશ્લાઘા કરવા જેવુ છે.

મનોભાવ, પાર્શ્વજીન સ્તુતિ એ બે લેખો શાહ કલ્યાણચંદ કેશવલાલના, ચેતનને, પ્રભુપ્રાર્થના, એ બે હરગોવનદાસ નાગરદાસ મહાજનીના તથા સામાયક કરવા વિષે, શ્રી મહાવીર પ્રભુનો જન્મ મહોત્સવ એ બે લેખો શા મનસુખલાલ ડાહ્યાભાઇ તથા શ્રી વીર જયંતી, એ નગીનદાસ ડાહ્યાભાઈ વૈદ્યના મળી સાત લેખો પદ્યમાં છે. શ્રી જિન સ્તુતિનો પદ્ય લેખ પારેખ પ્રભુદાસ બેચરદાસનો સંસ્કૃતમાં છે. આ બંધુ વર્તમાન સમયને જાણનારા હોઈ સમયાનુકુળ ગદ્ય લેખો પણ તેઓએ આગલા વર્ષમાં આ માસિકમાં આપ્યા હતા, તેવીજ રીતે તે દિશામાં પ્રયાસ કરવાની તેમને જરૂર છે.

સંઘવી વેલચંદ ધનજીના લગભગ સાત પદ્યાત્મક લેખો ભાવવાહી છે અને વાંચકોને રસ ઉત્પન્ન કરાવવા સાથે આધ્યાત્મિક ગૂઢ રહસ્યો સરળ બનાવનારાં છે બીજા પણ ગદ્ય પદ્યાત્મક લેખો કવિ સાંકળચંદ પીતાંબરદાસ વિગેરેના છે. જે જૂદાં જૂદાં દૃષ્ટિબિંદુઓ સમાજ સમક્ષ રજુ કરે છે. વકીલ નંદલાલ લલ્લુભાઈએ ફક્ત એકજ લેખ ' સ્વ ઓળખાણ સંબંધી વિચારણા ' નો આ વર્ષમાં આપેલ છે, જેથી આ માસિક તરફની તેમની લેખન પ્રવૃત્તિ વિસ્તારવા વિનતી કરીએ છીએ અને ગત વર્ષની લેખમાળાંની સારાસારતાની ચિંતવના સજ્જન વાંચકોની નિષ્પક્ષપાત તુલનામાટે સાદર કરીએ છીએ.

સંક્ષિપ્તમાં આટલું અવલોકન કરી આ માસિકના યથાર્થ પોષણ કરનારા મહાત્માઓનો તેમજ અન્ય લેખક બંધુઓનો આભાર માનવા સાથે આ નવા

વર્ષમાં સવિશેષપણે જૈન સમાજને લેખો દ્વારા નૂતન ભાવનાઓના દર્શનની આ માસિક દ્વારા અભિલાષા રાખીએ છીએ—

વિશેષ વિવેચનમાં નહિ ઉતરતાં પ્રસ્તુત માસિકના યોગક્ષેમનો રથ પરમાત્માના અધિષ્ઠાયકના હાથમાં સોંપી જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનાં અંતિમ ઉત્કર્ષરૂપ ચરમ શાસન નાયક વીર પરમાત્માને મંગલમય પ્રાર્થના દ્વારા સંબોધીએ છીએ કે:—હે વિશ્વવ્યાપી ચિદ્દઘન! સર્વ પ્રકાશોમાં ઉત્તમ આત્મિક પ્રકાશ એ જગતનું સુધા છે તે વડેજ જગત્ ખરેખરી રીતે જીવી શકે છે, અને મૃત્યુને મારીનાંખવાનો તેજ પરમ મંત્ર છે–એ પરમ મંત્રને અમારા હૃદયમાં રેડી તે પ્રકાશના કિરણોથી આ સ્થૂળ વિશ્વની ભૂમિકાને અજવાળી અનાદિ કાળથી અજ્ઞાનાંધકારમાં અટવાતાં અમોને દિવ્ય ભૂમિકાનું દર્શન–સ્પર્શન કરવા બળ આપો.

નિઃસ્વાર્થ સેવા કોણ કરી શકે?

નિઃસ્વાર્થ સેવાથીજ ખરો આત્મ સંતોષ થાય છે.

સ્વાનુભવથી તેની ખાત્રી કરી લેવાની જરૂર.

૧ જ્યાંસુધી આપણે મન અને ઇન્દ્રિયોને પરવશ પડી રહી તે આપણને ગમે તેવા ઉન્માર્ગે દોરી જાય તેમ દોરાયા કરીએ અને લગભગ બધીજ પ્રવૃત્તિ કેવળ આપણા કલ્પેલા ક્ષણિક અને તુચ્છ વિષયસુખનેજ સાધવામાં કર્યા કરીએ ત્યાંસુધી નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિ આદરવાનું બનેજ ક્યાંથી?

૨ તુચ્છ વિષય સુખને વિષ સમાન સમજીને તેમાં લાગેલી આસક્તિ–લોલુપતા તજી દઈને, ખરા પારમાર્થિક સુખની ચાહના જાગૃત થાય નહીં ત્યાંસુધી નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિ આદરવાનું ક્યાંથી બને?

૩ વિષય તૃષ્ણા સમાન કોઇ પ્રબળ વ્યાધિ નથી અને સંતોષ વૃત્તિ સમાન કોઈ ઉત્તમ સુખ નથી, એ જ્યાંસુધી અંતરમાં ઠીક ન સમજાયું હોય ત્યાંસુધી નિઃસ્વાર્થ સેવા કરવાની ગમે એવી ઉત્તમ તકો મળે તોપણ તેનો લાભ લેવા ભાગ્યશાળી નજ થવાય.

૪ દેહાધ્યાસ—શરીર મમતા તજ્યા વગર નિઃસ્વાર્થ સેવાનો અમૂલ્ય લાભ શી રીતે લઈ શકાય?

૫ શરીર મમતાવડે જીવ તુચ્છ કલ્પિત વિષય સુખ મેળવવા મુગ્ધજનો જીવતોડ મેહનત કર્યા કરે છે. તે મળતાં હર્ષ–આનંદ માને છે અને નાશ પામતાં ફેરાવાર ખેદ–શોક કરે છે, આવી ઘટમાળમાં દુર્લભ માનવભવ એળે ગુમાવે છે, તેની સાર્થકતા–સફળતા કરી શકતા નથી.

૬ દરેક જીવ સુખની ચાહના કરે છે, તેમ છતાં સુખનો ખરો ઉપાય યથાર્થ નહીં સમજાયાથી અને ભ્રાન્તિવશ ખોટા દુઃખના માર્ગેજ ગમન કરવાથી અંતે તે દુઃખીજ થાય છે.

૭ વિષય સુખ ભોગવતાં શરૂઆતમાં મીઠાં લાગે છે, પરંતુ પરિણામે કિંપાકનાં ફળની પેઠે મરણાંત કષ્ટ આપે છે, એવી સાચી સમજ પામેલા ભવ્યાત્માઓ તેમાં લુબ્ધ–આસક્ત નજ થાય, મુગ્ધ–અજ્ઞાન જનોજ તેમાં રાચી માચી, ખરા પારમાર્થિક સુખથી વંચિત રહે છે ?

૮ મોહ—અજ્ઞાનવશ પ્રાપ્ત થએલ ચક્ષુ વિગેરે ઇન્દ્રિયનો ગેરઉપયોગ કરાય છે, તેજ મોહ–અજ્ઞાન દૂર થતાં દરેક ઇન્દ્રિયનો કેવળ સદુપયોગજ કરી શકાય છે.

૯ ચપળ–ઉદ્ધત ઘોડા જેવી ઇન્દ્રિયોને ઉન્માર્ગે જતી અટકાવવા માટે સર્વજ્ઞ-વીતરાગના વચનાનુસારે દમી, લગામમાં રાખી હોય તો તે સહાયરૂપ થવા પામે છે.

૧૦ એક ક્ષણ માત્ર વિષય સુખમાં લુબ્ધ થવાથી, ઘણા લાંબા કાળસુધી પારાવાર દુઃખ ભોગવવું પડે છે, એમ સમજી સુજ્ઞ જનોએ તેમાં મુંઝાઇ રહેવું ઘટતું નથી.

૧૧ જેટલો સમય વિષય સુખની શોધમાં નકામો ગુમાવવામાં આવે છે, તેટલોજ સમય જો પારમાર્થિક સુખની શોધમાં ગાળવામાં આવે તો તે અમૂલ્ય થઇ પડે છે.

૧૨ નિર્દોષ જીવન ગાળનારનો જે સમય જાય છે તે લેખે થાય છે, અને એથી વિપરીત ચાલનારનો અલેખે થાય છે.

૧૩ સાદું નિર્દોષ જીવન ગાળનાર સ્વપરનું ઠીક હિત કરી શકે છે, સંતોષ વૃત્તિને સેવવાથી તે નિઃસ્વાર્થ સેવાનો લાભ મેળવી શકે છે, આત્મસંતોષ એ વગર મળતો નથી.

૧૪ સ્વાર્થ અંધતા જોગે સદોષ વૃત્તિ સેવનાર સદાય અસંતોષી રહ્યા કરે છે. તેથી તેને ખરા સુખનો ગંધ પણ આવી શકતો નથી, તે તો સ્વાર્થત્યાગથીજ સાંપડી શકે છે.

૧૫ જેઓ કાયમ ઇન્દ્રિયોની ગુલામી સ્વીકારે છે એટલે વિષયાસક્ત બની ઇન્દ્રયોની પરાધીનતાજ સેવે છે, તેમને ખરૂં આત્મિક સુખ સ્વપ્નમાં પણ ક્યાંથી હોય?

૧૬ મન અને ઇન્દ્રિયોને જ્ઞાન લગામથી વશ કરનારા સજ્જનોજ ખરૂં સુખ મેળવી શકે છે, તે વગર બધા ફાંફાં છે.

૧૭ જિતેન્દ્રિય જનોજ શુદ્ધ ચારિત્ર યોગે નિઃસ્વાર્થ સેવાનો અપૂર્વ લાભ મેળવી શકે છે. ઇતિશમ્. લે.–મુનિમહારાજ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

વ્યવહારિક કાર્યશીલતા.

(૧૧)

વિઠ્ઠલદાસ—મૂ—શાહ.

આ લેખમાળાની અંદર જીવન-સંગ્રામમા વિજય પ્રાપ્તિના કેટલાક ઉપાયો બતાવવામા આવ્યા છે તેમજ પ્રસંગોપાત તેની આવશ્યકતા તથા ઉપાદેયતા બતાવવામા આવી છે, પરંતુ જેવી રીતે ઘણા રાજાઓમાં એક મહારાજા હોય છે, તેવી રીતે જીવન-સંગ્રામમા વિજય-પ્રાપ્તિ કરવાના ઉપાયોમા વ્યવહારિક બુદ્ધિનું સ્થાન છે. કેવળ એક વસ્તુના અભાવે મનુષ્યનો બધો ખેલ બગડી જાય છે. જ્યારે કોઇ મનુષ્ય પોતાના જીવન-સંગ્રામને માટે અનેક ઉપયોગી સાધનોની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત કર્યા છતાં પણ પોતાની જીવન-યાત્રાના કોઈ વ્યવહાર અથવા કાર્યમાં અસફલ થાય છે, ત્યારે સમજવું જોઈએ કે તેનું અધિકાશ કારણ ઉક્ત ગુણનો અભાવ છે. એટલા માટે જેઓ પોતાનું જીવન સફળ અને કૃતાર્થ કરવા ઇચ્છે છે, તેઓએ પોતાની વ્યવહારિક બુદ્ધિની અધિકાધિક વૃદ્ધિ કરવામાં હમેશા તત્પર રહેવું જોઇએ.

વ્યવહારિક કુશલતાને અર્થાત્ સાસારિક વ્યવહારો સરલતા અને સુગમતાથી ચલાવવાના જ્ઞાનને વ્યવહારિક બુદ્ધિ કહેવામા આવે છે. એ બુદ્ધિ સાસારિક બાબતો તથા વ્યવહારોના જ્ઞાન તેમજ કાર્ય-સાધનનું ઉત્તમ રીતોનુ મિશ્રણ છે. વ્યવહારિક બુદ્ધિમાં અને મોઢાની વાતોમા ઘણો તફાવત છે. ઘણા મનુષ્યો બીજાને ઉત્તમોત્તમ અને સામયિક ઉપદેશ આપવામા ઘણા કુશળ હોય છે. તેઓ ઉપદેશ પણ એવો આપે છે કે જે વડે બીજા લોકો અનેક મુશ્કેલીઓ નડવા છતાં પણ પોતાના કાર્યો સાધી શકે છે. પરંતુ તેઓ પોતે પોતાના ઉપદેશ અનુસાર કાર્ય કરવાની શક્તિ ધરાવતા નથી. તેઓ માત્ર સિદ્ધાતી હોય છે, કાર્યશીલ નહિ. એવીજ રીતે એ પણ જોવામા આવે છે કે કાર્યશીલ તેમજ વ્યવહારકુશળ મનુષ્યોમાં ઘણા ખરા એવા હોય છે કે જેઓમા મનન કરવાની અથવા વિચાર કરવાની શક્તિ ઘણીજ ઓછી હોય છે, પરંતુ એવાજ મનુષ્યો જીવન-સંગ્રામમા વિજયી બને છે. કેમકે આ સંસારની રચના કાર્ય અને વ્યવહારો માટે છે, નહિ કે અકર્મણ્યતા અને ઉદાસીનતા માટે. કોઈ કોઈ વખત તો એ પણ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કે પ્રખર બુદ્ધિ અને અન્ય બૌદ્ધિક ગુણો હોવા તે સાંસારિક ઉન્નતિ અને સફલતા પ્રાપ્ત કરવામાં બાધારૂપ થઇ પડે છે એટલા માટે સખેદ એટલું કહેવું પડે છે કે પાઠશાળા અને કૉલેજોનું શિક્ષણ ગમે તેટલું ઉચ્ચ હોય તોપણ જ્યાં સુધી વ્યવહારિક અને વૈજ્ઞાનિક સ્વરૂપમા નથી હોતું ત્યા સુધી તે લેશ પણ ઉપયોગનું નથી

વર્તમાન શિક્ષા-પ્રણાલી તરફ ધ્યાન આપવાથી મહાન આશ્ચર્ય તેમજ દુઃખ થાય છે કે ભારત વર્ષના શિક્ષણ-વિભાગમાં વ્યવહારિક શિક્ષણનો ઉચિત પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો નથી. આપણો આધુનિક શિક્ષિત વર્ગ સાંસારિક વ્યવહારોમાં અન્ય દેશવાસીયોની અપેક્ષાએ કેટલાં બધાં પછાત છે એ વાત કોઈનાથી અજાણી નથી. મેટ્રીક્યુલેશનનો વિદ્યાર્થી આપણને ઉષ્ણતામાપક યંત્ર કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે તે આપણને ઘણીજ સુંદર રીતે સમજાવી શકશે. પરંતુ ખેદની વાત છે કે સાયન્સના કોઈ પણ ગ્રેજ્યુએટને તે યંત્રની આવશ્યક સામગ્રીઓ પુરી પાડવામાં આવે તોપણ તે બનાવી શકશે નહિ. કદાચ તે પોતાની ડીગ્રીની કીર્તિ ટકાવી રાખવા ખાતર એ યંત્ર બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશે તોપણ તેનાથી ઘોડો બનાવવા જતાં ગધેડો બની જશે ! પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ દોષ પાત્ર નથી. આધુનિક શિક્ષાપ્રણાલી જ દોષિત છે. એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી કંઈક અધિક હાનિ પણ થાય છે. એ રટન્ત કારખાનામાંથી જે થોડી ઘણી બુદ્ધિ ખરીદવામાં આવે છે તેનાં મૂલ્યરૂપે પોતાની નૈતિક શક્તિઓ પણ આપવી પડે છે. આ સઘળી વાતો જોઈને કોઈ ખરેખરો સમાલોચક એમ કહી બેસે કે આજ કાલના શિક્ષિત કહેવાતા લોકો ઘરે બેઠા ‘કેવળ નવા નવા સિદ્ધાંતો ઘડ્યા કરે છે’ તો આપણે તે સાંભળીને નારાજ થવું જોઈએ નહિ. વાત બિલકુલ સાચી છે. તેનું મન ઉચ્ચ શિક્ષણના પ્રભાવથી એટલું ચીકણું બની જાય છે કે તેમા “ સાંસારિક ઘર્ષણ ” ક્યાંય પણ થતું નથી. આજકાલના ઘણાએક શિક્ષિત યુવકો મનુષ્ય જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય ભૂલી જાય છે. મનુષ્ય-જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય “ કંઈક કરવું ” અથવા “ કંઇક હોવું ” એ છે, નહિ કે બીજાએ કહેલી વાતોનું મરણ પર્યંત પિષ્ટપેષણ કર્યા કરવું. જે શિક્ષણ આપણી કાર્ય કારિણી શક્તિઓને વધારવાને તથા ઉત્તેજીત કરવાને બદલે તેમાં પક્ષાઘાતનો રોગ ઉત્પન્ન કરે તે શિક્ષણ શું કામનું ?

હાલમાં આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે ઘણાએક યુવાનો કે જેઓ જીવન સંગ્રામમાં અપાર જ્ઞાનનો ‘ બોજો લાધા વગર ’ પ્રવેશ કરે છે તેઓ પોતાની વ્યવહારિક બુદ્ધિનાં બળથી પોતાના સાંસારિક કાર્યોમાં સફલતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેઓને કોઈ શિક્ષિત મનુષ્ય પોતાની ભાષામાં ‘ અભણ ’ અથવા ‘અર્ધશિક્ષિત’ ભલે કહે, પરંતુ તે તુચ્છ મનુષ્યો જ પોતાનાં સાહસ, કૌતુક અને કાર્યસંલગ્નતાને લઈને સેંકડો એકાન્તવાસી ઢોંગીયોને સંસાર ક્ષેત્રમાં નીચા બનાવી રહ્યા છે. તેઓને પોતાની અજ્ઞાનતા અને ત્રુટિયોનું ભાન રહે છે, તેઓ પુરેપુરી સંભાળ રાખે છે, અને તેઓને પોતાનાં ચાલવા પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ પણ રહે છે. તેઓ થોડું થોડું જ ચાલે છે અને આશા રાખીને ચાલે છે જેથી કરીને ઉદ્દિષ્ટ સ્થાને કોઈને કોઈ વખતે પહોંચી પણ જાય છે. ’ પરંતુ અતિ શિક્ષિત મનુષ્ય પોતાની અધિકતાના મદમાંજ ચકચુર રહે છે. સ્મરણમાં રાખો કે સંસારના મહા-

પુરૂષોમાં કોઈ ગણ્યા ગાંઠ્યા મનુષ્યો સિવાય પ્રાયે કરીને અલ્પ બુદ્ધિવાળા, સતત પરિશ્રમી, ધૈર્યવાન હોય છે તથા પોતાની તેમજ બીજાની ખામીઓમાંથી કંઇક નવું શીખનાર હોય છે.

સંભવ છે કે ઉપરોક્ત વાતો ઉપરથી વાંચકોને એવો ભ્રમ થશે કે આમાં માનસિક ઉન્નતિ અને વર્તમાન શિક્ષણ-પ્રણાલીની વ્યર્થ અયોગ્યતા બતાવવામાં આવે છે અને તેની અવહેલના કરવાનો ઉપદેશ આપવામા આવે છે. પરંતુ યથાર્થ વાત એ નથી. માનસિક અને બૌદ્ધિક શિક્ષણ અવશ્ય અમૂલ્ય જ છે. પરંતુ જેવી રીતે કેરી ખાધા વગર માત્ર રાખી મૂકવાથી તેના સ્વાદની ખબર પડતી નથી, તેવીજ રીતે શિક્ષણ તથા જ્ઞાન વ્યવહારીક ન હોય તો તેનો કંઈ ઉપયોગ નથી. પઠન પાઠન અને વાંચનનું જ્ઞાન ગમે તેટલું અધિક હોય તોપણ આખરે તે પુસ્તકોમાજ રહેવાનું. જે જ્ઞાન આપણને જીવનની પ્રત્યક્ષ વાતોથી અનુભવ દ્વારા મળે છે તેજ સાચું જ્ઞાન છે." આવું તિલભાર જ્ઞાન (wisdom) એક શેર પંડિતાઈ (learning) કરતાં ઘણું સારૂં છે. "એ કહેવતમાં ઘણું ઉંડું રહસ્ય સમાયલું છે. સંસારમાં જે જે મહાન વિખ્યાત પુરૂષો થઇ ગયા છે, તેઓ સર્વ અધિક પઠન-પાઠનથી નથી થયા. પ્રાચીન જમાનામા આટલા બધાં પુસ્તકોજ નહોતા. આજ કાલના લાખો કરોડો પુસ્તકોને બદલે તે જમાનામાં એકાદ પુસ્તક મહા મુશ્કેલીથી મળી શકતું હતું; પરંતુ પુસ્તકોના પઠન-પાઠન વગર પૂર્વ યુગના મનુષ્યો એકેકથી ચઢિયાતા, ગુણવાન અને કાર્યશીલ થઈ ગયા છે. જે મનુષ્યે પોતાની બુદ્ધિના ન્હાના નમુના રૂપે રેલગાડીની બનાવટ શીખવી તેણે ઘણા પુસ્તકોનું પઠન-પાઠન કર્યું નહોતું. તાત્પર્ય એ છે કે સંસ્કૃત, અરબી ફારસી, ગ્રીક, લેટીન, અંગ્રેજી યા અન્ય ભાષાના વ્યાકરણમા વાક્યોનો જન્મભર વિન્યાસ કર્યા કરવાથી કોઈ સાહસ અને કાર્યશીલતાની વૃદ્ધિ થતી નથી. એ રીતે મૌલિકતા તથા નૂતનતા તર્કશાસ્ત્રનાં હજારો પૃષ્ઠોના પઠનથી પણ નથી આવતી. એ સર્વ પ્રત્યક્ષ વ્યવહારથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે; તે રટન્ત શિક્ષાના ફલ સ્વરૂપમાં કદિ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. આપણે આ માનવ-જીવનની દોડાદોડમાં હમેશાં જોઇએ છીએ કે કોઈ ફારસી ભણેલો મનુષ્ય તેલ વેચ્યા કરે છે, અને કોઇ નિરક્ષર મનુષ્ય કે જેને પોતાનું નામ પણ લખતા નથી આવડતું તે પોતાના સઘળાં સાંસારિક કાર્યોમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરીને સુખી બને છે. કોઈ કોઈ વખત એવું પણ જોવામાં આવે છે કે જે મનુષ્ય રાજ્ય શબ્દની પરિભાષા પણ નથી જાણતો તે એક મહાન રાજ્યનું સંચાલન કરીને તેને તુષ્ટિ તથા પુષ્ટિથી સંપૂર્ણ બનાવી દે છે. આ સર્વ વાતોનું કારણ શોધતાં માલૂમ પડશે કે એ મનુષ્યોની પાસે જો કે યુનિવર્સિટીનું કોઇ સર્ટીફિકેટ નથી હોતું, તોપણ તેઓએ આ જીવતા જાગતા સંસારની વ્યવહારીક પાઠશાળાઓમા અભ્યાસ કર્યો હોય છે. તે લોકો આ

કાર્યમય જગતની શિક્ષાઓ અને ઉપદેશો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીને સમજ્યા હોય છે; આવા લોકોનેજ આપણે ખરેખરા કાર્યકુશળ અને વ્યવહારનિપુણ કહી શકીએ. આજ કાલની ઉત્તમ કહેવાતી પુસ્તકીય શિક્ષણ પદ્ધતિમાં એ સામર્થ્ય નથી.

અનુભવથી જણાયું છે કે સાંસારિક સફળતા માટે મનને સઘળી વાતોના સ્વલ્પ સંગ્રહનું **અજાયબ ઘર** બનાવવા કરતાં તેને એક સારૂં સંસ્કારપૂર્ણ કાર્યાલય બનાવવું તે વધારે સારૂં છે. સુવિખ્યાત અંગ્રેજ ગ્રંથકાર બેકનનું કથન છે કે "પુસ્તકો, પુસ્તકોનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે શીખવી શકતા નથી." પુસ્તકોનો ઉપયોગ આપણુને આપણું ચોતરફનું જીવન અને વ્યવહારિક સંસારજ શીખવી શકે છે. **આદર્શ જીવન ચરિત્ર લખવું ઘણું સહેલું છે, પરંતુ આદર્શ જીવનના મનુષ્ય બનવું અત્યંત કઠિન છે.** એવી રીતે એ પણ સંભવિત છે કે પુસ્તકોનું પઠન-પાઠન કર્યા વગર કોઈ સુસંગઠિત મનવાળો મનુષ્ય સંસારને માટે મહાનમાં મહાન કાર્ય કરી નાંખે.

મનુષ્ય ગમે તેટલો પ્રતિભાશાળી હોય પરંતુ જ્યાં સુધી તેણે વ્યવહાર જ્ઞાન તથા કાર્યસાધનની રીતોનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોતું નથી, ત્યાં સુધી તે સફલ મનોરથ પણ નથી બની શકતો. તોપણ આ વાત સાચી છે કે તે મનુષ્ય સઘળી વાતોના લાભાલાભ ઘણી ત્વરાથી સમજી જશે. જે સમજવા માટે કોઈ સાધારણ કોટિના મનુષ્યને ઘણોજ સમય લાગશે. ઉદાહરણાર્થ, ગૃધ્ર પક્ષી પોતાના શિકાર તરફ દોડીને તેને ક્ષણવારમાં સ્વલ્પ પ્રયત્ને ઝડપી લે છે, પરંતુ બીલાડી શિકાર માટે એમ કરી શકતી નથી, તેને તેની પાસે છુપાઈ—લપાઈને, સંભાળપૂર્વક, ધૈર્ય સહિત જવું પડે છે. કોઈ મનુષ્ય ગમે તેવો પંડિત હોય, તોપણ તેનું સાંસારિક કાર્ય વ્યવહારકુશળતા વગર ચાલી શકતું નથી. કહેવાની મતલબ એ છે કે સાંસારિક કાર્યોમાં વ્યવહારકુશળતાજ સફળતાની ચાવી છે, કેમકે તે ઈશ્વર પ્રેરિત સંચાલન શક્તિના એક અંશરૂપ છે. જે મનુષ્યો કોઇને કોઈ રીતે પ્રતિષ્ઠિત થયા હોય છે તેઓમાં સર્વ વિચારશીલ હોય વા ન હોય, પરંતુ એ સૌ કાર્યશીલ અને વ્યવહાર કુશળ અવશ્ય હોય છે. હવે એ પ્રશ્ન સહજ ઉપસ્થિત થાય કે વ્યવહાર કુશળતા શાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે ? જે જે વસ્તુ આપણી આસપાસ બની રહી હોય તે સઘળી આપણે ખુલ્લી આંખોવડે જોવી જોઇએ, આપણે આપણી દશા અને પરિસ્થિતિને અનુકૂળ બની જવું જોઈએ, સહાનુભૂતિ અને સહૃદયતા બતાવવાની તેમજ મેળવવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ, ઉચિત વાત ઉચિત સમયે ઉચિત શબ્દોમાંજ કહેવી જોઇએ, સમય અને વિશ્વની ગતિની સાથે ચાલતાં શીખવું જોઇએ, ઈત્યાદિ સંસારમાં સફલતા પ્રાપ્ત કરવા માટે કેવળ ઉચિત કાર્ય કરવાથીજ નથી ચાલતું, પરંતુ ઉચિત સમય તેમજ ઉચિત સ્થાનનું પણ પુરેપુરૂં ધ્યાન હોવું જોઈએ. ઘણાય એવા વ્યવહારજ્ઞાન

શૂન્ય મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ કાર્ય સંપાદન કરતી વેળાએ બીજા પગથીયાં ઉપર પ્રથમ ચઢીને પહેલાં પગથીયાં ઉપર પગ રાખે છે. એનું ફલ શું હોવું જોઇએ તે કહેવાની આવશ્યકતા નથી. ઘણા ભાગે મનુષ્યમાં બુદ્ધિની ન્યૂનતા નથી હોતી. કોઇપણ વસ્તુનો અભાવ હોય છે તો તે કાર્ય કરવાની રીતોના જ્ઞાનનો જ હોય છે. પરંતુ જો બુદ્ધિની સહાયતાથી મનુષ્ય એક કાર્ય કરી શકે છે તો કાર્ય સાધનની રીતોના જ્ઞાનની સહાયથી તેના દશ કાર્યો ઘણી સરલતાથી થઈ શકે છે. સાધારણ બુદ્ધિમા અને કાર્યસાધનની રીતોના જ્ઞાનમાં જમીન આસમાન જેટલું અંતર રહેલું છે. તે રીતો જાણનાર અભણ દુકાનદાર મિતવ્યયિતાનું શિક્ષણ આપનાર પ્રૉફેસર કરતાં વધારે દ્રવ્ય બચાવી શકે છે. વ્યવહાર જ્ઞાન પારસમણિ છે. જેની પ્રાપ્તિ થવાથી ધનલોલુપ મનુષ્ય સુવર્ણનો ઢગલો મેળવી શકે છે, અને સાંસારિક કાર્યોના ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર મનુષ્ય સફલમનોરથ થઇ શકે છે. સારાંશ એ છે કે સાંસારિક સફલતાની પ્રાપ્તિ અર્થે વ્યવહારકુશળતાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આથી ઉલ્ટુ મહાન લેખકો, કવિઓ તથા ઉપદેશકો એવા થઈ ગયા છે કે જેઓ પોતાના કથનનું આચરણ પોતેજ નથી કરી શકયા. તેઓ બીજાઓને ઝીણામાં ઝીણી વાતો શીખવી શકતા હતા; પરંતુ તે કયાં સુધી ? જ્યાં સુધી તેઓનુ એકાન્તભવન તેઓની પાસે હતું ત્યાં સુધી. એકાન્તવાસ છોડીને જ્યારે તેઓ બહારના મનુષ્યોના સમૂહમાં આવતા હતા, ત્યારે તેઓની બુદ્ધિ હવામાં ભળી જતી હતી. આ સંબંધે અનેક ઉદાહરણો છે. આડમસ્મિથે સમસ્ત યુરોપને બલ્કે જગતને મિતવ્યયિતાનો પાઠ શીખવ્યો, પરંતુ તે પોતાના ઘરની મિતવ્યયિતાનો પ્રબંધ કરી શકયો નહોતો. અંગ્રેજ કવિ ગોલ્ડસ્મિથે ધન-સંગ્રહ કરવાની આવશ્યકતા અને રૂણની આપત્તિઓ ઉપર ઘણું લખ્યું છે, પરંતુ તેની આવક ઘણી સારી હોવા છતા પણ તે એવા સ્વભાવનો હતો કે બીજાને માટે કંઈપણ લેખ વા કવિતા લખ્યા વગર તેને પેટ પુરતું અનાજ પણ મળી શકતું નહોતું.

વ્યવહાર કુશળતાનું, સંસારમા કાર્ય કરવાની રીતોનું અને સંસારમાં ચાલી શકવાનાં જ્ઞાનનું અહિંઆ જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે જીવન-સંગ્રામમા સફલતાની પ્રાપ્તિ અર્થે કારણભૂત તો અવસ્ય છે, પરંતુ તે કાંઇ સફલતા પ્રાપ્ત કરાવી દેનાર નથી. હા, એટલું તો અવશ્ય છે કે તેના અભાવે સફલતા કદિ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, કેમકે પુસ્તક વાંચતી વેળાએ જેટલી જરૂર આંખો ઉઘાડવાની છે તેટલીજ જરૂર-સાંસારિક સફલતાની પ્રાપ્તિ અર્થે સાંસારિક વ્યવહારોનાં જ્ઞાનની છે. વ્યવહારજ્ઞાન રહિત મનુષ્ય હમેશાં કંઇનું કંઈ કાર્ય કરી બેસે છે. દેવું ચુકવવામાં તે હમેશાં કાંઇનેકાંઇ બાકી રાખેછે, પોતાથી મોટાને ચિઠ્ઠિ લખવામા તે ઉદ્દણ્ડતા બતાવશે, પોતાથી નાના માટે તિરસ્કાર ભર્યા શ-

બ્દોનો ઉપયોગ કરશે, તેને સૂવાને વખતે ખાવાનું સૂઝશે અને દુઃખને સમયે આનંદ કરવાનું ગમશે. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે અસાધારણ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પણ ઘણે ભાગે વ્યવહાર જ્ઞાનશૂન્ય જોવામાં આવે છે. લોકોને એ વાતથી આશ્ચર્ય થાય છે કે જે મનુષ્ય પુસ્તકો, લેખો અને ઉપદેશો દ્વારા બીજાઓને ઉચિત માર્ગ બતાવી શકે છે તેવો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પોતાનાં આવશ્યક કાર્યો સાધવામાં ગંભીર ભૂલો કરી બેસે છે. પરંતુ એમાં કાંઇ આશ્ચર્યની વાત નથી. ગંભીર મનનશક્તિ તથા વિચારશક્તિમાં જે માનસિક ગુણોની આવશ્યકતા હોય છે તેથી વિપરીત ગુણોની આવશ્યકતા વ્યવહારજ્ઞાનમાં હોય છે.

ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે સફલતાઓ પ્રાપ્ત કરવામાં પુસ્તકોનાં જ્ઞાન કરતાં વ્યવહારકુશલતાની વિશેષ આવશ્યકતા છે તેનો અર્થ એવો નથી કે પુસ્તકો અનુપયોગી વસ્તુઓ છે. હકીકત એ છે કે અધિક વાંચન કરનાર મનુષ્ય અધિક મનન, ચિંતન અને વિચાર કરવામાં તથા વૃથા સિદ્ધાંતવાદમાં પોતાનો સમય ગુમાવે છે, અને અમુક અમુક કલ્પિત કઠિનતાઓને લઇને કાર્યારંભ પણ નથી કરતો. તેની જીવન-યાત્રા સિદ્ધાંતરચનામાં જ સમાપ્ત થઈ જાય છે. એટલા માટે ગ્રંથજન્ય જ્ઞાનની સાથે વ્યવહારિક કુશળતાની પરમ આવશ્યકતા છે. તેઓ એક બીજાના પોષક તો અવશ્ય છે, પરંતુ એકની પ્રાપ્તિથી બીજું અવશ્ય પ્રાપ્ત થશેજ એમ કહી શકાતું નથી. તેથી આપણે માનવ-જીવનની સાર્થકતા તથા સફલતાની પ્રાપ્તિ અર્થે બન્ને ગુણો પ્રાપ્ત કરવા હમેશાં યત્ન શીલ રહેવું જોઇએ.

જ્ઞાનમય જીંદગી સુખી શી રીતે છે?

"વસ્તુને વસ્તુ સ્વરૂપે જાણવી" તેને જૈન શાસ્ત્રકાર મહારાજ સામાન્ય રીતે જ્ઞાન કહે છે, પરંતુ તેને જીંદગીમાં સુખ અથવા દુઃખ, ઇષ્ટ અથવા અનિષ્ટ, જે કાળે જે પ્રાપ્ત થાય તેને મન ઉપર અસર થવા દીધા સિવાય ઉઠાવી લેવું તેમાંજ આનંદ માનવો, સમભાવ ધારણ કરવો તે વાસ્તવિક ખરૂં જ્ઞાન કહેવાય છે. સુખમય જીંદગીનું પ્રથમ પગથીઉં શ્રદ્ધા છે જેને આપ્ત પુરૂષો સમ્યકત્વ કહે છે. અને કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાયના પુરૂષોને પ્રથમ તેજ હોય છે પરંતુ તેનો અંતિમ હેતુ જ્ઞાન છે. શ્રદ્ધા માર્ગદર્શક છે. જ્ઞાન મુકામ છે. જ્યારે શ્રદ્ધાને ઘણી વિટંબના ઉઠાવવી પડે છે ત્યારે જ્ઞાન તેને ઓળંગી જાય છે. શ્રદ્ધા જ્ઞાનની શોધમાં ગોથાં ખાય છે, ત્યારે જ્ઞાન પ્રકાશમાં હોવાથી જાણે છે, અનુભવે છે. શ્રદ્ધા વગર જ્ઞાન મળતું નથી અને નકામું છે. જેથી જ્ઞાન સંપાદન કરનાર માટે પુરતી શ્રદ્ધા ઉપયોગી છે. જ્ઞાનમય જીંદગી ખરેખર સુખમય છે. જ્ઞાનનો અર્થ શુષ્ક આગમ

પુસ્તક જન્ય એકલું નહીં, પરંતુ વિચારેલું, કેળવેલું, અનુભવેલું, વર્તનમાં ઉતારેલું, જીંદગીને સાર્થક કરી શક્યું હોય તેજ જ્ઞાન કહેવાય છે. ખરેખરા જ્ઞાન વગર જીંદગીના અસંખ્ય દુઃખો—આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિઓ ટળતી નથી.

પાપી મનુષ્યો પણ શ્રદ્ધા પૂર્વક મેળવેલ જ્ઞાનથી વર્તનમાં ઉતારી પવિત્ર જીંદગી ગાળી મોક્ષગામી થઇ શક્યા છે.

ચિંતા, બીક, દિલગીરી, નાઉમેદી, નિરાશા, દુઃખ, પશ્ચાતાપ વિગેરે જ્ઞાનવાન્ મનુષ્યના હૃદયમાં તેને સ્થાન મળતુંજ નથી. અને તે અસર પણ તેને કરી શકતી નથી સ્વાર્થી મનુષ્યોના જીવન સાથે તે દોષો વળગેલા છે. સ્વાર્થમાં સુખ અને સ્વસ્થતા નથી તેમજ તેવે સ્થળે આવેશો અને તૃષ્ણા વળગેલ હોવાથી ડહાપણુ અને શાંતિને ત્યાં અવકાશજ નથી. ક્ષેમકુશળપણું, ખાત્રી, સુખ, આનંદ, સંતોષ અને શાન્તિ એ સઘળા દૂષણ વગર જીંદગી ગાળનાર ડાહ્યા મનુષ્યોને વગર મહેનતે મળે છે.

જ્ઞાની મનુષ્યને પડતા દુઃખો, થતી નિરાશાઓ તે તેમની જીંદગીને સુધારવા કસોટીએ ચડાવવા અર્થે સરજાયેલા છે જેથી તેના આગમનથી તે વધારે સુખી થાય છે.

જ્ઞાની પોતે સુકૃત્યો કરે છે, અને સારા નરસા પરિણામ બરાબર સમજતો હોવાથી બીજાના અપકૃત્યોથી પણ તે દુઃખ ન ધરતા તે જાણે છે કે જેવું મનુષ્ય વાવે છે તેવું લણે છે, તેટલુંજ નહીં પણ ઉલટું બીજા કોઈ મનુષ્ય તેના અપરાધ કરે અથવા તેના અવગુણ કરે તો તે તેને માટે માફ કરી દયા ખાઇ સામો ઉપકાર કરવામાં જ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. મહાન પુરૂષો આવાજ હોય છે. ભૂત કાળના દરેક ધર્મના ઇતિહાસમાં તેવા પુરૂષોના નામ સુવર્ણ અક્ષરે લખાયેલ છે, વર્તમાન કાળમા ચાલતી દેશની પ્રવૃત્તિમા મહાપુરૂષ ગાંધીનો દાખલો મોજુદ છે. અસહકારની પ્રવૃતિ વખતે બીનકેળવાયેલા મનુષ્યોએ કરેલી મારફાડ વખતે તેઓના આત્માને કેટલું દુઃખ થયું હતુ, તેઓને માટે ગમે તેવું બોલનાર લખનાર કે જેલમાં મોકલનાર માટે પણ જેને દ્વેષ થયો નથી, અને અશુભ ચિંતવન પણ કર્યું નથી અને અહિંસાનો સિદ્ધાંત બનતી રીતે ફેલાવવાના પ્રયત્નો સેવ્યા છે અને પણ તેમનો હેતુ તેજ છે. આનું નામ ખરૂં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા છે.

તેથીજ જ્ઞાની મનુષ્ય એ ફીરસ્તો છે એમ મહાન પુરૂષો કહે છે. તેવો પુરૂષ સંયમી હોવાથી જીંદગીના બધા વ્યવહારોમાં નિર્લેપ રહી સુખમાં પસાર કરે છે. ચડતી પડતી, સુખ દુઃખને તડકા પછી છાંયો આવે તેમ ગણી બધી તરફ સમદષ્ટિ રાખી કર્મ જનિત ફળ માની શાંતિથી સહન કરી સુખી જીંદગી આનંદમાં ગુજારે છે.

જે જ્ઞાની સંયમી મનુષ્યોએ સ્વાર્થને તિલાંજલી આપેલ છે તેની દૃષ્ટિ બદલાઇ દૈવી બની જાય છે જેથી સર્વ જગત આનંદરૂપ અને જીવન પ્રેમમય બની રહે છે અને સર્વ પ્રાણીને પોતાના કુટુંબ પ્રમાણે માની પરના ભલામાં પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરે છે. ” પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ પરોપકાર, દયા, ક્ષમા, ધૈર્યતામાં કરે છે, અને તેનામાં એવી દૈવી શક્તિ પેદા થાય છે કે અને તેથી તેનામાં આખી દુનીયાના શિક્ષક માર્ગદર્શક ગુરૂ થઈ રહે છે, મહાત્મા ગાંધીનો દાખલો અત્યારે તેજ સ્વરૂપ છે. આવા પુરૂષો થોડું બોલે છે, બોલે છે તે પાળે છે, વર્તનમાં તેજ પ્રમાણે ઉતારે છે જેથી નેતા તરીકે તેની ગણત્રી થાય છે અને જાણે અજાણ્યે પોતાના દાખલાથી-વર્તનથી અન્યને સુધારવા તે સાધનભૂત બને છે.

આવી સ્થિતિએ પહોંચેલા મનુષ્યોને દુઃખ શબ્દ અસ્તિ ધરાવતો નથી. સદાય સંતોષી, સુખી રહે છે, અને તેમના તેવા જ્ઞાનથી સંયમ, સત્ય, ધૈર્ય, દયા, ક્ષમા, નિર્લોભપણું જગતપ્રેમ, નિષ્કપટપણું, આર્જવતા, સમદૃષ્ટિ વિગેરે સદ્ગુણો તેને વળગે છે જેથી તે આ દુનીયાને સ્વર્ગ તુલ્ય અનુભવી સુખમય જીંદગી ગાળે છે અને અન્ય માટે તેવા પ્રયત્નો કરે છે. તેવા પુરૂષોની જીંદગી સફળ છે. દરેક મનુષ્યો પોતાની જીંદગી સુખમય અને સફળ કરવા જ્ઞાનવાન્ બનો એવી પરમાત્માની પ્રાર્થના છે.

કાવ્ય.

ધીક ધીક મૂરખ તુજ જીંદગાની, જનમી જીવતર ખોયું;
પરમ કૃપાળુ શ્રી વીતરાગને, ભજ્યા વીણ ગયું ટાણું.
કુડ કપટના કરમાં પાસા, ગ્રહણ કરીને તું બેઠો;
જુઠ જગતની બાજી ઢાળી, ઉંધા ચીતા દા દેતો.
નથી જાણુતો મૂર્ખ અરેરે, સમય તણી શી કીંમત છે;
કાળ ચક્ર તો ફરતું શીરે, આવી પલમાં ઘેરી લે.
ફાંફાં મારતાં દોષ તણી નીજ, માફી માગતાં નહિ તે દે.
કર્યા કર્મની શીક્ષા કરવા, દયા નહિ ઉરમાં ધારે.

હરગોવન નાગરદાસ માજની.
રાધનપુર.

ખરો ગૃહસ્થ કોણ ?

* ગૃહસ્થ શબ્દનો મૂલ અર્થ ઘરમા સ્ત્રી સાથે રહેનાર એવો થાય છે. લક્ષણાથી તેનો અર્થ એવો પણ કરી શકાય છે કે, જે આ જગત્‌માં પ્રતિષ્ઠા પામી પોતાના કર્ત્તવ્યને યથાર્થ રીતે બજાવતો હોય; તે પણ ગૃહસ્થ કહેવાય છે. આજકાલ એ અર્થનો વ્યત્યય થઈ ગયો છે. સામાન્ય રીતે જે સારી સ્થિતિવાળો શ્રીમંત હોય તે ગૃહસ્થ ગણાય છે. તેમા પણ તેની બાહ્ય સ્થિતિનો વિચાર કરવામાં આવે છે, આંતર સ્થિતિનો વિચાર જરાપણ કરવામા આવતો નથી. ખરી રીતે તો ગૃહસ્થની ઉભય સ્થિતિનો વિચાર કરવાનો છે. બાહ્ય અને આંતર ઉભય સ્થિતિ સારી હોય, તેજ ગૃહસ્થ ગણાય છે. પ્રાચીન વિદ્વાનો પણ એ ઉભય સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરી ગૃહસ્થ પદની સ્થાપના કરતા હતા. આજકાલ કેવળ બાહ્ય સ્થિતિનું વિલોકન કરવામાં આવે છે. આથી બાહ્ય આડંબરવાળા પુરૂષો ગૃહસ્થપદના અધિકારી થઈ પડે છે. ગૃહસ્થના લક્ષણને માટે એક વિદ્વાન્ આ પ્રમાણે લખે છે—

" शुद्धं बाह्यमांतरं च लक्षणं यस्य लक्ष्यते ।
सद्‌गृहस्थः स विज्ञेयः सामान्या इतरे जनाः " ॥ १ ॥

"જેનું બાહ્ય અને આંતર લક્ષણ શુદ્ધ દેખાતું હોય, તે સદ્‌ગૃહસ્થ જાણવો, તે સિવાય બીજાઓ સામાન્ય મનુષ્ય સમજવા." ૧

ગૃહસ્થના બાહ્ય અને આંતર એવા બે સ્વરૂપ જાણવા જોઈએ. ગૃહસ્થના બાહ્ય સ્વરૂપમાં તેણે સારા સુખકારી ગૃહમા નિવાસ કરવો જોઈએ. નવરંગિત અને વિલાસ ભરેલું ઘર ભલે નહોય, પણ તે સર્વ પ્રકારે નિવાસ કરવાને લાયક હોવું જોઈએ. પોતાના સ્ત્રીવર્ગ અને સંતતિ સારી રીતે રહી શકે તેવી સગવડતાવાળું ઘર હોવું જોઈએ. જેની અંદર સ્નાન, ભોજન, પૂજન અને શયન વિગેરે કરવાના જુદા જુદા ખંડ હોય અને વાચન અને અભ્યાસના ખંડો એકાંતે હોય તેવું ઘર હોવું જોઈએ. તે સાથે ગૃહસ્થે પોતાની સંતતિને સારી કેળવણી આપવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વિદ્વાન્ અને વિનીત સંતાનો થાય, એવો પ્રયત્ન આચરવો જોઇએ.

ઉત્તમ ગૃહસ્થે પોતાના સ્ત્રી વર્ગમાં સ્ત્રી—કેળવણીનો પ્રચાર કરવો જોઇએ.

* गृहैर्दारैः सह तिष्ठतीति गृहस्थः ।

કેળવણીથી અલંકૃત થયેલી સ્ત્રી, પુત્રીઓ અને પૌત્રીઓ ગૃહસ્થના ઘરને દીપાવનારી થાય છે. તેવી સ્ત્રીઓ સદા મધુરભાષિણી–વિચારવિભૂષિત થાય છે.

ગૃહસ્થ સદા ઉદ્યોગી હોવો જોઈએ. સ્વેચ્છાથી અને સ્વતંત્રતાથી ન્યાયમાર્ગે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવાને ગૃહસ્થે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તે સાથે સર્વદા સંતોષને ધારણ કરી વર્ત્તવું જોઈએ.અસંતુષ્ટ હૃદયવાળા ગૃહસ્થો આ જગતના વ્યવહારમાં નિંદાપાત્ર કાર્યો કરવાને ઉભા થાય છે.

ગૃહસ્થે સદા એકપત્નીવ્રત રાખવું જોઈએ. પોતાની વિવાહિત સ્ત્રીના પવિત્ર પ્રેમ સાથે બંધાઈને રહેવું જોઈએ. એથી શીળધર્મની રક્ષા પણ થઈ શકે છે. એકપત્ની થયેલી પવિત્ર પ્રેમદેવની સ્થાપના ગૃહસ્થને તેના જીવનમાં કલ્યાણકારિ થઈ પડે છે.

ગૃહસ્થે પોષ્યવર્ગ તરફ પૂર્ણ લક્ષ આપવું જોઈએ. પોતાના ગૃહાવાસને લગતા કયા કયા સંબંધીઓ પોષ્ય છે ? અને તેઓનું કેવી રીતે પોષણ કરવાનું છે ? તેનો સર્વદા સુવિચાર કરવો જોઈએ. પોષ્યવર્ગનું પોષણ ઉભય રીતે એટલે જ્ઞાનદાનથી અને નિર્વાહદાનથી કહેલું છે. જેઓ જ્ઞાનદાનથી પોષણીય છે, તેમને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ. બાલ્યવયના આરંભથીજ જ્ઞાનદાનનું પોષણ કરવામાં આવે તો તે યૌવનવયમાં ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાનરૂપ પોષણ મેળવી શકે છે, અને સર્વ પ્રકારે ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેઓ માત્ર નિર્વાહદાનની અપેક્ષા રાખનારા છે, તેઓને યોગ્ય એવું પોષણ આપવાની આવશ્યક્તા છે. તથાપિ એવો પોષ્યવર્ગ પણ ઉપદેશદાન મેળવી શકે તેવી યોજના કરવી જોઈએ.

ગૃહસ્થે ન્યાયોપાર્જિત વિત્ત તરફ પૂર્ણ લક્ષ આપવાનું છે. પોતાના કુટુંબના નિર્વાહને માટે દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવું જોઈએ, પણ તે ન્યાયમાર્ગે કરવું જોઈએ. અગણિત દ્રવ્યનો લાભ થતો હોય તો પણ ગૃહસ્થે પોતાના ન્યાયમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થવું નહીં. નીતિપૂર્વક દ્રવ્યોપાર્જન કરનાર ગૃહસ્થ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિમાં અને પ્રતિષ્ઠામાં આગળ વધે છે. એવા હજારો દ્રષ્ટાંતો જૈન ચરિતાનુયોગમાં આપેલા છે.

ઉપર પ્રમાણે જણાવેલા ગૃહસ્થનું બાહ્ય સ્વરૂપ કહેલું છે. હવે ગૃહસ્થનું આંતર સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

ઉત્તમ ગૃહસ્થે પ્રથમ મનની શુદ્ધિ ધારણ કરવી. પોતે કાંઈપણ પ્રવૃત્તિ કરે, તેમાં પ્રથમ લાભાલાભનો વિચાર કરવો. તે સાથે પોતાના કર્ત્તવ્યનો પણ

પૂર્ણ વિચાર કરવો. ગૃહસ્થે કેવે માર્ગે પ્રવર્ત્તવું જોઈએ ? તે માર્ગની ઉત્કૃષ્ટતા હૃદયમાં વિચારવી. પોતાની યોગ્યતા તેના સંબંધમાં કેટલી છે? તેનો પણ વિચાર કરવો. પોતાને માટે (ગૃહસ્થને માટે) સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જે કાંઈ કથન કર્યું હોય, તેમાં પારાવાર રહસ્ય સમાયલું છે, એમ ચિંતવવું. તેની અંદર ઉત્સર્ગ-અપવાદ વિગેરે પણ ગુરૂમુખે સમજી તેનો વિચાર કરવો. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી તેના પર બહુમાન આવે છે, પોતાની કર્ત્તવ્યતા ભાસે છે, શુભ ઈચ્છાની અભિવૃદ્ધિ થાય છે અને પોતામા ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા પ્રગટ થાય છે. સર્વદા ગૃહસ્થ-વ્યવહારનું યથાર્થ અવલોકન કરવું, તેના કર્ત્તવ્ય વિગેરેનો મનમાં વિચાર કરીને એવી ધારણા ધારી રાખવી કે જ્યારે ગૃહસ્થાવાસમાં કોઈ કર્મયોગે કાંઈ અંતરાય આવી પડે, ત્યારે પોતામાં તે ગૃહસ્થાવાસ પ્રતિપાલન કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય.

વળી ઉત્તમ ગૃહસ્થે અન્વયથી વિચાર કર્યા બાદ વ્યતિરેકથી વિચારવું કે, જે ગૃહસ્થ પોતાના ગૃહસ્થાવાસના વ્યવહારને જોતો નથી, તેના સ્વરૂપનું હૃદયમાં ચિંતવન કરતો નથી-તેના સ્વરૂપાદિકનું હૃદયમાં સ્થાપન કરતો નથી, અને એક નિર્ણયવાળી ધારણા ધારતો નથી તે કોઈપણ કાળે ગૃહસ્થપણાના માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેની યોગ્યતા મેળવી શકતો નથી, તે તો આ સંસારમાં રહી અપાર કર્મ બાંધ્યા કરે છે. ગૃહસ્થાવાસની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાને અંગે ગૃહસ્થે તેના આંતર સ્વરૂપનો દીર્ઘ વિચાર કરવો જોઈએ, ગૃહસ્થ જો કે તદ્દન સાધુની જેમ વિરતિ ધર્મનો ધારક હોઈ શકતો નથી, તોપણ તેણે યથાશક્તિ વિરતિ ધર્મની ભાવના ભાવવી જોઈએ. જેમાં કોઈપણ પ્રકારનો વિક્ષેપ રહેલો હોય-ક્લેશ ઉભો થાય તેમ હોય, અને જેમાં પોતાને કે બીજાને આર્ત્તધ્યાન થવાનું કારણ બને તેમ હોય, પોતાના આત્માને પણ શાંતિ મળે તેવું ન હોય-એવો માર્ગ વિવેકી ગૃહસ્થે જો ગૃહસ્થ ધર્મની યોગ્યતા મેળવવી હોય તો વર્જવો-ત્યજી દેવો. ઉત્તમ ગૃહસ્થે હંમેશાં પોતાના કર્ત્તવ્યના સાધ્યબિંદુ તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ. જો ગૃહસ્થ સાધ્યબિંદુ સમજી શકતો ન હોય, તો તે જુદી વાત છે; પરંતુ જ્યારે પરિણામ સુંદર આવતું દેખાય નહીં, ત્યારે કાં તો સાધ્ય ધારવામાં ભુલ થઈ હોય અથવા પાછળથી સાધ્ય ફરી ગયું હોય, એમ વિચારદૃષ્ટિએ દેખાઇ આવે છે. આ બાબતમાં ગૃહસ્થે વિચારવું કે, તેનું કર્ત્તવ્ય તો તેણે કોઈ પણ વિક્ષેપમાર્ગમાં ન પડવું, એજ ઉત્તમ છે. ગૃહસ્થે પોતાના ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા મેળવવી હોય તો તેણે પોતાના કર્ત્તવ્યને અંતરાય કરનારા માર્ગને ત્યજી દેવો. પ્રથમ તો તેણે વિક્ષેપનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. પોતે વિક્ષેપ કરવો નહીં, કોઇને વિક્ષેપ કરાવવો નહીં, કોઇને વિક્ષેપ ઉત્પન્ન થાય તેવા સાધનો જોડી દેવા નહીં અને કોઇને અંદર અંદર વિક્ષેપ થતો જોઇને રાજી થવું નહીં. જ્યાં

જ્યાં વિક્ષેપ થતો હોય કે થયેલો હોય ત્યાં ત્યાંથી તેને દૂર કરાવવા માટે બનતો પ્રયત્ન કરવો. તેમાં પોતાની સત્તાનો, પોતાની બુદ્ધિનો અને પોતાના વીર્યનો ઉપયોગ કરવો, એમ કરવાથી તેને ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રકારે ગૃહસ્થના બાહ્ય અને આંતર સ્વરૂપને ઓળખનારો અને તે પ્રમાણે વર્ત્તવા તત્પર રહેનારો ગૃહસ્થ જ ખરો ગૃહસ્થ કહેવાય છે.

ખરો ગૃહસ્થ મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ-એ ત્રણે યોગને શુદ્ધ રીતે પ્રવર્ત્તાવે છે. તે પોતાના મનને વિષમ કષાયના મલિન વિચારમાં પ્રવર્ત્તાવતો નથી, નઠારા સંકલ્પ-વિકલ્પ કરતો નથી, ઇંદ્રિયોના વિષયોની તીવ્ર વાંછના રાખતો નથી, કોઈનું અહિત ચિંતવતો નથી, કોઈને સુખી કે ગુણી દેખી ઈર્ષ્યા કરતો નથી, પણ હૃદયમાં રાજી થાય છે, અને તેની પ્રશંસા કરે છે, દુઃખી જીવોને જોઈ હૃદયમાં ખેદ ધરે છે, તેના દુઃખ-દર્દ ટાળવાના બની શકતા ઉપાયો યોજે છે, પાપી જીવોને પાપમાંથી નિવારે છે, જો તે નિવારણ અશક્ય જણાય તો ખેદ ન કરતાં તે તરફ ઉપેક્ષા રાખે છે. દરેક જીવનું હિત ચિંતવે છે. પાપસ્થાનકના વિચારો ત્યજી દઇ તેનાથી વિરૂદ્ધ ઉત્તમ વિચારો કરે છે, જીવનું એકત્વ અને પુદ્ગળનો અશુચિ સ્વભાવ ચિંતવે છે, હૃદયમાં સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર લાવ્યા કરે છે, જે વિચારો આત્માને મલિન કરનારા-હાનિ પહોંચાડનારા હોય, તેનાથી મનને દૂર રાખે છે. તે અનેક પાપારંભો કરી તૃષ્ણાને વધારવા ઈચ્છતો નથી, સુખની અભિલાષા અને દુઃખ પર દ્વેષ ધરવામાં તે તીવ્રતા રાખતો નથી. તે કોઈનું અહિત ચિંતવતો નથી, કોઇને કલંક આપવાના વિચારો કરતો નથી, માન હાનિનો પશ્ચાતાપ, માયા ભાવ તરફ પ્રેમ, અને આસક્તિ એ બધાથી તે સર્વથા દૂર રહે છે. આવો શ્રાવકજ ખરો ગૃહસ્થ શ્રાવક કહેવાય છે.

હવે વ્યતિરેકથી વિચાર કરતાં માલમ પડશે કે, જે ગૃહસ્થ સંઘના સંપને તોડનારો હોય, પરસ્પર દ્વેષ, ઈર્ષ્યા અને કુસંપ કરાવનારો હોય, વિક્ષેપ કરાવી રાજી થતો હોય, કોઈનો ગેરવાજબી રીતે પક્ષપાતપણે કે વગર વિચારે બહિષ્કાર કરવામાં આનંદ માનતો હોય, પોતાના જ્ઞાતિ, દેશ, સમાજના દુઃખ દુર કરવા તરફ દુર્લક્ષ્ય કરતો હોય, પવિત્ર ચારિત્રધારી મુનિઓને અવળે માર્ગે દોરતો હોય, તેને હથીયાર બનાવી પોતાની સત્તા જમાવતો હોય, માત્ર માન અને કીર્ત્તિની ઇચ્છાથી સંઘ કે જ્ઞાતિનો કાર્યવાહક બનતો હોય, પક્ષપાત કરવામાં તત્પર રહેતો હોય, વ્યવહારની તમામ કળાનો દુરૂપયોગ કરતો હોય, લોભને વશ થઇ લક્ષ્મીનો દાસ બની રહ્યો હોય, આડંબર તથા કીર્તિને વધારે પસંદ કરતો હોય, પોતાની કોમની ઉન્નતિના વિચારોને પોતાના સ્વાર્થ ખાતર તોડનારો હોય, પોતાની નઠારી ધારણા પાર ઉતારવાને યુક્તિબાજ બનતો હોય અને દેશકાળાનુસાર

આજુબાજુના સંયોગો તરફ દૃષ્ટિ ન કરતાં અનુચિત દુરાગ્રહ ધરી રાખતો હોય તે ખરો ગૃહસ્થ કહેવાતો નથી.

જ્ઞાન અને વ્યવહારના માર્ગમા વિહાર કરી અનુભવી બનેલા વિદ્વાનોએ ખરા ગૃહસ્થના બે ભેદ પાડેલા છે. ગર્ભશ્રીમાન્ અને તાત્કાલિક શ્રીમાન્. ગર્ભશ્રીમાન્ પોતાના વડીલોની પરંપરાથીજ ખરો ગૃહસ્થ બનેલો હોય છે. અને તાત્કાલિક શ્રીમાન્ શ્રીમંતાઈને અકસ્માત્ પ્રાપ્ત કરી ગૃહસ્થ બનેલો હોયછે. ગર્ભશ્રીમાન્ વ્યવહારના ગમે તેવા સંયોગોમા પણ પોતાની એકજ વૃત્તિ રાખી શકે છે. અને તાત્કાલિક શ્રીમાન્ જો જુદા પ્રકારના સંયોગોમાં આવી પડે તો તે બદલાઈ જાય છે. છતા કેટલાક તાત્કાલિક શ્રીમાન્ ગર્ભશ્રીમાનના જેવી દૃઢતા બતાવી પણ શકે છે. તે ઉભયે ગૃહસ્થોએ પણ સત્સંગનું સદા સેવન કરવાની જરૂર છે. કુસંગનો દોષ તે ઉભયને પણ હાનિકારક થઈ પડે છે.

તે ઉભયમાંથી જેણે ખરા ગૃહસ્થ તરીકે રહેવું હોય તેણે ધર્મ અને વ્યવહારના કેટલાએક સિદ્ધાંતો ગ્રહણ કરવા જોઈએ. સમયને ઓળખી કાર્ય કરવાં જોઈએ. જે માર્ગ ધર્મ અને પોતાની કોમની વૃદ્ધિ અને વિકાસના સુચિહ્ન દર્શાવતો હોય તેમજ દેશકાળનો પ્રવાહ જે માર્ગે વહન થતો હોય તે માર્ગેજ તેણે પ્રયાણ કરવું જોઇએ. ખરા ગૃહસ્થે પોતાનો યશસ્વી પ્રયત્ન એકજ દિશામાં દર્શાવવો જોઈએ. તેણે પોતાનું આર્થિક અને બુદ્ધિનું સામર્થ્ય ઉત્સાહથી યોજવું જોઈએ. જન સ્વભાવ, જન ભાવના અથવા તેનાથી ઉદ્ભૂત એવા વ્યવહારનું વિલોકન તેણે કરવું જોઈએ; અનુભવી વિદ્વાનો કહે છે કે, જન સ્વભાવ અથવા જન ભાવનાથી આવિર્ભૂત થયેલા કાર્યોનો અથવા વ્યવહારનો અભ્યાસ દરેક ગૃહસ્થને ખરો ગૃહસ્થ બનાવે છે. જેટલો તે વિકટ છે તેટલોજ તે આનંદ આપનાર છે અને પરંપરાએ તે ધર્મ અને કર્ત્તવ્યનુ સાધન બને છે. જે ગૃહસ્થ મનુષ્યજીવનની વિવિધ ભાવના અને તેનાથી ઉદ્ભૂત એવો જે વ્યવહાર છે તેનો સંપૂર્ણ જ્ઞાતા થાય છે તે ખરો ગૃહસ્થ કહેવાય છે. તે ખરો ગૃહસ્થ ધર્મ અને વ્યવહારના શુદ્ધ માર્ગમાં દીપી નીકળે છે અને ધર્મ, અર્થ તથા કામનો ભોક્તા બની પરમ શ્રેયનો સાધક બને છે. ખરો ગૃહસ્થ ધાર્મિક વિષયોની સંસ્થાઓનો મદદગાર થાય છે. અભ્યાસીઓને પૂર્ણ સહાય આપે છે અને સ્વધર્મનું યથાર્થ પ્રતિપાલન કરે છે અને પોતાની કોમ–સમાજ, ધર્મ અને દેશને ઉપયોગી બને છે. ખરો ગૃહસ્થ મોહલુબ્ધ બનતો નથી. તે પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને લજ્જા ઉપર ધ્યાન આપે છે. તેના વિચારો પણ ધર્મ કે નીતિ વિરૂદ્ધ હોતા નથી. તેના અંતઃકરણમાં સદ્બોધ ઠરે છે. તેનું મન સ્થિર રહે છે, તે સ્વપ્નમાં તથા જાગૃત અવસ્થામાં ઉપયોગ પૂર્વક રહે છે. તે દુષ્ટ વિકારના ફંદમાં ફસાતો નથી અને અનીતિના કામ કરવાને તત્પર

થતો નથી. ખરો ગૃહસ્થ પ્રપંચ કરતો નથી, અને પોતાના શરીરને મોટા જોખમમાં નાંખતો નથી. જ્યાં વિશ્વાસ રાખવા જેવું નથી ત્યાં વિશ્વાસ રાખતો નથી, મોહફંદમાં ફસાતો નથી, કપટ ભેદમાં લેવાતો નથી અને પક્ષપાત કરતો નથી; આવો ગૃહસ્થજ ખરો ગૃહસ્થ કહેવાય છે. એવા ગૃહસ્થો જે કોમમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે કોમ ઉન્નતિના શિખર ઉપર પહોંચે છે અને તે કોમની પ્રજા જ્ઞાનવાટિકામાં વિહાર કરવાને ભાગ્યશાળી બને છે. અમે શ્રીવીર પ્રભુના શાસન દેવતાને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે–"એવા અનેક ગૃહસ્થો જૈન પ્રજામાં પ્રગટ થાય, એવી પ્રેરણા કરો."

गुजरांवाला (पंजाब) मां स्वर्गवासी १००८ श्रीमद्विजयानंदसूरि (आत्मारामजी) महाराजनी जयंती समये गुरुबक्षराय क्षत्रीए गायेली कविता.

धन्य है परमातमा जो यह खुशी दिखला रहे,
धन्य है धर्मातमा जो उपकारमें मन ला रहे. १
आज क्या उत्सव है यहां सब विछडे भाइ मिल रहे,
यह जलसा मानो बाग है सब फूल चेहरे खिल रहे. २
आनंदसे भरपूर हो यह बाल पत्ती गा रहे,
यह फूल है सब पघडियां विद्या सुगंध फैला रहे. ३
इन जर्द चेहरोंपर कहो आनंद कहांसे आ रहा,
आनंद जीसके नाममें व्होही आनंद भीजवा रहा. ४
शाबाश जैनी भाइओ तुम खूब आगे बढ रहे,
उस मुक्ति रुपी धामकी हो मंजलें तै कर रहे. ५
धर्मकी विद्याका जगमें खूब कर प्रचार दो,
कल नाम समजो कालका आज धर्मसे कर प्यारलो. ६
श्री माननीय पवित्र जीनका नाम आत्मानंद है,
दुखका कहां परवेश हो जब नाम ही सानंद है. ७
उस पुण्य कीर्त्ति महातमाके नामपर यह धाम है,
जीसके तले कइ प्राणिओंको मिल रहा आराम है. ८

धाम ही केवल नहीं विद्याकी गंगा वह रही,
दुःख पापकी मैलोंको धोलो मुफत मुंहसे कह रही. ९
जीस अहिंसा पर दिया गांधीने तन मन वार है,
उसका यहांपर पहलेही हो रहा खूब प्रचार है. १०
धन्य स्वामीजीको विद्याबाग जो लगवा गये,
कइ लडके विद्या मुफत पढ दुख दूर कर सुख पा गये. ११
अब भी लडके सैकडो तालीम कौमी पा रहे,
लडके न समजो बुलबुलें हैं स्वामीके गुण गा रहे. १२
वह नहीं मरा जीता सदा उपकार जगमें कर गया,
उपकार करनेके विना जीता ही भी मर गया. १३
दुनियाकी न पायेदारीको यह बात है जवला रही,
वह प्यारी नानकचंदकी सूरत नजर नहीं आ रही. १४
दो साल गुजरे है वही बैठे हमारे पास थे,
यह था न था यह तिथि थी यह ज्येष्ठ हीके मास थे. १५
क्या खबर है अगले वर्ष यहां कौन कौन न होयेगा,
जो धर्म न कर जायगा पछतायगा और रोयेगा. १६
हो जीसमें पत्र और पुस्तकें इक लायब्रेरी चाहियें,
आरंभ करदो आजही करनी न देरी चाहियें. १७
जैनके सिद्धांतका प्रचार देखेंगे जबी,
आनंद तो आगेही है आशीर्वाद देंगे तबी. १८
पुस्तकालयभी यहां आनंद भवनके पास हो,
धर्मप्रेमीकी यहांपर तबी दूरे प्यास हो. १९
गलतियांकी चमा चाहता हुआ यह गुरुनचदास,
विनती यह स्वीकार होगी आपसे करता है आस. २०

પર્યુષણ જેવા પવિત્ર પર્વનો પ્રભાવ નહીં સમજતાં મુગ્ધ ભાઇ બ્હેનોને બે બોલ.

પર્યુષણ પ્રસંગે આપણાં પવિત્ર કર્તવ્યનું યથાર્થ ભાન કરાવવા માટે વર્ષો થયાં જૂદી જૂદી દિશાથી વ્યાખ્યાનો અને લેખો દ્વારા પોકાર કરવામાં આવે છે તેને નિષ્ફળ નહીં કરતાં સાર્થક કરવા માટે દીલમાં લાગણી રાખી કલ્યાણના અર્થી સજ્જન ભાઇ બ્હેનોએ હવે જાતે જાગૃત થઇ, સાચા માર્ગનો સત્વર આદર કરવા સ્વજન મિત્રાદિકને જાગૃત કરવા જોઇએ.

૧ નિસ્પૃહી પુરૂષોનાં એકાન્ત હિતવચનો હૈયે ધરી રૂચિસહિત તેનો આદર કરવો એ આપણું હિત-કર્તવ્ય સમજાતું જ હોય તો સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાને ભવ્યજનોના આત્મકલ્યાણ નિમિત્તે જે જે વખતે જરૂરની કરણી તેના પવિત્ર હેતુની સમજ સાથે જણાવી છે, તે યથાર્થ સમજી લેવાનો ખપ કરી તે તે વખતે ઉલટથી આદરવા વિલંબ કરવો કેમ ઘટે ? નજ ઘટે. છતાં ઘણી વખત કંઇક મુગ્ધ ભાઇબ્હેનો તે ભણી અનાદર કે મંદ આદર કરતા જણાતા નથી શું ? તેઓનું ભાન ઠેકાણે આવે અને તેઓ પણ સ્વકર્તવ્ય સન્મુખ થવા પામે એવી સદ્ ઇચ્છાથી પ્રેરિત વચનો સફળ થવાં જોઇએ.

૨ કલ્પસૂત્ર જેવાં પરમ પવિત્ર સૂત્ર-સિદ્ધાન્તમાં આપણાથી થતી અને થયેલી નાની મોટી ભૂલો જેમ બને તેમ જલ્દી સુધારી લેવા અને આપણી જાતને શુદ્ધ-નિર્દોષ કરી લેવા સર્વજ્ઞ ભગવાને કેવી સુંદર યોજના કરેલી છે ? જેમ ઉજળા વસ્ત્ર ઉપર પડેલો ડાઘ યત્નથી દૂર કરી શકાય છે તેમ પ્રમાદ વશ આત્માએ (જાણતાં અજાણતાં) કરેલી ભૂલ પણ પ્રયત્ન જોગથી જલ્દી સુધારી શકાય છે. વસ્ત્રની મલીનતા જેમ જળ, ક્ષાર અને અગ્નિના પ્રયોગથી સ્હેજે ટાળી શકાય છે તેમ સ્વચ્છંદતાથી અવળા માર્ગે ચાલી, મનસા વચસા કર્મણા (મન વચન કાયા વતી) થવા પામેલી આત્માની ખરાબી, પશ્ચાતાપ સહિત જ્ઞાની ગુરૂને નમ્રપણે અને સરલ ભાવે નિવેદન કરીને તેમણે કૃપા કરીને ફરમાવેલા યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ ખરા જળ, ક્ષાર ને અગ્નિના સાચા પ્રયોગથી સ્હેજે દૂર કરી શકાય છે એટલે આત્મા શુદ્ધ નિર્મળ થઇ શકે છે.

૩ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, કષાય, ચપળતાભર્યા મન વચન કાયાના યોગ અને અવિરતિ (મોકળી સ્વેચ્છા વૃત્તિ) વડે સમયે સમયે જીવ કેટલો બધો કર્મબંધ કરે છે ? અનાદિ અનંત કાળથી મુગ્ધ જીવો અવળી સમજથી, વિપરીત શ્રદ્ધાથી, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ અથવા રાગદ્વેષ રૂપ કષાયની પરવશતાથી, ઉચ્છૃંખલતાભર્યા વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારના સેવનથી તથા કલ્યાણકારી વ્રત-

નિયમોનું પાલન કરવા તરફ તદ્દન બેપરવાઇ દાખવવાથી દુષ્ટ કર્મ-મળનો કેટલો બધો સંચય કરતા રહી દુઃખી થાય છે.

૪ જન્મમરણના અનંતા દુઃખનાં કારણ રૂપે ઉક્ત કર્મ-મળથી મુક્ત થવા ઇચ્છાજ હોય તો પવિત્ર રત્નત્રયીના ધારક ભવભીરૂ ગીતાર્થ ગુરૂનું શરણ લઇ એકનિષ્ઠ થઇ, અંતરનો સકળ કર્મ-મળ સાફ કરવા, સઘળાં પાપકૃત્યો પૂરા પશ્ચાત્તાપ સાથે તેમને જણાવી તેઓ જે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવે તે આદર્યેજ છૂટકો. કરોડો મણનો દારૂનો ગંજ અગ્નિનો સંયોગ થતાંજ ઉડી જાય છે તેમ સદ્ગુરૂની હિત શિક્ષાને પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી અનુસરનારા વિરલ સદ્ભાગી જનો પણ સકળ કર્મમળનો ક્ષય કરી શુદ્ધ નિર્મળ થઇ શકે છે.

૫ દશ દૃષ્ટાન્તે દુર્લભ મનુષ્યજન્માદિક સઘળી પુન્ય સામગ્રી પામીને વીર પ્રભુ જેવાનાં પવિત્ર ચરિત્ર સાંભળી, હૈડે સાન આવી હોય તો હવે સાવધાન થઇ ખંતથી પૂર્વકર્મમળનો અંત લાવવો અને નવો કર્મમળ થતો અટકાવવો. નરી વાતોથી કશું નહી વળે. મર્દાઇનુંજ ખરૂં કામ છે. ઇતિશમ્.

લે૦ મુ. મહારાજ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

' પર્વાધિરાજ પર્યુષણ પ્રસંગે શાસનપ્રેમી સજ્જનો પ્રત્યે સાદર નિવેદન '

(લેખક૦ સદ્ગુણાનુરાગી કર્પૂરવિજયજી.)

૧ આખા વર્ષ દરમ્યાન અનેક પ્રસંગે માસિકો વિ૦ દ્વારા લખાયેલા વિવિધ લેખોમાં મારી જેવા અલ્પજ્ઞ-છદ્મસ્થને સુલભ એવી જે જે સ્ખલનાઓ થઇ હોય તે તે પુત્રાપરાધવત્ દરગુજર કરી, રાજહંસની પેઠે સારગ્રાહી બની, ઉક્ત લેખાદિકમાં જે કંઇ સાર-તત્ત્વ જણાય તેજ સહુ આદરશો.

૨ આજકાલ આપણા જિનમંદિરાદિકમાં બહોળે ભાગે વપરાતા કેશરમાં જે કંઇ અસાર અને અસ્પર્શ્ય મલીન પદાર્થોનું મિશ્રણ થતું ઇંગ્રેજી તથા ગુજરાતી વિશ્વાસ લાયક લેખો વાચવાથી મને સમજાયું તેજ અંતરની લાગણીથી પ્રેરાઇ આપ સજ્જનો સમીપે જાહેર કર્યું. આવા મલીન તત્ત્વના મિશ્રણવાળા કેશરની પ્રભુ ભક્તિ પ્રસંગે વપરાશ ચાલુ રાખવાથી ભક્તિ વિષે આપણે આશાતના જ કરી, લાભને બદલે તોટો ન બાધીએ એ શુદ્ધ આશયને લક્ષી, ઉક્ત લેખો ઉપર મધ્યસ્થપણે વિચાર કરી, હિતમાર્ગ આદરવા અને અહિતમાર્ગ

પરિહરવા મારી પ્રેરણા હતી અને છે. શુદ્ધ લેખાતા કેશરમાં પણ સ્વાર્થ અંધ વ્યાપારીઓ દ્વારા ભારે ગોટાળો ચાલ્યા કરે છે. તેવી છાપના ખાલી ડબ્બા ભારે આકરી કિંમતે ખરીદી, નબળું-નમાલું-અશુદ્ધ કેશર તેમાં ભરી, એવા રકમ બંધ ડબાઓ મુગ્ધ જૈનોમાં ખપાવી, ધોળે દહાડે છળ પ્રપંચથી તેમને લૂંટવામાં આવે છે. એ દેખીને કે સાંભળીને કોનું કાળજું બળતું નહીં હોય ? બમણાં ત્રમણાં કે ચાર ગણાં નાણાં ખર્ચવા છતાં કેશર બહુધા અશુદ્ધ જ મળે તે પ્રભુના અંગે ચઢાવવા જેટલો આગ્રહ મુગ્ધ જનો કરે છે તેટલો જ આગ્રહભર્યો પરિશ્રમ, શુદ્ધ કેશર મેળવી વાપરવા આપવા કઇંક પ્રસંગે કરેલી હિતસૂચના મુજબ, કોઇપણ વિશ્વાસ લાયક સહૃદય સજ્જનો તરફથી થયો હોત તો નકામો કોલાહલ અને કર્મબંધ કેમ થવા પામત ?

૩ એવા શુદ્ધ ખાત્રીવાળા કેશર પ્રત્યે અમારે અભાવ ન હતો અને અદ્યાપિ નથી. પણ શુદ્ધતા માટે દરકારજ કોઇક વિરલાને હશે. અર્થ વગરનો નકામો કોલાહલ મચાવવાથી, કેશરની વપરાશ ઓછી થયા છતાં તેના ભાવ બમણા ઉપરાંત થવા પામ્યા તેમાં દોષ કોનો ?

૪ આગમોમાં અનેક સ્થળે પ્રભુપૂજાદિક પ્રસંગે સરસ ચંદનનું જ વિલેપન કર્યાનું સ્પષ્ટતયા જણાવ્યું છે. કેશરનો તેમાં ક્યાંય ઉલ્લેખ કરેલો જોયો-જાણ્યો હોય તો તે પૂર્વે કરેલી વિનંતિ બહુશ્રુતોએ જાહેર કરવી જોઇએ.

૫ આવી અનેક શાસનહિતકારી બાબતોમાં નકામો હઠ-કદાગ્રહ ખેંચ્યા વગર સીધી ને સરલ રીતે આગમાનુસારે ભવભીરૂ ગીતાર્થોએ ઘટતો ખુલાસો કરવો જોઇએ. સામાને પ્રતિપક્ષો પૂછી મૂળ મુદ્દાને ગુંગળાવી નાંખવા, આજ કાલ કોઇ કોઇ તરફથી નિર્બળ અને વિપરીત પ્રયત્ન કરાય છે તે તો ઉચિત નથીજ.

૬ એક તરફ સમયોચિત ઉપદેશ અને શુદ્ધ સરલ વર્તનની ગંભીર ખામીથી સ્વસમાજની સ્થિતિ દયાજનક થતી જાય છે, તેમાં કઇંક ઉગતા પંડિતમન્ય લેખકો અને ઉપદેશકો અસંગત આક્ષેપક અને વિરોધી વચનો મર્યાદા વગર વાપરી વધારો કરતા રહે છે. શાસનની વધારે હેલના થાય એવો ધૃષ્ટતાભર્યો દેખાવ કરતાં તો જરૂર વિરમવું જોઇએ.

૭ મારા સઘળા અપરાધો દરગુજર કરી શાસનની રક્ષાને પુષ્ટિ વાસ્તવિક રીતે થાય એવું શુદ્ધ અને સરલ વર્તન આદરી શાસન શોભા વધારવા ફરી પ્રાર્થના પ્રેમી સજ્જનો પ્રત્યે કરૂં છું.

૮ આપણી સમાજનો મોટો ભાગ સમયોચિત ખરી કેળવણીથી બેનશીબ રહી, અજ્ઞાન દશામાં સબડે છે તે કારી દુઃખ દૂર કરવા સદ્ભાગી સજ્જનોએ

મથવું જોઈએ. ઉછરતી પ્રજાને વ્યવહારિક, નૈતિક અને ધાર્મિક સંગીન કેળવણી મળે એવી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા તનતોડ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૯ નકામા ઉડાઉ ખર્ચો કમી કરી, બચાવેલા નાણાંથી સદ્વિચાર ગર્ભિત ભાવનાથી, મિષ્ટ વચન ભરી હિત શિક્ષાથી અને આત્મનિગ્રહ કરીને સંતોષ વૃત્તિ ધારી, સ્વજીવન નિર્વાહ સાદાઈથી આદરી, અનુકરણશીલ અન્ય ભાઇ બ્હેનોને સુંદર દાખલો બેસાડી, ખરે માર્ગે દોરવાની જરૂર જેમને અંતરમા જણાઈ હોય તે સદ્ભાગી ભાઈ બ્હેનોએ બને એટલો સ્વાર્થત્યાગ કરી સમાજની અને શાસનની નિઃસ્વાર્થ સેવા કરવા તત્પર થવું જોઈએ.

૧૦ 'ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને કાકરે કાકરે પાળ બંધાય' એ લક્ષમાં રાખી એક દમડી પણ ખોટે માર્ગે ખર્ચવી નહીં, બીજાને તેવી નબળી સલાહ આપવી નહીં, તેમજ નબળાં કામની પ્રશંસા કરી પાપભાગી બની, પ્રજાને અને આપણી જાતને પાયમાલ કરી, આ દુર્લભ માનવભવ હારી નહીં જતાં, તેની સાર્થકતા કરી લેવા અવશ્ય ઉજમાળ થવું જોઈએ

ઈતિશમ્

"આપણા પોતાને માટે"

વ્યકિત અને કુટુંબ સમાજનું અંગ છે. સમાજ એ ધર્મને ટકાવનાર છે. આદર્શમય ધર્મ જગતને હિતકર છે. ધર્મનું સત્વ પ્રેમ છે. પ્રેમની નિશાની અહિંસા છે. મનુષ્ય જીવનને ઉચ્ચ માર્ગે ચઢાવનાર પ્રેમ છે પ્રેમમાજ પરમાર્થ છે. પ્રેમમાંજ દયા ઉદ્ભવે છે. જૈન ધર્મ દયા–અહીસા પ્રેમનો શુદ્ધ ઝરો છે. એ ઝરો દરેક મનુષ્યના હૃદયમા હંમેશા સતત વહ્યા કરે છે. તે મનુષ્યજ ખરો શુદ્ધ જૈન છે. જૈન ધર્મ સર્વમાન્ય સનાતન ધર્મ છે. છતા પણ આશ્ચર્ય છે કે એક વખત ઉન્નતિના શીખર ઉપર ચઢેલા જૈનો અત્યારે અધોગતિ તરફ ગબડયા જાય છે. તેના કારણોની તપાસ કરવાની જરૂર જણાય છે આપ તે વાંચશો વીચારશો. યોગ્ય લાગે કાર્યમા મુકશો, તેમા ફેરફાર સૂચવશો.

જૈન કોમમાના નાના જથ્થાઓ જેવા કે વીસા–દશા–ઓસવાળ–શ્રીમાળી–પોરવાડ અને બીજા જે હોય તે એકજ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન તરીકે વિશાળ જથ્થામાં જોડાવું.

જૈન કોમમાં એકપણ સ્ત્રી યા પુરૂષ અભણ રહેવો ન જોઈએ.

બાળકો માટે મુખ્ય શહેરોમાં ગુરૂકુળો રાખવા.

કેમની વીધવાઓ માટે તેમના પવિત્ર જીવનની ખાસ કાળજી રાખવી. તેમને માટે ઉદ્યોગગૃહ સ્થાપવાં. (હોમ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ)

શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનો સાથે કાંઈપણ ભેદ સિવાય લગ્ન વ્યવહાર રાખવો.

કન્યાઓની લગ્નની ઉમર બાર વરસ અંદરની હોવી ન જોઈએ. તેઓને લગ્ન પછીની જીંદગીનું શીક્ષણ, શિયળની મહત્વતા, પતિ તરફની ફરજ અને ગૃહકાર્ય યોગ્ય કેળવણી આપવી. અને તેને માટે દરેક કુટુંબમાં એવા પુસ્તકો તૈયાર કરાવી મફત આપવા. શુદ્ધ શિક્ષણ મળ્યા પછીજ કન્યાના લગ્ન કરવાં કર્મ સંજોગે વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય તો વૈધવ્યધર્મ અને પવિત્રતાના નિયમો સંબંધી જ્ઞાન પુસ્તકોમાંથી આપવું.

પુરૂષોએ પણ વીસ વરસ અંદર અને ચાળીસ વરસ પછી લગ્ન ન કરવું.

કન્યા વિક્રયનો તદ્દનજ નાશ થવો જોઈએ.

જૈન ધર્મમાં શિયળની ખાસ મહત્વતા છે. શિયળથી દંપતીપ્રેમ સચવાય છે અને જીંદગી સુખી નીવડે છે. તો દરેક સ્રી પુરૂષે શિયળની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. શીળ એજ ઉત્તમ આભૂષણ છે.

પુર્નલગ્ન એ સ્રીઓ માટે તો તદ્દનજ ખરાબ છે. સ્રીઓની મહત્વતા શિયળથીજ છે. શિયળના પ્રભાવેજ સ્રીઓની સ્તવના થાય છે. તેને માટે વધુ લખવાની જરૂરજ નથી. પુર્નલગ્નના પાપથી અટકાવવા અને સ્રીઓના શિયળના રક્ષણ માટે પુરૂષોજ જવાબદાર છે. માટે પ્રથમ પુરૂષોએજ આત્મભોગ આપી કામવાસના ત્યાગી બાળ અને વૃદ્ધ લગ્ન ત્યાગવાં જોઇએ. દુર્ભાગ્યવશાત્ પતિ સમાગમ સિવાય વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેમને સમજાવવી. ખરી રીતે વૈધવ્ય પાળવું એ પતિ પ્રેમની કસોટી છે.

ગૃહસ્થ હો યા સાધારણ સ્થિતિમાં હો. દરેકને ગૃહસુખ પ્રિય હોયજ. ઘરમાં શાન્તિ હોય તોજ આગળ કાર્ય કરી શકાય, ધર્મ સાધી શકાય, મનુષ્ય જીવનનું કર્તવ્ય સાર્થકથાય, તો આ સઘળા વીચાર કરી સમાજના હિતને માટે રૂચિકર થાય એમ ઇચ્છી દરેક જૈન કર્તવ્યવાન થશે. બનતા પ્રયાસે સમાજ સુધારો ઉપરના નિયમોથી થશે. જૈનોની જાહોજલાલી વધશે અને જૈન કીર્તિ દશે દિશામાં ગાજી ઉઠશે. ॐ શાંતિ.

" કલ્યાણ. "

વડોદરા.

ધ્યાનમાં રાખવા જોગ વાક્યો.

૧ કોઇ પણ માણસ પોતાની જીભ વશ રાખી ન શકે તો તેને મૂર્ખ સમજજો; કારણ કે મૂર્ખ માણસ બોલવામાં બંધ રહી શકતો નથી.

૨ સુખી થજે પણ ઉડાઉ કદી થતો નહિ, સુખી થવાથી તું દેશનો દાનો ગણાશે, પણ ઉડાઉ થવાથી તું દેશનો દુશ્મન ગણાશે.

૩ તમારા મિત્રોમાં ખુશામતીઆ અથવા તાડપર ચડાવનારને તમો ઘણાંજ ભયંકર અને ઘણા જોખમ ભરેલા સમજજો; તેમજ જે ધણી તમારી પાસે આવી બીજાની નિંદા કરતો હોય તેને ફાડી ખાનાર જનાવર જેવો જાણજો.

૪ ખુશ મીજાજ એ તંદુરસ્તી છે, અને તેથી ઉલટું કુંજરેલપણું એ એક દરદ છે.

૫ સંગત કોની કરવી ? જે કોઇ માણસને પોતાના વિષે સારો વિચાર બેસાડવાની ખુશી હોય તો તેણે જેઓને માટે પોતાનો સારો વિચાર બેઠેલો હોય તેનીજ સાથે સંગત કરવી.

૬ પશ્ચાતાપ એ શું છે ? ધીક્કારેલી નેકીનો પડઘો છે.

૭ અસત્ય એ શું છે ? પાપના હથીઆર ઘણા છે પણ અસત્ય પાપનો એવો એક હાથો છે કે તે પાપના દરેક હથીઆરને બંધ બેસતો આવે છે.

૮ વેર એ જંગલીપણે મેળવેલો ઈન્સાફ છે. કોઈને નુકસાન કરવું અને પછી માફી માગવી તેના કરતાં નુકશાન કરવાથી દુર રહેવું તે વધારે સારૂં છે.

૯ આળસ એ એક જાતની ટંકશાળ છે; એ ટંકશાળમાં જુદી જુદી જાતના ખરાબીના સિક્કા પડે છે તથા તે સિક્કા ઘણા હલકા અને કમજાત લોકોમાં ફેલાય છે.

૧૦ નઠારા માણસપર રહેમ કરવી તે સારા ઉપર જૂલમ કરવા બરોબર છે; કારણ કે તેવા નઠારા માણસની પાસે બેસો અને મહેરબાની બતાવો તો તે તમારી કુમક પરથી હીમ્મત પકડી વધારે નઠારા કામ કરશે અને તેની સાથે સામેલ રહેવાનું પાપ તમોને લાગશે.

૧૧ વાતચીત કરવામાં ઘણાજ મીઠા શબ્દો વાપરવા જોઈએ; કારણ કે ખરાબ શબ્દોની તલવારના ઘા કરતાં પણ વધારે ઝેરી અસર થાય છે.

૧૨ આંખ આગળ છે અને કાન પાછળ છે. માટે પ્રથમ આંખે જોયેલી વાત માનવી અને પછી સાંભળેલી.

૧૩ ગયેલી તંદુરસ્તી મિતાહારીથી પાછી આવે, ભુલાઇ ગયેલી વિદ્યા અભ્યાસથી પાછી ઉપસ્થિત થાય, મિત્રનો વિરોધ કાળે કરી ઘસાઇ પાછો સંપ થાય, ગએલી આબરૂ પણ પશ્ચાતાપ અને સદ્‌ગુણથી પાછી મેળવી શકાય, પણ

ગયેલો કલાક કોણે ફરીથી જોયો છે ? બેદરકારીથી ગાળેલા વર્ષો કોના પાછા આવ્યા છે ? તે વરસો પાછા આણી કોણે તે કાળનો ડહાપણથી ઉપયોગ કર્યો છે ? અને ધર્મ રાજાના દફતરમાંથી વ્યર્થ ગુમાવેલા કાળની નોંધ કોણે ભૂંસી નાંખી છે ?

૧૪ કાંતો મુંગા રહો અથવા મુંગા રહેવા કરતાં વધારે સારૂં બોલો.

૧૫ ક્રોધી માણસ પોતાનું મોઢું ખુલ્લું કરે છે, પણ આંખો મીંચે છે.

૧૬ એક વેપારીને લાખ રૂપીઆનું નુકશાન ગયું, ત્યારે તેણે પોતાના છોકરાને પાસે બોલાવી કહ્યું કે " આ આપણી વાત કોઈને કહીશ નહિ. " છોકરે ઉત્તર આપ્યો કે " ઠીક નહિ કહું, " પણ એમ તમો કહો છો તેનું કારણ શું છે ? તે ઉપરથી તેના પીતાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે " ભાઈ, એટલા માટે કે આપણને બે તરફનું દુઃખ નહિ પડે—એક તો પઈસો ખુટે તેનું અને બીજું દુશ્મનની હાંસીનું. "

૧૭ જો એક માણસ પોતાનીજ વાત પોતે ગુપ્ત ન રાખી શકે તો તેની વાત બીજા મારફતે બહાર પડે તે માટે તેણે ફરીઆદ કરવી જોઈએ નહિ.

૧૮ દુનીઆ કેવી જોઈએ તે જાણવા માટે પુસ્તકો વાંચો; પણ દુનીઆ કેવી છે તે જાણવા માટે માણસ જાતનો અભ્યાસ કરો.

૧૯ ઉદાર અને કૃપણમાં ફેર શો ? ઉદાર માણસ પ્રથમ ધન આપી પછી પ્રાણ આપે છે અને કૃપણ માણસ પહેલા પ્રાણ આપી પછી ધન આપે છે.

૨૦ બોલતી વખતે શું યાદ રાખવું ? બીજાઓને સાફ સંભળાય તેમ બોલવું અને જેની સાથે બોલો તેના મોઢા સામે જોઈને બોલજો અને એક વાત બોલી રહ્યા પછી સામા માણસને જવાબ દેવાની તક આપજો. જૈન.

વર્તમાન સમાચાર.

શા. ભીખાભાઈ શીવલાલ છાણી નિવાસી અમોને લખી જણાવે છે કે—અત્રેના શ્રાવક વર્ગના મહાન પુણ્યોદયથી આ વર્ષનું ચોમાસુ મહાન્ પ્રભાવિક-ધર્મધુરંધર શ્રીમદ્ વિજયકમલસૂરિજી મહારાજે સ્વીકારી અત્રે પધાર્યા છે. તેઓના શિષ્ય વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ મહારાજશ્રી લબ્ધિવિજયજીના વૈરાગ્યમય વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવાથી અહીના વતની પારેખ ખીમચંદભાઈ દરગોવનદાસના સુપુત્ર છબીલાલે પોતાના પિતા આદિ કુટુંબ વર્ગની આજ્ઞા લઇ ઉમેટા ગામે વાચસ્પતિજી મહારાજ પાસે વૈશાખ શુદી ૬ ને દીને દીક્ષા ધારણ કરી હતી અને તેઓનું નામ ભુવનવિજયજી રાખવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે ઉમેટાના સંઘે ઘણાજ ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો ત્યારપછી મહારાજશ્રી છાણી પધાર્યા અને મુનીશ્રી ભુવનવિજયજીને આચાર્ય મહારાજ પાસે યોગોદ્વહન કરાવી જેઠ વદી ૧૦ ને દીવસે વડી દીક્ષા અપાવી હતી. તેઓશ્રી આ ગામના વતની હોવાથી ધર્મ સંસ્કારને લીધે તેમના પિતાએ તેમની વડી દીક્ષામાં ઘણાજ હર્ષ સાથે ભાગ

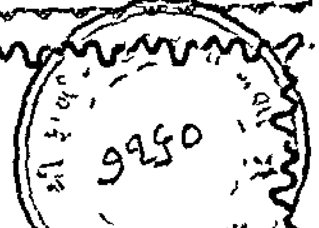

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

तत्त्ववेदिभिरात्मनोऽन्तर्भावमभिलपता सकलकालं सर्वेण स्वविकल्पजल्पाचरणानां सार्थकत्वं यत्नतः परिचिन्तनीयम्, तद्वेदिनां च पुरतः कीर्तनीयम्, ते हि निरर्थकेष्वप्यात्मविकल्पजल्पव्यापारेषु सार्थकत्वबुद्धिं कुर्वाणमनुकम्पया वारयेयुः ।

पुस्तक २०] वीर संवत् २४४८ भाद्रपद. आत्म. संवत् २७. [अंक २ जो.

ॐ

हृदय शुद्धि–क्षमा याचना.

ધર્મવીર મહાશય!

આપણે મહાન પર્વ પર્યુષણમાં આત્મશુદ્ધિ નિમિત્તે શાસ્ત્ર વિહિત તપ-જપ-દાન-ધ્યાન-જિનરાજ પુજન-શાસ્ત્ર શ્રવણ-ધર્મપ્રભાવના-અમારી ઉદ્‌ઘોષણ-સ્વામીવાત્સલ્ય ચૈત્ય પરીપાટી અને વાર્ષિક પ્રતિક્રમણ એ આદિ અનેક સુકૃત્ય કરી માનવ જન્મની સાફલ્યતા માનીએ છીએ—

છતાં જ્યાંસુધી કરેલા અપરાધની પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક અન્તઃકરણથી "ક્ષમા"ની આપ-લે ન થાય, ત્યાંસુધી આરાધકપણાનો સ્વીકાર કરવો એ વૃથા છે.

પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક યાચેલી ક્ષમા હૃદય પવિત્ર કરવા માટે ખરેખર સ્વર્ગીય વિપુલ ઝરણ છે.!! જેમકે—

બહુવિધ વાર્ષિક પર્વમાં આલોચના કૃત કર્મની,
કરીએ ગ્રહી ફરમાન જાણો રીતિ આત્મિક ધર્મની,
મન વચન કાય થકી કર્યાં દુષ્કર્મ દુષ્ટ નિવારવા,
યાચું "ક્ષમા" અર્પો ભવિ! નિજ આત્મ જ્યોત સુધારવા.

વીરાબ્દ ૨૪૪૮ પર્યુષણા. } રા. રા. વેલચંદ ધનજી.

ક્ષમાપના.

(રાગઃ–ઓધવજીના સંદેશાનો.)

નવરંગી મનવાની કરણી ભાળવા,
  સ્મૃતિ પંથે અનુભૂત વહ્યો હું દેશ જો;
દીઠાં ત્યાં દુહવાએલાં દિલડાં પ્રભો !
  કોઇ વિયોગે રડતાં તે વ્હાલેશ જો–નવરંગી.
કોઇ નિજ મન વર્તુલમાં ફરતાં ચહે
  બીજાં મનનો પણ તેમાં સંચાર જો !
મુજ મનડું ત્યાં ચાલ્યું પણ નવ ઠેરીયું,
  તેથી તૂટયો તે વ્યક્તિ સહ તાર જો–નવરંગી.
કોઇ પ્રસંગે વેધાળાં વચણો વતી.
  વીંધાએલું હૃદય નિહાલે દાવ જો !
સિંહાવલોકન ભાળ્યું એની આંખમાં.
  તેથી ડરતું આજે ઉર પસ્તાય જો–નવરંગી.
જીવન ખિન અપરાધી જીવોનું કંઇ,
  લૂટયું મેં આ ગંદી કાયા કાજ જો !
સુખ તો મૃગજળ જેવું રહ્યું તે વેગળું,
  દંશ રહ્યો આ ઉંડા ઉરની માંહ્ય જો–નવરંગી
એમ ત્રિવિધ યોગોની વીતી વાતડી
  દાખી ને હું યાચું સહુની પાસ જો !
વ્હાલાને છો વ્હાલીડાના વારસો,
  અર્પી માફી કરશો મુજ ઉર વાસ જો–નવરંગી

મુનિ મુસાફર (કચ્છી).

ૐ

પર્યૂષણા–મહોત્સવ

(૧)

પર્વાધિરાજ ગણાય આ પર્યૂષણા સત્ શાસ્ત્રથી,
અષ્ટાન્હિકા ઉત્સવ કરો ઉત્કૃષ્ટ આત્મિક ભાવથી;

તપ જપ અને જિનરાજ પૂજા કલ્પ સૂત્ર શ્રવણ યથા,
ત્રિવિધ ધર્મ પ્રભાવના વાત્સલ્ય સ્વામીનું તથા.

(૨)

ઉદ્દઘોષણાજ અમારીની પ્રતિક્રમણ વાર્ષિક નેમથી,
મન વચન કાય થકી કરો ગુરૂ સાખ ધાર્મિક પ્રેમથી;
મૈત્રી પ્રમોદ કરૂણા અને માધ્યસ્થ્ય ભાવ વિચારતા,
પ્રાણી સકલ છે આત્મવત્ સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિ સ્થાપતા.

(૩)

દુષ્કૃત્ય મિથ્યા આપણા ગત વર્ષના એ રીતથી,
કરીએ પરસ્પર ભ્રાત હે ! આત્મિક સહજ સ્વભાવથી;
પર્યૂષણા એ વિધથી આરાધજો ભવિજન તમે,
ઉપદેશ "આત્માનન્દ"નો રસ પાન અમૃત સમ ગમે.

દાદાજી બિલ્ડિંગ
મુંબઇ

રા. રા. વેલચંદ ધનજી.

આ તે કેવો હાસ્યજનક અજ્ઞાન-વ્યાપાર ?

(તે દૂર કરવા માટે આક્ષેપ.)

૧ વાતો મોટી મોટી કરવી અને કામ કોડીનું યે કરવું નહીં.

૨ જે દેવ ગુરૂને નમવું-વંદવું કે સ્તવવું તેનેજ પુંઠ દઇને ચાલવું અને તેમના અમૃત જેવા હિત-ઉપદેશનો અનાદર કરી સ્વેચ્છાચારે મોકળા મ્હાલવું.

૩ પૂજા ઠાઠ માઠથી કરવી ને પૂજ્ય પ્રભુના હિતવચનની અવગણના કે ઉપેક્ષા કરી આપમતે ચાલવું.

૪ પ્રભુ પાસે પવિત્ર દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયની માગણી કરવી ને એક લેશ માત્ર પાત્રતા સંપાદન કરવા ખંત કે લાગણી ન રાખવી,

૫ ધર્મી, ન્યાયી, નીતિવંત અને પ્રમાણિકમા ખપવા ડોળ-દેખાવ કરવો ને માર્ગાનુસારીપણાના ૩૫ લક્ષણોમાનું એક પણ લક્ષણ ન ધારવું.

૬ બીજાની લગરીક ભૂલ જોઇ ભ્રૂકુટી ચડાવવી, ખીજવાઇ જઇ તેને ઉતારી પાડવા તલપાપડ થઈ જવું, ને પોતાનામાં ડુંગર જેવી ભૂલનીયે ઉપેક્ષા કર્યા કરવી, નિજ ભૂલ ભાંગવા-સુધારવા કશી કાળજી કરવી નહીંને કદાચ કોઈ હિતસ્વીપણે આપણી ભૂલનું ભાન કરાવે તો તેના સામે ઉલટા ઘુરકીયાં કરી તેને કલેશ ઉપજાવવામાં કે તોડી પાડવામાં મોટાઇ ને ચતુરાઈ માનવી.

૭ પાપી-પેટને પોષવા કે કુટુંબનું પાલન પોષણ કરવાના મિષે કઇક પ્રકારના કાવા દાવા-કાળાં ધોળાં કરવાં અને ટીલાં-ટપકાં ઉપરથી કરી ઠગ ભક્તાઇમાં અવતાર પૂરો કરવો. જ્યારે બીજા કોઇમાં જરા જેટલી ભૂલ જોવામાં-જાણવામાં આવી કે તેની નિંદા-ટીકા કરવા ઉતરી પડવું, જાણે કે પોતે કદાપિ કશી ભૂલ કરતો જ ન હોય અને બીજાની ભૂલ પોતાથી સહન થઇ શકતી ન જ હોય, તેથીજ આ બધો બળાપો કરતો હોય.

૮ પરદુઃખભંજક થવાને બદલે વિઘ્નસંતોષી થવું.

૯ સહુ સાથે મૈત્રીભાવ (ભાઇચારો) રાખવાને બદલે વેર-વિરોધ ને કલેશ કુસંપનાં ઝેરી બીજ વાવવાં.

૧૦ અન્યને સુખી કે સદ્ગુણી દેખી દીલમાં રાજી-આનંદિત-પ્રમુદિત થવાને બદલે ઉલટો બળાપો કરવો, અન્યનું સારૂં જોઇ, શુદ્ધભાવે સારાનું અનુકરણ કરી સારા થવાને બદલે સારૂં જોઇનેજ ખેદાવું, તેમનું નબળું ઇચ્છવું અને તેમાંજ રાજીપો માનવો.

૧૧ કોઇ દીન-દુઃખી-નિરાશ્રિત અપંગાદિકનું દુઃખ દેખી હરેક પ્રયત્ને તે દૂર કરવા મથવાને બદલે તેના દુઃખમાં ઓર વધારો થાય એવાં કડવાં માર્મિક વચનો કહી સજ્જનતાને બદલે દુર્જનતા દાખવવી-પ્રગટ કરવી.

૧૨ નીચ, નાદાન, નિંદકાદિક, અધમ કોટિના જીવો પણ કોઇ રીતે ઠેકાણે આવે એવી ભાવદયાથી પ્રેરાઇ, શુભ ઉપાય કરવા છતાં વિપરીત પરિણામ આવતું જણાય તો અસાધ્ય રોગવાળાનો જેમ કુશળ વૈદ્ય ત્યાગ કરે છે તેમ તેનો ત્યાગ (ઉપેક્ષા) કરી સ્વહિત સાધનમાં તત્પર રહેવાને બદલે તેવા નીચ જીવોની સાથે સ્વેચ્છાચારે રહેવું.

૧૩ પોતાનો તુચ્છ ને કલ્પિત સ્વાર્થ સાધવા જતાં અન્ય કઇક જનોને થતા પારાવાર નુકશાનની કશી દરકાર ન કરવી.

૧૪ મિષ્ટ ભાષણ કરવાને બદલે કદી ન રૂઝાય એવા માર્મિક વચનોના પ્રહાર કરવામાં કચાશ ન રાખવી.

૧૫ વિશ્વાસે મૂકેલી પારકી થાપણને ઓળવી ઉચાપત કરી જવી અને ઉજળા લુગડાં પહેરી શાહુકારમાં ખપવું.

૧૬ શ્રાવકના કુળમાં જન્મ લીધા છતાં શુદ્ધ શ્રદ્ધા, વિવેક અને કરણીનો છાંટો સરખો અડવા ન દેવો; હોય તે પણ ભૂંસી નાંખવો.

૧૭ આચાર શુદ્ધિ સાચવવાને બદલે આચાર ભ્રષ્ટતાના નમુનારૂપે નિર્લજ્જ બની સાંઢની પેઠે સ્વચ્છંદે મ્હાલવું છતાં મીયાંજીની ટંગડી ઉંચીને ઉંચીજ રાખવી.

ઇતિશમ્. લેખક—મુનિરાજશ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

સમ્યગ્ દર્શન.

.લે–શ્રીયુત્ અધ્યાચી.

સત્યની પ્રાપ્તિ એ દર્શન રૂપે હોય છે, એક દૃષ્ટિ વિશેષની પ્રાપ્તિ રૂપે હોય છે એ દર્શન થયા પછી મનુષ્યનું પૂર્વ રૂપ બદલાઇને તે એક નવીન સૃષ્ટિનો નિવાસી બને છે. સમ્યક્ એટલે યથાર્થ રૂપે, સત્યરૂપે, જે રૂપે પદાર્થની સ્થિતિ છે તે રૂપે. આત્માનું દેહ, મન ઇન્દ્રિયાદિકથી ભિન્નપણું, પરમાત્માની સાથે તે તેનો અવિછેદ્ય સબંધ, અમરત્વ આદિ ગુણોનું દર્શન થઈ તે ભાનપણે પરિણમવું એ સત્ય દર્શન અથવા સમ્યગ્ દર્શન છે. આ દર્શન માત્ર શ્રદ્ધા રૂપે, અથવા બુદ્ધિની પ્રતીતિ રૂપે નહી, પણ ભાન (Consciousness) રૂપે હોય તોજ તે સમ્યગ્ દર્શન ગણી શકાય. આવા પ્રકારની ભાનવાળી સ્થિતિ એ આત્માનો નવો જન્મ છે. આ સ્થિતિ પૂર્વેનું મનુષ્યનું મનુષ્ય તરીકેનું જીવન મિથ્યા છે, તેથી તે અવસ્થાને આપણા શાસ્ત્રકારોએ મિથ્યાત્વનું ગુણસ્થાનક કહી સંબોધ્યું છે. ઇંડાના ખોખામાં બંધાઇને રહેલું પક્ષી, અને તે ખોખાથી મુક્ત થઇ મુક્ત ગગનમા વિહાર કરનારૂં પક્ષી, એ જેમ જુદીજ સૃષ્ટિના પક્ષીઓ છે, તેમ સમ્યગ્ દર્શન વિનાનું મનુષ્ય જીવન અને તેની પ્રાપ્તિવાળું મનુષ્ય જીવન, એ પણ છેકજ જુદા પ્રકારની સૃષ્ટિઓ છે. એકનું જીવન અંધકારમાં છે, અન્યનું જીવન પ્રકાશમાં છે. એકના જીવનની રસમયતા ભૌતિક પદાર્થો ઉપર અવલંબીને રહેલી હોય છે, બીજાના જીવનની રસમયતા આંતરિક જીવનની ઉચ્ચતા, મહત્તા ઉપર નિર્ભર હોય છે ઉભયના સુખ દુખો, સબંધો, વ્યવહારો, કર્તવ્યો આદિના ધોરણો જુદા પ્રકારના હોય છે. જેમ મનુષ્યોની સૃષ્ટિ અને દેવોની સૃષ્ટિમાં આપણે તફાવત સમજીએ છીએ, તેવોજ તફાવત મનુષ્યના સમ્યગ્ દર્શન હીન અને સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત જીવનમાં હોય છે. જીવનનો આ ભેદ બાહ્ય સૃષ્ટિ ઉપર નહી, પણ આતર સૃષ્ટિને ઉદ્દેશીને હોય છે. ઉભયનું જીવનક્ષેત્ર એકજ છતાં, ઉભયનો વ્યવહાર એકજ સરખો ભાસ્યમાન છતા, તેમા એટલો બધો ભેદ હોય છે કે તે ભેદ સ્થૂળ સૃષ્ટિના આત્માઓને લક્ષમાં ન જ આવી શકે. આ ભેદના સ્વરૂપ વિષે અમે અલ્પ વિવેચન કરી તેના ઉપર પ્રકાશનું એક મંદ કિરણ ફેંકીશું.

સમ્યગ્ દર્શનનું પ્રથમ લક્ષણ એ છે કે તેની પ્રાપ્તિ થયા પછી મનુષ્ય તેની વાસનાઓની પ્રવૃત્તિની આધીનતા ત્યાગીને ધર્મ અને ઇશ્વરની આધીનતાનો સ્વીકાર કરે છે. પાપના બધા સ્થાનકો ઉપર પીઠ ફેરવી તેનું મુખ નિરંતર ઇશ્વર ભણી રાખી ઉભો રહે છે.

જે જે વિચારો, ભાવનાઓ, કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ તેને ધર્મ અને ઇશ્વરથી વિમુખ કરનારી છે, તેને પડછાયે તે ઉભો રહેતો નથી. જ્યાં મનુષ્ય જીવનના ઉચ્ચ-

ત્તમ આશયોની સિદ્ધિ હોય છે, દૈવી શક્તિઓને ચરિતાર્થ કરવાને યોગ્ય ક્ષેત્ર હોય છે, ત્યાંજ તેનો નિવાસ હોય છે. મનુષ્ય જીવનનો આ ફેરફાર કાંઇ સામાન્ય ફેરફાર નથી. તે એક મહાન્ પરિવર્તન છે. નવો અવતાર છે, આત્મા પોતાને પોતાની વાસનાઓના હાથમાં સોંપી દઇને પોતાની કેવી દુર્દશા કરી મુકે છે, તેની આધીનતાથી મનુષ્યો કેવું દુઃખ વ્હોરી લે છે, તે આપણે નિરંતર અનુભવીએ છીએ.

માનવ સંસારમાં દાવાનળની માફક દુઃખનો જે મહા અગ્નિ ચોતરફ ભભૂકી રહેલો આપણે ભાળીએ છીએ, તે શું ઘણે અંશે મનુષ્યનો પોતાનો સળગાવેલો નથી ? ખરૂં છે કે જરા, મરણ, રોગ, શોક, વિગેરે સ્વાભાવિક અને અપરિહાર્ય દુઃખો આપણે પોતે ઉપજાવ્યા નથી અને ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં તેમાંથી ભાગી છુટવાનો માર્ગ નથીજ. પરંતુ હાય ! જાણે કે મનુષ્યને દુઃખની આટલી માયાથી સંતોષ ન હોય, તેમ તે વાસનાઓની આધીનતાથી નિરંતર નવાનવા દુઃખોની પરંપરાને ઉપજાવ્યે જાય છે. ચિતા સળગાવીને, પવન નાંખીને, દુઃખના અગ્નિને તે વધારે ને વધારે બળવાન બનાવે છે. હૃદયની નિકૃષ્ટ પ્રવૃત્તિઓને વશવર્તી બની તે યંત્રણાની ભઠ્ઠીમાં સળગે છે અને તેની આસપાસના મનુષ્યોને પણ સળગાવે છે. આ ભઠ્ઠીનું બળતણ આત્મા પોતેજ પોતાની વાસનાઓથી પુરૂં પાડે છે. જરા નજર ફેરવી જુઓ, ચોતરફ કેટલો હાહાકાર ! કેટલો આર્તનાદ ! વૈર, વિદ્વેષ, અત્યાચાર, પશ્ચાતાપ, દૃષ્ટિગોચર થાય છે !

જુઓ, આ રસ્તે જતાં કમનસીબ યુવાન તરફ. તે ભાગ્યેજ પંદર વીશ રૂપીઆ મહીને કમાય છે. તનતોડ મહેનત કરવા છતાં, સંસાર ચલાવવા જેટલું તે મેળવી શકતો નથી. સ્ત્રી અને બાળકો અર્ધ નગ્ન અને અર્ધ ભૂખ્યા રહે છે, પણ તેટલા દુઃખથી તેને સંતોષ નથી. હમણાં હમણાં તે દારૂ પીવાની લતમાં પડ્યો છે અને તેના પરિણામે બીજા પણ અનેક આનુષંગિક પાપના આચરણો સેવે છે. ઘરે જઇને તે હમેશ પોતાની પત્નીને મારીને અધમુઇ કરે છે. છોકરાને અન્ન વસ્ત્ર હીન બનાવી રસ્તા ઉપર ફેંકી દે છે. પાડોશીને ત્રાસ પમાડ્યા કરે છે. આ દૃશ્ય જોઇને કોની ચક્ષુમાં જળ નથી આવતું ? તેણે પોતાના આત્માને અંધ વાસનાઓના હાથમાં સોંપ્યો છે, અને બદલામાં પોતાનો સર્વનાશ મેળવ્યો છે.

સ્વેચ્છાચાર અને અંધ પ્રવૃત્તિઓને આધીન થવું એ પોતાના આંગણામાં બાવળનું વૃક્ષ રોપવા જેવું છે. પોતાના કષ્ટના ઉપાદાનોનો કાળજી પૂર્વક સંચય કરવા તુલ્ય છે. સમ્યગ્દર્શી આત્માઓની એ દૃઢ પ્રતિજ્ઞા હોય છે કેઃ—" હું વાસનાઓનું દાસત્વ સ્વીકારીશ નહી. જે ધર્મ સેતુસ્વરૂપ બનીને આત્મા અને વિશ્વને ધારણ કરી રાખે છે, જેમાં હું પણ સ્થિતિ પામીને રહ્યો છું, તે ધર્મના હસ્તમાં હું મારી જાતને અર્પણ કરીશ. હું પાપ, અધર્મ, અનિષ્ટ અને અકર્તવ્યનું સેવન

નહી કરૂં." આવી પ્રતિજ્ઞાને ધારણ કરનાર અને અડગ ધૈર્ય અને હૃદય-બળથી તેને નિભાવનાર આત્મા શું નવો અવતાર પામ્યો ન ગણાય? વાસનાઓના પાશથી મુક્ત બની ધર્મ અને ઇશ્વરના હસ્તકમાં અર્પિત થનાર આવો આત્મા નવા જગત્‌માં પ્રવેશ કરે છે. આવા સમ્યગ્દર્શી આત્માઓનું જગત્ પણ જુદુંજ હોય છે.

સમ્યગ્ દૃષ્ટિ, ધર્મ દૃષ્ટિ અગર સત્ય દૃષ્ટિ-ગમે તે નામથી સંબોધો. તે ખુલે નહી અને જ્યાં સુધી તે મિથ્યાત્વના અંધકારમા હોય છે ત્યાં સુધી આત્મા ભૌતિક પદાર્થોને સારવાન અને અમૂલ્યવાન ગણી તેની સાથે કામ લે છે. સમ્યગ્ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી એ સારવાનપણુ અને મૂલ્યવાનપણુ લોપ પામી જાય છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ એક નવીન સૃષ્ટિ છે, અલંકાર, રૂપક, અગર વાણીના વિલાસ રૂપે નહી, પણ વાસ્તવમાંજ એ એક નવીન સૃષ્ટિ છે, ત્યાનું જ્ઞાન, ધ્યાન, ભોગવિલાસ, સબધો એ બધા જુદા પ્રકારના હોય છે, જેના હૃદયમાજ એ દૃષ્ટિનો પ્રકાશ છે, તે હૃદય તેની આસપાસના હૃદયો કરતા જુદાજ પ્રકારનું જીવન અનુભવે છે.

આત્મા પોતાની મિથ્યાત્વ દશામાં જે પદાર્થોને સારવાન અને કીમતી ગણુતો હતો, તે પદાર્થો તેની સમ્યગ્-દર્શન પ્રાપ્ત અવસ્થામાં તેને અસાર ભાસે છે અને મનની જે ઉચ્ચ અવસ્થાઓના અસ્તિત્વને તે પ્રથમ એક સ્વપ્ન જેવી રૂપરેખાહીન, કલ્પના જેવી ગણુતો તે તેને ખરેખર સારવાન જણાય છે. તેની મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં તે એમ માનતો કે આ જગતમા ચોતરફ એક કઠોર નિષ્ઠુર શક્તિની અંધ ક્રીડા ચાલી રહી છે. તેમાથી પોતાને બચાવી લઇ, દરેક પ્રકારે પોતાનું સુખ (આ લોક અને પરલોકનું) પાકે પાયે સાધી લેવું એજ પોતાનો ધર્મ છે; સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત અવસ્થામાં તે અનુભવે છે કે એક પરમ કારૂણિક મહાસત્તા અંતર અને બહાર, જડ અને ચેતનમાં ઓતપ્રોત થઇને અનંત વિશ્વનો નિર્વાહ કરી રહી છે, અને પ્રાણીમાત્રને તે સત્તા પોતાના આશ્લેષમા રાખી તેનું કલ્યાણ, અને વિકાસ સાધ્યે જાય છે. સમ્યગ્ પ્રાપ્ત આત્માના સુખ દુઃખો પણ જુદાજ પ્રકારના હોય છે. સંસારની અંધ પ્રવૃતિમાં જ્યાં સુધી તે હતો, ત્યા સુધી તેના સુખનો આધાર ધન, માન, લાભ, ઐશ્વર્ય આદિ ઉપર હતો. તે બધું આવી મળે તો તેનું હૃદય સોળકળાએ ખીલી ઉઠતું અને તેના અભાવે તે પામર, દુખી, દીન, હીન, દરિદ્ર બની જતો, તેના જીવનનું મંડાણ એ ઐહિક, ભૌતિક પદાર્થો ઉપર હતું, અને જીવનમા કાંઇ રસ કસ હોય, જીવનનું કાંઇ ઉપાદાન હોય તો તે માત્ર એ બાહ્ય સામગ્રી જ હતી, પરંતુ જ્યારે તે મિથ્યાત્વનો લોપ થઇ તેની દૃષ્ટિમાં સમ્યકત્વ પરિણમે છે, ત્યારે તેના સુખ દુખના પૂર્વના નિમિત્તો અને ઉપાદાનો બધા બદલાઇ જાય છે. હવે એ પદાર્થો પ્રત્યે તેની દૃષ્ટિ મોહભરી હોતી નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિસંપન્ન આત્માના સુખનો આધાર કાંઇ બીજીજ વસ્તુઓ ઉપર હોય છે. પોતાના ચારિત્રથી, સદગુણોના અનુશીલનથી, જ્યારે તે પોતાના હૃદયમાં બિરાજી રહેલા પ્રભુને પ્રસન્ન કરી શકે છે, પોતાના

ચિત્તની વિશુદ્ધતા સાધીને જ્યારે તે અંતરસ્થિત પરમાત્મસત્તાનો ધન્યવાદ મેળવી શકે છે, ત્યારે તે એક અપાર સુખના મહા સમુદ્રમાં નિમગ્ન બને છે. એ સુખની સાથે આપણા ભૌતિક સુખોનો મુકાબલો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો તે વાણી અને લેખનનો ગેરઉપયોગ છે; સમકિતી આત્મા જ્યારે પોતાના હૃદય સ્થિત પ્રભુના આદેશને અનુસરી શકે છે, ત્યારે તે અનુસરણની ક્રીયામાં જ એક અદૃશ્ય સુખનો તે ભોક્તા હોય છે, સમકિતી આત્માનું સુખ જેમ મહાન છે તેમ તેનું દુ:ખ પણ તેવુંજ મહાન હોય છે; જ્યારે તેના ચિત્તની પવિત્રતામાં વિકાર થાય છે, તે હૃદયસ્થિત ઇશ્વરની આજ્ઞાનો અનાદર કરે છે, અને વાસનાના પ્રાબલ્યથી તેના વિવેકનો પ્રદીપ મંદ પડે છે ત્યારે તેના અંતરમાં અસહ્ય યાતના થાય છે. એ વખતે જે યાતના સમકિતી અનુભવે છે તેનું પ્રમાણ ધન, માન, ઐશ્વર્યની હાનિથી પ્રાકૃત જનોને થતા દુ:ખ કરતાં અનેકગણું વધારે હોય છે. લોભી જેમ પોતાના જીવથી પણ દ્રવ્યને વધારે કીમતી ગણે છે, તેમ સમકિતી આત્મા પોતાના આંતર ધનને એટલે કે ચરિત્રને જીવનનો સાર ગણે છે.

મિથ્યાત્વ દશામાં તે પોતાનું પોષણ એકલા અન્નથી થતું માનતો, સમકિત પ્રાપ્ત અવસ્થામાં તે એકલા શરીરની પુષ્ટિ ભણીજ દૃષ્ટિ રાખતો નથી. સ્થૂળ જીવનની કીમત તેને પોતાના આંતર જીવન કરતાં ઘણી ગૌણ ભાસે છે અને જેટલે દરજ્જે તેની સ્થૂળ સામગ્રી તેના આંતર જીવનને પુષ્ટી કરનારી હોય તેટલે દરજ્જે જ તેની ઉપયોગિતા તેને સમજાય છે. પ્રથમ તે વિષયોની જ ચિંતામાં નિમગ્ન હતો, સ્વાર્થસિદ્ધિની આશાજ તેને ઉત્સાહ અને બળ આપતી, અને બાહ્ય ઉપકરણો વધારવામાંજ તેનું મન રોકાએલું રહેતું; પરંતુ હવે તે બધું તેને બહુ ઉપયોગી જણાતું નથી. એ બહારની સામગ્રી તેના આંતર જીવન માટે આવશ્યક હોય તેટલા પુરતીજ તેની દરકાર તે રાખે છે. હવે તેનું મુખ્ય ધ્યાન, પ્રધાન ચિંતા, અને બળવાન પુરૂષાર્થ એક બીજી જ વસ્તુ માટે હોય છે; તે વસ્તુ કઇ ? પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં નિવાસ કરી રહેલા સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માની સાથે પોતાનો યોગ સિદ્ધ કરવો તે. એ પરમ સત્યનુંજ અનુધ્યાન, અનુસરણ અને અનુશીલન એ તેનાં મનની મુખ્ય વૃત્તિ અને જીવનની પ્રધાન પ્રવૃત્તિ હોય છે. સમ્યકત્વના મહારાજ્યમાં આત્માને કોઇ પુષ્ટીકર પદાર્થ હોય તો તે ઘી દુધ અને સાકર નહી, પરંતુ સત્ય સ્વરૂપ સાથેના સંબંધની સિદ્ધિ છે.

સમ્યકત્વની ભૂમિકામાં સબંધો અને સગપણો પણ નવા હોય છે. પ્રથમ તે જેની સાથે મૈત્રીભાવ રાખતો તે બધા તેનાથી હવે દૂર ચાલ્યા ગયા હોય છે અને દૂર હતા તે નિકટ આવતા જાય છે. મિથ્યાત્વ દશામાં જ્યારે તેના જીવનનું પ્રધાન લક્ષ્ય વિષયસંપત્તિ તરફ હતું, ત્યારે તેના મિત્ર વર્ગમાં જુદીજ પ્રકૃતિના પુરૂષો હતા. જેના સહવાસ અને સહાયથી તે પૈસા કમાઇ શકતો, જેના

પરિચયમાં તે અમન ચમન અને આમોદ પ્રમોદ મેળવી શકતો, તેનેજ તે પોતાના આત્મીય ગણતો, તેની પ્રીતિ ઢોળાવાના સ્થાનો એવા હતા કે જ્યાં તેનો લૌકિક સ્વાર્થ હતો, સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત આત્માની પ્રીતિ અર્પાવાનું સ્થાન બીજુંજ હોય છે. જેમણે પરમાત્માના ચરણનો આશ્રય મેળવ્યો હોય છે, તેમના પ્રત્યે તેનું હૃદય જોડાયેલું રહે છે. રકતના સબંધો કરતા પણ તેનો ભકતજનો સાથેનો સબંધ વધારે ઘનિષ્ઠ અને પ્રિય હોય છે. ઇશ્વરપ્રાપ્તિના માર્ગના મુસાફરો સાથે તેનું એવું તો નિકટપણું હોય છે કે જેવું નિકટપણું મિથ્યાત્વ દશામાં બંધુ-બંધુઓ પ્રત્યે પણ હોતું નથી. વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં સાધુતા, ભક્તિ, ઇશ્વર પરાયણતા, ધાર્મિકતા, શ્રદ્ધા, પ્રેમ, જન સેવા વિગેરે તેના જોવામાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં તેનું હૃદય સબંધ બાંધે છે. અને તેવા મહત્કાર્યોમાં પોતાથી બનતું સ્વાર્પણ કરી તેમની સાથે પોતાનું આત્મિક ઐકય અનુભવે છે. આ સમ્યકત્વની ભૂમિકા ઉપર વિરાજતા આત્માઓ એક બીજાથી ગમે તેટલે દૂર વસતા હોય; છતા તેમના આત્મિક સંબંધને એ દૂરત્વનું વ્યવધાન બાધા કરી શકતું નથી. દેશ અને કાળનું અંતર લેશ પણ અંતરાય રૂપ થતું નથી. વર્તમાન અને અતીતકાળના સર્વ મહાપુરૂષોનાં હૃદય સાથે તે એક પ્રકારનું એવું નિકટપણું અનુભવી શકે છે કે મિથ્યાત્વની ભૂમિકા ઉપર તેનો મુકાબલો કરવા સરખું કશું સાધન ઉપલબ્ધ નથી. સર્વ સાધુ પુરૂષોને તે પોતાના સંબંધી અને તેમના કાર્યોને તે પોતાના કાર્ય માને છે. જે ઇશ્વરપ્રેમ તેનાં હૃદયમાં જાગ્યો હોય છે, તે પ્રેમને અભિવ્યક્ત કરનારા વાકયો જ્યારે તે વાંચે છે અગર સાંભળે છે, ત્યારે તેનો આત્મા આનંદથી અધીર બની નાચી ઉઠે છે, અને તે વાકયનો રચયિતા પુરૂષ ગમે તે દેશમાં કે કાળમાં થઇ ગયો હોય; છતાં તેને પ્રેમપૂર્વક આત્મિક આલિંગન આપી તેની સાથે પોતાનું સામ્ય અનુભવે છે. તેનું સાચું સગપણ તેના રક્તના સગાઓ કરતાં ન્યાય, પ્રેમ, દયા, ભકિત, નમ્રતા, બંધુતા, પરમાર્થ આદિ ઉચ્ચ ગુણોના ધારક પુરૂષો સાથે અધિક હોય છે. એ સગપણ અનુભવવામાં તેને દેશ કે કાળનું અંતર મુદ્દલ નડતું નથી. મહાવીર, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, જેસસ કે મહમદ ગમે તેટલા સૈકાઓ પહેલા ગમે તે દેશમાં ઉત્પન્ન થયા હોય છતાં તે સર્વ દિવ્ય વિભૂતિઓ સાથે તેતે મનુષ્ય પોતાનું ઐકય અનુભવે છે, સમકિતી પુરૂષના સંબંધની મર્યાદા તેના ગૃહ, કુટુંબ, પરિવાર, ગામ કે દેશથી આબદ્ધ હોતી નથી. તેની સૃષ્ટિ અંતરના ગુણોની બનેલી હોય છે. જ્યાં જ્યાં તે ગુણોનો જેટલો વિકાસ નિહાળે છે, ત્યાં ત્યાં તે તેટલો નિકટનો સબંધ અનુભવે છે.

જે સમ્યકત્વના અંગે મનુષ્યમાં આટલું મહત્વનું પરિવર્તન થાય છે, તેને નવી સૃષ્ટિમાં જન્મ થયો તેમ માનવામાં ખોટું શું છે ? વસ્તુતઃ આત્મા નવીજ સૃષ્ટિમાં

પ્રવેશ કરે છે. ગુણોનું પરિવર્તન થયા સિવાયનું એકલું નવીન દેહધારીપણું કશુંજ મહત્વનું નથી. સમ્યકત્વ પ્રાપ્તિ રૂપી નવી સૃષ્ટિમાં નવો જન્મ કોને ન ગમે? આપણે સર્વ એનીજ શોધમાં છીએ. આપણા ધર્મસંપ્રદાયો આપણને એનાજ ઉપાયો નિરંતર ઉપદેશી રહ્યા છે. આપણે પોતે તે નવી સૃષ્ટિના શહેરીઓ બનવાની ઉમેદવારી નોંધાવી ચુકયા છીએ, અને તે ભણી ત્વરિત અગર ધીરી ગતિએ કુચ કરી રહ્યા છીએ. એ નવ જન્મમાં આવ્યા પછી આપણામાં જે લક્ષણો હોવા ઘટે તે લક્ષણો બહારથી ધારણ કરવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યા કરીએ છીએ. પરંતુ તે લક્ષણો બહારથી ધારણ કરવામાં અને તે સ્વયં અંતરના પરિવર્તન રૂપે બહાર પ્રગટી નીકળે તેમાં ઘણો તફાવત છે. બહારથી ધારણ કરેલા લક્ષણો નાટકના નૃપતિ જેવા ક્ષણ સ્થાયી, અને ઘડી પછી વિલય પામવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. જ્યારે અંતરના દિવ્ય પરિવર્તનમાંથી પ્રગટેલા લક્ષણો આપણા જીવનનો વિભાગ બની જાય છે. આપણી પ્રકૃતિ રૂપે, અંતઃકરણના સ્થાયી ભાવ રૂપે જીવન–વ્યાપી હોય છે. પછી તેમને બળ પૂર્વક પ્રયત્નથી નિભાવવા જરૂર પડતી નથી, પરંતુ સ્વભાવ–લબ્ધ, પ્રાકૃતિક હોય છે.

આ નવ જન્મમાં સુપ્રતિષ્ઠિત થવું એમાં સમયની, ધૈર્યની અપેક્ષા છે. જેમ જમીનમાંથી કોદાળીના એકજ ઘાથી પાણી ઉછળી નીકળતું નથી, તેમ એકજ વારના નિર્બળ સંકલ્પથી મનુષ્યમાં નવ–જીવન અથવા સમ્યકત્વ આવી જતું નથી. આપણે આપણું મુખ પરમાત્મા પ્રતિ ફેરવી શકીએ, દીવસમાંથી થોડી ક્ષણો ઇશ્વરોપાસના માટે બચાવી શકીએ; પરંતુ આપણી સમગ્ર પ્રકૃતિને ઇશ્વરને આધીન બનાવવી, સર્વ જીવન ઇશ્વરના કાર્યોને સમર્પિત કરવું, આપણા પ્રથક્ અભિમાનનો ઇશ્વરના સ્વરૂપમાં વિલય કરી આપણા ક્ષુદ્ર અભિમાનને સ્થાને ઇશ્વરના ભાનની પ્રતિષ્ઠા કરવી, તેમાં બહુ સમય અને સાધનની જરૂર છે. પ્લાસીના યુદ્ધમાં હિંદુસ્થાનનું રાજતંત્ર મુસલમાનોના હાથમાંથી અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યાનું નક્કી થયું; પરંતુ એક દીવસના યુદ્ધથી તે નક્કી થયેલા રાજતંત્રને પદ્ધતિસર શાસનાધીન બનાવવામાં, અને તેના પ્રત્યેક વિભાગને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં અંગ્રેજોને દોઢસોથી વધારે વર્ષો વીતી ગયા છે. તેજ પ્રકારે આપણે કોઇ મંગળ મુહૂર્ત્તે પ્રતિજ્ઞા કરીએ કે "હવેથી હું મારા અંતઃકરણમાં વર્તતી અધમ પ્રવૃત્તિઓનું દાસત્વ મુકી દઉં છું, અને તેને બદલે ધર્મ અને ઇશ્વરની આજ્ઞાને અનુગત બની મારા વિકાસના ઉર્ધ્વગામી પથમાં આ ક્ષણથી પ્રયાણ આરંભુ છું" પરંતુ એ પ્રકારની ઇશ્વરાભિમુખતા અને ધર્મ પરાયણતા સ્થાપન કરવામાં, આપણી પ્રકૃતિના સર્વ અંશોને ઇશ્વરી નિયમોના વશવર્તી બનાવવામાં અને આપણાં વૃત્તિ સમુદ્રને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં બહુ સમય, શ્રમ, અને ધીરજની જરૂર છે.

મનુષ્ય જ્યારે સમ્યકત્વ-પ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર હોય છે, ત્યારે તેના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતેજ એક પ્રકારની ઉત્કટ વ્યગ્રતા જન્મે છે. ઇશ્વરને તે પ્રાર્થના કરે છે કે " હે પ્રભુ ! આ પાતકીનો ઉદ્ધાર કરવામાં તું શા માટે વિલંબ કરે છે ? મને સત્વર બોધીબીજનો લાભ આપ, મને ભવસાગરથી મુક્ત કર. " તેના હૃદયમાં ઉદયમાન થયેલી વ્યગ્રતા પોકારી ઉઠે છે કે " આજ મુહૂર્તે પાપની ઉંડી ખાઇમાથી મારો ઉદ્ધાર કરી આધ્યાત્મિકતાની ઉચ્ચતમ ભૂમિકા ઉપર મને લાવી મુક. મારી સર્વ નિર્બળતા દૂર કરી મને યોગની ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાએ પહોંચાડી આપ. " પરંતુ ઈશ્વર આવી તડામારવાળી પ્રાર્થના પૂર્ણ કરતો નથી. ઇશ્વરી નિયમ એ પ્રકારનો છે કે જે આસક્તિઓને અનંત યુગોથી આપણે સેવી છે, તે સર્વને ધીરે ધીરે કટકે કટકે કાપી નાખવી જોઇએ. મનુષ્ય જો એકજ સંકલ્પથી, એકજ પ્રયત્નથી, સરલપણે પાપના પાશમાંથી છૂટો થઇ શકતો હોય તો પાપની ભયાનકતા કયાં રહી ? જે સ્હેજ છૂટી શકે તેમ છે, તેનાથી છૂટવામાં મહત્વ કે માહાત્મ્ય કયાં રહ્યું ? જે વાસનાઓ અનંત કાળથી આપણા આત્માસાથે જડાયેલ છે, તેનાથી નિવૃત્ત થતા પણ ઘણો કાળ, ઘણો પ્રયત્ન, અભ્યાસ, શ્રમ, સંયમ, ધીરજની અપેક્ષા હોવી ઘટે છે. આસક્તિઓથી મુક્ત થઇ ઇશ્વરસ્વરૂપ સાથે અભેદ સિદ્ધ કરવામાં અસંખ્ય જય-પરાજય, ઘાત-પ્રતિઘાત, ઉત્થાન, પતન, ઉલ્લાસ, અવસાદ, અનુભવવા પડે છે. અસંખ્યવાર ચક્ષુમાંથી જલ વહેવરાવતા પ્રભુને પ્રાર્થવું પડે છે કે "ઓ પરમ પિતા ! આ હૃદયના સંચિત પાપો મારૂં સર્વ નાશ વાળે છે, મારૂ કર્યું-કારવ્યું ધૂળ મેળવે છે, મારા હૃદયનું એક છીંડુ બંધ કરતા સેંકડો બાજુએ છીંડા પાડી મને પોતાના ભાર તળે કચરી નાખે છે. મને તેનાથી છોડાવ, મને તારા માર્ગ ઉપર સ્થિર રાખ, મને તારા પ્રકાશમા દોર. "

સમ્યકત્વ અથવા નવ જન્મ પામ્યા પછી પણ અનેકવાર મનુષ્યનું પતન થાય એ બનવા જોગ છે; પરંતુ એ પતનમા અને સમ્યકત્વ પૂર્વેના પતનોમાં ઘણો પ્રભેદ છે. પૂર્વની મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં આત્મા પોતાની અંધ વાસનાઓને અનુસરવામાં આનંદ માનતો, પાપના સેવનમા એક પ્રકારનું સુખ અને મજા માણતો, વાસનાઓને આધીન બની તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓને ચરિતાર્થ કરવામાં લેશ પણ સંકોચ ન રાખતો, ત્યારે સમ્યકત્વ-પ્રાપ્તિ પછીના પતનોમાં વસ્તુસ્થિતિ તદ્દન વિપરીત હોય છે. સમકિતીના પતન કાળમાં પણ તેનો આત્મા પ્રભુના ચરણોમાં અનુરકત હોય છે, પરંતુ અંતરમાં સંચિત વાસનાઓના પરિબળથી અભિભૂત થઇ તેના પ્રવાહમાં ઘસડાય છે. વાસનાઓના સેવનમાં તેને સુખ હોતું નથી; પરંતુ તે સેવનકાળે પણ તેનું મન ઇશ્વર ભણી હોય છે પાપ પ્રતિ તેને તિરસ્કાર હોય છે, તેનું હૃદય ઇશ્વરનું

સંગી હોય છે. પાપને સેવતો છતાં પાપ પ્રત્યે તિરસ્કાર હોવાના કારણથી સમકિતી આત્મા સ્વર્ગનોજ દેવતા છે. કેમકે તેનું હ્રુદય પાપજન્ય આનંદમાં લાલાયિત હોતું નથી. જે અવસ્થામાં મનુષ્ય અંધ પ્રવૃત્તિના ચિંતનમાં અને આચરણમાં આનંદ મેળવે છે, તે પાપભાવોનું હ્રુદયમાં પોષણ કરે છે અને તેના પ્રત્યે પ્રેમની નજરથી નિહાળે છે, તે અવસ્થા તેના નરકવાસની છે. મનુષ્યની ઉપરોકત અવસ્થાઓને સ્વર્ગ અને નરક ગણવામાં પણ કાંઈ બાધા આવે તેમ નથી.

સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત આત્માની દૃષ્ટિ નિરંતર ઈશ્વર ભણી, ન્યાય, દયા, સત્ય, પરોપકાર, બંધુતાની ભાવનાઓ ભણી હોય છે. આવા નિર્મળ આત્મા ઉપર કદાચ કોઇવાર પાપના વાદળ ઘેરાય તો પણ તે દેવ તુલ્યજ છે. મનુષ્ય જ્યાં સુધી રક્ત માંસના દેહમાં છે, ત્યાં સુધી તે ગમે તેવો પવિત્ર કે સાધુતાસંપન્ન હોય તો પણ કોઇ કોઈ સમયે મલિનતાને પાત્ર હોય છે. જ્ઞાની મનુષ્યો આવી વિકટ સ્થિતિમાં એટલુંજ લક્ષ રાખે છે કે એ મલિનતામાં આનંદ ન માનવો, તેના પ્રત્યે અંતરમાં ખેદ અને તિરસ્કાર રાખવો; આટલું થાય તો સમજવું કે તેના હ્રુદયમાં ધર્મનું સ્થાન કાયમ છે. ઈશ્વર તેના ચિત્તમાં જીવંતરૂપે વિરાજે છે. સમકિતી આત્મા દુર્બળ હોવો સંભવે, તેનામાં નિશ્ચય બળ ન હોય, પ્રતિજ્ઞાના ટેકનો અભાવ હોય અને તે કારણથી કોઇ કોઇ અસાવધ ક્ષણોમાં વાસનાઓવડે પરાભૂત પણ બને; છતાં એ અવસ્થાને પાપનીજ અવસ્થા કહેવી યોગ્ય નથી. એ પ્રકારની દુર્બળતા કાળે કરી નાશ પામે છે. પતન છતાં ત્યાં નરક નથી. એ પતન તેની શક્તિઓને સંવર્ધિત કરે છે, તેનો દ્વેષ અને તેની ઉન્નતિના કારણરૂપ બને છે. પાપથી પરાજય પામ્યા પછી પાપ પ્રત્યે તેનો દ્વેય વધે છે. પાપનો તે કટ્ટો વેરી બને છે. તે પ્રત્યેક પરાભવ પછી દિવ્ય ગુણ બળવાળી પ્રતિજ્ઞા સહિત પુન: તપશ્ચર્યા આદરે છે.

આ પ્રમાણે નવ જન્મ અગર સમ્યકત્વમાં સુપ્રતિષ્ઠિત થતાં ઘણો કાળ જાય છે. ધૈર્ય અને ઈશ્વર પ્રત્યે શ્રદ્ધા એ દીર્ઘકાળ વ્યાપી પ્રયત્નમાં તેની રક્ષા કરે છે. માત્ર નિરાશાથી મનુષ્યે ચેતવાનું અને બચવાનું છે. પુનઃ પુનઃ પતનથી અને પરાભવથી જો તેના મનમાં એમ આવી જાય કે ઉદ્ધારની આશા નિષ્ફળ છે, તો ત્યાંથી અશ્રદ્ધાનો આરંભ થાય છે. આ અવસ્થાથી બહુ ડરવાનું છે. શ્રદ્ધા ગઈ તો સર્વ ગયું સમજવું. શ્રદ્ધા એજ સમ્યકત્વનો આધાર છે, જીવન છે. તેનાં હ્રુદયમાં દૃઢ શ્રદ્ધા હોવી જોઇએ કે પાપમુકત થવાની પ્રાર્થના પરમાત્મા અવશ્ય સાંભળશે.

પરમાત્મા આ નવ–યુગમાં સર્વ મનુષ્યોને આ પ્રકારના નવ જન્મનો લાભ આપો.

યુવાવસ્થાનો ઉપયોગ.

વિઠ્ઠલદાસ—મૂ. શાહ.

(૧૨)

આ લેખમાળાના પાછલા લેખોમાં કેટલાક એવા સદ્ગુણોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે કે જેની પ્રાપ્તિ પ્રત્યેક વ્યકિતને માટે આવશ્યક અને ઉપયોગી છે. પરંતુ ગુણોની પ્રાપ્તિ પ્રત્યેક મનુષ્યના ચરિત્ર–સંગઠનની કોઇ એક વિશેષ અને પરિમિત અવસ્થાપરજ બહુધા અવલંબિત રહેલી છે. જો પ્રત્યેક અવસ્થાનુ કાર્ય તેમજ તેનો ઉપયોગ ઉક્ત અવસ્થા અને સમયમા નથી થતો, તો સમસ્ત જીવનનો કાર્યક્રમ બગડી જાય છે. જેનું પરિણામ એ આવે છે કે આપણું આ માનવજીવન નિતાન્ત અસફલ થવાથી એક દુઃખાન્ત નાટક જેવું બની જાય છે. એટલામાટે આજ સુધી આ લેખમાળાની અંદર જીવન—સંગ્રામમા વિજય પ્રાપ્ત કરવાના જે થોડા ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે, તેની સાથે સાથે હવે એ બતાવવાની પરમ આવશ્યકતા પ્રતીત થાય છે કે મનુષ્ય જીવનની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો જોઇએ, મનુષ્ય–જીવન ચાર અવસ્થાઓમાં વિભકત કરવામાં આવ્યું છે. (૧) બાલ્યાવસ્થા (૨) યુવાવસ્થા (૩) મધ્યમાવસ્થા અને (૪) વૃદ્ધાવસ્થા. આ ચારે અવસ્થાઓના ભિન્ન ભિન્ન ઉપયોગ અને કર્તવ્યો છે. તે સર્વપર આગામી લેખોમાં આપણે કંઇક વિચાર કરશું. આ લેખમા તો માત્ર યુવાવસ્થાના ઉપયોગ અને કર્તવ્યો સુજ્ઞ વાચકવર્ગ સમક્ષ બતાવવામા આવશે

યુવાવસ્થાને મનુષ્ય–જીવનરૂપી વિશાળભવનની એક ઉત્તમ શ્રેણી અવશ્ય કહી શકાય. તે અવસ્થામાં પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનાં જીવનના કલ્યાણવૃક્ષના બાલ્યાવસ્થાની અંદર વાવેલા બીજને અંકુરિત કરવાનો યત્ન કરવો જોઇએ. એ આત્મિક શકિતઓનો વિકાસકાળ છે. એજ શીલ તેમજ સ્વભાવ સુધારવાનો વા બગાડવાનો સમય છે. જો એ અવસ્થામાં આપણે આપણી આંતરિક શકિતઓનો તથા સદ્ગુણોનો વિકાસ કરવાનો કશો પ્રયત્ન નથી કરતા તો તે ફરી કદિ પણ નથી થઇ શકતો. એટલા માટે આપણે આપણા જીવનનો એ સર્વ શ્રેષ્ટ સમય વૃથા જવા દેવો જોઇએ નહિ.

આપણા પ્રાચીન આચાર્યોએ જણાવ્યું છે કે:–યૌવન કાળનું એક માત્ર મુખ્ય કર્તવ્ય ઉપાર્જન તથા સંગ્રહ કરવાનું છે. સંગ્રહ કઇ વસ્તુનો ? જવાબ એ છે કે કોઇ ઉચ્ચાતિઉચ્ચ હેતુની વૃદ્ધિને અર્થે, જીવનની સફલતાને અર્થે સઘળી આવશ્યક વસ્તુઓનો અર્થાત્ સ્વાસ્થ્ય, જ્ઞાન, સદ્ગુણ, શક્તિ વિગેરેનો સંગ્રહ કરવો

જોઇએ. મનુષ્ય–જીવનની સફળતા માટે કેટલીક આવશ્યક વસ્તુઓનું વર્ણન આપણે આગળ કરી ચુકયા છીએ, તેથી અહિંઆ ફક્ત એવી બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે કે જેનો સંબંધ વિશેષ કરીને યુવાવસ્થાની સાથે જ છે.

યુવાવસ્થામાં પ્રત્યેક મનુષ્યને જોકે અમુક નિર્ણયશક્તિ પ્રાપ્ત નથી થતી, તો પણ તેને નાના મોટા વિષયોના હાનિ–લાભના વિચાર કરવાની યોગ્યતા અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય એટલું તો સારી રીતે જાણે છે કે યૌવનકાળમાં તેણે પોતાનાં શિક્ષણ તેમજ સ્વાસ્થ્ય ઉપર સમુચિત ધ્યાન આપવું જોઇએ. તેથી કરીને તેનું વિસ્તારથી વિવેચન ન કરતાં નીચે કેટલાક એવા સદ્દગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવશે કે જે પ્રાપ્ત કરવાનું આપણા યુવકોનો મોટો ભાગ ભૂલી જાય છે.

આ સંસારમાં મનુષ્યનું હિત કરનારી અનેક બાબતો છે, પરંતુ સૌથી અધિક હિત કરનારી વસ્તુ તેનું સદાચરણ અથવા શીલ છે. એના ઉપર બાલ્યાવસ્થાથીજ જેટલું અધિક ધ્યાન આપવામાં આવે છે તેટલું સારૂં છે. જો આરંભથીજ તેની વિશેષ ચિંતા નથી કરવામાં આવતી તો આગળ ઉપર, અનેક યત્નો કરવા છતાં પણ, સારાં પરિણામની બિલકુલ સંભાવના નથી. જેવી રીતે કોઇ રોગ ઉત્પન્ન થતાં વેંતજ તેને અટકાવવા માટે કોઇપણ ઉપાય ન લેવામાં આવે અને તેને વધવા દેવામાં આવે તો તે થોડા સમયમાં અસાધ્ય બની જાય છે, તેવી રીતે દુરાચાર તથા વ્યસનોની પણ સ્થિતિ છે. જો શરૂઆતમાંજ તેને નષ્ટ કરવાનો યત્ન નથી કરવામાં આવતો, તો પછી અભ્યાસ અથવા સ્વભાવ પડી ગયા પછી તેને રોકવાનું અસંભવિત બની જાય છે. બાલ્યાવસ્થા અને યુવાવસ્થામાં મનુષ્યનો સ્વભાવ અપકવ અને નવો હોય છે. એ અવસ્થામાં મનુષ્યનો સ્વભાવ કાચી માટી સમાન હોય છે, જેમાંથી કોઈપણ આકારનું વાસણ ઘડી શકાય છે. પરંતુ જ્યારે એક વખત એ માટીનું વાસણ બનાવી તેને અગ્નિદ્વારા સુદ્દઢ કરી દેવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાં કદાપિ ફરી પરિવર્તન કરી શકાતું નથી. નવી ટેવો ઘણે ભાગે તરૂણ અવસ્થામાંજ ઘડાય છે. એટલા માટે આપણાં ચરિત્ર–સંગઠનમાં આપણા સ્વભાવને અભીષ્ટ આકારમાં ઘડવા માટે શરૂઆતથીજ પૂરેપૂરા સચેત અને સતર્ક રહેવાની જરૂર છે.

આત્મ–સુધારણા કરવાની ઇચ્છા રાખનાર પ્રત્યેક યુવકનું બીજું અત્યંત મહત્વપૂર્ણ કર્તવ્ય એ છે કે તેણે કુસંગતિનો હમેશાં ત્યાગ કરવો જોઇએ, અને મનમાં હમેશાં સદ્દભાવોનેજ સ્થાન આપવું જોઈએ. અંગ્રેજી જાણનાર વાચકો " Man is the architect of his own fate. " એ કહેવતથી સુપરિચિત હોવા જોઇએ. તેનો અર્થ એ છે કે " માણુસ પોતે પોતાના ભાગ્યનો વિધાતા અથવા સ્રષ્ટા છે " અર્થાત્ માણસ પોતાની આખી જીંદગીને અનેકાંશે પોતાની ઇચ્છાનુસાર સુખી અથવા દુ:ખી બનાવવામાં સ્વતંત્ર છે. જો એવી હકીકત છે તો હવે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના સમસ્ત જીવન–કાળમાં પોતાની ઇચ્છા-

નુસાર એકલું સુખજ કેમ નથી મેળવતો ? તેનો જવાબ એ છે કે તે પોતાની યુવાવસ્થાનો ઉચિત ઉપયોગ કરવાને બદલે તેને બગાડી નાંખે છે. બાલ્યાવસ્થા અને યુવાવસ્થા સ્વાસ્થ્ય તથા વિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે છે, મધ્યમાવસ્થા ધનસંચય તથા પુરૂષાર્થ કરવા માટે છે અને વૃદ્ધાવસ્થા સત્કર્મ તથા પુણ્ય સંચય કરવા માટે છે.

प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जितं धनम् ।
तृतीये नार्जितं पुण्यं, चतुर्थे किं करिष्यति ॥

જો અમુક સમયનું કાર્ય તે સમયે કરવામાં ન આવે તો તેનું ઇષ્ટ ફળ કેવી રીતે મળી શકે ? ઉપરોક્ત કહેવતના સબંધમાં ઘણું લખી શકાય તેમ છે, પરંતુ અતિ વિસ્તાર થઇ જવાના ભયથી અત્ર એટલુંજ કહેવું બસ છે કે પ્રત્યેક યુવક એ કહેવતને પોતાનાં જીવનરૂપી કસોટીમા કસીને જોઇ શકશે કે એની અંદર કેટલું રહસ્ય રહેલું છે. તેથી સુખ પ્રાપ્ત કરવાની અને પોતાના ભાગ્યના પોતેજ વિધાતા બનવાની ઇચ્છા રાખનાર યુવકોને સાનુરોધ એટલું નિવેદન છે કે તેઓએ આ વિષયમાં પ્રથમથીજ સાવધાન રહેવું અને એવી સંગતિમાં તેમજ એવાં વ્યસનોમાં ન પડવું કે જેનાથી તેઓને ભવિષ્યમાં દુઃખ થાય અને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે. સંસારમાં સન્માર્ગ અને ઉન્માર્ગ એમ બે પ્રકારનાજ માર્ગ છે. એ બન્ને માર્ગે ચાલવામા પ્રત્યેક મનુષ્ય પૂરેપૂરો સ્વતંત્ર છે. તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર બેમાંથી કોઇપણ એક માર્ગપર ચાલી શકે છે. યુવા ાસ્થામાં મનુષ્ય અનુભવહીન, ચંચલ સ્વભાવનો અને લાભ હાનિમાં ઘણે ભાગે વિવેક રહિત હોવાને લઇને ઉન્માર્ગગામી થવામાં સુખ પ્રાપ્તિનું સ્વપ્ન જુએ છે, જેનાથી છેવટે તેને દુઃખજ મળે છે. એટલા માટે કુસંગતિનો ત્યાગ કરીને મનમાં કુભાવોનો ઉદય થતાજ તેને દૂર ફેંકી દેવા જોઇએ. માર્ગની પસંદગી ઉપરજ પ્રત્યેક મનુષ્યના ભવિષ્યનો આધાર રહેલો છે.

ત્રીજી વિશેષ ધ્યાન આપવા લાયક બાબત વિચારોની સ્વતંત્રતા છે. તે એક એવો ગુણ છે કે જેનું સ્મરણ થતાંજ ભારતવર્ષની દુર્દશાનું ચિત્ર આંખો સમક્ષ તરી આવે છે. આ ગુણનો અભાવ માત્ર યુવકોમાંજ નહિ, પરંતુ મધ્યમ તેમજ વૃદ્ધ અવસ્થાના મનુષ્યોમાં પણ જોવામાં આવે છે. ઘણે ભાગે એવું જોવામાં આવે છે કે ઘણા મનુષ્યો સ્વતંત્ર વિચાર કરીને કોઇ સિદ્ધાંત પોતાના જીવન માટે નિશ્ચિત કરતા નથી, બીજાઓના પરસ્પર વિરૂદ્ધ મતોને પણ સત્ય માનવા લાગે છે. તેમજ તે અનુસાર કાર્ય પણ કરવા લાગે છે. સૌ કોઇ સમજી શકે તેમ છે કે એકજ વસ્તુ એકી સાથે સર્પ અને રજ્જુ નથી હોઇ શકતી. તેથી કરીને આપણે આપણી યુવાવસ્થામાંજ સ્વતંત્ર રીતે આપણા વિચારો કોઇપણ વિષય ઉપર નિર્ધારિત કરવાનો પૂરેપૂરો અભ્યાસ રાખવો જોઇએ. પરંતુ સ્મરણમાં રાખવું જોઇયે કે સ્વતંત્રતાથી હઠ-ધર્મ

શીખવવાનો આશય નથી. પ્રત્યેક સ્વતંત્રતાની માફક એની પણ સીમા હોવી જોઇએ. વિચારની સ્વતંત્રતા તેમજ દૃઢ નિશ્ચયનો મૂળ આધાર સત્યપરજ હોવો જોઇએ, નહિ કે હઠ ઉપર.

ચોથી મહત્વપૂર્ણ અને ધ્યાન આપવા યોગ્ય બાબત એ છે કે જે આજ કાલના યુવકો કાંતો ભૂલી જાય છે અથવા તેની આવશ્યક્તા સમજતા નથી. તે બાબત છે ઈશ્વર-નિષ્ઠા. ખરૂં તો એ છે કે આપણા વિદ્યાર્થી જીવનનો, ગાર્હસ્થ્ય જીવનનો તેમજ સાર્વજનિક જીવનનો વિકાસ ઇશ્વર-નિષ્ઠાની સાથેસાથજ થવો જોઈએ. તેનાથી અનેક લાભ થાય છે. તે દ્વારા આપણામાં માનસિક શાંતિ અને પાપભીરૂતા આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ એક વિશેષ લાભ એ થાય છે કે એ નિષ્ઠાનાં બલવડે આપણાં કરેલાં સર્વ કાર્યોમાં એક પ્રકારની સાત્વિક શોભા, તેજસ્વિતા અને આકર્ષણ-શક્તિ આવે છે. પરિણામે આપણે આપણાં ઇષ્ટકાર્યનો પ્રભાવ આપણા સંબંધીઓ તથા પાડોશીઓ ઉપર સારી રીતે પાડી શકીએ છીએ. ઈશ્વર-નિષ્ઠા અને ધર્મ-પરાયણતાનો અભ્યાસ યુવાવસ્થામાં જ વિશેષ શોભે છે, કેમકે ઉક્ત અવસ્થામાં આપણી ચિત્તવૃત્તિઓ શુદ્ધ, સાત્વિક અને ઉદાર રહે છે. સખેદ કહેવું પડે છે કે ઘણાએક નવશિક્ષિત યુવકો કેવળ વિવાદ અને નાશકારક મનોરંજનની ખાતર નાસ્તિક્તા, અવિશ્વાસ અને ધાર્મિકતા પ્રકટ કરવામાં જ પોતાની મહત્તા સમજે છે. પરંતુ તે પરમ દયાળુ, ન્યાયી અને સર્વશક્તિમાન્ ઈશ્વરની શક્તિ માટે, વિદ્વાનોને તો શું, પણ મૂર્ખોને પણ પ્રમાણ શોધવા દૂર જવું પડે તેમ નથી. કીડીથી કુંજર સુધી, ધૂળથી પર્વત સુધી, પાણીનાં એક ટીપાંથી મહાસાગર સુધી, જન્મથી મૃત્યુ પર્યંત અનુભવાતી સઘળી વાતોમાં તે પરમ પિતાનો અગાધ પ્રભાવ સર્વત્ર દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પરંતુ આપણે લોકો થોડી વિદ્યા, ધન અથવા યૌવનના ઘમંડમાં આવીને તે પરમ શક્તિમાન્ પ્રતિ મહાન્ અકૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરીએ છીએ. ઇશ્વર તથા સ્વધર્મપર નિષ્ઠા રાખવાથી આપણામાં એક પ્રકારનું એવું અદ્ભુત બળ આવે છે કે જે વડે આપત્તિઓ અને નીચ કર્મોને આપણે ધક્કો મારી દૂર હઠાવી શકીએ છીએ. એવા સ્વધર્મ બળવડે આત્મબળ અને આત્મબળવડે પ્રબોધન શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને તે દ્વારા આન્દોલન અને જાગૃતિનું કાર્ય કરીને આપણું પોતાનું તેમજ બીજાનું કલ્યાણ કરી શકીએ છીએ.

પાંચમો ગુણ, કે જે પ્રાપ્ત કરવાની અત્યંત આવશ્યક્તા છે અને જે યુવકોનાં ભૂષણ સમાન છે, તે વિનય છે. વિનયના બે પ્રકાર છે. એક સ્વાભાવિક અને બીજો કૃત્રિમ. મનુષ્યજીવનમાં બન્ને પ્રકારનો વિનય હિતદાયક છે. સ્વાભાવિક વિનય કેવળ એ મનુષ્યમાં હોય છે કે જેનામાં થોડી ઘણી સાચી યોગ્યતા હોય છે. જો સ્વાભાવિક વિનયનો અભાવ હોય તો સંસારનાં ઘણાં કાર્યો કૃત્રિમ વિનયથી પણ ચાલી શકે છે. વિનય હોવો તે કુલીનતા, વિદ્વત્તા તેમજ સહૃદયતાનું સુચક છે, ડરપોકપણાનું

અને ખુશામતનું નહિ. આપણા ઉપર માતાપિતા અને અન્ય ગુરૂજનોનું હમેશા ભારે ઋણ રહેલુ છે, જે આપણે કદિ પણ પૂરેપૂરૂં અદા કરી શક્તા નથી. તેથી કરીને બની શકે ત્યાં સુધી આપણે તેઓના અનંત ઉપકારોમાથી અનૃણી–ઋણ મુક્ત થવા હમેશા પ્રયત્નશીલ રહેવુ જોઇએ. એ પ્રયત્નોનો સાચો માર્ગ એ છે કે આપણે તેઓની આજ્ઞાઓ અને ઇચ્છાઓની પૂર્તિ અત્યંત નમ્રતા અને વિનય પૂર્વક કરવી જોઇએ. વિનયનો એક વિરોધી મનોવિકાર અહંકાર છે. વિનય જેટલો સારો છે તેટલોજ અહંકાર ખરાબ છે. પરંતુ ઘણે ભાગે ઉછળતુ લોહી હોવાને લઇને આપણો યુવકગણ એ દુર્ગુણની જાળમાં એવો ફસાઇ જાય છે કે તેઓ પોતાની જાતને સર્વજ્ઞ, સ્વતંત્ર તેમજ પૂરેપૂરા અનુભવી ગણવા લાગે છે. એ સર્વજ્ઞતાનાં દુરભિમાનનું પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ ઠોકરો ખાઇને શીઘ્રતાથી અવનતિના ખાડામાં પડી જાય છે. એટલા માટે પ્રત્યેક યુવકે હમેશા વિનયનો સ્વીકાર અને દુરભિમાનનો ત્યાગ કરવા તત્પર રહેવું જોઇએ.

છઠ્ઠી આવશ્યક બાબત એ છે કે સ્વદેશ અથવા માતૃભૂમિપર નિઃસીમ પ્રેમ. અહા! "સ્વદેશ" અથવા "માતૃભૂમિ" શબ્દમા કેવી અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે! તેણે આજસુધી અનેક લેખકોને, વક્તાઓને, કવિઓને, નીતિજ્ઞોને અને શૂરવીરોને પોતાના અતુલ પ્રભાવવડે મુગ્ધ કરી નાખ્યા છે. તેજ આ સંસારમા અન્યાયને રોકનારી, અનીતિને દૂર કરનારી અને અધર્મનો સંહાર કરનારી અગાધ શક્તિ છે. તેનાથી ભૂલોકમા ન્યાય, નીતિ અને ધર્મની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. તેના આધારે જ્ઞાનીઓને આત્મજ્ઞાન, ભક્તજનોને અનન્ય પ્રેમનો અનુભવ અને કર્મયોગીઓને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તે સ્વદેશ પ્રેમ અથવા માતૃભૂમિ પ્રત્યેનો અનુરાગ સર્વ સાધારણ લોકોમા ચૈતન્યની જાગૃતિ કરીને આ મૃત્યુ લોકને અમર બનાવી સર્વ જીવોને બંધનમુક્ત કરી શકે છે. તેજ આત્મનિષ્ઠા, ઇશ્વરનિષ્ઠા તેમજ ભગવત્પ્રેમના ખરેખરા પ્રતિનિધિરૂપ છે. એ સાત્વિક ગુણની પ્રાપ્તિ માટે બંધુપ્રેમ, પરહિત બુદ્ધિ, ઉદારતા, ન્યાયપરાયણતા, ભૂતદયા, સમદષ્ટિ અને ઉચ્ચ કોટિની મહત્વાકાંક્ષાઓની આવશ્યક્તા છે એ ગુણ પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન સામયિકતા છે. સામયિકના દેશની દશાનુ સાચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં હોવી જોઇએ જ્યા સુધી આપણે આપણા પોતાના તેમજ આપણા દેશભાઇઓના સુખદુઃખ, આવશ્યક્તાઓ, અધિકારો તથા સ્વત્વોની પ્રાપ્તિના સાધનો સારી રીતે જાણી લેતા નથી ત્યાસુધી આપણામા દેશપ્રેમનો યથાર્થભાવ કદિ પણ જાગૃત થઇ શક્તો નથી ઘણાએક બુદ્ધિહીન તથા નિર્જીવ હૃદયના મનુષ્યો સ્વદેશપ્રેમ તથા માતૃભૂમિ-સેવાથી અત્યંત ડરે છે તેઓ કદાચ એ ઉજ્જ્વળ તથા દૈવી ગુણને અરાજકતા અથવા રાજદ્રોહનો સગોભાઇ ગણે છે. પરંતુ તેઓની તે માન્યતા સૂર્યમા ગરમીનો અભાવ અથવા જીવંત મનુષ્યમા પ્રાણવાયુનો અભાવ માનવા જેવી ભૂલ ભરેલી છે. સાચુ કહીએ તો સ્વદેશપ્રેમ એ એવો ગુણ છે કે જે દ્વારા મનુષ્ય રાજભક્તિ શીખી શકે છે. દેશ અને રાજાની વચ્ચે શરીર અને

આત્મા જેવો સંબંધ છે. તો પછી શું એ કદિપણ સંભવિત છે કે એકને ચ્હાવાથી અને તેનું પોષણ કરવાથી બીજાનો નાશ થાય? અમે તો એટલે સુધી કહેવા તૈયાર છીએ કે જે મનુષ્ય પોતાના દેશ ઉપર પ્રેમ નથી રાખતો તે કદિ પણ રાજભકત થઈ શકતો નથી. દેશભકિતનું જ એક પ્રધાન અંગ રાજભકિત છે. એટલા માટે પ્રત્યેક યુવકે દેશભક્ત બનવામાં તેમજ કહેવડાવવામાં પોતાનું ગૌરવ સમજવું જોઇએ.

સાતમો સંગ્રહણીય અને સ્પૃહણીય સદ્ગુણ સત્યપ્રિયતા છે. જેવી રીતે ઇશ્વરનિષ્ઠા, વિનય વિગેરે ગુણોનો અભ્યાસ તરૂણ અવસ્થામાંજ કરવો જોઇએ, તેવી રીતે સત્યપ્રિયતાનો અભ્યાસ પણ એ સમયમાં જ કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે. તેની સહાયથી અને કૃત્રિમતાનો ત્યાગ કરવાથી સર્વ સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે. આપણા જીવનના સર્વ સિદ્ધાંતો સત્યતા તેમજ સ્વાભાવિકતાનાં આધારેજ નિર્મિત કરવા જોઇએ.

જે મનુષ્ય બોલે છે કંઇક, વિચારે છે કંઇક અને કરે છે કંઇક તે આગળ ઉપર નીચ, વિશ્વાસઘાતી અને પરનિંદક બને છે. તે સમાજ—કંટક બનીને સમસ્ત સંસારના તિરસ્કારને પાત્ર બને છે. સત્યપક્ષ ઉપર પહેલાં કદાચ વિપત્તિ પડે, તો પણ અંતે તેનો જય થયા વગર રહેતો નથી. સત્યનો માર્ગ અગમ હોવા છતાં સુગમ, સીધો અને સરળ છે. સત્યના બળ ઉપર આખો સંસાર સ્થિત છે. એથી ઉલ્ટું અસત્યનો માર્ગ ક્ષણિક મોહકતાને લઇને જો કે પહેલાં સરલ લાગે છે, તો પણ અંતે દુધ એ દુધ અને પાણી એ પાણી એમજ બને છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે અસત્ય હમેશાં છેવટ સુધી છૂપું રહી શકતું નથી. અસત્ય પ્રકટ થતાંજ ભારે વિપન્ન દશા આવી પહોંચે છે. એટલુંજ નહિ પણ અસત્યનો માર્ગ સર્વથા નાશકારક છે. એક અસત્ય વાતનો નિર્વાહ કરવા માટે અનેક અસત્યો બનાવવા પડે છે. છેવટે કોઇ વખત નિશાન ચુકી જતાં મનુષ્ય એવો ફસાઇ પડે છે કે ફરી એ જાળમાંથી જીંદગીભર નીકળવું અસંભવિત થઇ પડે છે. અસત્યપ્રિય મનુષ્ય પોતાનાં આચરણથી હમેશાં વિચારહીનતા, માનસિક દુર્બળતા, અને કાયરતા પ્રગટ કરે છે. સત્ય વક્તામા સંપૂર્ણ સાહસ હોય છે. તેને અસત્ય સરખી તુચ્છ વસ્તુઓનો આશ્રય લેવાની જરા પણ જરૂર લાગતી નથી. પરંતુ સત્ય ભાષણ સમયે એક વાત અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ. તે એ છે કે સત્ય બોલવું અવશ્ય, પરંતુ પ્રિય શબ્દોમાં. કેમકે કહ્યું છે કેઃ—

"सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम्"

આઠમો ગુણ, કે જેના વગર સઘળો ખેલ બગડી જાય છે તે મનઃસંયમ અથવા ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે. તે એક પહેરેગીર સીપાઇ છે કે જેની ગેરહાજરીમાં આપણી પાસેથી બીજા ગુણો ચાલ્યા જવાની તૈયારી કરે છે. પ્રાચીન સમયની એક નાની વાર્તા છે કેઃ—'કોઇ મનુષ્યની પાસે જ્યારે

ઘણા ગુણો થઇ ગયા અને જ્યારે તે એ સર્વની યોગ્ય દેખરેખ રાખી ન શક્યો, ત્યારે તેણે તે સમયના સઘળા સમાચાર પત્રોમાં એક વિજ્ઞાપન બહાર પાડયું, જેનો આશય એ હતો કે અમુક અમુક સદ્ગુણોનો સંગ્રહ મારી પુંજી છે અને હું મારા એ ગુણોના ખજાનાનું સારી રીતે રક્ષણ કરી શકતો નથી, તેથી કરીને જે કોઇ એ ખજાનાની પહેરેગીર તરીકે નોકરી કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે મને અરજી કરવી, પગાર યોગ્યતાનુસાર આપવામાં આવશે. સર્વ શિક્ષિત લોકોએ એ વિજ્ઞાપન વાંચ્યું. પરંતુ એ નોકરી માટે અરજી કરવાની કોઇની હિમ્મત ન ચાલી, કેમકે સરત ઘણી આકરી હતી. ઘણા દિવસો વીત્યા બાદ બે મનુષ્યો તે નોકરી માટે આવી પહોંચ્યા. એક પૂર્વ દિશામાંથી આવ્યો, જેનું નામ "સંયમ" હતું. બીજો મહાશય પશ્ચિમમાંથી આવ્યો, જેનું નામ "વિલાસ" હતું. ઘણોજ વિચાર કર્યા પછી તે વિજ્ઞાપનદાતાએ 'સંયમ' ને નિમકહલાલ ગણીને નોકરી આપી. મી. 'વિલાસ' નિરાશ અને ક્રુદ્ધ બનીને ચાલ્યો ગયો. તે સમયથી તે સંયમ ઉપર અત્યંત નારાજ થઇ ગયો છે અને તેનું વેર લેવાની ચિંતા રાખ્યા કરે છે. જ્યારે કદિ તે સંયમ નામનો સિપાઇ ગેરહાજર રહે છે, ત્યારે મી 'વિલાસ' તે ગુણોના ખજાનાનો નાશ કરીને બિચારા સંયમને દૂષિત કરે છે. પરંતુ સંયમની હાજરીમાં મી. વિલાસને પોતાના જ વિનાશનો ભય રહ્યા કરે છે.' ઉપરોક્ત વાર્તાનો સારાંશ તદ્દન સાચો અને સ્પષ્ટ છે. એ તો ત્રિકાલાબાધિત સત્ય છે કે જો આપણી પાસે **પણ સદ્ગુણોનો કોઇ ખજાનો હોય તો તેના રક્ષણાર્થે આપણે સંયમ પહેરેગીરને જ શોધવો–નીમવો જોઇએ.**

યુવાવસ્થાના જે જે કર્તવ્યો અને ઉપયોગ ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે, તે સર્વ મહત્વપૂર્ણ અને લાભકારક છે. આ ઉપરાંત બીજા અનેક સદ્ગુણોનો અભ્યાસ બતાવી શકાય તેમ છે. પરંતુ અહિંઆ આટલા જ પુરતા છે. જો આપણા નવયુવકો ઉપરોક્ત કર્તવ્ય–કુસુમોની એક પુષ્પમાળા બનાવીને પોતાનાં હૃદયસ્થળપર ધારણ કરે તો તેઓનાં જીવનની સાર્થક્તા થવા સાથે શોભા થઇ શકે. તે અદ્ભુત પુષ્પ–જયમાળાની સુગન્ધથી તેઓ પોતાની સાથે પોતાનાં કુટુંબ તેમજ સમસ્ત સમાજને કૃતકૃત્ય કરી શકે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી તે જયમાળાની વચમાં એક ગુલાબનું ફુલ નથી હોતું, ત્યાં સુધી તેની શોભા હજારો ઉપાય કરવા છતાં પણ તેજહીન રહે છે. તેથી કરીને તે જયમાળાની શોભા પૂર્ણ કરવા માટે આપણે જ્યાં સુધી તેની વચ્ચેની ખાલી જગ્યા ઉદ્યોગરૂપી ગુલાબના ફુલથી ભરી દેતા નથી ત્યાંસુધી તે અપૂર્ણજ રહેવાની. જેવી રીતે ફુલોની અંદર ગુલાબનું ફુલ ઉંચુ સ્થાન ભોગવે છે, તેવી રીતે સઘળા ગુણોમા ઉદ્યોગનો ગુણ પ્રથમ દરજ્જો ભોગવે છે. સ્મરણમાં રાખો કે ઉદ્યોગરૂપી એ સ્વર્ગીય ગુલાબ પ્રાપ્ત કરવાની સર્વોત્તમ રૂતુ તરૂણાવસ્થાજ છે. જો તરૂણાવસ્થામાં તે સ્વર્ગીય પુષ્પની

પ્રાપ્તિ અર્થે ઉચિત પ્રયત્ન નથી કરવામાં આવતો તો જીવન-સંગ્રામમાં વિજય-પ્રાપ્તિની આશા રાખવી તે વ્યર્થ છે. અનેક વખત કહેવામાં આવ્યું છે કે ભવિષ્ય ભારતના નિર્માતા આપણા યુવકો યાને વિદ્યાર્થીઓજ છે. વાસ્તવિક રીતે તેઓજ દેશની ભાવી ઉન્નતિના આધારસ્તંભ છે. પરંતુ જે ગંભીર અર્થમાં ' સ્તંભ ' શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે, તે હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવો જોઇએ; અર્થાત્ સદાચરણ, શીલ, સુસંગતિ, સદ્ભાવ, વિચાર-સ્વાતંત્ર્ય, ઇશ્વર-નિષ્ઠા, વિનય, સ્વદેશ-પ્રેમ, માતૃભૂમિની સેવા, સત્ય-પ્રિયતા, સંયમ, ઇન્દ્રિય-નિગ્રહ વિગેરે સદ્‌ગુણોનો અભ્યાસ યુવાવસ્થામાં અવશ્ય કરવો જોઇએ. તે ગુણોની સહાયથી યશ તેમજ લાભ, વિજય અને સુખ, મળી શકે છે અને ખરો સ્વાર્થ તેમજ સર્વશ્રેષ્ઠ પરોપકાર સાધી શકાય છે. એ સદ્‌ગુણોથી વિભૂષિત પ્રયત્નશીલ યુવકોજ ભવિષ્યમાં ગોખલેજી, ગાંધીજી, તિલક મહારાજ વિગેરે જેવા મહા પુરૂષ બની શકે છે અને કેવળ પોતાનાજ દેશના નહિ, પરંતુ સમસ્ત સંસારના જીવંત મનુષ્યો તરફથી 'કર્મવીર' 'લોકરત્ન' ' પુરૂષસિંહ ' જેવી ઉપાધિયો પ્રાપ્ત કરીને તે શબ્દોની શોભામાં વધારો કરી શકે છે.

તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરવાના હેતુઓ.

(વકીલ નંદલાલ લલ્લુભાઇ—વડોદરા.)

આત્માનંદ પ્રકાશના ઓગણીશ વર્ષ પુરા થઇ વીશમા વર્ષની શરૂઆત થાય છે. આત્મિક ઉન્નતિના અસંખ્ય યોગ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલા છે. તે તમામ યોગમાં વીશ સ્થાનક પદની આરાધના એ પણ આત્મિક ઉન્નતિનો એક યોગ છે. પૂર્વે અતીત કાલે અનંતા તીર્થંકરો થઇ ગયા. વર્તમાનમાં મહાવીદેહ ક્ષેત્રમાં વીશ વિહરમાન વિચરે છે. તેઓએ તીર્થંકરના કર્મનો જે બંધ કરેલો. તે વીશ સ્થાનક પદની આરાધનાથી જ કરેલો. ભાવિ જે તીર્થંકર આવતી ચોવીશીમાં થવાના છે, તેઓએ પણ એજ પદના આરાધનથી તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ કરેલો છે. અને જ્યારે જ્યારે બીજા પણ તીર્થંકરો થશે, તે તમામ એ પદના આરાધનથીજ તીર્થંકર નામકર્મનો બંધ કરશે એમ તીર્થંકર ભગવંતનું કથન છે.

વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકરો પૈકી પહેલા શ્રી રૂષભદેવ ભગવંતે અને છેલ્લા શ્રી મહાવીર ભગવંતે એ ચોવીશે પદનું અને બાકીના તીર્થંકરોમાંના કોઇએ એક અને કોઇએ એકથી વિશેષ પદનું આરાધન તીર્થંકર ભવના પૂર્વના ભવમાં કરેલું હતું. આવા અનાદિકાળથી ચાલતા આવેલા સ્થાપિત નિયમમાં કદાપિ ફેરફાર થવાનો નથી. એવા આ ઉત્તમ યોગના આરાધનમાં આપણામાં વીશસ્થાનકની ઓળીનું આરાધન પુણ્યશાળીઓ કરે છે. એ વ્રત દેવ ગુરૂ સમક્ષ અંગીકાર કરે છે. વીશ સ્થાનકની ઓળીનું આરાધન કરનાર શાસ્ત્રમાં બતાવેલ રીતી

મુજબ તપ તથા તેનાં અંગની બીજી બધી ક્રિયા કરે છે. તે વળી પ્રચલિત છે એટલે તે સંબંધી વિશેષ વિવિક્ષા નહી કરતા એ વીશ સ્થાનક સંબંધી સ્વરૂપ આ પ્રકાશના વીશમા વર્ષની શરૂઆતમા આપવું એ મંગળરૂપ છે એમ જાણી તે આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

શ્રી અરિહંત ધર્મના જાણ આ વીશ માહેલું એક પદ પણ ભાવ અને વિવેક પૂર્વક આરાધે તો તે જરૂર કલિષ્ટ કર્મને નિર્જરાવી, અશુભ કર્મને છેદી, ઉચ્ચ ગોત્ર અને જિનનામ કર્મ બાંધે એવા જ્ઞાનીઓના વચન ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન જ એ પદનું આરાધન કરવાને ઉજમાળ થાય.

(૧) શ્રી અરિહંત પદ આ પદની આરાધના શ્રી અરિહંતના નામાદિ વિચાર નિક્ષેપો વિડે તેમની ભકિત કરવી, શ્રીજિનપ્રતિમાની વિવિધ પ્રકારે વિધિપૂર્વક દ્રવ્ય અને ભાવથી પૂજા કરવી તેમના ગુણોનું કીર્તન કરવું અને તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું (૨) સિદ્ધ-નિષ્પન્ન થએલા ગુણવાળા, સર્વ કર્મ મળથી રહિત, ચાર ગતિ રૂપ સંસારમા જેમને પાછું આવવું પડતુ નથી, એવી પંચમ ગતિને પામેલા, અનંત અને અવ્યાબાધ સુખનું આસ્વાદન કરનાર, પરમાનંદ, ચિદાનંદ, ઉત્કૃષ્ટ આત્માનંદને પામેલા સાદી અનંતભાગે જેઓ એ લોકના અંત ભાગે પીસ્તાલીશ લાખ યોજનની સિદ્ધશિલા ઉપર સ્થિતિ કરેલી છે. એવા સિદ્ધ ભગવંતનું ધ્યાન કરવું. જે જે તીર્થો ઉપર પવિત્ર પુરૂષો સિદ્ધિપદને પામેલા છે, તે તીર્થોની યાત્રા કરવી, તેમના સ્વરૂપની વિચારણા કરવી, તેમના આઠ અને એકત્રીશ ગુણોનું સ્વરૂપ સમજવું અને તેમા રમણતા કરવી (૩) પ્રવચનપદ-પ્રવચનના આધારભૂત ચતુર્વિધ સંઘની ભકિત, વાત્સલ્ય કરવુ. તેઓના ઉપર અંતરંગ બહુ પ્રેમ રાખવો બાળ ગ્લાન વૃદ્ધ સાધુ સાધ્વીની યથાશકિત સેવા કરી તેમને ચારિત્ર ધર્મ સાધનમાં મદદ કરવી (૪) આચાર્યપદ-સ્વપર મનના જાણ, આચાર્યના ગુણોએ યુક્ત એવા આચાર્ય મહારાજની સેવા ભકિત કરવી, તેમનુ બહુમાન કરવું, વિનય કરવો, આચાર્ય પદારોહણ વખતે ઉત્સવ કરવો, તેમના નગર પ્રવેશ કરવાના પ્રસંગે યથાયોગ્ય આડંબર પૂર્વક પ્રવેશ મહોત્સવ કરવો (૫) સ્થવિરપદ, એટલે વૃદ્ધ, શાસ્ત્રમા ત્રણ પ્રકારના વર્ણન કરેલા છે, જે મુનિ મહારાજની આઠ વર્ષની વય થએલી હોય તે વય સ્થવિર, દીક્ષા લીધે વીશ વર્ષ થયા હોય તે પર્યાય સ્થવિર અને જે સમવાયાંગસૂત્રના અર્થ સુધીના જાણ હોય તે શ્રુત સ્થવિર, એમ ત્રણ પ્રકારનાં સ્થવિર (૬) ઉપાધ્યાય અથવા વાચકપદ-તપ અને સઝાયની અંદર સદા રકત, દ્વાદશાંગ અંગના જાણકાર શિષ્યને અને પોતાની પાસે ભણવા આવનાર મુનિઓને સૂત્ર અને અર્થ ભણાવે એવા ઉપાધ્યાય મહારાજ (૭) સાધુ-છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનકે વર્તતા, કંચન કામિનીના ત્યાગી, શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના માર્ગના રાગી અને પંચ મહાવ્રતો અને છઠ્ઠું રાત્રિભોજન એ મહાવ્રતોના ઉપર અંતરંગ બહુ પ્રેમ રાખી દેશ કાળ અને શકિત અનુસાર સારી રીતે તેનુ પાલન કરનાર મુનિ

મહારાજ. આ સાત સ્થાનકની અંતરંગ બહુ માન પૂર્વક યથાશકિત ભકિત કરવી, રહેવાને સ્થાન, ચાર પ્રકારના આહાર, વસ્ત્ર, ઔષધ પ્રમુખની યોજના કરવી. તેમનામાં રહેલા ઉત્તમ ગુણોનું કીર્તન તથા વર્ણન કરવું અને તેમના ઉપર ભકિતભાવ રાખવો. (૮) જ્ઞાન—હમેશાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ રાખવો, પંચ પ્રકારના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજવું, તેમાં શ્રદ્ધા કરવી, અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખપાવવા બનતો પ્રયત્ન કરવો. (૯) દર્શન પદ–શ્રી જિનેશ્વર ભાષિત તત્વોપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી, શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવું, શુદ્ધ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનો આદર કરવો, કુદેવ, કુગુરૂ અને કુધર્મનો ત્યાગ કરવો, મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ સમજી મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવો, મિથ્યાત્વ અને મિથ્યાત્વીની પ્રશંસા ન કરવી. આઠ પ્રકારના દર્શનાચારનું પાલન કરવું (૧૦) વિનયપદ–શ્રી અરિહંતાદિ દશ જણનો પંચ પ્રકારથી વિનય કરવો. (૧૧) આવશ્યકપદ સ્થાનક–ષટ્ આવશ્યકનું સ્વરૂપ સમજી આવશ્યક ક્રિયામાં જ્ઞાન યુકત પ્રવૃત્તિ કરવી. આ પદને ચારિત્રપદ પણ કહે છે. (૧૨) બ્રહ્મચર્યપદ–શુદ્ધ રીતે શીળ પાળવું. (૧૩) શુભધ્યાનપદ–આ પદને ક્ષણલવ નામ પણ આપેલું છે. પ્રતિક્ષણે, પ્રતિલવે વૈરાગ્ય યુકત પ્રણામસહ સમ્યક્ ક્રિયા કરવી, પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો, બે પ્રકારના અશુભ ધ્યાન–આર્ત અને રૌદ્રનો ત્યાગ કરી બે પ્રકારના શુભ ધ્યાન–ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનનું સ્વરૂપ સમજી તેમાં રમણુતા કરવી. (૧૪) તપ પદ–છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર તપનું સ્વરૂપ સમજી તેનો આદર કરવો, નિકાચિત કર્મના બંધ પણ આ તપનું ઉત્કૃષ્ટ રીતે આરાધન કરવાથી શિથિલ થાય છે. (૧૫) દાનપદ–ત્યાગ. અભય, સુપાત્ર, અનુકંપાદાન, ઉચિત અને કીર્તિદાન એ પાંચનું સ્વરૂપ સમજી કેવળ ઉપકાર બુદ્ધિથી કંઇ પણ આશંકા વગર દાન આપવું. પ્રથમના બે દાન દેવગતિ અને પરંપરાએ મુક્તિ આપનાર છે. અનુકંપાદાન પુણ્યબંધનું કારણ છે. (૧૬) વૈયાવૃત્ય–વૈયાવચ–બાળ, ગ્લાન તપસ્વી, વિગેરે મુનિ મહારાજનો તથા પોતાથી અધિક જ્ઞાની અને ગુણી પુરૂષોનો વૈયાવચ કરવો. (૧૭) સમાધિસ્થાનપદ–દુર્ધ્યાનને છોડી ચિત્તની સ્વસ્થતા કરવી, તથા ચતુર્વિધ સંઘને સમાધિ પમાડવી, તેમની અસમાધિના કારણ દૂર કરવા. (૧૮) અભિનવજ્ઞાનપદ–હમેશાં અપૂર્વ જ્ઞાનાભ્યાસ કરવો. નવીન નવીન જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાને અવિશ્રાંત ઉદ્યોગ કરવો. (૧૯) શ્રુત ભક્તિસ્થાન–શ્રુત જ્ઞાનની ભક્તિ કરવી, અર્થ સહિત શ્રુત જ્ઞાન ભણવું, લખવું, લખાવવું, શ્રુત જ્ઞાન ભણાવવું અને ભણનારાઓને સહાય કરવી. (૨૦) શ્રી તીર્થની પ્રભાવના પદસ્થાન–પ્રવચનની પ્રભાવના કરવી, તીર્થનો ઉદ્યોત કરવો–આઠ પ્રકારના પ્રભાવક શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરેલા છે તે તે પ્રકારથી અને બીજા પણ અનેક પ્રકારથી તીર્થની જૈન શાસનની પ્રભાવના કરવી. શાસનની હેલના થાય તેવું કંઇ પણ કૃત્ય કરવું નહિ.

ઉપર પ્રમાણેના વીશ સ્થાનકોનું વિસ્તારપૂર્વક યથાર્થ સ્વરૂપ ગીતાર્થગુરૂ અને શાસ્ત્રોથી સમજીને તે પદનું આરાધન કરવાથીજ આત્માની ઉન્નતિ થઇ શકશે.

આ વીશ સ્થાનક પદ આરાધનના અધિકારી ગૃહસ્થ અને સાધુ બન્ને છે. તેઓ દરેક પોતાના અધિકાર પ્રમાણે શક્તિ ગોપવ્યા સિવાય એ પદનું આરાધન સારી રીતે કરવાથી મનુષ્ય જન્મની સફળતા મેળવી શકે છે. અને ઉત્કૃષ્ટ રીતે આરાધન કરવાથી સર્વોત્કૃષ્ટ એવા તીર્થંકર નામકર્મના બંધનો પણ લાભ થઇ શકે છે.

આ વીશે સ્થાનક પદનું વિશેષ પ્રકારે સ્વરૂપ સમજવા માટે શાસ્ત્રોમાં જુદે જુદે ઠેકાણે અધિકાર છે; તોપણ ગુજરાતી ભાષામાં શ્રી જિનહર્ષકૃત વીશ સ્થાનકનો રાસ છે. આત્માર્થીઓને તે રાસનું કાળજીપૂર્વક વાંચન કરવાની ભલામણ છે. એ રાસમાં દરેક પદનું વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન, તેનું આરાધન કરનારના ચરિત્રો, પ્રસંગોપાત વિવિધ પ્રકારના ઉપદેશ, આગમનું રહસ્ય સારી રીતે સમજાવેલ છે.

શ્રી પરમાત્માની ભક્તિ નિમિત્તે વીશસ્થાનકની પૂજા ભણાવવામાં આવે છે, પણ તેની અંદર રહેલા રહસ્યનું સ્વરૂપ સમજવા પૂર્વક જો એ પૂજા ભણાવવામાં આવે તો તેથી શ્રોતા અને ભણાવનાર બન્નેને વિશેષ આલ્હાદ અને કર્મનિર્જરાનું કારણ થાય તેમ છે.

જે જે મહાપુરૂષો અને બહેનો આ પદના આરાધન નિમિત્તે ઓળીઓ કરે છે, તેઓએ તો આ વીશે સ્થાનકનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજવાને પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. એ પદના આરાધન માટે થતા તપ અને ક્રિયાની સાથે એ પદના સ્વરૂપની સમજણ માટે જેની અંદર એનું સ્વરૂપ સમજાવેલું છે તે ગ્રંથોનો અભ્યાસ અથવા વાંચન મનન કરવામાં આવશે, તો તેઓને પોતાને એટલો તો આત્માનંદ પ્રાપ્ત થશે કે તેની કંઇ કલ્પના અહિં કરી શકાતી નથી. વિશેષ ન બને તો ઉપર જણાવેલો રાસ વાંચવા ભણવા માટે જરૂર પ્રયત્ન કરવો.

આ માસીકના વીશમા વર્ષની શરૂઆતમાં આત્મકલ્યાણ સમજવા પ્રયત્ન કરવો એ આપણી દરેકની ફરજ છે. શાસ્ત્રકારોએ વીશવશાની દયાના અધિકારી મુનિમહારાજાઓને ગણેલા છે. દયા એ સર્વ ધર્મને માન્ય છે. તેમાં ભગવંત મહાવીરના શાસનના સેવકોને વધુ માન્ય છે. દયા એ ધર્મનું મૂળ છે, જયણા એ ધર્મની માતા છે. દયાનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે; સ્વદયા, પરદયા, વ્યવહારદયા, નિશ્ચયદયા, વિગેરેનું સ્વરૂપ સમજી દયાધર્મનું આરાધન કરવું જોઇએ. તેમાં વિશેષે કરી પરદયા કરતાં સ્વદયા પાળવાને માટે દરેક જણે કટિબદ્ધ થવું એ પહેલી ફરજ છે. જેઓ સ્વદયા પાળી શકે તેઓજ પરદયા બરોબર પાળી શકે એમ જ્ઞાનીઓનું ફરમાન છે. ગૃહસ્થ ધર્મને અંગે સવાવશાની દયા પાળવાની આવે છે. એ સવાવશાની દયાનું શુદ્ધ રીતે પાલન કરનાર જ ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકની કોટિમાં આવી શકે છે. જૈન ધર્મના બધા વ્રતો દયા—અહિંસાના પાલન માટે જ છે. એ વાત હંમેશાં લક્ષ ઉપર રાખનારજ આત્માનંદ પ્રાપ્ત કરવાને ભાગ્યશાળી બની શકે છે.

શ્રુત જ્ઞાનના વીશ ભેદોનું સ્વરૂપ ગુરૂગમથી સમજી સમ્યક્શ્રુત દ્વાદશાંગી અને પીસતાલીશ આગમરૂપ વર્તમાનમાં પ્રચલિત છે, તે શ્રુતજ્ઞાનનો શાસ્ત્રમર્યાદાપૂર્વક અધિકારીએ અભ્યાસ કરવો, અને ગૃહસ્થોએ ગીતાર્થગુરૂ પાસે તેનું

શ્રવણ કરી તેના અર્થનું જાણપણું કરવું એ પણ આત્માને ઉચ્ચ કોટિમાં લઇ જવાનું નિમિત્ત કારણ છે. આગમના પઠન પાઠન તરફ શાસનપ્રેમીઓએ બહુ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. બત્રીશ પ્રકારના દોષથી રહિત આઠ પ્રકારના ગુણોથી યુક્ત જિનાગમ છે, એવા પવિત્ર જિનાગમમાં કોઇપણ સ્થળે વિકારનો સંભવ નથી. માટે એવા પવિત્ર જિનાગમનો અભ્યાસ અને તેના જ્ઞાનનો વિસ્તાર એ પણ પ્રવચનની ભક્તિ અને આત્માનંદ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રબળ નિમિત્ત કારણ છે. બત્રીશ પ્રકારના દોષ અને આઠ પ્રકારના ગુણોનું કિંચિત્ સ્વરૂપ શ્રી તત્વનિર્ણય પ્રાસાદ ગ્રંથના પૃષ્ઠ ૧૩૯–૧૪૩ ઉપર પરમોપકારી મર્હુમ શ્રીમદ્ આનંદવિજયજી આચાર્ય મહારાજે આપેલું છે. ત્યાંથી જાણવાને માટે જીજ્ઞાસુ જનોએ પ્રયત્ન કરવો.

જિનાગમના પઠન–પાઠનના અધિકારી એવા મુનિ મહાત્માઓને એ માટે વિશેષ કાળ કાઢવાની નમ્ર વિનંતી છે. વર્તમાન પત્રોના વાંચન માટે અથવા પર આગમના જાણપણા માટે આચાર્યાદિ અધિકારવાળા મહાત્માઓ થોડો વખત કાઢે તો તે શાસ્ત્રીય મર્યાદાપૂર્વક છે, પણ જેઓના ઉપર સ્વઆગમનો અભ્યાસ કરવાની ફરજ છે તેઓ પોતાનો કાળ આ ખાતે બીલકુલ કાઢે નહિં અથવા ઓછો કાઢે એ સ્વ અને પર બન્નેને હિતકર્તા નથી.

ઉપરના વીશ સ્થાનક પદમાં ત્રણ પદ જ્ઞાનારાધના નિમિત્તે બતાવેલા છે. તેમાં અભિનવ જ્ઞાનપદના આરાધનનું રહસ્ય એજ છે કે દરેક જણે પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે સમ્યક્ શ્રુતજ્ઞાનનો અપૂર્વ અભ્યાસ કરવોજ જોઇએ. અને એ પ્રમાણે કરવાથી જ એ પદની આરાધના થઇ શકે છે. આ વાત હમેશાં આત્મ હિતૈષીઓને પોતાના લક્ષમાં રાખવા આગ્રહપૂર્વક નમ્ર વિનંતી છે.

વર્તમાન સમાચાર.

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર એન્યુકેશન બોર્ડ તરફથી હાલમાં લેવાયેલી ધાર્મિક પરીક્ષાનું નીચે મુજબ પરિણામ આવ્યું છે.

બાળ ધોરણ પહેલું	૭૨ પાસ.	બાળ ધોરણ બીજું	૫ પાસ.
પુરૂષ ધોરણ પહેલું	૨ પાસ.	પુરૂષ ધોરણ ૨ જું	૧૦ પાસ.
પુરૂષ ધોરણ ત્રીજું	૨ પાસ.	પુરૂષ ધોરણ ૪ થું	૧ પાસ.
પુરૂષ ધોરણ ૫ મું	૧ પાસ.		
કન્યા ધોરણ ૧ લું	૪૬ પાસ.	કન્યા ધોરણ ૨ જું	૧૩ પાસ.
સ્ત્રી ધોરણ ૧ લું	૨૦ પાસ.	સ્ત્રી ધોરણ ૨ જું	૩ પાસ.
સ્ત્રી ધોરણ ૩ જું	૫ પાસ.	સ્ત્રી ધોરણ ૪ થું	૨ પાસ.
સ્ત્રી ધોરણ ૫ મું	૧ પાસ.		

નોટ—લાખોની સંખ્યાવાળી જૈન કોમમાં ધાર્મિક શિક્ષણ લેનાર બાળક–બાળકીઓની ઉપરોક્ત સંખ્યા ઘણી અલ્પ છે, તેથી તેમાં રસ લેનારની પણ ઓછી સંખ્યા હોય તે સ્વાભાવિક જણાય છે જે ખેદજનક છે. આ ઉપરથી માબાપોએ ધડો લેવાનો છે કે પોતાના એક પણ બાળક કે બાળકી ધાર્મિક શિક્ષણ લીધા વગર રહેવા નજ જોઇએ.

ૐ

ક્ષમાપના.

હરિગીત-ભાવના.

મનથી, વળી, તનથી, વચનથી, વેર, જે બાંધ્યુ અરે,
હા, હા! ખમાવું, હુ, ખચિત્તે, આપ તે ખમજો ખરે,
વીતરાગ, વાણીમા ધરી, અનુરાગ, આ દીલ ઉચ્ચરે,
રજ માત્ર, દીલ, કો, ના, દુભાશો, મમ થકી કો અવસરે

લી. મનસુખલાલ ડાહ્યાભાઇ શાહ.
વઢવાણ કેમ્પ.

ગ્રંથાવલોકન.

શ્રી હંસવિજયજી જૈન ફ્રી લાઇબ્રેરીના પાચમો રીપોર્ટ તેના શ્રીયુત્ સેક્રેટરી તરફથી મળ્યો છે તે વાચતા માલમ પડે છે કે દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી આ લાઇબ્રેરી . ..સુવ્યવસ્થિત છે તેના ફડમા અને પુસ્તકોમા વૃદ્ધિ થવા સાથે લાભ લેનારની સખ્યા વધતી છે ના।। ગ થો પણ પ્રસિદ્ધ થાય છે હિસાબની પણ ચોખવટ છે અમો તેની અભિવૃદ્ધિ ઇચ્છીયે છીયે

નીચેના ગ્રંથો-રીપોર્ટો અમોને ભેટ મળેલા છે ને ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે.

૧ દંપતિ મોક્ષ મંદિર	કર્મવીર ઓફીસ	
૨ સતી દમયંતી	શ્રી આત્માનંદ જૈન સભા અંબાલા	
૩ સ્વરાજને પંથે	ભારતસેવા ઓફીસ અમદાવાદ	
૪ આચારાંગ સૂત્ર ભા ૧	દશ વૈકાલીક સૂત્ર ભા ૨	શ્રી મોહનલાલજી
૫ ,, ભા. ૨	,, ભા ૩	જૈન શ્વે૦ જ્ઞાનભંડાર
૬ ,, ભા ૩	,, ભા ૪	સુરત
૭ ,, ભા ૪		
૮ લીટ્રેચર ઓફ શ્વે૦ ઓફ ગુજરાત		આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયધર્મસૂરિજી
૯ ભરટકદ્વાત્રિંશિકા		મહારાજ શીવપુરી
૧૦ પંચાખ્યાન વાર્તિકમ્		(ગ્વાલીયર)
૧૧ પ્રશ્નોત્તર રત્નમાળા	શ્રી આત્માનંદ જૈન ટ્રેક્ટ સોસાયટી અંબાલા	
૧૨ શ્રી ગિરનાર તિર્થોદ્ધાર રાસ અને તિર્થમાળા	શ્રી બાનવિજયજી મહારાજ	
હંસવિજયજી જૈન ફ્રી લાયબ્રેરીનો રીપોર્ટ	વડોદરા	
પ્રાણી રક્ષક સંસ્થાનો વાર્ષિક રીપોર્ટ	ધુળીઆ	

જૈનાચાર્ય શ્રીમાન્ વિજયધર્મસૂરિ મહારાજનો સ્વર્ગવાસ.

આચાર્યશ્રી વિજયધર્મસૂરિ મહારાજ ઘણા લાંબા વખત થયા બીમારી ભોગવી ગયા ભાદરવા શુદ ૧૪ મંગળવારના રોજ શિવપૂરી (ગ્વાલીયર) ગામમાં સમાધિ પૂર્વક સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે.

તેઓશ્રી પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીવૃદ્ધિચંદજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્ય હતા. તેઓશ્રીએ સં. ૧૯૪૩ ની સાલમાં દીક્ષા અને સં. ૧૯૬૪ ની સાલમાં સૂરિપદ લીધું હતું. તેઓશ્રી હૃદયના ભદ્રીક અને મિલનસાર હતા. બનારસ પાઠ-શાળાનો જન્મ આપી પોતે વિદ્વતા મેળવવા સાથે બીજા કેટલાક જૈન મુનિ-રાજો તથા બંધુઓને વિદ્વાન બનાવ્યા હતા. જૈન કોમ સિવાય ઇતર દર્શનના વિદ્વાનોના જેમ ધર્મને નિમિત્તે પરિચિતે થયા હતા, તેમ કેટલાક પાશ્ચિ-માત્ય દેશના વિદ્વાનોના પણ પોતાની વિદ્વતાથી પ્રસિદ્ધ અને પરિચિત થતા જૈન દર્શનની કેટલેક અંશે માહિતી પણ આપી હતી.

શ્રીયશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા સંસ્થાનો જન્મ આપી અનેક ગ્રંથો લખી જૈન સાહિત્યની સેવા પણ કરી હતી. જૈન ધર્મના ઉપદેષ્ટા તેમજ પ્રસિદ્ધ વક્તા પણ હતા. આવા એક વિદ્વાન આચાર્ય મહારાજ (મુનિરત્ન) ના સ્વર્ગવાસથી જૈન કોમને ખરેખર એક ધર્મગુરૂની ખોટ પડી છે. આ સભા પણ તે માટે પોતાની અત્યંત દીલગીરી જાહેર કરે છે. તેઓશ્રીના પવિત્ર આત્માને અખંડ અનંત શાંતિ પ્રાપ્ત થાઓ તેમ પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

श्री

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

॥ वंदे वीरम् ॥

॥ परोपकारः सम्यक् क्रियमाणो धीरतामभिवर्धयति, दीनतामपकर्षति, उदारचित्ततां विधत्ते, आत्मम्भरितां मोचयति, चेतोवैमल्यं वितनुते, प्रभुत्वमाविर्भावयति; ततोऽसौ प्रादुर्भूतवीर्योल्लासः प्रणष्टरजोमोहः परोपकारकरणपरः पुरुषो जन्मान्तरेष्वप्युत्तरोत्तरक्रमेण चारुतरं सन्मार्गविशेषमासादयति ॥

पुस्तक २०] वीर संवत् २४४८ आश्विन. आत्म. संवत् २७ [अंक ३ जो.

श्री वीर स्तुति.

(રાગ—ક્યાંથી આ સંભળાય, મધુર સ્વર)

ધીર, વીર, ભગવાન, અમારા;
ધીર, વીર, ભગવાન.........................

આપ પસાએ અમને મળીયું, અખૂટ, મજાનું જ્ઞાનં;
તે ગુણ આપતણો કેમ વીસરૂ, કરીએ કેટલું બયાન. અમારા....ધીર.

આપે અમને આપ્યું ઉત્તમ, આગમ રૂપી નિધાન;
તેને અમે સાચવશું સ્નેહે, બની સાચા સંતાન. અમારા....ધીર.

ત્રીસલાનંદન, જગજનવંદન, શાસનના સુલતાન;
આપ ચરણમાં આવી સેવક, ભાવે ગાવે ગુણગાન. અમારા....ધીર.

લી. મનસુખલાલ ડાહ્યાભાઈ શાહ.

"સુખ દ્રવ્ય."

વિનાશી આ વિશ્વે, અવિચળ કંઇ સુખજ હશે?
નથી તૃપ્તિ સુખે, વિવિધ વિષયે મન ધસે.
અભિલાષા ખોટી, જન હૃદયને વ્યાકુળ કરે,
અને આશા માંહી, અમર સુખના સ્વપ્નજ જુએ.
જનો શું ભોળા એ, "અમર આશા" એમ વદતા;
પ્રજાળી આત્માને, પરમ સુખને ધુળ કરતા;
ખુટે આયુ તોએ, કદી નહી ખુટે આશ મનની,
સદા સંતોષીને, સ્વ[1] રટણની લાગે લગની.

ધર્મ-જીવનનું ઉપાદાન,

મહાનુભાવ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ એક સ્થાને લખ્યું છે કે:—

धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः कामिनां सर्व कामदः
धर्म एवापवर्गस्य पारं पर्येण साधकः–

અર્થાત્:—ધર્મ, ધનની ઇચ્છાવાળાને ધન આપનારો છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયની ઇચ્છાવાળાને વિષય આપનાર છે, અને પરંપરાએ મોક્ષને સાધી આપનાર છે

ઘણા મનુષ્યોની એવી ભ્રમમૂલક માન્યતા હોય છે કે ધર્મની સાથે ધન, યશ, ઘરબાર, અને સર્વ પ્રકારના પાદાર્થિક સુખોને કોઇ કાળે ન મટી શકે તેવો વિરોધ છે. પરંતુ વસ્તુત: તેમ નથી. શ્રી હરિભદ્ર સૂરિ જેવા મહાન અનુભવી આચાર્ય જણાવે છે કે ધર્મ વડેજ એ બધા વિષયો પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. જો ધર્મને એ પદાર્થો સાથે કોઇ પ્રકારનો અંતર્ગત અણગનાવ હોય તો ધર્મવડે તેની પ્રાપ્તિ થવી સંભવેજ નહી. પરંતુ જ્યારે ધર્મ વડેજ તેની પ્રાપ્તિ પૂર્વના મહાનુભવ પુરૂષોએ સ્વીકારી છે તો પછી આપણે તે વસ્તુસ્થીતિને સાચી ગણ્યા વીના ચાલે તેમ નથી.

ધર્મના વિષયમાં આવી ભ્રાન્તિ આપણામાં પ્રવેશવા પામી છે તેના ઘણા કારણો છે. તેમાં મૂખ્ય તો એ છે કે આપણા અંત:કરણની યોગ્યતા અને અધિકારને અનુસરીને આપણે જે ધર્મનો આશ્રય લેવો જોઇએ તે ન લેતા, આપણા કરતા

[1] આત્મા.

આત્મિક ઉન્નતિની ઘણી ઉંચી હદે વિરાજમાન મહા પુરૂષોના આચરણ અને ધર્મને આપણે ગ્રહવા મથીએ છીએ, અને તેથી અધિકાર વિનાના આપણે, તે ઉચ્ચ ભૂમિકાના ધર્મનું રહસ્ય એક પક્ષે જેમ સમજી શકતા નથી, તેમ તેનું યથાર્થ વહન પણ કરી શકતા નથી. આધ્યાત્મિક વિકાસની જે હદે આવ્યા પછી આત્માને ધન, માન, યશ, વિભવ અને વૈષયિક સુખની ઇચ્છાનો લોપ થાય છે તે હદે આવ્યા પહેલા તે ભૂમિકાના ધર્મને તે અનુસરવા જાય તો, તે તેના વર્તમાન પ્રાપ્ત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે એટલુંજ નહી, પણ તેના હૃદયની ઉંડાણમાં ઇન્દ્રિયોવડે ભોગવાતા સુખોની લાલસા જાગૃત હોવાથી તેને પુનઃ ત્યાં આકર્ષાવું પડે છે, અને તે ભૂમિકાના ધર્મોનું યથાર્થ પાલન કર્યા પછીજ તે આત્મિક વિકાસના માર્ગમાં આગળ ગતિ કરી શકે છે. વૈષયિક સુખો પ્રત્યેનો સર્વ પ્રકારનો મોહ ઉપશમી ગયો હોય એવી ભૂમિકાએ પહોચેલા મહાત્માઓનું આચરણ અને તેમના વડે પળાતો ધર્મ ખરેખર પરમ વંદનીય છે અને તે સર્વ કોઇને ઉપાસવા, આરાધવા અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ અધિકાર વિના તે ભૂમિકાના ધર્મનુ પાલન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ એકડા ઘુંટનાર બાળકે કોલેજમાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન કરવા તુલ્ય છે.

આમ હોવાથીજ શાસ્ત્રકારોએ મનુષ્યોના અધિકારભેદને લક્ષ્યમાં રાખી તેમના જુદા જુદા અધિકાર પરત્વેના ધર્મો નકી કરેલા છે. ક્રમ પૂર્વક ચઢતો અધિકાર મેળવતા મેળવતા ગતિ કરવાનું ધૈર્ય જે આત્માઓને નથી તેઓ ઉભય ભ્રષ્ટ થાય છે. તેઓ પોતાના આત્મિક વિકાસને અનુસરતા ધર્મનું પાલન કરવાને બદલે પોતાથી ચઢતા અધિકારવાળાના ધર્મોનું પાલન કરવાનો લોભ રાખે છે, અને યોગ્યતા વિના તેનું પાલન યથાર્થ પ્રકારે ન થતું હોવાથી, તેમનો આચાર શીથીલ સ્ખલિત, ઢંગ ધડા વગરનો અને પદે પદે વિકૃતિવાળો હોય છે. તેઓ જે પદને લાયક હોવાનું ગુમાન ધરાવે છે તે પદનો એકે ધર્મ બરોબર રીતે નિભાવી શકતા નથી, અને તેથી જનસમાજને તે ઉચ્ચ પદ અને તેના ગૌરવ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠી જાય છે. જ્યાં જ્યાં ધર્મની અવનતિ અને દુર્દશા નિહાળીએ છીએ તેનું મુખ્ય કારણ એજ હોય છે કે તે તે ધર્મનો નિર્વાહ કરવાનું અભિમાન રાખનાર મનુષ્યો વાસ્તવમાં પોતાના ધારણ કરેલા પદને યથાર્થ લાયક હોતા નથી. કેમકે નીચલી ભૂમિકાઓના ધર્મોનું બરોબર પાલન કરીને તેઓ ચઢેલા હોતા નથી, પરંતુ ઉચ્ચ ધર્મનું પાલન કરવાના એક પ્રકારના વ્યામોહને આધિન બની તેઓ વગર તૈયારી અને વગર યોગ્યતાએ ત્યાં દોડી આવ્યા હોય છે. એક મહાન પુરૂષે ખરૂંજ કહ્યું છે કે મનુષ્યને તેનો પોતાનો ધર્મજ શ્રેય કરનાર છે, અને પારકો ધર્મ તેના માટે ભયાવહ છે.

આપણા દર્શનમાં કેટલેક સ્થળે સમ્યકત્વ અને સાધુત્વના મહિમાનો જે લોપ થએલો પ્રતિત થાય છે તેનું કારણ એ છે કે એ પદોને પહોંચવા માટે આત્માએ

જે તૈયારી અને અનુભવ મેળવવા જોઇએ તે તેનામાં હોતા નથી. વર્તમાનમાં તે પદ રૂપી ઇમારત રેતીના પાયા ઉપર ચણવામાં આવેલી જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે. તે તે પદોની પૂર્વગામી ભૂમિકાઓમાં જે જે ધર્મોનું વહન કરવાનું નિર્માણ છે, તે ધર્મો મનુષ્યોને અકિંચિત્કર અને વીસાત વીનાના જણાય છે. પરંતુ કુદરતનું વિધાન એવું છે કે નીચેના ધર્મો રૂપી ભઠ્ઠીમાં પાકીને મજબુત થયા વિના ઉપલા ધર્મોના નિર્વાહ માટે તે આત્મા લેશ પણ લાયક થતો નથી.

શાસ્ત્રોએ સ્પષ્ટ પ્રકારે બોધેલું છે કે સાધુત્વનું પદ સર્વ લાલસાઓથી વિરામ પામેલા સમકીતિ ગૃહસ્થોજ પામી શકે છે. અને તે સમ્યગ્ત્વની પ્રાપ્તિ, જેમણે સામાન્ય ગ્રહસ્થોને પાળવા યોગ્ય લક્ષણો અને ગુણોનું બરોબર પરિશીલન કરેલું હોય છે તેમનેજ હોઇ શકે છે. જેઓ પોતાના ગૃહી-જીવનમાં કુદરતી નિયમના સાહજીક માર્ગને અનુસર્યા નથી, અને તેમ કરીને માર્ગાનુસારીના બાળધોરણનું શીક્ષણ પણ મેળવ્યું નથી તેઓ કોઇ કાળે આત્માના સ્વરૂપની ઉપલબ્ધિ કરી સમકિતિ બની શકેજ નહીં. કેમકે જેઓમાં શ્રાવકના સામાન્ય ગુણોનો અભાવ છે, તેમનામાં વિશેષ ગુણતો સંભવેજ કયાંથી! સમ્યગ્ત્વ એ આત્મિક સાક્ષાત્કારનું સુચન કરનાર એક મહાન અને મહિમાસંપન્ન ભૂમિકા છે. અને તે ભૂમિકાનો પાયો માર્ગાનુસારીપણાના ધર્મોના પાલન ઉપર રચાયેલો હોય છે. જોકે આ પંચમ કાળમાંતો આપણે તે પાયાની કે ઇમારતની, એકેની પરવા રાખ્યા વગર આકાશમાં દ્રશ્યમાન .થતા ગંધર્વનગરની માફક અધરથીજ સમકીત અને સાધુત્વની જે સ્થળે ઇમારત કલ્પનાવડે સાધી લીધી છે ત્યાં શાસ્ત્ર કે અનુભવ દૃષ્ટિએ એ સમકીત અને એ સાધુત્વની કશીજ કીંમત નથી. કેમકે ત્યાં બહુધા તેમાં પ્રાથમિક ગુણોનોજ અભાવ હોય છે. માર્ગાનુસારીના સામાન્ય ધર્મોનું સમ્યગ્ત્વની પ્રાપ્તિ રૂપ વિશેષ ધર્મોનું અને વૃત્તિ-સંયમ રૂપ દેશ વિરતિના ધર્મોનું ક્રમિક પરિશીલન પૂર્વક કશુંજ આચરણ થએલું હોતું નથી. આડે ધડે ફાવે તેમ ગમે તે ધર્મને ઉપાડીને આત્માની સાથે જોડવા પ્રયત્ન જ્યાં કરેલો હોય છે. પરંતુ તેમ કરવાથી તે ધર્મ આત્માની સાંથે એકરસ થતો નથી.

આત્મા જે ધર્મોનું વહન કરવાના અધિકારવાળો હોય છે, તે ધર્મો તેને તે ભૂમિકાએ સહજ અને કુદરતી જણાય છે. ક્ષુધા જણાય ત્યારે આહાર-ગૃહણ, શ્રમનો અનુભવ થાય ત્યારે નિદ્રા, પ્રમાદ જણાય ત્યારે વ્યાયામ, વિગેરે જેમ સહજ સરળ, આનંદપ્રદ અને સ્વાભાવિક હોય છે. તેમ આત્મા જે કાળે પોતાના ક્રમિક વિકાસની જે ભૂમિકાને શોભાવતો હોય છે તે કાળે તે ભૂમિકાને અનુસરતા ધર્મો તેને સહજ સરળ અને સુખદાયક જણાય છે. કલેશ, કૃત્રિમતા, કંટાળો, કષ્ટ અને અસ્વાભાવિક્તાનું જ્યાં જ્યાં દર્શન થાય છે ત્યાં ત્યાં એમજ માનવું યોગ્ય છે કે તે દુખદ ભાવોનો અનુભવ કરનાર આત્મા પોતાને ઉપયુક્ત ધર્મનું વહન કરવાને બદલે અન્યના

ધર્મોનો ભાર ખેંચતો હોય છે. અત્યારે આપણે કેટલેક સ્થળે એવોજ દશ્ય જોઈએ છીએ કે માર્ગાનુસારીત્વના ધર્મોનું વહન કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ આત્મા કાંતો સમકીતી અને સાધુને સ્વાભાવિક હોવા યોગ્ય ધર્મોનો બોજો ઉપાડવાની હાસ્યોત્પાદક ચેષ્ટા કરતા હોય છે. સુજ્ઞ મનુષ્યોને આવો ઉદ્યોગ મુર્ખાઈ ભરેલો અને એક બાળક પોતાના પિતાની પાઘડી અંગરખુ અને ખેસ ધારણ કરી મોટી ઉમરના હોવાનો આડંબર કરે તેના જેવો વિકૃતિપૂર્ણ અને વિકળ ભાસે છે. આંક શીખ્યા વીના જેમ હિસાબ ગણતા આવડતું નથી અને અક્ષરજ્ઞાન વિના જેમ વાંચનનો પ્રયત્ન મિથ્યા છે તેમ એક સામાન્ય ગૃહીજીવનને અંગે રહેલા આચરણોનું પાલન કરી તે ભૂમિકાના ધર્મોને આત્મા સાથે એકરસ કર્યા વીના તેનાથી ચઢતી ભૂમિકાના એટલે કે સમકીતી, દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ આત્માઓના ધર્મો ઉપર ત્રાપ મારવી તે પ્રયત્નમાં હાસ્ય અને કરૂણાના રસોની ભરપુરતા શીવાય અન્ય કશુંજ નથી.

જે મનુષ્યોએ માર્ગાનુસારીત્વના ગુણોને પોતાના આત્મામા સંપૂર્ણ રીતે પરિણામાવેલા નથી, તેઓ સમકીતની ભૂમિકા ઉપર નભી શકેજ નહીં. આપણા બાહ્ય લૌકિક ધોરણોમા અંદરની નિ:સારતાને ઉપરના આડંબરથી ઢાંકી શકાય છે, પરંતુ આત્માની ક્રમિક ઉન્નતિના માર્ગમાં ઉપરના આભાસથી કામ નભી શકતું નથી. આધ્યાત્મિક વિકાસનો માર્ગ એ ગુણોત્કર્ષનો માર્ગ છે. એટલે કે આત્મામાં ગુપ્ત રહેલા ગુણોનો આંતરિક પ્રયત્ન દ્વારા પ્રકાશ કરવાનો હોય છે. નીચેની ભુમિકાએ વિકસિત થવા યોગ્ય ગુણો ઉપરનું આવરણ ખસ્યા વિના ઉપરની ભૂમિકાને અનુરૂપ ગુણોનો વિકાસ થતો નથી. બહારના કોઈ સૂચક ચિન્હ કે પરિવેશથી તેમ થયું કોઇ માનતુ કે મનાવતુ હોય તો તે ભ્રાન્તિ અને પ્રવંચનાજ છે. આથીજ શાસ્રકારોએ અમુક ભૂમિકાએ અમુક ગુણોનો વિકાસ થયા પછીજ તેથી ચઢતી ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થવાનો સ્થળે સ્થળે ઉલ્લેખ કરેલો છે.

પરમાર્થના માર્ગમાં ગતિ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ શરૂઆતમાં એ માર્ગને અનુસરતા થવા પૂર્વે જે ગુણોનુ અનુશીલન કરવું તે ગુણોને જૈન શાસ્રકાર માર્ગાનુસારીના ગુણોના નામથી સંબોધેલ છે. આ ગુણો જે મનુષ્યોના હૃદયમાં સ્થિરપણે જામેલા છે તેમના માટે સમકીતની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ અને તેના વિષેની સ્થિતિ સહજ સરળ અને સ્વાભાવિક થઇ પડે છે. કેમકે તે માટે તેના હૃદયનું ક્ષેત્ર ઉપયુક્ત સંસ્કાર વડે તૈયાર થએલું હોય છે. અયોગ્ય અને અપકવ હૃદય-ભૂમિ ઉપર ઉચ્ચ ભૂમિકાને અનુરૂપ ભાવો કદી ટકી શકતા નથી. અને એ ભાવોને ધારણ કરવાનો પ્રયત્ન થાય તો પણ અતિ કઠિન મનોમય પ્રયત્નના અંતે પણ આખરે તે નાશ પામે છે. જેમ તેલથી ખરડાએલા પાત્રને જળ સ્પર્શી શકતું નથી, તેમ માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોના સંસ્કાર રહિત હૃદયને સમકીતનો ભાવ સ્પર્શી શકતો નથી.

માર્ગાનુસારીપણાના જે ગુણોનું શાસ્રકારોએ વિવેચન કરેલું છે તે ગુણોના

અનુશીલનથી મનુષ્ય સમાજમાં, દેશમાં, વ્યવહારમાં અને સર્વ લૌકિક ક્ષેત્રોમાં મહત્વ અને ગૌરવ મેળવી શકે છે. ધન, યશ, અધિકાર સન્માન, આદિ લૌકિક મહત્તાની એક પક્ષે જેમ પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ અન્ય પક્ષે તે ગુણોના આવિર્ભાવથી આત્મ તત્વની પ્રાપ્તિનો અધિકાર પણ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. ક્રમે ક્રમે જે શકિત વડે લૌકિક મહત્વની પ્રાપ્તિ થયેલી હોય છે તે શક્તિનો પ્રવાહ આધ્યાત્મિક વિકાસ અર્થે પ્રવાહિત થતો જાય છે. પરંતુ સરત એટલી કે એ શક્તિ શાસ્ત્રકારોએ નિર્દિષ્ટ કરેલા માર્ગે વિકાસ પામેલી હોવી જોઈએ. મનુષ્યની જે શક્તિમાં માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોનું તત્વ હોતું નથી તે શકિત અને તેના વડે સાધેલા દ્રવ્ય, અધિકાર આદિ મનુષ્યની આત્મિક ઉન્નતિના કદી નિમિત્ત બની શકતા નથી. માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોનું મંડાણ ધર્મજીવન ઉપર છે અને ધર્મ–જીવનની ઈમારત ઉપરજ સમ્યગ્‌ત્વની દીવ્ય રચના થઈ શકે છે.

જેમના જીવનનું કે ચારિત્રનું મંડાણ ધર્મ ઉપર નથી, પરંતુ એકલા સ્વસુખ, અંગત સ્વાર્થ અને ક્ષણિક લૌકિક ઉપયોગીતા રૂપી રેતિના પાયા ઉપર ચણાએલું હોય છે, તેવા પ્રકારના જીવન કે ચારિત્રમાં આધ્યાત્મિકતા પ્રવેશી શકતી નથી. આવા પ્રકારના ચારિત્રસંપન્ન મનુષ્યો કદાચ વ્યવહાર જીવનમાં માન, ધન, યશ અધિકાર આદિ મેળવી શકે છે. પરંતુ જે શકિત વડે તે બધું તેણે પ્રાપ્ત કરેલું હોય છે તે શકિતનો પ્રવાહ તેના આત્મિકવિકાસ માટે પ્રવાહિત થતો નથી. તે શકિત તેના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થમાંજ નિબદ્ધ રહે છે. જેમના હ્રદયમાં જીવનની મહત્તાની અને ધર્મ–મય ચારિત્રની ઉપયોગીતાની ભાવના જાગી નથી, તેવા આત્માની સર્વ પ્રકારની શક્તિઓ તેમના પરમ કલ્યાણ અર્થે વળી શકતી નથી. કુદરતે આપણા હ્રદયમાં ધર્મ–ભાવનાની જે વૃત્તિ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી છે, તે વૃત્તિને આપણા જીવન–પથની દીવાદાંડી તરીકે રાખીને જો બધી શક્તિઓનો ઉપયોગ થાય તોજ તે શક્તિઓ ચરિતાર્થ થાય છે.

પરંતુ એ ધર્મ–ભાવનાની વૃત્તિ મનુષ્ય–હ્રદયમાં ખાસ કરીને પ્રાથમિક કોટીના મનુષ્યોના હ્રદયમાં એટલી બધી અવ્યક્ત અને અજ્ઞાત હોય છે કે તેના અસ્તિત્વ સંબંધે પણ તેને ભાગ્યેજ ભાન હોય છે. આમ હોવાથી મનુષ્ય શરૂઆતમાં તેને પોતાના જીવન–પથના પ્રકાશ તરીકે સ્વીકારી શકતો નથી. આવા પ્રસંગે તેના હ્રદયમાં વસેલા ધર્માવહ મહાપુરૂષનો આદેશ તે સમજી શકતો હોતો નથી. તેની ઇચ્છાઓ માત્ર પોતાના ક્ષણિક તાત્કાલિક સુખો સાથેજ સંબંધ રાખનારી હોય છે. જીવનનો ગંભીર ઉદ્દેશ, આત્માનું મહત્‌ દિવ્ય નિર્માણ, આ લોકમાં તેના અવતરણનો હેતુ આદિ મહાપ્રશ્નો તેના હ્રદયમાં ઉઠેલા હોતા નથી. તે મહા માર્ગ ઉપર ગતિ કરવામાં શું શું અંતરાયો રહેલા છે અને તે અંતરાયોનો પરિહાર કેવા પ્રકારે થઇ શકે તે બાબત તેનું હ્રદય બાળકના હ્રદયથી ભાગ્યેજ ચઢીઆતું હોય છે. વર્તમાનમાં

કેવા પ્રકારનુ આચરણ તેની ભવિષ્યની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને અનુકુળ થશે તેનો તેને સ્પષ્ટ અવબોધ હોતો નથી આવા પ્રસગે તેણે કયા નિયમોને અનુસરીને પોતાના જીવનને નિયમાવવું એ પ્રશ્નનુ નિરાકરણ પૂર્વના મહાજનોએ કરેલું છે તે મણે પોતાના દિવ્ય જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ નિર્ણિત કરેલુ હતુ કે પ્રાથમિક અવસ્થાના મનુષ્યોના જીવનને એવા પ્રકારના નિયમોથી વ્યવસ્થિત અને સુદૃઢ કરવું જોઇએ કે જેથી સ્વભાવથીજ આધ્યાત્મિક વિકાશના માર્ગમા વળી શકે અને એ નિયમોના પાલનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી આત્મ-શકિત તેના પારમાર્થિક ધ્યેય રૂપે પરિણામ પામી શકે આ નિયમો તે આપણા શાસ્ત્રોમા વર્ણવેલા માર્ગાનુસારીપણાના ગુણો છે. એ ગુણોના પરિશીલનવડે જ્યારે આપણે આપણા જીવનમા તે પ્રકારના ગુણોનો આવિર્ભાવ કરી શકીએ, ત્યારેજ આપણે તેથી ચઢીઆતી ભૂમિકાના ગુણોની કિંમત સમજી શકીએ એ નિયમના પાલનથી મનુષ્ય પોતાની વ્યાવહારિક ઉન્નતિ મેળવી શકે છે એટલુ જ નહી પણ તે બધો વખત તેની ગતિ અજ્ઞાતપણે આત્મિક વિકાસ ભણી પણ હોયજ છે.

મહાપુરૂષોએ જોયુ હતુ કે ઉત્તમ આચારના નિયમો પાળવાથી મનુષ્યનો આત્મા આધ્યાત્મિક ગુણોનો આધાર બનવાને લાયક બને છે વ્યાવહારિક જીવનના અગે ઉચ્ચતમ નિયમો અને આચારોના પરિપાલનથી આત્મામા સ્વાભાવિક રીતે જ એવી યોગ્યતા આવે છે કે તે ઇશ્વર પ્રાપ્તિના માર્ગમા સરલતાથી ગતિ કરી શકે. આપણા પ્રાચીન મહાનુભાવ આચાર્યોએ માર્ગાનુસારીના નિયમોનો પ્રતિબોધ કરેલા છે તે ઇશ્વર-પ્રાપ્તિ રૂપી મદિરમા પ્રવેશવાનુ સિહદ્વાર છે જે મનુષ્યોએ એ માર્ગમા યથાયોગ્ય પ્રકારે સ્થિર રહી તે ભૂમિકાનું શિક્ષણ મેળવ્યુ નથી તેઓ પરમાર્થના ઉત્કૃષ્ટ માર્ગમા ગતિ કરવા માટે નિતાન્ત અયોગ્ય જ છે

આ માર્ગાનુસારીના ગુણો મેળવવા, કેળવવા અને આત્મા સાથે એકરૂપ કરવાની શાળા કઇ ? એમ કોઇ પ્રશ્ન કરે તો ઉત્તર એકજ છે કે આ વિશાળ વિશ્વ એજ તે ગુણોને ઉપલબ્ધ કરવાની શાળા છે મનુષ્યમાથી દેવ અને દેવમાથી ઇશ્વર બનવાનુ પ્રાથમિક શિક્ષણ આપણા નીચના સામાજીક જીવનમાથી મળે છે વાસ્તવિક આધ્યાત્મિકતાને અગે હોવા જોઇતા ઉચ્ચતમ ગુણો અને દિવ્ય ચારિત્રના બીજ આપણા હમેશના વ્યાવહારિક સંમર્દમા રહેલા છે. જો એ ભૂમિકાનુ અનુશીલન અપક્વ હોય તો પારમાર્થિકતારૂપી વૃક્ષ કોઇ કાળે સુદૃઢ થાપી શકતુ નથી. જે વૃક્ષના મૂળ સડેલા છે, જેના બીજમાજ દોષમયતા વ્યાપી રહેલી છે, તે વૃક્ષના વર્ધન અને ફળવાનપણા માટે આશા રાખવી વ્યર્થ છે. આપણા નીચના વ્યવહારિક જીવનમા જો આપણે સાસ્ત્રોએ નિર્દિષ્ટ કરેલા આચારો, નિયમો અને સદ

ગુણોનું અનુશીલન કરેલ હોતું નથી તો પારમાર્થિક જીવનના સુફળ માટે આશા રાખવી એ હસવા સરખી મુર્ખાઇજ છે.

આ જમાનો જેને " ધાર્મિકતા " માને છે તેને અંગે માણસો કેટલુંક એવું એવું બેવકુફાઇ ભરેલું કલ્પી બેઠેલા જોવામાં આવે છે તે જોઇને સમજુ મનુષ્યોને આંતરિક ખેદ અને નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ એમ માનતા જોવામાં આવે છે કે જેને પારમાર્થિક જીવન ગાળવું છે તેણે સંસારના કાર્યોમાં જીવ પરોવવા જરૂર નથી. " મા, બાપ, ભાઇ, પુત્ર, સગા, સંબંધી સમાજ, દેશ, રાષ્ટ્ર અને વિશ્વ સૌ પોતપોતાનું ફોડી લેશે. આપણે આપણું પરલોકનું સાજુ કરો અને હવે પછીના જીવન માટે ભાતું તૈયાર કરો " આવી કલ્પનાથી તેઓએ સર્વની અવજ્ઞા અને ઉપેક્ષા કરી, તે સર્વ પ્રત્યેના પોતાના કર્તવ્યનો અનાદર કરી તેમને પોતાના ધર્મ જીવનના અંતરાય સ્વરૂપ ગણી, પોતે ભ્રમથી માનેલા " માર્ગ " નો આશ્રય લે છે. આવા મનુષ્યોનું જીવન જેને અંદરખાનેથી અવલોકવાના પ્રસંગો મળ્યા છે, તેમનો અનુભવ જો આ સ્થળે ટાંકવામાં આવે તો વાચકને બહુ કલેશ થાય એમ ધારી તેના ઉલ્લેખથી વિરામ પામવાનું ઉચિત ધાર્યું છે. અલ્પમાં એટલુંજ કથિતવ્ય છે કે જેણે પોતાના સાંસારિક ધર્મોનો ઉત્તમ પ્રકારે નિભાવ કરેલો હોતો નથી અને અનેક પ્રકારની કસોટીઓ અને મુસ્કેલીઓની મધ્યમાં પણ શાસ્ત્રોએ વિહિત કરેલા માર્ગાનુસારી આત્માના આદેશોનું પાલન કરેલું હોતું નથી તેમનું કહેવાતું પારમાર્થિક જીવન એ માત્ર કલેશ અને કૃત્રિમતાનીજ પરંપરા છે.

ગૃહ, સમાજ, વ્યાપાર, વ્યવહાર, દેશ, રાષ્ટ્ર, અને વિશ્વ એ આપણી સાધનાનું ક્ષેત્ર છે. જેમણે પોતાના માતા, પિતા, બંધુ, પુત્ર, સ્ત્રી, આદિ ગૃહ અને કુટુમ્બના અંગભૂત મનુષ્યો પ્રત્યેનો ધર્મ શાસ્ત્રોક્ત રીતે, સ્વાર્થ રહિતપણે, પ્રેમપૂર્વક બજાવ્યો નથી, તેમની સાર્વદેશીય ઉન્નતિ અને અભિવૃદ્ધિમાં પોતાથી બનતી સહાય આપી નથી, જેણે સમાજમાં પોતાના ઉત્તમ ચારિત્ર્યની મધુર સુવાસ પ્રસારી નથી, જેણે વ્યાપારાદિ વ્યવહારમાં સત્ય, ન્યાય, નીતિ અને સદાચારનું ઉત્તમ દષ્ટાંત આપ્યું નથી, જેણે દેશની આર્થિક, રાજકિય, નૈતિક અને ધાર્મિક ઉત્ક્રાન્તિમાં પોતાના જીવનને સમર્પ્યું નથી, તેઓ કોઇ પ્રકારના પારમાર્થિક માર્ગમાં પ્રવેશવા લાયક નથી. મનુષ્ય હૃદયના હલકા વિકારો, રાગદ્વેષો, અંધવાસનાઓ અને અધોગામી વૃત્તિઓનો પરાજય કરવાનું કુરૂક્ષેત્ર આ સંસાર છે. તેણે આ સંસારમાં માર્ગાનુસારીના ગુણોરૂપી શસ્ત્રથી એ અધમ વૃત્તિઓની સાથે યુદ્ધ કરી તેના ઉપર વિજય મેળવવાનો છે. અને તે પછી સંયમ, કર્તવ્યનિષ્ઠા, જનપ્રેમ, ઇશ્વર–ભક્તિ એ બધુ પણ મેળવી શકાય છે.

માતા પિતા બંધુ આદિ પ્રત્યેના ધર્મનો નિર્વાહ કરવામાં આપણે આપણી પ્રિય વાસનાઓને જતી કરવી પડે છે, આપણા અંગત સ્વાર્થનો ભોગ આપવો પડે છે, અને તે દ્વારા આપણા ચારિત્ર્યનું ઉતમ સંગઠન કરી શકાય છે. વ્યવહારમાં નીતિમયતા સાચવવામાં ઘણી વાર મોટી હાની સહવી પડે છે, બીજાઓ સ્હેજ અધર્મ અને અનિતિથી મોટો નફો કરી જતા હોય ત્યાં આપણે ધર્મ અને સત્યને વળગી રહેવાથી, કમાણી ઉપર કાપ મુકવો પડે છે; આ કસોટીનું ક્ષેત્ર આપણને વ્યવહારના પ્રદેશમાં મળી શકે છે. આવી અગ્નિ-પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવાથી આપણો સંયમ, સત્યાનુરાગ ધર્મ-પ્રીતિ અને ચારિત્ર્ય સુદૃઢ થાય છે. અને તેમ થવાથી આપણા તન, મન અને આત્મા ઇશ્વરી શક્તિએ તે કામ કરવા માટે યોગ્ય યંત્રરૂપ બને છે. એ પ્રકારે જ્યારે આપણું સ્થુળ અને સૂક્ષ્મ બંધારણ યોગ્ય બને છે ત્યારેજ આપણામાં સમ્યક્ત્વ અગર ઈશ્વરી-જીવનનો આરંભ થવા માંડે છે. જેણે સંસારની વિકટ કસોટીઓની મધ્યમાં રહીને માર્ગાનુસારીપણાના ગુણોનું અનુસરણ કરી પોતાના તન, મન અને આત્માને કેળવ્યા નથી, અને સંયમ, ચારિત્ર્ય, વિશ્વ-પ્રેમ અને ઈશ્વર ભક્તિના ઉપાદાનો સંગૃહિત કર્યા નથી, તેનામાં સમ્યક્ત્વ અગર સાચું ધર્મ-જીવન આવી શકતુંજ નથી. એવા અપક્વ ઘટમાં સમક્તિરૂપી જળ નભી શકતુંજ નથી. જેમના હૃદયમાં વાસ્તવિક સમ્યક્ત્વ માટે આકાંક્ષા જાગી છે તેમણે પોતાનું વ્યાવહારિક જીવન તપાસી જવાની પ્રથમ જરૂર છે, તેણે માર્ગાનુસારીના તમામ લક્ષણો પૂર્ણપણે સાધ્યા છે કે કેમ, ઉત્તમ આચારો અને નિયમોના પાલનથી તેણે પોતાના તન મનને પ્રભુમય જીવનના આધારરૂપ બનાવ્યું છે કે કેમ તે ખાત્રી કરવાની જરૂર છે.

રા. છોટાલાલ હરજીવનદાસ પારેખ.

એક પૂણ્ય સ્મૃતિ.

લગભગ અઢી હજાર વર્ષ પૂર્વની આ એક ઘટના છે. ભારતની ધર્મ-સાધનાના મહાયુગનો તે પ્રારંભ હતો. વેદ, બ્રાહ્મણ, મંત્ર, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ઉપનિષદનો પ્રબોધ લોક-હૃદયમાંથી ઉડી ગયો હતો. ધર્મ-જીવન ચેતનહીન, શુષ્ક, કર્મકાન્ડ સંકુલ, મર્મ-શૂન્ય થઇ ગયું હતું. જનતા ઉપર તે એક પ્રકાન્ડ ભારરૂપ હતું. સમસ્ત યુગ તે બોજા તળે કચરાતો બુમો પાડતો હતો. યજ્ઞયાગ અને આચાર ઉપચારના આડમ્બરથી ચોતરફ આત્મ-વિસ્મૃતિ, હૃદયહીનતા, નિષ્ઠુરતા, અને ભાવ શુન્યતાનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું હતું. તે સમયે પ્રેમ, અહિંસા, શાંતિ, વિનય, વૈરાગ્ય અને ત્યાગનો વાવટો ફરકાવીને પ્રભુ મહાવીરે ભારતવર્ષની ધર્મ-સાધના સતેજ, સજીવન, મૂર્તિમંત બનાવી. શુદ્ધ, સૌમ્ય, સમાહિત, સંયમ અને સ્વાર્પણની મૂર્તિ-સ્વરૂપ

તે તેજોરાશી તપસ્વીએ ભારત-હૃદયની શુષ્ક મરૂભૂમિમાં દિવ્ય-જીવનની મન્દાકિની પ્રવાહિત કરી. તે મહાત્મા કરૂણા અને પ્રેમનો અસીમ સાગર હતો. તે વિશ્વ-બંધુ હતો. પ્રાણી માત્રને તે પોતાના દિવ્ય શાસનના અનુયાયી બનાવી પોતાના જેવા બનાવવા માગતો હતો. તેના વિશાળ હૃદયમાં રાજા અને રંક, જ્ઞાની અને મૂર્ખ ધાર્મિક અને પાપી સર્વને માટે સમાન સ્થાન હતું. જનતાના ઉદ્ધાર માટે તેણે કષ્ટ ઉઠાવી, અનંત પરિસહ વેદી પોતાની વિશ્વ-પ્રેમીક્તા, વિશ્વાત્મિકતા સિદ્ધ કરી. સર્વના ઉદ્ધારમાં તેમણે પોતાનો ઉદ્ધાર માન્યો.

તેણે પોતાના આત્મ-પ્રભાવથી ભારતને નવજીવિત બનાવ્યું, તેનામાં નવ-તેજ નવ-સ્ફુર્તિ જગાવી. પ્રેમ, સેવા અને કરૂણાના વિસ્તાર હેતુથી અગણિત ઉપાશ્રયો, ચૈત્યો, પ્રકટી નીકળ્યા. જન-હૃદયમાંથી ભોગ-લાલસા અંતર્હિત થઇ. સર્વ નરનારીના અંતરમાં ભોગ વિમુખતા, ઇશ્વર-પ્રીતિ, શાંતિ, વૈરાગ્ય, સંયમ, અને ત્યાગના સુંદર પુષ્પોની સુવાસ ફેલાઇ. ભારત-વર્ષ તે કાળે દેવ-જીવનનો લ્હાવો લેતું હતું. પથ્થરમાં, સ્તુપોમાં, ગિરિ ગુફાઓમાં, ચૈત્યાલયોમાં, શિલ્પનું રૂપ ધારણ કરી તે અમર ભાવના મૂર્તિમતી થઇ. સેંકડો સ્ત્રી પુરૂષો તેના માર્ગનો આશ્રય લેવા દોડી આવ્યા. અગણિત સાધુ અને સાધવીઓના સાધુવૃતથી ભારત દેવભૂમિ જેવું સુરમ્ય અને અલૌકિક હતું. જ્યાં જુઓ ત્યાં સર્વત્ર પ્રેમ, દયા, કરૂણા, સાધુતા, ભક્તિ, સત્ય, ન્યાય, પરોપકારિતાના નાના મોટા ઝરણા વહતા હતા. પ્રભુ મહાવીરની પ્રતિભા અને ચારિત્ર્યના પ્રભાવથી તે કાળનું શિલ્પ, સાહિત્ય, દર્શન, વિજ્ઞાન રંગાઇ ગયું હતું. એમના ઇશ્વરી મહિમાથી ભારતનું સર્વસ્વ મહિમાન્વિત હતું. તેમના ગૌરવથી ગૌરવપૂર્ણ હતું. વીર્ય, શૌર્ય ક્ષમા, અને ત્યાગના મહાધનથી ભારત ધનવાન હતું.

આજે એ સુવર્ણ યુગ માત્ર સ્મૃતિ રૂપે છે. એ સ્મૃતિને મારા માનસ-પટ ઉપર અને તેટલા ઉજ્જવળ વર્ણે અંકિત કરી મારા જીવનની આ ઘડીને ધન્ય લેખું છું.

અધ્યાયી.

આરોગ્યતા સાચવી રાખવા સંબંધી સહુએ સાવચેત રહેવાની જરૂર.

(લખનાર-સદ્ગુણાનુરાગી કર્પૂરવિજયજી.)

હેતુ—શરીર નીરોગીલું હોય અને ચિત્ત સ્વસ્થ-પ્રસન્ન રહેતું હોય તો સ્વકર્તવ્યકર્મ સુખે કરી શકાય છે, ને ધર્મ સાધનમાં કશી અગવડ આવતી નથી. સમા-

જનો મોટો ભાગ આ અગત્યની વાત તરફ ભયંકર બેદરકારી રાખી અનેક પ્રકારના રોગથી દુઃખી થાય છે, તેનો ચેપ એક બીજાને લાગવાથી ભવિષ્યની પ્રજા રોગીલી, સત્વહીન અને ચિન્તાયુક્ત બનતી જાય છે. સ્વાર્થને પરમાર્થ ઉભય દૃષ્ટિથી આરોગ્યની બાબત સહુને ભારે ઉપયોગી હોઈ, સ્વપરના ખરા હિતની ખાતર, સહુએ જાતે સાવચેતીથી નીચેના જરૂરી નિયમોનું પાલન કરતા રહી, તેમ કરવા અન્ય આળસુ વર્ગને ચેતાવવા ઘટે. ફળ-પરિણામ એવું આવશે કે આપણે બેદરકારીથી ગુમાવેલું. આરોગ્ય પાછું મેળવી, સહુ વાતે સુખી, આબાદ થઇ પ્રજાને પણ ઉન્નત કરી શકશું. અજ્ઞાનને પ્રમાદવશ વધારે દુઃખભાગી થઇશું નહીં.

આરોગ્ય સાચવવા પ્રમાદ રહિત પાલન કરવા યોગ્ય નિયમો

૧ શરીરને તથા મનને સ્વસ્થ નીરોગી અને અવિકારી જાળવી રાખવા, આપણને શુદ્ધ હવા પાણી અને ખોરાકની ભારે જરૂર પડે છે. તેમાં બેદરકારી કે ઉપેક્ષા કરવાથી આપણી તબીયત લથડે છે-બગડે છે, તેથી આપણે માંદા પડી ચિન્તાગ્રસ્ત બની, આપણા સંબંધી જનોને પણ નાહક ચિન્તામાં પાડીએ છીએ, તેથી પ્રથમથીજ સ્વઆરોગ્ય જાળવી રાખવા આપણે સહુએ પૂરતી કાળજી રાખી રહેવાની ખાસ જરૂર છે.

૨ સેંકડે નવાણું ટકા ઉપરાંત માંદગીનું કારણ તો ખરાબ-ઝેરી હવા હોય છે, એવો અનુભવી ડોકટરોનો અભિપ્રાય સહુએ લક્ષગત્ રાખવો જોઇએ.

૩ રોગ કે માંદગીને ટાળવાનો સરસ ઉપાય શુદ્ધ-ચોખ્ખી હવા છે.

૪ શુદ્ધ હવાની જેમ શુદ્ધ જળની પણ જીવન માટે ભારે જરૂર છે, એમાં બેદરકારી રાખવાથીજ આપણી ઘણી ખરાબી થવા પામે છે.

૫ જ્યાં ત્યાં પેશાબ કરવાથી કે મળ ત્યાગ (દસ્ત) કરવાથી, થુંકવાથી કે નાકનો મળ નાંખવાથી આસપાસની હવા ઝેરી-અશુદ્ધ બને છે, તેમાં જંતુઓ ઉત્પન્ન થઇ શરીર આરોગ્યને નુકશાન કરે છે.

૬ તેમાં પણ ક્ષયરોગી જેવાથી સહુએ વધારે ચેતતા રહેવું જોઇએ. કેમકે તેના ઝેરી જંતુવાળા મળવડે મલીન થયેલી હવાથી કઇકને તેવા ક્ષય-રોગનો ચેપ લાગવા સંભવ રહે છે, તેવા ક્ષયરોગીના મળને જો કાળજીથી દૂર રેતી કે રખ્યાદિકવડે ઢાંકી દેવામાં આવે તો તે તેની હાનિ કે નુકશાન સ્વપરને કરી શકતાં નથી.

૭ કોહેલી કે જલ્દી કોહી જાય એવી વસ્તુ ખુલ્લી જ્યાં ત્યાં ફેંકવાની આદતથી હવામાં બીગાડો થઇને નુકશાન કરે છે.

૮ હવાને નહીં બગાડતાં ને શુદ્ધ હવા શ્વાસ દ્વારા લેતાં જો આપણે શીખી લઇએ તો ઘણા રોગોથી આપણે સહેજે બચીએ.

૯ શુદ્ધ હવા લેવાની જેટલી જરૂર છે તેટલીજ જરૂર ખૂબ પ્રકાશ-અજવાળાની પણ છે, તેથીજ દિવસે કે રાત્રે બધાં બારી બારણાં બંધ કરી નહીં દેતાં, બને તેટલાં ખુલ્લાંજ રાખવા લાભકારી છે.

૧૦ સુતી વખતે ચોખ્ખી હવા મેળવવા, નાકને ઢાંકી નહીં રાખતાં ખુલ્લુંજ રાખવાની જરૂર છે, એથી અશુદ્ધ હવા નીકળી જઇ શુદ્ધ હવા પ્રવેશવા પામે છે.

૧૧ શુદ્ધ હવા અને પ્રકાશની અસર જીવન ઉપર ભારે ફાયદાકારક જાણી કોઇ રીતે ગમે તેવા મંદવાડમાં પણ ખોટા વહેમને વશ થઇ, તેના આવકારદાયક લાભથી નહીં ચૂકવા સાવધ રહેવું જોઇએ.

૧૨ ખૂબ ઉકાળ્યા પછી ઠારેલું પાણી બરાબર ગાળીને વાપરવું સર્વોત્તમ લેખાય, એનાથી અનેક જાતના વ્યાધિઓ દૂર થઇ શકે છે, એથી પાણીવિકાર થતો નથી-ગમે ત્યાં જતાં આવતાં જૂદાં જૂદાં સ્થાનનાં જળપાન કર્યા છતાં તે પાણી લાગતું નથી, એ શુદ્ધ નિર્દોષ જળપાન રૂચિ પૂર્વક કરવાથી શરીરનું આરોગ્ય ઠીક સચવાઇ રહે છે, એથી ઉલટું અશુદ્ધ જળપાન કરતા રહેવાથી કઇક નવા રોગ પેદા થાય છે.

૧૩ ખાવાની વસ્તુ કઠણ હોય તો તેને ખૂબ ચાવીને પાણી જેવી પ્રવાહી કર્યા પછીજ તે ગળે ઉતારવી, તેમજ નરમ વસ્તુને પણ ધીમે ધીમે મુખમાં મમળાવ્યા પછીજ પેટમાં ઉતારવી સુખદાયક બને છે. તેમાં જેટલી અધીરજ કે ઉતાવળ કરાય તેટલી હાનિ ને પીડા સહન કરવા તૈયાર રહેવું જોઇએ. કપચો થાય તેથી.

૧૪ પીવાના પાણીની ચોખ્ખાઇ હરેક રીતે દરેકે જાળવવી જોઇએ. કોઇએ બેદરકારી રાખી પીવાનું પાણી ગોબરૂં કરવું નજ જોઇએ.

૧૫ ગમે તેવા જમણ પ્રસંગે પણ ખાનપાનમાં ચોખ્ખાઇ રાખવાની અગત્ય વિસારવી નહીં. જેમ અધિક લક્ષ તેમ અધિક લાભ થવાનો.

૧૬ અન્નાદિક ખોરાક કરતાં જળપાનની જરૂર અધિક હોઇ, તેમાં ચોખાઇ જાળવી રાખવા લગારે ગફલત ન કરવી, નહીંતો પારાવાર હાનિ થવા પામશે.

૧૭ અણગળ ને ગંદુ ને એઠું જળ પીવાથી 'વાળા' વિગેરે વિવિધ રોગો નો ઉત્પાત-ઉપદ્રવ થવા પામે છે. સાવધાની રાખવા વડે તેથી બચી શકાય છે.

૧૮ ખાવાનો ખોરાક પણ પ્રકૃતિને માફક આવે અને હિંગ મરચાંદિક ઉત્તેજક મશાલા વગરનો સાત્વિક ને હળવો હોય તેમ ઠીક ફાયદાકારક બને છે. ઉત્તેજક ખાણાંપીણાં તો શરીરની વ્હેલી પાયમાલી કરે છે તેથી વર્જ્યજ છે.

૧૯ રસલુબ્ધ બની અધિક ખાવાથી, પેટમાં દુખવા આવે છે, દસ્ત-ઝાડા લાગે છે કે વામીટ થાય છે અથવા અજીર્ણ વિકારથી તાવ વિગેરેનો ઉપદ્રવ થાય છે.

૨૦ ચા, કોફી, કોકીન, માંસ, દારૂ, બીડી ભાંગ ને અફીણ જેવાં બધાં દુર્વ્યસનો પરિણામે પાયમાલી કરનારાં હોવાથી, સુજ્ઞ જનોએ તજી દેવાં ઘટે છે.

૨૧ રાત્રીભોજન અને વિદેશી ભ્રષ્ટ દવા. ખાંડ, સાકર વિ. ને અભક્ષ્ય સમજી તજી દેવાં જોઇએ.

૨૨ દૂધ, દહીં, છાશ, ઘી, તેલ, ગોળ જેવા પ્રવાહી પદાર્થોને બરાબર ઢાંકી બાંધી સાચવીને ન રખાય તો બેસુમાર જીવની પ્રાણ હાનિ થાય છે. તેને તપાસ્યા વગરજ એવી જીવાકુળ વસ્તુ ખાવાપીવાથી, વખતે પોતાના જીવનું જોખમ થાય છે.

૨૩ જળ જેવી જરૂરી વસ્તુને શુદ્ધ જાડા વસ્ત્રાદિક વતી બરાબર ગાળ્યા બાદ તે પીતી વખતે પહોળા વાટકા જેવા વાસણમાં લહી અજવાળે તપાસીને જ વાપરવું. તે એઠું વાસણ ફરી અણોટ જળમાં નાંખી તેને બગાડવું નહીં. શુદ્ધ ડોયા વિ. વતી જળ કાઢી વાપરવાથી ચોખ્ખાઇ ને આરોગ્ય ઠીક સચવાશે.

હિન્દની વીર પુત્રીઓએ દેશની હાકલ સાંભળી હવે શૂર લાવવું જોઇએ.

૧ દેશકાળને ઠીક પિછાની, ડહાપણથી રહેણી કરણી ઉત્તમ પ્રકારની પાળનારી શાણી માતાઓની હોડ દુનીયાભરમાં કોણ કરી શકે એમ છે ?

૨ દુનીયામાં જે મહા અવતારી પુરૂષો જન્મ્યા તેમની જનેતાઓ ઉદાર વીર પત્નીઓ હતી. તેમના ઉત્તમ ગુણ-લક્ષણો વીર પુત્રોમાં સંક્રમેલા.

૩ કોઇ પણ મહત્ત્વના કાર્યપ્રસંગે શાણી માતાઓ પોતાના પ્રાણપ્રિય પતિઓને તેમજ પુત્રાદિકને સમયોચિત સાચી સલાહ જ આપતી હતી.

૪ ખરી વીર પુત્રીઓ ખરે વખતે પોતાનું વીરત્વ પ્રકાશ્યા વગર કેમ રહે ?

૫ આખા દેશમાં ચોતરફ જ્યારે વિદેશી વસ્ત્ર ખાનપાનનો મોહ તજી, શુદ્ધ સ્વદેશીનોજ સ્વીકાર કરવાની ગંભીર ઉદ્‌ઘોષણા થઇ રહી છે, તેવે વખતે શાણી ચકોર બેનોએ વિદેશી વસ્ત્રાદિકનો મોહ વ્હેલાસર તજી દઇ સાવધાન થઇ શુદ્ધ સ્વદેશીનો જાતે સ્વીકાર કરી, તેમ કરવા બીજી મુગ્ધ બેનોને સમજાવવી ઘટે.

૬ 'શાણી માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે' એ કહેતીને સાચી પાડવી જોઇએ.

૭ ઉત્તર, પૂર્વ ને મધ્યમ પ્રદેશવાસી બ્હેનો પોતાના દેશબંધુઓને દેશસેવામાં ઘણી રીતે મદદ કરી શકે છે, તેમ બીજી બધી હિન્દવાસી બેનો ધારે તો સ્વદેશ સેવામાં કંઇ ને કંઇ રીતે મદદગાર થઇ શકે ખરી. જે પોતાની જાતને નિઃસ્વાર્થપણે દેશસેવામાં અર્પી શકે છે તે બીજા અનેક ભાઇ બ્હેનોને પણ માર્ગદર્શક બને છે. એવી સાત્વિક જનેતાઓનીજ હિન્દને ખરી જરૂર છે.

સદ્‌ગુણાનુરાગી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

સમાલોચક.

(શાહ છોટાલાલ મગનલાલ.)

જે દેશમાં, જે ભાષામાં, જે સમાજમાં, જે ધર્મમાં અને જે સાહિત્યમાં, જે વિશેષતાઓ, જે રત્નો, જે મહાન્ વ્યક્તિઓ, ધર્મનાં મહાન્ અમૂલ્ય જે તત્ત્વો યા જે જે ગૌરવશાળી આદર્શો ખુણે ખાંચરે પડી રહ્યાં હોય, તે સર્વને પ્રકાશમાં લાવનાર, તે દેશમાં, તે સમાજમાં, તે ધર્મમાં અને તે સાહિત્યમાં અત્યુત્તમ સમાલોચકોના અસ્તિત્વને આભારી છે. ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં જ્યાં જ્યાં સમાલોચકો નહિં હોય ત્યાં ત્યાં અનેક અમૂલ્ય બનાવો, અનેક મૂક ભાવે કરી રહેલ સેવાઓ સર્વ અંધારામાં રહે છે. આ ઉપરથી એમ તો ન સમજવું કે તે સેવા યા તત્ત્વો કે વિશેષતાઓ સમાલોચકો વિના નિરર્થક જાય છે, પરંતુ એથી જે વિશિષ્ટ ફળ આવવું જોઇએ તે નથી આવતું. નૂતન ભાવના જેટલા પ્રમાણુમાં સમાલોચકથી જાગૃત થઇ શકે તેટલી તેના વિના થવી અસંભવ છે. ધારો કે દેશમાં એક વ્યક્તિ અનુપમ સેવા બજાવી રહેલ હોય, ત્યારે તેનું ફળ સમાલોચક વિના એવુંજ આવે કે તે જે પ્રાંતમાં જે ગામમાં યા જે ભાગમાં સેવા બજાવી રહેલ હોય તેનો આદર્શ તે ગામમાં યા તે ભાગમાંજ ખડો થાય એટલે તેના ચારિત્રાનુકરણુ થોડીજ વ્યક્તિઓ કરી શકે. પરંતુ ત્યાં જો સમાલોચકનું અસ્તિત્વ હોય તો તેના આદર્શનો લાભ મોટા સમુદાયમાં આખા દેશમાં પહોંચાડી શકે છે. જેમ જેમ આદર્શ વિશુદ્ધપણે દેખાય છે, તેમ તેમ તેના જેવી અનેક વ્યક્તિઓ મોટા પ્રમાણુમાં મળી આવે છે. આજ દષ્ટાંતાનુસાર સમાજ, યા ધર્મમાં સમજવું. સમાજમાં જે વિશેષતાઓ હોય તે સમાલોચક પ્રકાશિત કરી સમાજનું ગૌરવ વધારે છે, કેટલીક કુશંકાઓ નિર્મૂળ બનાવે છે. તદનુસાર જે ધર્મમાં જે જે વિશિષ્ટ તત્ત્વો હોય તેને તેના ખરા સ્વરૂપમાં સમાલોચક મોટા ભાગમાં પહોંચાડી શકે છે. પોતાના સમાજમાં યા અન્ય સમાજમાં ધર્મતત્ત્વો માટે જે જે શંકાઓ થતી હોય, જે જે અયોગ્ય હુમલાઓ થતા હોય, જેથી શ્રદ્ધા ઉઠી જઇ અશ્રદ્ધા ફેલાતી હોય, તે સર્વને માટે શંકાઓ દૂર કરવા, હુમલા કરનારાઓને સચોટ યુક્તિ પુર:સર ઉત્તર આપવા, ઉઠતી શ્રદ્ધાને મજબુત કરવા ખાસ અત્યુત્તમ સમાલોચકો જોઇએ. આથી સમજાશે કે સમાલોચક તે કોણુ ? સમાજનો, ધર્મનો, દેશનો કે સાહિત્યનો અરૂણુ કહી શકાય. સમાલોચકો, વિશેષતાઓ, ગૌરવો યા ઝવાહીરોને પ્રકાશમાં લાવે છે એટલુંજ નહિ પણુ આ સિવાય એક અન્ય પણુ મહાત્ત્વનું કામ બજાવે છે. સવિતાનારાયણુને પ્રકાશમાં લાવતાં પહેલાં અરૂણુ તારાઓને નિસ્તેજ બનાવી દે છે, તેમ તે-સમાલોચક પણુ દેશમાં કોઇ સ્વાર્થી, નિસ્વાર્થતાનો દાવો કરી જશ ખાટી જતો હોય તો તેને પલવારમાં ટકાનો તેર શેર બનાવી દેશે, સમાજમાં કોઇ દુર્ગુણી તત્ત્વો દાખલ થયાં હોય તો તેની સામે કમર કસી દૂર કરાવી શકશે. સાહિત્યમાં જો ઉત્પથાકર્ષક સાહિત્ય પ્રગટ થતું હશે તો

સમાલોચક તે લેખકને પળવારમાં શરમિંદો બનાવી દેશે. ધર્મમાં જો કોઇ ખોટાં તત્ત્વો દાખલ થતાં હોય તો સમાલોચક હશે તો તેને દૂર કરાવી શકશે. અને તેનું સત્ય નૂર કાયમ રાખી શકશે; તે સર્વ ક્યારે ? સમાલોચકો હોય ત્યારે જ.

ઉપર્યુક્ત સમાલોચકની શ્લાઘા વાંચી કોઇ લેખકને સમાલોચક થઇ જવા હૃદય આકર્ષાશે. પણ તે હૃદયને તે તરફ ઝુકાવ્યા પહેલાં શાન્ત મને એટલું ચોક્કસ વિચારશો કે તમારામાં સમાલોચકની યોગ્યતા છે કે કેમ ? કારણ તેના માટે ખાસ અમુક યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. અને તે હવે આપણે તપાસીએ.

સમાલોચક મૂળતત્ત્વોને બરાબર જાણનાર હોવો જોઇએ. જેના સામો ઉત્તર આપવો હોય તેનો આશય બરાબર સમજતો હોવો જોઇએ. તુલનાત્મક દૃષ્ટિ બરાબર હોવી જોઇએ, વિશાળ દૃષ્ટિ અને વિશાળ હૃદય હોવું જોઇએ. વર્તમાન અને ભૂતના બનાવોથી બરાબર જાણકાર હોવો જોઇએ ભવિષ્યનું ભાવિ જાણવાની યોગ્યતા હોવી જોઇએ. પોતે કેટલો યોગ્ય, કેટલો જાણકાર અને કેટલો ઝવાહીરવાળો છે તેની મન સાથે તુલના કરવી. આવી તુલના કર્યા વિના જો સમાલોચના માટે કુદી પડશો તો તેમાં તમારી હાંસીજ થવાની. તમારી કિંમતજ અંકાવાની. તમારા વિષે પહેલાં જે કંઇ ભાવ હશે, તે પણ નષ્ટ થવાનો. આથી સમાલોચના કરતાં પહેલાં બરાબર વિચાર કરજો.

અયોગ્ય સમાલોચક હોય તો દેશને, સમાજને અને ધર્મને કેટલું નુકશાન પહોંચાડે છે તે કલ્પવું પણ અશક્ય છે. દેશમાં જો ઉત્તમોત્તમ, નિઃસ્વાર્થ વ્યક્તિ અનુપમ સેવા બજાવી રહેલ હોય તેની સમાલોચના એક અયોગ્ય સમાલોચકના હાથે થવા પામે તો તે આખા દેશને પારાવાર નુકશાન પહોંચાડે છે. જો સમાજમાં કોઇ માણસ સારા સુધારા દર્શાવે તેના સામે પડી સમાજનું ભાવિ ભયંકર ચિત્રોથી આલેખે છે. તેમ સાહિત્યમા જો તેવો હોય તો તે સાહિત્યની જે કોઇ ખાસ વિશેષતાઓ દર્શાવે તેના સામો પડી નિર્મુળ કરી નાંખે છે. આવા આવા અનેક દુર્ગમ માર્ગો ઉપસ્થિત કરે છે. આવા પ્રસંગો જેણે બારીક નિરિક્ષણ સાથે વિસ્તૃત સાહિત્યાવલોકન કર્યું હશે તેની દૃષ્ટિ બહાર તો નહિજ હોય.

જૈન સમાજમાં અધુના વિશુદ્ધ, વિશાળ દૃષ્ટિ અને અનેક પ્રકારના તત્ત્વોના સાહિત્યથી ભરેલા હૃદયવાળા સમાલોચકોની કેટલી જરૂરીઆત છે, તે સુજ્ઞ વાંચક કે લેખકથી ભાગ્યેજ અજાણ્યું હશે, અને હું તેનાં કેટલાંક દૃષ્ટાંતો આપી ખાત્રી કરાવી આપીશકે હાલમાં કેવા સમાલોચકોની જરૂર છે.

આપણા સમાજમાં હમણાં હમણાંથી કેટલીક સંસ્થાઓ તરફથી અત્યુત્તમ સાહિત્ય પ્રકાશમાં આવેલ છે છતાં ઘણા વિદ્વાન માણસો તે જાણતા પણ નથી. મોટા સાહિત્યભોગી કહેવાતા પણ તેથી અજ્ઞાત રહેલા છે. આથી સમજાશે કે સાહિત્યભોગીઓ સારા સાહિત્યથી બેનશિબ રહે છે અને પ્રકાશિત કરેલ સંસ્થા ગ્રહકો વિના પોતાના ઉમંગને નિરાશમાં રૂપાંતર કરે તે સમાલોચકો નહિં હોવાનું પરિ-

ણામ છે. જેમ કે હમણાં શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા ભાવનગર તરફથી "પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ ભા. ૨" બહાર પડયો છે તેની સમાલોચના 'જૈનધર્મ પ્રકાશ' 'સાહિત્ય' 'બુદ્ધિ પ્રકાશ' 'ગુજરાતી' વગેરે અનેક પત્રોમાં વાંચી પણ તેમાં દરેક પુસ્તક માટે જે શબ્દો લાંબા કાળથી તંત્રીઓએ ગોખી રાખ્યા હોય છે તે વિના ભાગ્યેજ તે સમાલોચનામાં તે લેખ સંગ્રહની વિશિષ્ટતાઓ જણાશે. હવે તેજ લેખ સંગ્રહની હિંદી માસિક "સરસ્વતીના" જુન માસના અંકમાં વિદ્વદ્વર્ય મહાવીરપ્રસાદ દ્વિવેદીના દ્વારા લખાએલી સમાલોચના વાંચવાથી સમજાશે કે, યોગ્ય સમાલોચક કેવી સમાલોચના કરી શકે છે, તેમ ગ્રંથનું, લેખકના પરિશ્રમનું તેમ તે ધર્મનું કેવું મહત્ત્વ વધારે છે, તેમ પ્રકટ કરનાર સંસ્થાને પણ કેટલી ઉત્સાહિત કરે છે. જૈનેતર તેમજ અન્ય પ્રાંતીય, અને અન્ય ભાષા ભાષીય હોવા છતાં કેવા કેવા સુક્ષ્મ નિરિક્ષણ સાથે, તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી, પૃથક્કરણ કર્યું છે તે ઉક્ત સરસ્વતિનો અંક વાંચવાથીજ ખ્યાલ આવશે.

આજ પ્રમાણે આગ્રાના આત્માનંદ જૈન પુસ્તક પ્રચારક મંડળથી હિંદી ભાષામાં કેવાં અત્યુત્તમ પુસ્તકો પ્રકાશિત થયેલ છે, તેથી ભાગ્યેજ આપણો સમાજ માહિતગાર હશે. ત્યાંથી પ્રકાશિત થયેલ છુટક છુટક ચાર કર્મ ગ્રંથો, પંચ પ્રતિક્રમણ અને વીતરાગ સ્તોત્રાદિ. વગેરેના શાન્ત ચિત્તે અધ્યયન કરવામાં આવે તો ખ્યાલ આવશે કે કેટલાં પરિશ્રમથી લખાયા છે. આપણા ગુજરાતમાં ઘણા વિદ્વાન્ સાધુઓ, વિદ્વાન ગૃહસ્થ લેખકો અને કેટલીક પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થાઓ હોવા છતાં, અને ઉક્ત ગ્રંથો ગુજરાતી ભાષામાં જૂદી જૂદી સંસ્થાઓ તરફથી કેટલીય આવૃત્તિઓ બ્હાર પડયા છતાં તે આગ્રાવાલા પુસ્તક પ્રચારક મંડલના કર્મગ્રંથ કે પંચ પ્રતિક્રમણની બુકો તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી પૃથક્કરણ કરશો તો તેની વિશિષ્ટતાઓ તુરત જણાઇ આવશે. ગુજરાતમાં પ્રકાશિક થયેલા ઉકત ગ્રંથોનું દશમી સદીનું સંસ્કરણ લાગશે ત્યારે આગ્રાવાળા ગ્રંથો વીસમી સદીની અનેક વાનગીથી ભરેલા લાગશે. ઉકત ગ્રંથોના વિષયોમાં દીગંબર, વૈદિક કે બૌદ્ધોનું શું શું મન્તવ્ય છે ? તે ખાસ કરીને જૂદાં જૂદાં પરિશિષ્ટ રૂપે આપી વાચકને આધુનિક જમાનાને અનુસરતું ચારે બાજુના જ્ઞાનથી માહિતગાર બનાવે છે. તેમ તે ગ્રંથોની પ્રસ્તાવનાજ વાંચવાથીજ લેખકની વિદ્વતા, પરિશ્રમ અને સંસ્થાનું તે માટે અપાતું ખાસ ધ્યાન તે આપણા લક્ષ્યમાં તુરતજ આવી જાય છે. આવા અમૂલ્ય તત્ત્વોથી ભરેલા ગ્રંથોની સમાલોચના આપણા જૈનોના કોઇ માસિકમાં કોઇના પણ હાથેથી લખાયેલી વાંચવામાં આવી છે ! કેટલું બધું દુર્લક્ષ; જો આપવામાં આવી હશે તો બસ એકના એક જ શબ્દ સારા કે ઉતરતા સાહિત્યને માટે પુસ્તક સારૂં છે એટલે તંત્રી જાણે પોતાની ફરજથી મુક્ત થતા હોય તેમ જણાય છે. અસ્તુ ! જે વિષયમાં પોતાના લાંબા અભ્યાસ વિના જેમ મગજમાં આવ્યું તેમ લખવાથી શું નુકસાન આવે છે. પોતાના જ્ઞાન માટે બહાર શું કિંમત અંકાય છે, તેના એક બે દૃષ્ટાંતો વાંચક વાંચશે તો ખાત્રી થશે.

(ચાલુ).

મધ્યમ અવસ્થાનો ઉપયોગ.

વિઠ્ઠલદાસ-મૂ-શાહ.

(૧૩)

ગત લેખની અંદર યુવાવસ્થામાં કરવા યોગ્ય કર્તવ્યો તથા તેના ઉપયોગ બતાવવામાં આવ્યા છે હવે આ લેખની અંદર મધ્યમ અવસ્થાના કર્તવ્યોનું દિગ્દર્શન કરીને એ બતાવવામાં આવશે કે તેનો સદુપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય છે.

આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ યુવાવસ્થાનું કર્તવ્ય ઉપાર્જન તથા સંગ્રહ છે. એવીજ રીતે મધ્યમ અવસ્થાનાં કર્તવ્યોનું પણ થોડા શબ્દોમાં વર્ણન કરવામાં આવે તો આપણે નિશ્ચય પૂર્વક એટલું કહી શકીયે કે એ અવસ્થાનું એક માત્ર કર્તવ્ય યુવાવસ્થામાં ઉપાર્જિત તથા સંગૃહીત કરેલા ગુણોને અર્થાત્ પૂર્વ "સંચિત" ને "ક્રિયમાણ" નું સ્વરૂપ આપવું એ છે. એ બતાવવાની આવશ્યકતા નથી કે પ્રત્યેક કાર્યને માટે અનુકુળ સમય નિયત રહે છે. સંસારની સ્થિતિ-વિચિત્રતાને લઇને જેવી રીતે પ્રત્યેક મનુષ્યનાં કર્તવ્યોમા ભેદ પડી જાય છે, તેવી રીતે મનુષ્યોની ભિન્નભિન્ન અવસ્થાઓને લઇને તે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. જે વાતો બાલ્યાવસ્થા અથવા તરૂણાવસ્થામાં શોભાસ્પદ હોય છે તે પ્રૌઢ અથવા વૃદ્ધ અવસ્થામા શોભાસ્પદ નથી હોતી. જે અવસ્થામાં જે પ્રકારનું કર્તવ્ય ઇષ્ટ અને અનુકૂળ હોય છે તે અવસ્થામાં તેનું યથાવત્ સંપાદન થઇ જાય તો મનુષ્ય એક વિશેષ પ્રકારનું મહત્વ પ્રાપ્ત કરે છે અને તેનું વર્તન સ્તુત્ય તથા ઉદાહરણીય માનવામાં આવે છે. એટલા માટે જીવન-સંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે જરૂરનું છે કે તેણે પોતાનાં જીવનને અનુકૂળ આચરણો યોગ્ય રૂપે નિશ્ચિત કરીને તદનુસાર પોતાનું વર્તન રાખવા માટે નિરંતર પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઇએ.

જરા વિચાર કરવાથી એ વાત સુસ્પષ્ટ થઇ શકે છે કે યુવાવસ્થા અથવા વૃદ્ધાવસ્થાની કર્તવ્યોની અપેક્ષાએ મધ્યમ અવસ્થાનાં કર્તવ્યો ઘણાજ ગંભીર તથા વિસ્તૃત છે. એ અવસ્થામાં મનુષ્ય પોતાનાં જીવનનાં કાર્યક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરીને અનેક ઉદ્યોગોમાં પડી જાય છે, તે સાથે ગૃહસ્થ તરીકેનો ભાર પણ તેની ઉપર ખુબ આવી પડે છે, તેમજ વૃદ્ધાવસ્થા માટે સુખ-સાધનોનો સંચય કરવાનો સર્વોત્તમ સમય પણ એજ હોય છે. પરંતુ જો એ અવસ્થા અકર્મણ્યતામાં વીતાવી દેવામાં આવે-તેનો યથોચિત ઉપયોગ ન કરવામાં આવે તો વૃદ્ધાવસ્થા નિતાન્ત દુઃખદાયક નિવડયા વગર રહેતી નથી. તેથી કરીને શોકમય અનિષ્ટ પરિણામ દૂર કરવા માટે કે પાપ સ્વરૂપ મધ્યમાવસ્થાના જે જે કર્તવ્યો છે તે ઉપર ઘણુંજ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

યુવાવસ્થા પૂર્ણ કર્યા પછી પ્રૌઢ અવસ્થામાં પદાર્પણ કરનાર મનુષ્યનું સૌથી પહેલું કર્તવ્ય એ છે કે તેણે પોતાનાં મનને નિકૃષ્ટ વાતોથી ધીમે ધીમે હઠાવીને પોતાની અવસ્થાને શોભાવે એવી વાતો તરફ વાળવું જોઇએ. મનોવિકારોની ઉચ્છૃંખલતા યુવાવસ્થામાંજ ઉપેક્ષણીય રહે છે. પરંતુ તે સમય વીત્યા બાદ તેની અધિકતા ઘટી જવી જોઇએ. એમ ન બને તો મનુષ્ય હાંસીપાત્ર જ બને છે. ઉપહાસ તેમજ તિરસ્કારથી બચવા માટે અવસ્થાનુરૂપ પ્રૌઢતા તથા ગંભીરતાનો સ્વીકાર કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે. હા એ સહસા સંભવિત નથી કે તરૂણ અવસ્થા પૂરી થતાં વેંતજ મનુષ્ય પોતાની ચિર–અભ્યાસી ઉદ્દંડ વૃત્તિઓનો પણ ત્યાગ કરી શકે, પરંતુ ક્રમે ક્રમે પ્રયત્ન કરતા રહેવાથી એ વૃત્તિઓ અવશ્ય દૂર થઇ શકે છે. સ્વભાવમાં કંઇક ખામીને લઇને આપણે બીજાને દુઃખ દઇને તેનું કોઇને કોઇ પ્રકારનું અહિત તો કરીએજ છીએ, પરંતુ આપણે તેને લઇને આપણું પોતાનું પણ હમેશાં અહિત કરીએ છીએ. એટલા માટે દેશ અને સમાજની દૃષ્ટિથી નહિ, પરંતુ આપણા સ્વાર્થ ત્યાગની દૃષ્ટિથી તો સ્વભાવની ખામી દૂર કરવી જોઇએ.

મધ્યમાવસ્થાના મનુષ્યનું બીજું ઉચિત કર્તવ્ય એ છે કે તેણે એ સર્વ સાધારણ વાત પ્રદર્શિત કરી દેવી જોઇએ કે પોતામાં અને યુવાન પુરૂષોમાં બે વાતનું અતિ મહાન અંતર છે. પહેલી વાત એ છે કે પોતાનાં વર્તનમાં અવસ્થાનુસાર સાત્વિક પરિવર્તન થયું છે, અને બીજી એ છે કે પોતામાં વિલાસપ્રિયતાની માત્રા દિનપ્રતિદિન ઘટતી જાય છે. પ્રૌઢ મનુષ્યની ચિત્તવૃત્તિ શાંત તેમજ સુવિચારમય હોવી જોઇએ એ અવસ્થામાં જો માણસ વિલાસ અને આમોદ પ્રમોદમાં મગ્ન રહ્યા કરે તો તેના તરફ લોકોનો પૂજ્યભાવ નષ્ટ થઇને ઘૃણા અથવા તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થવા લાગે છે અને તે સમાજમાં નિન્દિત બની જાય છે. તે અવસ્થાનો હેતુ ઇશ્વરનિર્દિષ્ટ આપણું જીવનકાર્ય પૂર્ણ કરવાનો છે. એટલા માટે વિલાસાદિ આલસ્યપૂર્ણ કાર્યો ત્યજી દઇને તે સમય સઘળાં ઉત્તમ કાર્યો કરવામાં ઉત્સાહ સહિત લાગી જવાનો છે. ઉત્સાહવૃત્તિ એ એવી ચીજ છે કે જે મનુષ્યની સઘળી અવસ્થાઓમાં હોવી જોઇએ કેમકે તે વડે મનુષ્યને હંમેશાં પ્રસન્નતા અને સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ એ મધ્યમાવસ્થામાં તો પ્રત્યેક કાર્યમાં નિરંતર ઉત્સાહ ટપકતો રહેવો જોઇએ. કેમકે એ અવસ્થા મુખ્યત્વે કરીને કાર્ય કરવા માટેજ છે, તેથી કોઇ પણ કાર્યમાં ઉદાસીનતાની ગંધ પણ ન હોવી જોઇએ. સ્મરણમાં રાખવું કે મધ્યમાવસ્થાની એ ઉત્સાહવૃત્તિ યૌવનકાલની ચંચલ તથા જોશપૂર્ણ ઉદ્દંડ વૃત્તિથી તદ્દન ભિન્ન છે.

જેની તરૂણા અવસ્થા વ્યતીત થઇ ગઇ હોય એવા મનુષ્ય માટે ત્રીજી આવશ્યક વાત એ છે કે તેણે ભવિષ્યપર સમુચિત ધ્યાન આપીને વર્તમાન કાળના કર્તવ્યોમાં નિમગ્ન રહેવું જોઇએ. હમેશાં ભવિષ્યપર ધ્યાન આપવાથી અને વર્તમાનની

ઉપેક્ષા કરવાથી જેવી રીતે હાની થાય છે તેવી રીતે કેવળ સંકુચિત વર્તમાનપર ધ્યાન આપી ભવિષ્યના વિષયમાં બેદરકારી રાખવાથી ઘણીજ હાની થાય છે. ઉક્ત કર્તવ્યનું પાલન સ્હેજે થઇ શકે છે. તેનો ઉપાય એ છે કે સુખોપભોગના વિષયમાં સંયમ રાખવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. તરૂણ અવસ્થામાં મનુષ્યનું મન વિષયાદિ સુખોમા સ્વાભાવિક રીતે મગ્ન રહે છે અને એક વખત વિષયાસક્ત થયા પછી તે વિષયોથી વિરકત કરવા માટે ઘણોજ પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ સફલતાની સંભાવના વધારે રહેતી નથી. એટલા માટે સ્થાયી દુઃખ આપનારા ક્ષણિક સુખો પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નમાં ન લાગતાં હમેશાં એવા કાર્યો કરતા રહેવું જોઇએ કે જેનાથી તાત્કાળિક દુઃખ થાય તોપણ ચિરસ્થાયી સુખપ્રાપ્તિની વધારે આશા તથા સંભાવના રહે. વિષય-કાનન દેખાવમાં ઘણુંજ શોભાયમાન છે, પરંતુ તેનું પરિણામ અત્યંત ભયપ્રદ છે. તેના વિસ્તીર્ણ પ્રદેશમા જે મનુષ્ય યથેચ્છ સંચાર કરે છે તેનાથી આત્યંતિક સુખો અવશ્ય વેગળા રહે છે. જે લોકોએ વિષયારણ્યમાં મનમાન્યો વિહાર કરીને પોતાનું જીવન સર્વથા દુઃખમય બનાવી દીધું છે તે લોકો આપણને નિરંતર ઉપરોક્ત અનુભવની સૂચના આપ્યા કરે છે. તેઓના તે અનુભવ ઉપરથી આપણે અવશ્ય ધડો લેવો ઘટે છે.

તરૂણ અવસ્થા વીતી ગયા પછી પ્રૌઢ અવસ્થામાં આપણે જે માર્ગે ચાલશું, જે પ્રકારનું આચરણ રાખશું તે માર્ગ અને તે આચરણ ઉપર ઘણે ભાગે આપણી કીર્તિ, ભાગ્ય, સુખ તેમજ સફલતા અવલંબિત રહેશે. એ અવસ્થામાં આપણે ઘણાંજ કાર્યો કરવા પડે છે. તે સમયે સમાજ અને દેશની સાથે આપણો કંઇક વધારે ગાઢ સંબંધ રહે છે. સમાજ અને દેશની ઉન્નતિ કરવાની જવાબદારી પણ એ સમયે આપણાં શિરે રહે છે. એટલા માટે એ અવસ્થાનું ચોથું પરમ પવિત્ર કર્તવ્ય એ છે કે આપણે આપણા સમાજ અને દેશની ત્રુટીઓ, આવશ્યકતાઓ અને ઉન્નતિનાં સાધનોનો પૂરેપૂરો વિચાર કરીને આપણી શારીરિક, માનસિક તથા સાંપતિક દશા અનુસાર તેના કલ્યાણ માટે અવિશ્રાંત ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ. આપણને જે ‘ કર્તૃત્વ શક્તિ ’ લક્ષવામાં આવી છે તેને વૃથા ન જવા દેતાં તેનો સદુપયોગ કરવાનો એજ ઉચિત સમય છે. ઘણે ભાગે આળસુ તથા અકર્મણ્ય મનુષ્યો પોતાના ઉપરથી સમાજ દેશ સંબંધી કર્તવ્યોની જવાબદારી એમ કહીને ખસેડી દે છે કે “ ભાઇ, હું તો આ અનંત સૃષ્ટિમાં એક રજકણ સમાન છું. મારી જેવો શક્તિહીન, બુદ્ધિહીન અને દ્રવ્યહીન મનુષ્ય આટલા મોટા સમાજ અથવા દેશનું શું હિત કરી શકે ? ” પરંતુ આ પ્રકારના આલસ્યપૂર્ણ અવિચારવાદની અસત્યતા શોધવા માટે ઘણે દૂર જવું પડે તેમ નથી. સ્હેજ વિચાર કરવાથીજ પ્રતીત થઇ શકે તેમ છે કે જો દેશ તથા સમાજના અંગભૂત પ્રત્યેક વ્યકિત આ રીતે અનર્ગલ વાતો કર્યા કરે તો સર્વ દેશો અને સમાજોના સઘળાં કાર્યો તત્ક્ષણેજ બંધ થઇ જાય અને કોઇ દેશ અથવા સમાજની ઉન્નતિ થઇ શકેજ નહિ.

જ્યારે એ અવસ્થામાં સમાજ અને દેશની સાથે આપણો ઘનિષ્ઠ સંબંધ રહેલો છે ત્યારે પછી એ જાણી લેવું જરૂરનું છે કે સમાજ તેમજ દેશ પ્રતિ અનંત કર્તવ્યોમાંથી આપણે કયા કયા કર્તવ્યોનું પાલન કરી શકીયે તેમ છીએ. એટલા માટે સમાજમાં જે મહાન ઘટનાઓ બન્યા કરતી હોય છે તે સર્વના વિષયમાં હમેશાં આપણે સચેત અને સાવધાન રહેવું જોઇએ. સ્વદેશ તથા સમાજમાં હમેશાં જે અનેક હીલચાલો બન્યા કરતી હોય છે તે સઘળી યથાર્થ રૂપે જાણીને તે તરફ ઉચિત ધ્યાન તથા યોગ આપવાનો અર્થાત્ પૂર્વાવસ્થામાં સંચિત કરેલી સઘળી શક્તિઓને દક્ષતાપૂર્વક "સારા" કાર્યમાં લગાવી દેવાનો સમય એ પ્રૌઢ અવસ્થા જ છે. મનુષ્યોમાં જે સ્વાભાવિક સમાજપ્રિયતા તથા દેશપ્રેમ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેનાથી એ અનુમાન થાય છે કે કદાચિત્ કુદરતનો એ નિયમ હોય કે એક મનુષ્યે બીજાને મદદ કરવી તથા તેનું ભલું કરવું. આપણે જોઇએ છીએ કે આપણા શરીરનું પ્રત્યક અંગ જ્યારે પોતપોતાનું કાર્ય ઉચિત રીતિથી કરે છે, ત્યારે આપણાં શરીરના તમામ વ્યાપાર સારી રીતે ચાલે છે; પરંતુ જ્યારે તેમાંથી કોઈ અંગ પોતાનું નિયત કાર્ય બરાબર રીતે કરી શકતું નથી ત્યારે આપણા જોવામાં આવે છે કે શારીરિક વ્યાપાર કોઇને કોઈ અંશમાં પંગુ અને અપૂર્ણ બની જાય છે. એ રીતે જ્યારે સમાજના સભ્યો–કે જેઓ સમાજરૂપી વિરાટ્ શરીરના અંગ પ્રત્યંગ સમાન છે–પોતાની યોગ્યતાનુસાર સઘળાં સામાજીક કાર્યો અર્થાત્ પોતપોતાના કર્તવ્યાંશ સારી રીતે કરતા રહે છે ત્યારે તે સમાજનું સંપૂર્ણ કાર્ય ઉત્તમ રીતે ચાલે છે; પરંતુ સમાજનો એક પણ સભ્ય કુવિચારને વશ બનીને પોતાનાં કર્તવ્ય પાલનમાં શિથિલ બનવા લાગે છે કે તરતજ કોઇ અંશમાં તે સમાજનું કાર્ય બગડી જાય છે. એટલા માટે જેઓ બલવાન હોય તેઓએ શત્રુઓથી સમાજનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. જેઓ વિદ્વાન હોય તેઓએ પોતાના સમાજના સભ્યોને સુશિક્ષિત કરવા જોઇએ, કોઈ નવી નવી યોજનાઓનો આવિષ્કાર કરવો જોઇએ, અંતરંગ વ્યવસ્થાનો કોઈ પ્રબંધ રચવો જોઇએ, જીવન નિર્વાહના નવાં નવાં સમયોચિત સાધનો શોધી કાઢવા જોઇએ, પરિશ્રમજીવી મનુષ્યો માટે કાર્યો સુલભ કરવાનો કોઈ ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ ઇત્યાદિ. કોઇપણ સુવ્યવસ્થિત સમાજ તથા દેશની અંદર સ્વામી–સેવક, સ્ત્રી–પુરૂષ, પિતા–પુત્ર, ભાઇબ્હેન, ઇષ્ટમિત્ર, રાજાપ્રજા ઇત્યાદિ અનેક સંબંધો જોવામાં આવે છે. ઉક્ત સર્વ સંબંધો યોગ્યતાપૂર્વક નિભાવી લેવાથી મધ્યમાવસ્થાની એક મહાન જવાબદારીની પૂર્તિ થાય છે.

એ અવસ્થામાં સ્વાર્થ, મત્સર, દ્વેષ, લોભ વિગેરે દુર્ગુણોનો ઘણો ભય રહે છે. તેથી ઉક્ત દુર્ગુણોથી બચવું એ મધ્યમાવસ્થાના મનુષ્યોનું પાંચમું કર્તવ્ય છે. મનુષ્યની નીતિમત્તા તથા સજ્જનતા નષ્ટભ્રષ્ટ કરવા માટે દુર્ગુણ અને દુર્વિકારરૂપી ઘોર શત્રુઓ હમેશાં હુમલો કર્યા કરે છે. તે ભીષણ આક્રમણોથી પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે

ચતુરાઇ, આધ્યાત્મિક સાહસ તથા સમયસૂચકતાની જરૂર છે. તરૂણ અવસ્થામાં મનુષ્યના સદ્દગુણો લુંટી લેવા માટે વિષય વિકાર તથા યુવાવસ્થાનો ઉન્માદ જેવી રીતે પોતાનું બળ અજમાવ્યા કરે છે તેવી રીતે મધ્યમાવસ્થામાં મનુષ્યોના મહા મહેનતે બચાવેલા ગુણોનું હરણ કરવા માટે ઉપર્યુક્ત દુર્ગુણો નિરંતર હુમલો કર્યા કરે છે. તેથી કરીને એ અવસ્થામાં અત્યંત સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. નિંદ્ય સ્વાર્થપરાયણતા આદિ દુર્ગુણોને લઇને મનુષ્યમાં એક પ્રકારનું પાપમૂલક બાયલાપણું આવી જાય છે કે જેને લઇને તેનાં હૃદયમાં ઉદારતા, વત્સલતા, સહિષ્નુતા, મમતા વિગેરે કોમળ દૈવી ગુણો માટે સ્થાન રહેતું નથી; જેને પરિણામે એ મનુષ્યનું ‘ મનુષ્યત્વ ’ સર્વથા નષ્ટ થઇ જાય છે અને તેનામાં કેવળ ‘ પશુત્વજ ’ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. પરંતુ જે મનુષ્યો પોતાના જીવન-સંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરીને પોતાનું સુખ ઉજ્વળ કરવા ચાહતા હોય તેઓએ ઉક્ત દુર્ગુણોથી બચવાના અવિરત પ્રયત્નો આદરવા જોઇએ.

બાલ્ય અને તરૂણ અવસ્થામાં આપણાં આયુષ્યનો કેટલો અંશ કેવી રીતે વીતી ગયો, કેવા કેવા પ્રકારની હજારો ઘટનાઓ બની ગઇ, વિગેરે બાબતોનો, અર્થાત્ ભૂતકાળની ઘટનાઓનો તેનાં કારણ તથા પરિણામ સહિત મનનપૂર્વક વિચાર કરવો એ છઠું આવશ્યક કર્તવ્ય છે. તેના પર યોગ્ય વિચાર કરીને આપણે એવી ચતુરાઇ શીખી લેવી જોઇએ કે જેથી કરીને આપણે આપણું શેષ આયુષ્ય સુખપૂર્વક સ્વપરહિત સાધનમાં લગાવી શકીએ. ભૂતકાળના વિષયમાં આ પ્રકારનું મનન કરતી વેળાએ આપણે દયાળુ કુદરતને ધન્યવાદ આપવો જોઇએ કે જેણે આપણને સુખપૂર્વક રાખીને સન્માર્ગનું સેવન કરવા માટે વારંવાર પ્રેરણા કરી છે અને જેની નિઃસીમ કૃપાવડે આપણને એ પ્રૌઢાવસ્થા જોવાનું સદ્દભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. એ રીતે આપણામાં પ્રત્યેક બાબતની જીજ્ઞાસા અને તત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા બળવાન હોવી જોઇએ. સર્વ સાધારણ લોકોના આચાર વિચાર તથા રૂઢિયોમાં ફેરફાર, તેઓની રહેણી કરણીમાં વિલક્ષણ પરિવર્તન, નવીનતાના ધારા પ્રવાહમાં અનાવશ્યક પ્રાચીનતાનો લોપ, જીવન-કલહના સાધનોની નિત્યનુતન વિષમતા, વિશ્વની હમેશાં પરિવર્તનશીલ ગતિ વિગેરે બાબતોની કાર્યકારણ પરંપરા તેમજ ઇતિહાસનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાનો સમય એ પ્રૌઢાવસ્થાજ છે. સાચું સ્થાયી સુખ તથા માનસિક શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે સતત જીજ્ઞાસા અને યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સિવાય બીજું કોઇપણ સાધન નથી, એટલા માટે તેની પ્રાપ્તિ માટે હમેશાં ઉદ્યમવંત રહેવું જોઇએ. સ્મરણમાં રાખવા જેવી વાત છે કે પ્રૌઢ મનુષ્ય વૃદ્ધાવસ્થાનું હર્ષપૂર્વક સ્વાગત કરી શકે છે કે જેણે એ અવસ્થામાં કેવળ વયોવૃદ્ધ ન બનતાં જ્ઞાનવૃદ્ધ બનવાની તૈયારી કરી હોય છે.

મધ્યમાવસ્થાની જવાબદારીઓની અધિકતાને લઇને તથા ઈષ્ટ સિદ્ધિ માટે

આવશ્યક પ્રતિદ્વન્દ્વતાને લઇને અધિકાંશ લોકો પોતાના સમાજમાં સ્નેહ તેમજ સહાનુભૂતિ સંપાદન કરવાનું કાંતો ભૂલી જાય છે અથવા તેની ઉપેક્ષા કરી બેસે છે. પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થામાં સન્મિત્રો તેમજ સહાયકોની ઘણીજ જરૂર રહે છે. તેથી મધ્યમાવસ્થાની ઉપયોગિતા ત્યારેજ સિદ્ધ થઈ શકે છે કે જ્યારે તે અવસ્થાનાં સાતમાં કર્તવ્ય–સન્મિત્ર સંગ્રહનું યોગ્ય પાલન કરવામાં આવે છે. શરીર–શક્તિ ક્ષીણુ થવાથી તથા મન ઉદાસીન થવાથી વૃદ્ધાવસ્થામાં સાચા મિત્રો અને શુભચિંતકોથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે અન્ય ઉપાયોથી થઇ શકતું નથી. આપણો સપ્રેમ આદર કરનાર મિત્રોજ આપણા દુ:ખ તેમજ પરિશ્રમના ભાગીદાર બની શકે છે. આપણા ખિન્ન મનને પ્રસન્ન કરવા માટે તથા વિપન્ન દશા સુધારવા માટે પોતાના મિત્રોને અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરતા જોઇને એવો કયો વૃદ્ધ પુરૂષ હશે કે જે અલ્પ સમયને માટે પણ પોતાનું દુ:ખ ભૂલી ન શકે? "પ્રસંગાનુસાર સહાયતા તથા પ્રેમ કરનાર દુષ્પ્રાપ્ય સ્નેહી સદ્દભાગ્યયોગે મને પ્રાપ્ત થયેલ છે" એમ વિચાર કરીને એવો કયો વૃદ્ધ પુરૂષ ક્ષણભર પોતાની જાતને ધન્ય નહિ માને? ખરેખર, એવો મિત્ર આ પ્રપંચી દુનિયામાં એક અમૂલ્ય રત્ન છે. એવા મિત્રને યથાસમય સંગ્રહ કરવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ ઉદ્યોગ પરાયણ રહેવું જોઇએ. તરૂણ અવસ્થામાં એવા મિત્રોની સાથે ઉદારતા તથા સમતાભર્યું વર્તન રાખવાથી અને મધ્યમાવસ્થામાં નિષ્કપટ વ્યવહાર રાખવાથી તેનો પ્રેમભાવ દ્રઢીભૂત થાય છે. તેથી કરીને જ્ઞાન–સંગ્રહની માફક સન્મિત્ર–સંગ્રહની પણ પરમ આવશ્યકતા છે.

પોતાની મિલ્કતની ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરવી એ મધ્યમાવસ્થાનું આઠમું આવશ્યક કર્તવ્ય છે. જ્યાં સુધી એ પ્રબંધ નથી થતો ત્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખ પ્રાપ્તિ અસંભવિત છે. પોતાના બાળ બચ્ચાં તથા કુટુંબીઓના શિક્ષણ તેમજ ભરણ પોષણ માટે યથાશક્તિ પ્રબંધ કરવો તે પ્રત્યેક સંસારી મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. એ કાર્ય વૃદ્ધાવસ્થા માટે છોડી દેવું ન જોઈએ, કેમકે પહેલાં તો વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પહોંચવામાંજ શંકા રહેલી છે અને બીજુ એ કે કદાચ પરમાત્માની કૃપાથી વૃદ્ધાવસ્થામાં પહોંચી ગયા તોપણ તે અવસ્થા માટે ઘણાં કાર્યો મોજુદ રહે છે. એક જબરી ઉપેક્ષાનું છેવટે એક શોકમય પરિણામ આવે છે કે જે બાળકો તથા કુટુંબીઓને આપણે પ્રાણ સમાન પ્રિય સમજી હમેશાં તેઓના સુખ માટે પ્રયત્ન કરતાં કરતાં તેઓજ આપણા મૃત્યુ પછી આપણી સ્હેજ અસાવધાનતા અને વિચાર હીનતાને લઇને નજીવી બાબતો માટે દુ:ખી થાય છે અને હમેશાં દરેક ઠેકાણે ઠોકર ખાતાં ફરે છે.

એ વખતે આપણી કોઇ પ્રીતિભાજન, સ્વદેશ અથવા સ્વજાતિ–હિતકારી સંસ્થાને કોઇ રકમ દાન સ્વરૂપે આપવી જોઇએ. તેનાથી યશ અને પુન્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, પોતાના દેશભાઇઓનું હિત થાય છે અને સહન શીલતાનું ઉજ્વલ ઉદા-

હરણુ અન્ય ધનવાન લોકોને માર્ગદર્શક થઇ પડે છે. એ સામાન્ય અનુભવની વાત છે કે ઘણાએ વિચારશીલ અને ધનવાન મનુષ્યો એ રીતે પરોપકાર કરવાની દૃઢ ઇચ્છા રાખે છે છતાં પણ તેઓ એ સદિચ્છા પૂર્ણ કરી શકતા નથી. તેનું કારણુ એ નથી હોઇ શકતું કે તેઓ એવી સંસ્થાઓને કાંઈ રકમ આપતાં અચકાય છે. તેઓની આંતરિક ઇચ્છા તો એવીજ રહ્યા કરે છે કે તેઓ કાંઇ એવું કાર્ય કરી નાંખે. પરંતુ તેનું સાચું કારણુ એ છે કે તેઓ તે કાર્ય પોતાના મૃત્યુ સમય માટે છોડી દે છે, જેથી તે પહેલા તેઓ પોતાની સદિચ્છા કદી પણુ પાર પાડી શકતા નથી.

મધ્યમાવસ્થામાં મનુષ્યનું અંતિમ પરંતુ સૌથી ઉત્તમ કર્તવ્ય આત્મ-નિરીક્ષણુનો અભ્યાસ પાડવાનું છે. તે માટે દૈનિક કાર્યોની એક રોજનિશિ રાખવાથી ઘણોજ લાભ થઇ શકે છે. તેની અંદર આપણા પોતા સંબધી, આપણા પોતાના કુટુંબ, જાતિ, સમાજ અને દેશ સબંધી તથા જેઓની સાથે આપણો ઘનિષ્ઠ સંબધ હોય તેઓ સંબધી સઘળી સુખ દુઃખમય મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટનાઓનો યથાવત્ ઉલ્લેખ કરવો જોઇએ. તેની અંદર આપણી રહેણી કરણી તથા આચરણુની સઘળી ત્રુટીઓ તથા આવશ્યક કર્તવ્યોનું પણુ દિગદર્શન હોવુ જોઈએ. કોઇની સાથે નવી શત્રુતા અથવા મિત્રતા થઇ હોય, વિવાદ અથવા વાતચીત થઈ હોય, કોઇ નવીન વસ્તુ જોવામાં આવી હોય અથવા કોઇ મુસાફરીનો વૃત્તાંત હોય તો તે સઘળી હકીકત સંક્ષેપમાં લખી લેવાથી મહાન લાભ થાય છે.

ઉપરના સક્ષિપ્ત નિરૂપણથી વાચકોને સારી રીતે સમજાયું હશે કે મધ્યમાવસ્થાના મુખ્ય કર્તવ્યો કયા કયા છે અને એ અવસ્થાનો સદુપયોગ કરીને મનુષ્ય આ જીવન-સંગ્રામમા કેવી રીતે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સ્વાધ્યાય, પઠનપાઠન, અનુસંધાન, અવલોકન, સદ્‌ગુણાભિરૂચિ, વિદ્યાપ્રેમ આદિ અન્ય કર્તવ્યો એ અવસ્થાના છે. જેની ઉપયોગીતાનું વર્ણન વિસ્તારભયથી અત્ર કરવામાં આવતું નથી. ટુંકામાં, એ અવસ્થામા મનુષ્યે એવાં કાર્યો કરવા જોઇએ કે જે વડે તેને વૃદ્ધાવસ્થામાં સાચું સુખ મળી શકે; पूर्वे वयसि तत्कुर्यात्येन वृद्धः सुखं वसेत्। એ સૂત્ર બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. પરંતુ એ વાત એક ક્ષણુભર પણુ ભૂલી જવી ન જોઇએ કે વૃદ્ધાવસ્થાની સાથે સુખ પણુ પોતાની મેળે ચાલી આવતું નથી. એમ બનવું ત્રિકાલમાં પણુ અસંભવિત છે. વૃદ્ધાવસ્થામા સુખ મેળવવા માટે પૂર્વ અવસ્થામા ઘણીજ તજવીજ કરવી પડે છે. તે સમય જો આપણે આળસુ બની નકામો ગુમાવી દેશું તો તેનાં પરિણામરૂપ દુઃખ જ ભોગવવું પડશે એમાં સંદેહ નથી.

એ વિષે રાજર્ષિ ભર્તૃહરીજીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કેઃ—

यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो
यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः।

आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्
संदीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥

અર્થાત્ જ્યાં સુધી મનુષ્યનું શરીર નીરોગી અને સ્વસ્થ રહે છે, જ્યાં સુધી તેની ઇન્દ્રિયો પોતપોતાનું કાર્ય સારી રીતે કરી શકે છે. જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થા દૂર હોય છે અને જ્યાં સુધી તેનું આયુષ્ય ક્ષયોન્મુખ નથી હોતું ત્યાં સુધી વિદ્વાન અને સમજુ મનુષ્યે પોતાનું ઐહિક તથા પારલૌકિક હિતકાર્ય સાધી લેવું જોઇએ, કેમકે ઘરમાં આગ લાગ્યા પછી તે બુઝાવવા માટે તરતજ કુવો ખોદવાનો પ્રયત્ન મુર્ખાઇ ભરેલો તેમજ વ્યર્થ છે. ચાલુ—

પ્રકીર્ણ.

કાંકરોલી જૈનમંદિર માટે બનેલો ખેદકારક બનાવ.

શ્રી જૈન એસોશીએશન ઓફ ઇન્ડીયા મુંબઇ તરફથી કાંકરોલીખાતે જૈન મંદિરના બનાવ સંબંધે તપાસ કરવા ગયેલા પ્રતિનિધિ બંધુઓ શેઠ લલ્લુભાઇ કરમચંદ દલાલ તથા મગનલાલ એમ. શાહે ત્યાં જઇ કરેલી તપાસનો રીપોર્ટ અમોને પ્રસિદ્ધ કરવા મળેલો છે. જો કે આ આ રીપોર્ટ લંબાણથી જૈનપત્ર, સાંજવર્તમાન, વગેરે દૈનિક પેપરોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો હોવાથી તે વિસ્તારથી ન લેતાં તે સબંધી અમારા વિચારો જણાવવા રજા લઇએ છીએ. ઉપરોકત પ્રતિનિધિઓ, જેઓએ કાંકરોલી જાતે જઇ તપાસ કરી જે રીપોર્ટ બ્હાર મુકયો છે, તે સત્ય એટલા માટે લાગે છે કે તે રીપોર્ટ વાંચતાં તેઓએ શાંતિ અને ડહાપણથી યથાસ્થિત તપાસ કરી છે; હવે તેમાં જણાવેલી હકીકત સંબંધી કંઇ સમાલોચના કરવી તે અસ્થાને નથી.

ચાલુ જમાનામાં જ્યાં હિંદુ મુસલમાનનું ઐકય કરવાના અથાગ પ્રયત્નો થાય છે (જે કે ઘણે ભાગે અસંભવિત મનાતું) થતું જાય છે ત્યાં હિંદુ ધર્મ માનનારજ ધર્મના ઝગડાઓ ઉત્પન્ન કરી ઐકયને તોડે તે શરમાવનારૂં છે. અમો એક જૈન તરીકે નહિ પરંતુ ઉકત રીપોર્ટમાં જણાવેલી હકીકત વાંચતાં તટસ્થ રીતે કહેવા માગીએ છીએ કે, વૈષ્ણવ સંપ્રદાય અને તેમના ધર્મગુરૂએ નાહક કલેશ ઉત્પન્ન કરી જૈનધર્મનું અને તેના દેવનું ગંભીર અપમાન ભયંકર રીતે કર્યું છે જે અસહ્ય છે. એક તરફથી એમ માનો કે જૈનમંદિરને શિખર કર્યા સિવાય મંદિર કરવાની ગોસ્વામીએ રજા આપી હતી, તો હિંદુ ધર્મના કોઇ મંદિરો અને ખાસ વૈષ્ણવના કોઇપણ મંદિર શિખર વગરના હોય છે ? અથવા ત્યાં છે ? જ્યારે હિંદુ ધર્મના દરેક મંદિરોને

શિખર હોય છે અને તેજ ગામમાં છે તો જૈનમંદિરને શિખર નહિ કરવા દેવાનો હુકમ રિપોર્ટમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એક વિચિત્ર ભ્રમણા—જોહુકમી અને અયોગ્ય સત્તાવાળોજ હતો, છતાં માનો કે તેવો હુકમ કર્યો હતો તેથીજ, તેમજ શિખર સિવાય જૈન મંદિરની પ્રતિષ્ઠા થતી ન હોવાથીજૈનમંદિરની પ્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત નજીક આવતું હોવાથી શિખર માટે પ્રતિષ્ઠાની તારીખ સુધીમાં ખુલાસા માટે જૈનોએ રીતસર અરજ કરી પણ હતી. વહુજીમહારાજ બ્હારગામ હતાં, અને ત્યાં અરજ કર્યા છતાં પણ કાંઇ પણ ખુલાશો કે જવાબ પણ નહિ! તે શું સૂચવે છે! ધર્મ દ્વેષ અને અયોગ્ય સત્તા!! જ્યારે પ્રતિષ્ઠાની તારીખ સુધી જવાબ ન આવ્યો ત્યારેજ શિખર શિવાય પ્રતિષ્ઠા ધતી ન હોવાથી તેજ અરસામાં શિખર કરી તુરતજ પ્રતિષ્ઠા કરી. જ્યારે વહુજીમહારાજને આ ખબર પડ્યા ત્યારે શિખર કરવા ન દેવું તેવો જવાબ આપ્યો તે બાબતની ફરીયાદ ઉદેપુર સ્ટેટમાં ગઇ. હજુ તેનો ફેસલો નથી મળ્યો; આ કેસ ચાલ્યો પણ નથી, દરમ્યાન શિખર તોડવાનો હુકમ આપ્યો, તોડવા પ્રતિજ્ઞા કરી જેથી બળજોરીથી જૈનમંદિરનું શિખર તોડી નાંખી પ્રતિમાજીને ઉત્થાપન કરી કયાં લઈ ગયા તેનો પણ પત્તો નથી. આ વૈશ્નુવો અને તેના ધર્મગુરૂઓએ જૈનધર્મ અને તેમના દેવનું નહિ સહન થઇ શકે તેવું અપમાન કર્યું છે, તેટલુંજ નહિ પરંતુ ચોર કોટવાળને દંડે તેમ ઉલટા જૈન ગૃહસ્થોને કેદમાં પુરવામા આવ્યા. આ જમાનામાં જે બને નહિ, કોઇ હિંદુધર્મ અનુયાયી કે ધર્મગુરૂ કરે નહિ તેવું એક ઉચ્ચ હિંદુ કોમ તરીકે જૈનધર્મનું જુલ્મભરી રીતે એવું અપમાન કર્યું છે કે, ભુતકાળમાં જેમ મુસલમાન રાજાઓએ હિંદુધર્મ, દેવળ અને મુર્તિઓનો નાશ કર્યો હતો તે યાદ આવતાં આ વૈષ્ણવ ધર્મવાળા અને તેમના ધર્મગુરૂનું આ વિપરીત કાર્ય તેને આબેહુબ મળતું આવે છે. તેથી આગળ જઇ—શ્રીસૌંદર્યવતી દેવીએ તો શિખર તોડવા તે ગામનું પાણી પણ હરામ કર્યું હતું. આ કેટલો અને કેવો જૈનધર્મ ઉપર દ્વેષ અને જુલમ? કોઇ હિંદુધર્મ કે તેના અનુયાયી કે ધર્મગુરૂ આવું કાર્ય કરી શકેજ નહિ. આ કાળના ઇતિહાસમાં આ ખેદજનક બનાવ, ભૂતકાળના ઇતિહાસમાં મુસલમાન રાજાઓએ હિંદુ ધર્મનો નાશ કરવા કરેલા બનાવને મળતોજ નોંધાશે, ત્યારે એક વૈષ્ણવ જેવા હિંદુધર્મ માટે (જે દ્વેષ ધર્મ માટે હિંદુ મુસલમાન માટે હોય, તે)—આ કાળના અને ભવિષ્ય કાળના વાંચકો વાંચી હિંદની હિંદુ પ્રજાના અંદર અંદરનાં હિંદુ કોમને ન છાજે તેવા ધર્મના નાશ માટે આવા પ્રયત્નો બનવા માટે આંસુ સારશે—ખેદ કરશે. હિંદુ અને મુસલમાન ધર્મના બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો કે જ્યાં સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે દરેક પ્રજાની ઐકયતા જોવા ઇચ્છે છે, ત્યાં વૈષ્ણવ જેવી કોમ અને તેના ધર્મગુરૂ હિંદુધર્મના નાશના બનાવો ઉત્પન્ન કરે તે જોઇ, જાણી, સાંભળી પોતાના સ્વરાજ્યના પ્રયત્નમાં આવી બાબત ઉત્પન્ન થતાં, ખેદ ઉદભવતાં દેશનેતાઓ શિથીલ થઈ જાય તે બનવાજોગ છે. આ રીપોર્ટની હકીકત જાણી જૈન કોમને અસહ્ય ખેદ અને દુ:ખ થાય તે સ્વભાવિક છે. આ કેસ ઉદેપુર રાજ્યમાં ચાલશે. તેથી પ્રતિષ્ઠા અને શિખર વિધિ સહીત થવાં માટે ઉદેપુર

નરેશને અરજી આપી ડેપ્યુટેશન જઇ સુલેહ-શાંતિથી નીકાલ લાવવાનો છે; પરંતુ તેમ થયા પછી કાંકરોલી ગામના ગાદીપતિ કે જે વૈષ્ણવ ધર્મગુરૂ છે તેને ઉદેપુર રાજ્યે દીવાની ફોજદારીની સત્તા આપી છે, અને જાણવા પ્રમાણે હાલ તે સગીર હોવાથી જેના હસ્તક વહીવટ છે તેઓ આવી આપખુદી સત્તા ફરી વાપરી જૈન મંદિર કે ધર્મને અડચણ ન કરે, જૈનો પણ તે સત્તાથી કચડાતા બચે તેટલા માટે મજકુર રીપોર્ટમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સં. ૧૯૩૬ ની સાલમાં સગીર વયના ગાદીપતિની સત્તા લઇ લેવાનો પુરાવો મોજુદ છે, તેમ થવા જૈનોએ પ્રયત્ન કરવા જરૂર છે અને ભવિષ્યમાં જૈન કોમ જેવી શાંતિપ્રદ કોમની શાંતિનો સામી બાજુથી ગેરઉપયોગ થતાં આવા બનાવો ભવિષ્યમાં ન બને તેવા રીતસર પ્રયત્નો કરવા, જૈન સમાજના આગેવાનોએ જરૂર છે. આ બનાવ બન્યા પછી સામી બાજુવાળાએ અંદર અંદર સમાધાની કરવાને બદલે તેઓ ઘેર બેઠા પોતાના આ જુલ્માટ કાર્યનો ખોટો બચાવ કરવા પેપરોમાં કેટલાક અસત્ય લેખો ખરી બીના છુપાવવા પ્રયત્ન કરે છે. જે કર્તવ્ય તેઓનું ડહાપણભરેલું નહોતું. અમો છેવટે જૈન સમાજને શાંતિથી કામ લેવા અને વૈષ્ણવ ધર્મગુરૂ મધુસુદનલાલજી તથા વહુજીમહારાજજી સૌંદર્યવતી જેઓ ત્યાંના સગીર ગાદીપતિના ખરા સહાયક છે તેમને સુચના કરવા રજા લઇયે છીએ કે, આ અત્યન્ત દુઃખદાયક તેમજ હૃદયદ્રાવક બનાવનો સદાને માટે અંત લાવી બંને હિંદુ મૂર્તિપૂજક કોમ વચ્ચે આ ઐકયના જમાનામાં ફરી ઐકયતા કરાવે અને પોતાની ભાઇબંધ જૈન કોમની દુઃખાયેલ લાગણીને શાંત કરી, સંતોષે. આ ખેદકારક બનાવને કદી ભુલી ન શકાય તેવો છતાં તેનો નીવેડો જલદીથી લાવી સુલેહ શાંતિ બંને કોમ વચ્ચે કાયમની સ્થપાય તેમ અમો ઇચ્છીયે છીયે.

" સુધારો. "

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

॥ वन्दे वीरम् ॥

॥ परोपकारः सम्यक् क्रियमाणो धीरतामभिवर्धयति, दीनतामपकर्षति, उदारचित्ततां विधत्ते, आत्मम्भरितां मोचयति, चेतोवैमल्यं वितनुते, प्रभुत्वमाविर्भावयति; ततोऽसौ प्रादुर्भूतवीर्योल्लासः प्रणष्टरजोमोहः परोपकारकरणपरः पुरुषो जन्मान्तरेष्वप्युत्तरोत्तरक्रमेण चारुतरं सन्मार्गविशेषमासादयति ॥

पुस्तक २०] वीर संवत् २४४९ कार्तिक. आत्म० संवत् २७. [अंक ४ थो.

ॐ

दीपोत्सवी.

वा

श्रीमान् वीरप्रभुनो कैलासवास.

સદ્‌બોધીને "સ્યાદ્વાદ" ષટ્‌દસ અક્ષર જે ભવિ પ્રાણીને,
માનવ જનમની શ્રેષ્ઠતા બતલાવી કરૂણા આણીને;
"શ્રીવીર" નમીએ ભ્રાત ! આજે સિદ્ધ જગમા જે થયા,
કૃત કૃત્ય થઇ કૈલાસમા દીપોત્સવી દીન તે ગયા.

વેલચંદ ધનજી.

સહૃદય સજ્જન ભાઇ બ્હેનો પ્રત્યે બે બોલ.

(લે૦ સદ્ગુણાનુરાગી કપૂરવિજયજી. રાજપુર (ડીસા)

૧ પ્રમાદવશ આપણે ઘણું ગુમાવ્યું છે ને ગુમાવીએ છીએ. માદક (મદલાવે એવા) પદાર્થોનું વારંવાર સેવન, પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિવિધ વિષયોમાં આસક્ત-લોલુપ બની જવું, ક્રોધાદિક કષાયથી અંધ થવું, આળસ-નિદ્રાને વધારવી, તેમજ વિકથા-કુથલીઓમાં વખત ગુમાવવો એ બધા સ્વચ્છંદ આચરણોવડે આપણી ભારે પાયમાલી થઇ છે. સુખના અર્થી જનોએ હવે જાગ્રત્ થઇ પ્રમાદ તજવો જોઇએ.

૨ સમયોચિત કર્તવ્યનું ભાન, કર્તવ્ય નિષ્ઠા અને કર્તવ્ય-પાલન કરવાથી દુઃખનો અંત કરી જરૂર સુખી થઇ શકાય છે.

૩ કર્તવ્ય-ધર્મની ઉપેક્ષા કરવાથી જ ભારે હાનિ થાય છે.

૪ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાયજી જેવા જ્ઞાની મહાત્માઓ કહે છે કે-" નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય ધરીજી, પાળે જે વ્યવહાર; પુન્યવંત તે પામશેજી, ભવ સમુદ્રનો પાર. મનમોહન જિનજી " મોક્ષ-સુખ રૂપ નિશ્ચિત સાધ્ય બરાબર લક્ષમાં રાખીને તેને પ્રાપ્ત કરવા જે જે યોગ્ય વ્યવહાર સાધનો આપ્ત પુરૂષોએ બતાવ્યાં છે તેનું પ્રેમથી પાલન કરનાર સજ્જનો જરૂર દુઃખનો અંત કરી અક્ષય અવિનાશી સુખ મેળવી શકે છે.

૫ મન અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરી સંતોષ વૃત્તિથી એક નિષ્ઠ બની સંયમનું પાલન કરવું એ અક્ષય સુખ રૂપ મોક્ષ પામવાની ખરી ચાવી છે. વિષયાંધ-મોહાન્ધ જીવોને તે પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે. મોહ તજ્યાથી તે સહેજે સાંપડી શકે છે.

૬ કઇક મુગ્ધજનો, મોક્ષ સાધક શુદ્ધ વ્યવહાર ધર્મનું પાલન કરવા ઘટતો આગ્રહ રાખવાને બદલે કેવળ કલ્પિત લૌકિક વ્યવહારનું જ પાલન આગ્રહથી કરવામાં મોટાઇ માને છે તેથીજ તેઓ સત્ય સુખથી બેનશીબ રહે છે, ખરા સુખના અર્થીજનોએ તો ખસુસ કરીને શુદ્ધ વ્યવહાર માર્ગનો જ આદર દૃઢ આગ્રહ પૂર્વક કરવો જોઇએ. તે પણ લોકરંજન અર્થે નહીં પણ નિષ્કામ-નિસ્વાર્થપણે આત્મ સંતોષ અર્થે જ કરવો ઘટે.

૭ સાચું સુખ આત્મ સંતોષવડે જ માપી શકાય છે. બીજાથી નહીં.

ઇતિશમ્.

ॐ

अहिंसक-वृत्ति.

"અહિંસા પરમધરમ" પહિચાનો, ષટ્દરશન દરશિત જાનો० અહિંસા.
અહિંસા શબ્દ સુકોમલ લાગે, કોમલ હૃદય બનાવે;
કરવા વ્યાપક વિશ્વ વિષે નિત્ય, પ્રાજ્ઞ પુરૂષ સમજાવે અહિંસા.
જ્યાં જ્યાં અહિંસા પ્રતિષ્ઠા પામે, વૈર વિનાશ ત્યાં થાવે;
પ્રભુ ઉપદેશ સમય સહુ પ્રાણી, વિરોધ છતાં મલી જાવે. અહિંસા.
સમોવસરણનું શાસ્ત્ર સહાયથી, દશ્ય હૃદયપર ધર તું;
અહિંસક વ્રત જિનવરનું દેખી, તન્મય તાદશ કર તું! અહિંસા.
મૈત્રી અમંદ આનંદ કરાવે, દ્વંદ્વ પણું દૂર જાવે;
પ્રાણી સકલ આતમ વત્ ગણતા, પ્રગટે પ્રેમ સ્વભાવે. અહિંસા.
હિંસા શબ્દ છે ક્રૂર કઠોર ને, કંપિત હૃદય કરાવે;
વર્તમાન વિગ્રહ પર દૃષ્ટિ, કરતાં અતિ દુઃખ થાવે. અહિંસા.
આત્મ સ્વતંત્રતા આત્મ ધર્મ વિણ, નહિં સમજાશે ભ્રાતુ!
મેળવવા હરદમ સત્ સંગત-શાસ્ત્ર પરિચિત થા તું. અહિંસા.

વિજ્યા દશમ-મુંબઈ } નેલચંદ ધનજી.
દાદાશ્રિ બિલ્ડિંગ. }

પવિત્ર રત્નત્રયીનું પ્રમાદ રહિત પાલન કરવાથી થતું આત્મકલ્યાણ.

૧ સમ્યગ્=યથાર્થ દર્શન=તત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યકત્વ, તત્વાર્થ અવબોધ રૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન તથા હિંસાદિક દોષોથી નિવર્તી, અહિંસા-દયા સત્યાદિક વ્રત નિયમો પાળવામાં પ્રવૃત્તિ કરવા રૂપ સમ્યક્ ચારિત્ર એ પવિત્ર રત્નત્રયીનુ સદ્ભાવથી સેવન-આરાધન કરનારા સદ્ભાગી સજ્જનો જન્મ મરણ સંબંધી સકળ કલેશોનો અંત કરી, અક્ષય, અનંત અવિનાશી એવું મોક્ષ સુખ નિઃશંકપણે મેળવી શકે છે.

૨ પરંતુ જે મંદભાગી જનો વિપરીત શ્રદ્ધારૂપ મિથ્યાત્વવડે પૂર્વોક્ત સમ્યકત્વનો અનાદર મંદ આદર અથવા લોપ કરે છે, અજ્ઞાન, સંશય કે વિપરીત બોધવડે તત્વજ્ઞાનનો અનાદર કરે છે અને વિષય કષાયાદિક પ્રમાદ વશ બની હિંસાદિક

દોષોમાં આસક્ત થઇ, અહિંસા સંયમાદિક પવિત્ર ચારિત્રનો અનાદર કે લોપ કરે છે તે બાપડા જન્મ મરણુ સંબંધી અનંત કલેશોને પામે છે.

૩ અનંત ભવ ભ્રમણ કરતાં મહા મુશીબતે પામી શકાય એવી સકળ દુર્લભ ધર્મ-સામગ્રી પામીને ઉપર જણાવેલા દોષોવડે પૂર્વોક્ત રત્નત્રયીનું સેવન કરી લેવામાં કોણુ હતભાગી જનો આળસ-પ્રમાદ યા ઉપેક્ષા કરીને પ્રાપ્ત સામગ્રીનો લાભ ચુકી તેને નિષ્ફળ-નિરર્થક કરી મૂકે ? સુજ્ઞ-ચકોર જનો તેમ નજ કરે.

૪ માદક પદાર્થનું સેવન પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિવિધ વિષયોમાં ગૃદ્ધિ કષાય અંધતા, અતિઘણી નિદ્રા-આળસ અને વિકથા-કુથલીઓમાં અતિ ઘણી પ્રીતિરૂપ પ્રમાદ (સ્વચ્છંદ) આચરણથીજ જન્મ મરણનો ત્રાસ વધતોજ જાય છે. તેમાંથી જે ડહાપણથી બચે તેજ ચકોર.

૫ ચિન્તામણી રત્નને કાગ ઉડાડવામાં વણુટી નાંખે અને અમૃત રસને પગ પખાળવામાંજ વાપરી નાંખે એવી મૂર્ખાઇભરી વિપરીત કરણીવડે પામરજનો દુર્લભ ધર્મ સામગ્રી કેવળ હારી જાય છે.

૬ જે મુગ્ધજનો આ દુર્લભ માનવ દેહાદિક સામગ્રી પુન્યજોગે પામ્યા છતા પ્રમાદ રહિત આત્મસાધન કરી નથી લેતા તેઓને અંતે પસ્તાવાનો વખત આવે છે. તેમ કરતાયે અંતે કશું વળતું નથી.

૭ હંસની જેમ અશુદ્ધ તત્ત્વને તજી, શુદ્ધ તત્ત્વ આદરી લેવું એટલે દોષ-અવગુણુ તજી ગુણુ આદરવા એજ વિવેકી જનને ઉચિત છે.

૮ આત્મ-તત્ત્વને કર્મ-મેલથી જુદું પાડી લેવા તપ જપ સંયમનો ખપ કરી, આત્માને શુદ્ધ કરવો એ આ માનવ દેહ પામ્યાનું ફળ છે.

૯ હિતાહિત, કૃત્યાકૃત્ય, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, પેયાપેય, ગમ્યાગમ્યનો ઠીક વિચાર કરી અહિતકારી તજી, હિતમાર્ગ આદરવા ઉજમાળ થાવું એ સદ્બુદ્ધિ પામ્યાનું ફળ છે. જાણી જોઇને અકાર્ય કરનાર અંધ છે.

૧૦ નિ:સ્વાર્થપણે શુભ પાત્રને પોખવું એ પૈસો પામ્યાનું ફળ છે.

૧૧ સામાને હિત-સંતોષ ઉપજે એવું પ્રિય ને પથ્ય બોલવું એ વાચા શક્તિ પામ્યાનું ફળ છે. સમયોચિત બોલી નહીં જાણનાર મૂક-મૂંગો છે.

૧૨ જેવી સુખ દુ:ખની લાગણી આપણને છે તેવી બીજાને પણ છે. સુખ સહુને પ્રિય અને દુ:ખ અપ્રિય લાગે છે એમ સમજી કોઇને દુ:ખ ઉપજે એવું આચરણ નહીં કરતા સદાય સુખદાયી સદાચરણજ સેવવું.

૧૩ સહુને આપણા આત્મા સમાન લેખી તેમનું હિત ચિન્તનજ કરવું.

૧૪ કોઇ દીન-દુ:ખીને દેખી તેનું દુ:ખ ફેડવા આપણાથી બનતું કરી છુટવું.

૧૫ ગમે તેને સુખી કે સદ્ગુણી જાણી કે સાંભળી મનમાં લગારે ખેદ લાવ્યા વગર આપણે રાજી થાવું અને જેથી સુખી ને સદ્ગુણી થવાય એવા સન્માર્ગે ચાલવા તથા ઉન્માર્ગ તજવા મનમાં નિશ્ચય કરવો.

૧૬ ગમે એવી ભૂંડાઇ કરનાર ઉપર પણ કરૂણા લાવી તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરતા છતાં તે સુધરી શકે એમ નજ લાગે તો તેનાથી અલગા રહેવું પણ તેના ઉપર રોષ લાવી નાહક આપણું બગાડવું નહીંજ.

૧૭ પાત્રતા વગર પ્રાપ્તિ ના હોય. પૂર્વોક્ત રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ માટે પાત્રતા લાયકાત અવશ્ય મેળવવી જોઇએ. દોષ દ્રષ્ટિ તજી ગુણ દ્રષ્ટિ આદરવી માર્ગાનુસારી થવા માટે ન્યાય-નીતિને પ્રમાણિકતાને પ્રાણ સમા લેખવાં અને સત્યને પ્રાણાન્તે પણ અખંડ પાળવું. શુદ્ધ તત્વનોજ આદર કરવો. ઇતિશમ્.

જૈન તરીકે આપણી ચોખ્ખી ફરજ.

અનેક દિશાએ વહેતી નદીઓનાં વહેણ જેમ અંતે સમુદ્રમા જઇ મળે છે તેમ અસંખ્ય સાધનો પૈકી ગમે તે હિત સાધનને સન્મુખ ભાવે અનુસરનારા અવશ્ય મોક્ષ-પદ પામે છે. તેથી કોઇ એક હિત સાધન કરનારની બીજા કોઇ હિતસ્વી જને અવગણના નહીં કરતાં તેનાં હિતકૃત્યમાં બની શકે તેટલી મદદ કે અનુમોદનાજ કરવી ઉચિત છે. જૈનકુળમાં અવતર્યા છતાં જૈન યોગ્ય આચાર વિચાર સમજે શ્રદ્ધે કે આદરે નહીં તો વાસ્તવિક રીતે તે એ જૈન જૈનમાર્ગથી વિમુખજ લેખાય. અને એ જૈનકુળમાં ઉપજ્યા છતાં જો જિનેશ્વર કથિત શુદ્ધ સનાતન માર્ગને યથાર્થ સમજે, શ્રદ્ધે અને આદરે તો ખરી રીતે તે જૈનજ કહેવાય. સ્વધર્મ નિષ્ટતાયોગને આપણામાં જૈનત્વ લેખી શકાય. ધર્મ વિમુખતા રાખી રહેતા જૈનત્વ શી રીતે પ્રગટે ? અહિંસા, સંયમ અને તપ એ સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મનું લક્ષણ હોઈ દરેક જૈને તેને અનુસરવાનુજ રહ્યુંપ્ર માદ રહિત સ્વપર પ્રાણની રક્ષાનો માર્ગ આદરવાથીજ અહિંસાનું પાલન થઇ શકે. સુખ શીલ કે સ્વાર્થ અંધ બની મુતકળ (મોકળી) નીવૃત્તિથી સ્વપર પ્રાણની રક્ષા કરી શકાતી નથી. આત્મનિગ્રહ (વિષય કષાયને વિકથાદિક પ્રમાદના ત્યાગ પૂર્વક સંયમ) વડેજ અહિંસાનું યથાવિધિ પાલન થઈ શકે છે અને અનેક વિધ તપ સાધન વડે તે બન્નેને પુષ્ટિ મળી શકે છે. અને એવા ખરા જૈન હોવાનો દાવો કરનારા ભાઈ બ્હેનોએ સુખ શીલતાને પ્રમાદ પાત્રને દૂર કરવા અને સર્વજ્ઞ દેવે કહેલાં સર્વોત્તમ અહિંસાદિકનું ડહાપણથી પાલન કરવા ઉજમાળ રહેવું જોઇએ. ખાનપાન વસ્ત્રાદિકનો ભોગોપભોગ પણ એજ દ્રષ્ટિથી કરવો જોઈએ. સ્વાર્થાંધપણે અસંખ્ય જીવોની થતી હાનિ જાતે કરવી કરાવવી કે અનુમોદવી ઘટે નહીં-શુદ્ધ ખાનપાન કે શુદ્ધ વસ્ત્રાદિકથીજ જીવન નિર્વાહ સહુએ કરવો. કરનારને મદદ કરવી તેની પ્રશંસા કરવી; નિંદાતો નજ કરવી. ઇતિશમ.

ૐ

" ચેતનજીને ફટકા "

સર ફરોસી કો તમન્ના—એ રાગ.

(લેખક—શાહ ડાહ્યાલાલ લહેરચંદ ખોક્કર.)

કયું ફસાયે, મસ્ત દુનિયા, દેખ તમાસા હૈ જીયા;
ચલ સીધે ઇસ, રાનમેં તું, કયા મુસાફીર ભુલ ગયા. ૧

જીસ્કે લીયે પેદા હુવા, તું ઉસ્કા હરદમ ધ્યાન ધર;
સુબ્બે સેં ઉઠકેં શ્યામ તક, તું દુષ્મનો કુ દફનકર. ૨

મુફલીસ કયા હુવા હૈ, દેખ આંખો ખોલકે;
સ્વાર્થ બીન મહોબત નહીં હૈ, ઊપેંસેં ડમડોલ હૈ. ૩

મોહ મદીરા તું પીતા હૈ, મસ્ત બન કર બાઉરા;
દિલ્લ સોચ લે તેરે, પીછે બસ આ રહીમૃત્યુ જરા. ૪

ગંગા કે જલ તું છોડકેં, પીતા હૈ કયું વિષયાનું કીચ;
સિંહ કેસરી સુતજો હુંવા, લેતા કબી સુખ ત્રણુ બીજ. ૫

અંગુલી દોકે બીચમેં, મુસલાતે જૈસે મુલ્મ હૈ;
જવાહીર જૈસે અબ હીંતો, કયા જવાની જુલ્મ હૈ. ૬

મુસાફરી મેં, લાયાથા જો, રોટી તેંને ખા લીયા;
અબ કર નઇ તો ખાયગા, નહીંતો તું ખાયગા લીયા. ૭

નર્ક નર્કે કુપસેં જબ બચાયા, બ્યાનકર ઇસ ખ્યાલકા;
પરમાર્થ મય કર્મો હૈ, જીસ્કો ધ્યાન ભીતર શ્યામકા. ૮

દફન કર તું દફન કર, તું દુષ્મનોકુ જલ્દી સેં;
દુઃખ પાયગા તું યાદ રખ, જૈસા પીડાતા ગીલ્તીસેં. ૯

ઊઝા જૈન સંગીત મંડળી પ્રેમી તુમપર ફુલ્લ હૈ;
ડાહ્યાલાલ તેરા, દાસ હરદમ, બંદગીમેં મસગુલ્લ હૈ. ૧૦

સન્મિત્ર-સંગ્રહ.

વિઠ્ઠલદાસ મૂ૦ શાહ

(૧૪)

पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं च गूहति गुणान् प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्र लक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥

અર્થ—મિત્રને પાપ કરવાથી વર્જિત કરે, તેના હિતની વાતનોજ તેને ઉપદેશ કરે, તેની ગુપ્ત વાત છુપાવે, ગુણોને પ્રકટ કરે, આપત્તિકાળમાં તજી ન દે અને જરૂર પડે ત્યારે યથાશક્તિ દ્રવ્ય પણ આપે-એ સર્વ સારા મિત્રના લક્ષણો સંતપુરૂષોએ કહ્યા છે.

રા. ભર્તૃહરી.

મનુષ્ય એક સામાજીક જીવ છે. સમાજની સાથે તેનો અતિ ઘનિષ્ઠ સંબંધ રહેલો છે. તે સ્વાભાવિક યોગ્યતા, સામર્થ્ય તેમજ ગુણોથી પૂર્ણ હોવા છતાં પણ એકલો અધિક કાર્ય કરી શકતો નથી. તેને હમેશાં કોઇ અન્ય પુરૂષ યાને સ્ત્રીની, કોઇને કોઇ રૂપે, આવશ્યકતા રહેજ છે. જ્યાસુધી તેને એ સહાયતા નથી મળતી ત્યાંસુધી તેના અનેક મનોરથો અપૂર્ણ રહી જાય છે, તેનાં સાંસારિક કાર્યો અધુરા રહી જાય છે, તેનું સામાજીક જીવન નિરસ બની જાય છે અને કોઈ કોઈ વાર તો તેનો વધેલો ઉત્સાહ પણ ક્ષીણ થઇ જાય છે. તેથી કરીને જીવન-સંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે એવી સહાયતા કરનારનો સંગ્રહ કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે. સંસારિક જીવનમાં એવી સહાયતા કરનારની સાથે આપણે અનેક જાતના સબંધ બંધાયા કરે છે; એ સર્વ સંબંધમાં મિત્રનો સંબંધ અત્યંત પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. સાચું છે કે આ સ્વાર્થમય જગત્માં મિત્ર સિવાય આપણો સાચો સહાયક કોણ હોઈ શકે ? સંકટ સમયે સંપત્તિ તેમજ સંતતિ કામ આવી શકતા નથી. એવે સમયે આપણને આશ્રય દેનાર અને દુઃખમાં ભાગ લેનાર આપણા સાચા મિત્ર સિવાય બીજું કોઇ થઇ શકતું નથી. સાચો મિત્ર મળવાથી જે લાભ થાય છે તેનો અનુભવ તે ભાગ્યશાળી પુરૂષોજ કરી શકે છે કે જેને કોઇપણ વખત કોઈ સાચો મિત્ર મળ્યો હોય. મિત્રોનો સંગ્રહ કરવાથી સ્વાર્થ તેમજ પરમાર્થ બન્નેની સિદ્ધિ થાય છે. સાચા મિત્રોવડે સંઘશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને સંઘશક્તિ જ સફ્ળતાનું સર્વોત્તમ સાધન છે.

કેવળ પરિચય અથવા વાતચીત થવાથી મિત્રતા થઇ જતી નથી. મિત્ર શબ્દનો વ્યાપક દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો એટલુંજ કહી શકાય કે આપણું સમસ્ત જીવનમાં સાચા મિત્રો બે ચારથી વધારે મળી શકતા નથી. ' मुण्डे मुण्डे मतिर्भिन्ना ' ના ન્યાયથી જ્યારે આપણે જોઇએ છીએ ત્યારે આપણને એટલુંજ માલુમ પડે છે કે સાચા મિત્રોનું મળવું આ સંસારમાં અતિ દુર્ઘટ છે. જ્યાંસુધી આચાર વિચારોમાં સદૃશતા તેમજ એકતા નથી થતી ત્યાંસુધી બે મનુષ્યોમાં એક પ્રાણુતા થવી અસંભવિત છે. મિત્રતા બંધાવા માટે સહૃદયતા, સહિષ્ણુતા, તેમજ પરસ્પર સહાનુભૂતિની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જ્યાંસુધી એ નથી હોતું ત્યાંસુધી સાચી મિત્રતા કદાપિ થઇ શકતી નથી.

પરંતુ સાચા મિત્રો દુનિયામાં ઘણા થોડા હોય છે તે જોઇને આપણે ઉદાસીન ન થવું જોઈએ. કોઇ વખત સહાનુભૂતિ રાખનાર પરિચિત સજ્જનોની સહાયતાવડે પણ સંસારનાં અનેક કાર્યો સાધી શકાય છે. સૌ લોકો સમજે છે કે સુવર્ણ મુદ્રા એક બહુ મૂલ્ય વસ્તુ છે, પરંતુ તે સાથે કોઇ રૂપિયાનાં મહત્વનો અસ્વીકાર કરી શકે નહિ. એજ રીતે મિત્ર અને અન્ય સાધારણ પરિચયવાળા મનુષ્યોમાં પણ ભેદ છે. આપણે સંઘ-શક્તિ વધારવા માટે હંમેશાં લોક-સંગ્રહ કરવાના પ્રયત્ન કરતા રહેવું જોઇએ, અને તેમાં જ્યારે આપણને કોઈ કોઈ વખત મિત્રરૂપી રત્ન મળી જાય ત્યારે તેને પસંદ કરી લેવો જોઇએ. પરંતુ મિત્રોની પસંદગી કરવામાં સવિશેષ સાવધાન રહેવાની આવશ્યક્તા છે. જેમ સાચા મિત્ર મળવાથી દુઃખમાં ઘટાડો થાય છે અને સુખમાં વધારો થાય છે, તેમ નામ માત્રના મિત્રોથી ઉલ્ટું પરિણામ આવે છે. સજ્જનનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે કોઇની સાથે મિત્રતા કર્યા પછી તે આ જીવન નીભાવી લેવી જોઇએ. એટલા માટે પસંદગી કરવામાં ભૂલ થવા દેવી જોઇયે નહિ

સન્મિત્ર જે લક્ષણોથી યુક્ત હોવો જોઇયે તેનો ઉલ્લેખ આ વિષયના મથાળાના શ્લોકમાં કરવામાં આવ્યો છે. જે મનુષ્ય એ લક્ષણોથી વિહીન હોય છે તે સાચો મિત્ર કદિપણ થઇ શકતો નથી. આપણા ધર્મ ગ્રંથો મિત્ર અને મિત્રતાના વિષયમાં અનેક ઉપદેશપૂર્ણ ઉદાહરણોથી ભરપુર છે. તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સજ્જનોની મિત્રતા દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે અને દુર્જનોની મિત્રતા ઘટતી જાય છે. સજ્જનોની સાથે સાત શબ્દો બોલવાથી અથવા સાત પગલાં ચાલવાથીજ મૈત્રી બંધાઇ જાય છે અને હંમેશાં નૂતન તથા આકર્ષક બનતી જાય છે. પરંતુ એવા સજ્જનમિત્ર પ્રાપ્ત કરવાનું સૌભાગ્ય ઘણા થોડા મનુષ્યોનેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

કોઇની સાથે મિત્રતા બાંધવા માટે સૌથી જરૂરની બાબત ઉદ્દેશની એકતા છે. પરંતુ જો ઉદ્દેશ સારો, ન્યાય તેમજ સત્યપક્ષ ન હોય તો ઉદ્દેશની એકતા હોવા છતાં પણ તે મિત્રતા ચિરસ્થાયી થઇ શકતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે ચોરોની કોઇ મંડળીમાં અથવા જુગારી લોકોના સમૂહમાં જે લોકો સંમિલિત રહે છે તેઓમાં એક

વિશેષ પ્રકારનો પરસ્પર સંબંધ બંધાઇ જાય છે. તે સર્વનો ઉદ્દેશ એકજ નિંદ્ય કાર્ય કરવાનો હોઇને તે સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી તેઓ સર્વ એક મનથી કાર્ય કર્યા કરે છે. ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય ત્યા સુધી તેઓ એક બીજાને સહાયતા કરે છે અને ત્યા સુધીજ તેઓમા એક બીજા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પણ રહે છે. એટલું તો ઉપર ઉપરથી જોનારને જણાય છે કે તે લોકોની મિત્રતા સાચી છે. એટલા માટે પોતાનો સંબંધ વ્યક્ત કરવા માટે તે લોકો 'મિત્ર' જેવા પવિત્ર શબ્દનો પ્રયોગ કર્યા કરે છે, પરંતુ ત્યાં તેઓ ભૂલ કરે છે. સાચી મિત્રતામાં જે એક પ્રકારનો નિષ્કામ પ્રેમ હોય છે તે તે લોકોમા રતિભાર પણ રહેતો નથી સ્વાર્થ સધાઇ રહ્યા પછી તે લોકોનો ઉપરનો સ્નેહભાવ તુટી જાય છે એવા પ્રકારના મિત્રોના સમૂહને મિત્રમંડળ કહી શકાય જ નહિ

ઉપર કહેવામા આવ્યુ તેમ મિત્રતા કર્યા પછી તેનો આજીવન નિર્વાહ કરવો જોઇએ. એટલા માટે આપણે નીચે લખેલા કર્તવ્યોનું પાલન હંમેશા કરતાં રહેવું જોઇએ:—

પહેલી વાત એ છે કે આપણા મિત્રોના ક્ષુદ્ર દોષોના વિષયમા સહનશીલતા અને ક્ષમાની દૃષ્ટિ રાખવી જોઇએ. આ સંસારમાં કોઇપણ મનુષ્ય સર્વાંગપૂર્ણ તેમજ સર્વથા નિર્દોષ હોઇ શકતો નથી. શરૂઆતમા કોઇ પણ મનુષ્ય આપણને સારો લાગે અને અનુભવ થતા તે એવો ન લાગે તો તેમા તેનો દોષ નથી, દોષ આપણી જ સંકુચિત દૃષ્ટિનો છે. સકલ ગુણસંપન્ન, સર્વ ઉપમા યોગ્ય અને સર્વથા દોષરહિત પ્રાણી આ મૃત્યુ લોકમા કોઇ મળી શકતું નથી. કોઇ મનુષ્ય ગમે તેટલો જ્ઞાની તેમજ સદાચારી હોય, તોપણ ઉંડા ઉતરનારને તેનામાં કોઇને કોઇ દોષ જડી આવે છે. જો ઉક્ત નિયમ સત્ય છે, તો પછી આપણે જે પુરૂષની સાથે મૈત્રી કરીએ છીએ તે એ નિયમના અપવાદરૂપ કેવી રીતે હોઇ શકે ? પરંતુ યુવાવસ્થાના આવેશમાં એ નિયમપર ઉચિત ધ્યાન નથી આપવામાં આવતું અને ઘણા દિવસોના પરિચિત મિત્રોના પણ દોષ દૃષ્ટિને લઇને ઝગડો ઉત્પન્ન થાય છે. એટલા માટે એ વાત ભૂલવી ન જોઇએ કે જો કોઇ મનુષ્યમા અનેક ઉત્તમોત્તમ ગુણો હોય અને કોઇ ન્હાના મોટા ક્ષુદ્ર દોષ હોય તોપણ તે લૌકિક દૃષ્ટિએ સકલ ગુણસંપન્ન કહી શકાય છે.

બીજી વાત મતભેદની છે. આ અનન્ત વિશ્વ એવા એવા હજારો રહસ્યોથી ભરેલું છે કે બે મહાવિદ્વાન તેમજ પરમ મિત્રોમા પણ કોઇને કોઇ કારણને લઇને મતભેદ સંભવી શકે છે. સંસારમા બનતી હમેશની ઘટનાઓમા તથા ઇતિહાસમા આ વાતના અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે કે વખતોવખત મતભેદ પડવાને લઇને ચિરકાળના મિત્રોની મિત્રતા માટીમા મળી જાય છે. એક ઐતિહાસિક દૃષ્ટાંત લઇએ. અઢારમા સૈકાના ઉત્તરાર્ધમા ફ્રાંસમા ભયંકર રાજ્યક્રાંતિ થઇ, તે વિષયની ચર્ચા

કરતાં કરતાં ઇંગ્લાંડના તત્કાલીન બે મહાન નેતાઓમાં મતભેદ પડ્યો. એ બન્ને નેતાઓ (બર્ક અને ફૉકસ) તે સમયના ઘણાજ ચતુર, દેશકાળના જ્ઞાતા અને પૂરેપૂરા રાજનીતિજ્ઞ હતા એટલું જ નહિ પણ તેઓની વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી હતી. જેઓએ ઇંગ્લાંડના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેઓના નેત્રો સમક્ષ એ પ્રકાંડ પંડિતોના ઉક્ત મતભેદની ભીષણ મૂર્ત્તિ સાક્ષાત્ આવીને ખડી થઇ જ હશે, કે જેને લઇને તેઓની ચિરકાલીન દૃઢ મિત્રતા છિન્નભિન્ન થઇને રસાતાળમાં પહોંચી ગઇ. માનો કે ફ્રાંસની રાજ્યક્રાંતિ અનેક દૃષ્ટિએ એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ બાબત હતી, પરંતુ તે વિષયમાં મતભેદ પડતાં જ પોતાના ચિરકાલીન પ્રાણપ્રિય મિત્રની મિત્રતા એકદમ તોડી નાંખવી તે શું બર્ક જેવા સુપ્રસિદ્ધ તત્વજ્ઞાનીને માટે ઉચિત હતું ? જો હોય, તો એવી ઘટના અત્યંત શોચનીય ગણાય. એ તો નિઃસંદેહ છે કે વિચાર–સ્વતંત્રતા તેમજ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાની ઇચ્છા દરેક મનુષ્યોમાં હોવી જોઇએ. અને હોય છે જ, તેથી કરીને એક બીજા વચ્ચે મતભેદ પડે તે સ્વાભાવિક છે. પ્રત્યેક વિષયનો વિચાર ભિન્નભિન્ન રીતે કરી શકાય છે અને તે પર વિચાર કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યનો વિચાર–માર્ગ જુદો જુદો હોય છે, એટલા માટે મતભેદ ટાળી શકાતો નથી. એટલું જ નહિ, પણ ઉલ્ટું તેનાથી અંતમાં ઘણે ભાગે લાભ જ થાય છે. પરંતુ એવી અવસ્થામાં પણ કેવળ મતવિભિન્નતાને લઇને વિકાર વશ બની મિત્રતાનો નાશ કરી નાંખવો એ કોઇ ‘ મિત્ર ’ ને માટે ઉચિત ગણી શકાય નહિ.

સંપાદિત મિત્રતા નિભાવી રાખવા માટે ત્રીજું આવશ્યક કર્તવ્ય ખુલ્લું દિલ અને સરલ વર્તન છે. મિત્રની પાસે કોઇ ખાસ વાતો સિવાય પોતાનાં સઘળાં ગુપ્ત કાર્યો જણાવી દેવામાં કશી હાનિ નથી. તેનાં મનમાં ફોકટ સંશય ઉત્પન્ન કરવાથી અનર્થ થાય છે. જો કદિ મિત્રનાં મનમાં સંશય ઉપજાવનાર અને મતભેદ કરાવનાર કોઇ કાર્ય થઇ જાય તો તેને પોતાનો ખરેખરો અભિપ્રાય પ્રથમથી જ સમજાવી દેવો જોઇએ. નહિં તો પરસ્પર વિશ્વાસ ઘટવાથી એક બીજા વચ્ચે દિલનો સંકોચ ઉત્પન્ન થાય છે અને ભેદ તથા તિરસ્કારનો ભાવ પેદા થાય છે.

મિત્રની સાથે હમેશાં સૌમ્ય અને ઉદાર વર્તન રાખવું જોઇએ. ઘણા લોકો એમ માને છે કે એક વખત મિત્રતા બંધાય પછી મનમાની રીતે વર્તન રાખવામાં કશી હરકત નથી. પરંતુ તે યોગ્ય નથી. આપણે આપણા મિત્ર તરફ એવું આચરણ રાખવું જોઇએ કે જેનાથી તેના સ્નેહ તથા આનંદમાં દિવસે દિવસે વધારો થતો જાય. કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે સર્વ સાધારણ મનુષ્યો સાથે વર્તવામાં માન, સન્માન, આબરૂ, પદવી, યોગ્યતા વિગેરેનો ભલે વિચાર કરવામાં આવે; પરંતુ મિત્રની સાથે તો નહિ. પરંતુ તે એક ભૂલ ભરેલી માન્યતા છે.

એક પિતાએ પોતાની પુત્રીને આપેલ બોધ.

પુત્રી તરફ માત પિતાનું કર્તવ્ય (શિખામણ.)

૧ હે બાળા આજ સુધી તું હમારી પુત્રી હતી, ને તારા ઉપર હમારો હક્ક હતો પણ તું શુભ લગ્નથી તારા પતિ સાથે જોડાઇ, ત્યારથી અમારો હક્ક ઉઠી ગયે છે. આજથી તારા ઉપર સર્વે પ્રકારનો હક્ક તારા સાસુ સસરા અને તારા સ્વામીનો થયો છે માટે આજ સુધી જેમ અમારી (મા-બાપ) ની આજ્ઞા માનતી તેમ હવેથી તારા સ્વામીની, અને સાસુ સસરાની આજ્ઞા પાળજે.

૨ તારૂં લગ્ન થયું છે. એટલે તારો પતિ એજ તારો માલીક થયો છે. હવે તેની સાથે હમેંશા વિનય વિવેકથી વર્તજે કારણ કે હવે પતિની સેવા કરવી એજ તારો ખરે-ખરોજ ધર્મ સમાયેલો છે.

૩ હે પુત્રી, કદીપણ હઠીલી થઈશ નહિ. તારા સાસુ, સસરા અને તારા સ્વામિને કોઇ દિવસ સંતાપતી નહિ હમેશ તારા ઉપર આનંદ રહે એવું વર્તન રાખજે, તારા પાડોશી સાથે હળીમળીને ચાલજે, કોઇપણ દિવસ જુઠું બોલવું નહિ. કોઇને છેતરીશ નહિ. એમાં આપણો આત્મા રાજી નથી. અને ઘરમાં અપરાધ થાય તો તે તું ઝટ વિનયથી કબુલ કરી દેવું એમાં મઝા છે.

૪ જેમ બને તેમ ઓછું બોલવું અને બોલવા પહેલા વીચારીને બોલવાની ટેવ પાડવી. હે પુત્રી, પતિની, કાંઇ ભુલ થઇ હોય તો તારે જાહેર જણાવવી નહિ. પણ એકાંત જગ્યાએ જઇ વાત કહેવી હોય તો કહેવી. પતિની સામું બોલવું નહિ એ લક્ષમાં રાખવું.

૫ જ્યાં સુધી તું બુદ્ધિવાન ન થાય ત્યાંસુધી, તારે એકાંત જગ્યામાં અથવા, જાહેર મેલાવડામાં એકલી જઇશ નહિ, સ્વતંત્રતાથી કાંઈ કામ કરવું પડે તોપણ તારા સ્વામીની રજા લીધા સીવાય કામ કરવું નહિ. એ લક્ષમાં રાખવું.

૬ પતિની આવક ઉપર ખર્ચ રાખજે. લુગડાં ઘરેણાં વગેરેમાં હઠ કરીશ નહિ.

૭ હમેશાં પ્રભાતના સૌના પહેલા ઉઠી વાળ સાફ કરી નાઈ ધોઇ તીર્થંકરોની પ્રાર્થના કરી (દેરાસરમાં કોઇની જોડે વાત કરવી નહિ, ઉંચે સુરથી સ્તવન વગેરે ગાવા નહિ. ધીમા સુરથી ગાવા, ઘણીજ ગીરદીમાં પૂજા કરવી નહિ. એકાન્તે કરવી. રેશમી કપડા પહેરી પૂજા કરવી નહિ. એ ખાસ ધ્યાનમાં લેવું.) હુશીયારીથી ઘરનું કામકાજ શરૂ કરજે સ્વામિના જમ્યા પહેલાં જમવું નહિ. દીવસના કદી પણ

ઊંઘવાની ટેવ પાડવી નહિ. નવરાશની વેળાએ પુસ્તકો (આત્મજ્ઞાન) વગેરેના વાંચવા રાત્રીના વખતમાં બહાર એકલાએ નીકળવું નહિ.

૮ સર્વે જીવો પર દયા રાખવી એમાં જૈનધર્મનો મૂળ પાયો રોપાયેલો છે. સંસારમાં સ્વામિ સીવાયના પુરૂષો તારાથી મોટા હોય તેને કાકા કહેવા; તારાથી નાના હોય તેને ભાઇ બરોબર ગણવા બ્રહ્મચર્ય પાળવું રાત્રે સુતી વખતે ૐકારનો જાપ કરવો ને આખા દીવસમાં સારા કામ કીધા કે નઠારા તેનો પશ્ચાતાપ કરવો. ને હવેથી સારા કામો (પુણ્યના કામો) કરવાની ટેવ રાખવી.

હે સુશીળ પુત્રી ઉપરની, આઠ કલમો તારા અંતઃકરણમાં કોતરી રાખજે અને કોઇ દિવસ ભુલીશ નહિ,

યોજક રાયચંદ મોતીચંદ નવસારી.

મોહરાજ–પરાજય નાટકનો પરિચય.

(છોટાલાલ મગનલાલ શાહ.)

નાટકોના ઉદ્દગમનો પ્રશ્ન અદ્યાપિ બહુ વિવાદગ્રસ્ત છે. પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચાત્ય નાટકોના આદિમ અસ્તિત્વ વિષે પણ તેવોજ વિવાદગ્રસ્ત પ્રશ્ન છે. હમણાં હમણાં વિદ્વાનોનું ધ્યાન સાહિત્ય પ્રતિ વિશેષ આકર્ષાયું છે, અને અભ્યાસ, મનન અને પરિશિલનથી એમ અનુમાન થાય છે કે નાટ્ય–પ્રયોગ ઘણા પ્રાચીન કાળમાં વિદ્યમાન હતા. એમ વેદાદિ ગ્રંથોથી સમજાય છે. ત્યારપછી નાટ્ય–સાહિત્યની પ્રાચીનતા માટે પ્રશ્ન ઉદ્દભવ પામે છે. ભરત મુનિ વિરચિત ‘ નાટ્ય સૂત્ર ’ નો રચના કાળ કેટલાક વિદ્વાનોની ગવેષણાથી ઇ. સ. પૂર્વે સાતમો. આઠમો સૈકો કલ્પવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે દુનિઆની દરેક પ્રજા કરતાં હિન્દી પ્રજાના નાટ્ય–પ્રયોગો અને નાટ્ય–સાહિત્ય અધિકતર પ્રાચીન કાળમાં વિદ્યમાન હતો.

જૈનેતર પ્રજાના નાટ્યની પ્રાચીનતા સંબન્ધી દિશાસૂચન કર્યા પછી આપણે આપણા જૈન–નાટકોની પ્રાચીનતા વિષે સહેજ ઉલ્લેખ કરી મૂળ વિષય ઉપર જઇશું.

આપણામાં નાટકોની ઉત્પત્તિ કેટલી પ્રાચીનતમ છે તેને માટે કોઇએ પ્રયત્ન પૂર્વક ગવેષણા કરી હોય તેમ જણાતું નથી, એટલે તેને માટે નિશ્ચિત સમય દર્શાવવાને હું દિલગીર છું. ત્યારપછી નાટ્ય–સાહિત્ય માટે વિચાર કરીએ.

નાટ્ય–સાહિત્યની પ્રાચીનતા માટે આપણી સ્થિતિ બહુ શોચનીય છે. આપણું મૌલિક સાહિત્ય, તેમ અન્ય વિષયક સાહિત્ય પ્રાચીન સમયમાં પ્રાકૃતમાં હોવાનું મલી આવે છે. પણ કોઇ પણ પ્રકારનો નાટય ગ્રંથ પ્રાચીન સમયમાં પ્રાકૃતમાં કે સંસ્કૃતમાં બન્યો હોય એવું અદ્યાપિ પર્યન્ત જાણવામાં આવ્યું નથી. જો કે સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલું આપણું સાહિત્ય વિક્રમની પાંચમી શતાબ્દીથી મળી આવે છે. પરંતુ નાટક–કાવ્યાદિ ગ્રંથોનો રચના–કાળ તો બારમી શતાબ્દીમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે આપણે ઉકત સાહિત્ય માટે અભિમાન ધરાવી શકીએ તેમ નથી. આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રના ગુરૂએ રચેલ 'ચંદ્રલેખા' નાટિકા પૂર્વે કોઇ પણ સંસ્કૃત કાવ્ય યા નાટક રચાયું હોય એમ જણાતું નથી. ફકત તેમાં એક તિલકમંજરી અપવાદભૂત છે.

આનું કારણ એમજ અનુમાનાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં કોઈ જૈન ગૃહસ્થો પ્રતિભાશાળી લેખક તરીકે ઉત્પન્ન થયા હોય એમ જણાતું નથી. જ્યારે વિદ્વાન મુનિવર્ગ કાવ્ય–નાટક જેવા સાંસારિક ઘટનાઓથી અનાસકત રહી ઉપેક્ષા કરતો જણાય છે. અને તે તેમના માટે યોગ્ય છે. પણ આ ઉપેક્ષાએ આપણને નુકસાન બહુ કર્યું છે. કારણ સાધારણ જનસમુદાય નાટક. કાવ્યાદિથી બહુ આકર્ષાય છે. આ સાહિત્યમાં શુષ્ક તર્કવાદને, લાંબા લાંબા નિરસ ઉપદેશોને, કિલષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાનને સ્થાન હોતું નથી. એટલે નાટક–કાવ્ય સિવાયનું અન્ય સાહિત્ય સાધારણ જન–સમુદાય ઉપર નૈતિક, ધાર્મિક આદિની છાપ બેસાડી શકતું નથી. અપૂર્વ શબ્દ–લાલિત્ય, ઉત્કટ રસ પ્રવાહ સાથે ગુંથાયેલ ધાર્મિક સંસ્કૃતિ કોઈ પણ માનવનું મન હરણ કરી શકે છે, અને તે સર્વે યોજના નાટકાદિમાં યથેષ્ટ થઇ શકે છે. નાટકાદિનાં એક અપૂર્વ તત્વ એ પણ છે કે કોઇ પણ માનવની ચિત્ર–રેખા હોવાથી પ્રેક્ષક કે વાંચકને માનુષી ધર્મનું ભાન કરાવે છે. અર્થાત્ " अवस्थानु कृतिर्नाट्यम् " નાટક જીવનનું દિગ્દર્શન છે. કવિતામાં જેવી યોગ્યતા હોય છે તદનુસાર વાંચક કે પેક્ષકને રસબસ બનાવે છે. કાવ્ય–નાટકાદિની યોગ્યતા માટે કહેવાયું છે કે—

" धर्मार्थ काम मोक्षेषु, वैचक्षण्यं कलासु च ।
करोति कीर्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनिषेवणम् " ॥

આ ઉપરથી ખ્યાલ આવશે કે વિશુદ્ધ કાવ્ય મનુષ્યને કયાં સૂધી ફલપ્રદ નીવડે છે.

ગમે તેમ હો પણ એટલું તો ચોક્કસ જણાય છે કે આપણા વિદ્વાનો અનુકરણ પ્રિય હોય છે. સમાજને કયું તત્ત્વ લાભદાયક છે તે સ્વતંત્રપણે વિચારી પ્રથમ વાર દિગ્દર્શન કરાવ્યું હોય તેમ જણાતું નથી. અજ્ઞાનતા કહો કે જીદ્દ કહો આપણામાં એવુંજ બનતું આવ્યું છે કે સારામાં સારા પ્રયોગો ધાર્મિક તત્ત્વે દાખલ કરી શકે

તેવા હોય છતા તે પ્રયોગો સમાજમા મુકતા લેખક અચકાય છે યાતો ઉત્તેજન મળતુ નથી પરતુ છેવટે કેટલોક સમય વ્યતીત થયા પછી સમાજને તેજ પ્રયોગો આરંભવા પડે છે તેજ ન્યાયાનુસાર નાટકાદિ સાહિત્યની એ પરિસ્થિતિ છે હેનુ એક આધુનિક દૃષ્ટાંતથી સ્પષ્ટીકરણ નિહાળીએ. ગુજરાતી ભાષાનો પ્રારભ લગભગ ૮૦૦-૯૦૦ વર્ષથી જણાય છે તે દરમ્યાન અનેક રાસાઓ, વિવાહલા તથા પ્રબધાદિ મળી આવે છે પરતુ એક નાટક, નાટિકા કે પ્રહસન જણાતું નથી પ્રાચીન સમયને બાદ કરીએ તો પણ અધુના લેખન વાચનના સાહિત્યને અનેકદૃષ્ટિએ નૂતનરૂપ ધારણ કર્યા છતા, અન્ય પ્રજામા, અન્ય સમાજમા તેવુ સાહિત્ય નિહાળવા છતા આપણામા એક પણ તેવો ગ્રથ અસ્તિત્વ ન ધરાવે તે શુ શોચનીય નથી ! જ્યારે જૈનેતરમા અઢારમા સૈકામા રચાયેલા નાટકો મળી આવે છે અને વીશમી શતાબ્દિમા અનેક પ્રસગોના, અનેક દૃષ્ટિથી રચાયેલા જોવામા આવે છે અને તે સાહિત્ય માનવ-હૃદય કેટલુ હરણ કરી શકે છે તે માટે વિશેષ લખવુ આવશ્યક નથી

મૂળ વિષય છોડી વિષયાતર થવાયુ તે ધ્યાન બહાર તો નથી પરતુ આટલા સૂચનદ્વારા જો કોઈ પણ વિદ્વાન ઉક્ત કાર્યમા પ્રયત્ન કરશે તો તે અતિ આદરણીય ગણાશે.

'મોહરાજ-પરાજય' એ ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સીરીઝથી પ્રકાશિત થયેલ નવમો ગ્રન્થાક છે

પ્રસ્તુત મોહપરાજય નાટકમા પાચ અકો આવેલા છે. જેની અંદર ગુજરાતના ચૌલુક્ય નરપતિ કુમારપાળે જૈનધર્મનો કરેલ સ્વીકાર, પ્રાણીઓની થતી હિસા પ્રતિ હેની ઘૃણાદૃષ્ટિ, નિર્વશીઓની સંપત્તિ માટે અગાઉના રાજાઓના જપ્તિ વહીવટને મહાત્મા હેમચદ્રાચાર્યના ધર્મોપદેશથી કહાડી નાખેલ વિગેરે પ્રસગોનુ વર્ણન આવે છે

નાટકની વસ્તુ.

અધ્યાત્મવૃત્તિ પોષક, ધાર્મિક સસ્કાર જાગ્રત કરનાર, માનુષી ધર્મનુ ભાન કરાવનાર આવા નાટકો સસ્કૃત સાહિત્યમા બીજા પણ મળી આવે છે આજ વિષયમા સર્વેથી પુરાતન નાટક કૃષ્ણમિશ્ર વિરચિત 'પ્રબોધ ચદ્રોદય' નામનુ જૈનેતર નાટક છે અને તે નાટક ચદેલ નરેશ કીર્ત્તિવર્માના રાજ્યકાળમા એટલે ઇ સ ૧૦૬૫ ના અરસામા રચાયેલ છે એટલે આપણું નાટક તેના પછી લગભગ એક સૈકા બાદ રચાયેલુ છે નાટકમા પાત્રો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તપાસીએ તો, કુમારપાળ અને તેમના પૂજ્ય ગુરુ હેમચદ્રાચાર્ય સિવાય અન્ય સર્વે કવિની કલ્પનાથી આળેખાયેલા છે. તે વિશે આપણે વિશેષ આગળ વિચારીશુ (ક્રમશઃ)

જુનાગઢ,

માનવ ચારિત્ર્યનું મુખ્ય ઉપાદાન.

(રા. અધ્યાચી.)

પ્રત્યેક મહાપુરૂષોનાં ચરિત્રોમાં એવા પ્રકારની ઘટનાઓ જોવામાં આવે છે કે તેમણે દીવ્ય–જીવન પ્રાપ્ત કરવાની ભીષણ પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી હોય છે, અને તે પ્રતિજ્ઞાનું ખંડન કરવા માટે તેની વિરોધી સત્તા આક્રમણ કરી રહી હોય છે. પ્રભુ મહાવીર, બુદ્ધ અને જીસસ, એ ત્રણેના ચરિત્રોમાં એ પ્રકારની વર્ણના જોવામાં આવે છે. પ્રભુ મહાવીર જ્યારે આત્મ સાક્ષાત્કારને માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરી તપસ્યા આદરી કાયોત્સર્ગ ભાવે ઉભા છે, ત્યારે તે પ્રતિજ્ઞા તોડવાને માટે આસુરી સંપત્તિના સંકેત રૂપ કોઇ એક દેવતા ત્યાં આવે છે, અને પ્રભુ મહાવીરને તેમની તપસ્યાથી ભ્રષ્ટ કરવા માટે અનેક અનુકુળ અને પ્રતિકુળ ઉપસર્ગોની પરંપરા યોજે છે. છતાં આખરે પ્રભુની પ્રતિજ્ઞા વિજયી થાય છે, દેવતાએ વિસ્તારેલી પ્રલોભન અને વેદનાની જાળ નિષ્ફળ જાય છે, અને આખરે કાયર થઇને તે અંતર્હિત થાય છે. આ મહા પ્રતિજ્ઞાના નિનાદથી બ્રહ્માંડ કંપી ઉઠે છે. અને દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી પ્રભુની અચળ ટેકને વધાવી લે છે, અને પ્રભુના કામમાં સહાય કરવા લાગી જાય છે.

જેસસ ક્રાઇસ્ટના સબંધમાં પણ તેજ ભાવાર્થની વાત છે. ધર્મ પ્રચારના કાર્ય માટે બહાર પડતા પૂર્વે તે મહાત્મા ચાળીસ દીવસ અને ચાળીસ રાત્રી પર્યંત નિર્જન અરણ્યમાં ગંભીર ધ્યાને રહ્યા છે. તે વખતે શયતાન અથવા પાપ તત્વ તેમને લોભાવવા માટે આવે છે; ઘણા ઘણા પ્રલોભનો દર્શાવ્યા પછી આખરે જેસસ તે શયતાનને કહે છે કે "શયતાન, તું મારી નજરથી દુર જા." તે પાપ પુરૂષ ચાલ્યો જાય છે. દેવના દુતો આવી ધન્ય ધન્યના નાદથી જેસસને વધાવી લે છે, અને તેની સેવા કરવા લાગી જાય છે.

મહાત્મા બુદ્ધના જીવન ચરિત્રમાં પણ એને અનુરૂપ વૃતાંત છે. જ્યારે તેઓ મહા સંકલ્પ પૂર્વક બોધી વૃક્ષ તળે ધ્યાનસ્થ થાય છે, ત્યારે તે પાપ–તત્ત્વ જેને બુદ્ધ ધર્મ ગ્રંથોમાં "માર" શબ્દથી સંબોધ્યો છે, તે હાજર થાય છે અને નાના પ્રકારે તેમને તેમના સંકલ્પથી ભ્રષ્ટ કરવાની ચેષ્ટા કરે છે. બુદ્ધ દેવ મારની એકે વાતમાં લક્ષ્ય આપતા નથી. જ્યારે માર બહુ પ્રલોભન બતાવી તેમને તપોભ્રષ્ટ કરવા આગળ વધે છે, ત્યારે દૃઢ પ્રતિજ્ઞા સહિત તેને સંભળાવી દે છે કે:—"માર, માર, તું મારી દૃષ્ટિથી દુર થા." માર તુર્તજ ચાલ્યો જાય છે. દેવગણ પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે, અને પછી કુદરતની બધી સત્તાઓ તેમના નિશ્ચયને અનુકુળ અને સહાયક બની જાય છે.

આ દૃષ્ટાંતોથી આપણને શું બોધ મળે છે ? આ મહાપુરૂષોના જીવનના ઉપરોક્ત પ્રસંગો એમના ચારિત્રના કયા મહાન્ તત્વનો નિર્દેશ કરે છે ? એજ છે કે

તેમનામાં પાપ સામે લડવાની પ્રચંડ શક્તિ હતી. પ્રલોભનોને લાત મારી પોતાના સંકલ્પમાં અડગ રહેવાની તાકાત હતી. નિર્બળતા અને કાયરતાના આ યુગમાં આ મહાપુરૂષોના જીવનના ઉપરોક્ત પ્રસંગોની આપણને ખાસ ઉપયોગીતા છે અને આપણા ચારિત્ર્યમાં તે એક અતિ આવશ્યક તત્વ પુરૂં પાડે તેમ હોઇ આ સ્થળે તેનું વિવરણ કરીશું.

મનુષ્યના સંબંધે એક " ચારિત્ર્ય " નામની વસ્તુ હોવાનું આપણે ઘણીવાર વાંચ્યુ અને સાંભળ્યું છે. તે કયા તત્ત્વોનું બનેલું છે તે સંબંધે ઘણા ઘણા લેખકો અને બુદ્ધિમાનોએ અનેક સંભાવનાઓ ઉપજાવી છે. પરંતુ આપણા ચરિત્રનું મુખ્ય ઉપાદાન શું એમ મને પુછવામાં આવે તો હું એકજ ઉત્તર આપું કે–" પાપ સામે લડવાની શકિત " છે આપણે ઘણીવાર એવા સજ્જનોના સંબંધમાં આવીએ છીએ કે જેઓ અત્યંત સદ્‌ગુણી, ભલા, નમ્ર સાધુતા સંપન્ન, સર્વનું મંગળ ઇચ્છવાવાળા, કોમળ સ્વભવના, કાન્ત ગુણોવાળા હોય છે. તેઓ મરતાને મેર કહેતા નથી, પાપથી સો ગાઉ છેટે ઉભા રહે છે. કોઇને અન્યાય થતો દેખી આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વરસાવે છે; પરંતુ તેમનામાં પાપ સામે માથ ભીડવાની શક્તિ હોતી નથી. પાપની સામે લાલ આંખ કરી એમ નથી કહી શકતો કે–" જા, પાપ, મારી ચક્ષુ આગળથી દૂર થા. " એ પ્રકારની દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા વાકયો બોલવા જેટલો તેમનામાં પ્રતાપ હોતો નથી. આ પ્રકારના ભલા માણુસો જયાંસુધી પાપના પ્રલોભનોના સંબંધમાં આવ્યા નથી હોતા, ત્યાંસુધી પવિત્ર રહી શકે છે. જ્યાં સુધી લાલચો સામે લડવાનું નથી પ્રાપ્ત થયું, ત્યાંસુધી તેમના સદ્‌ગુણો નભે છે. પરંતુ પ્રલોભનો સાથે ભેટો થતા તેઓ પહેલાજ મોરચે તુટી પડે છે. અને અગ્નિ આગળ જેમ મીણ ઓગળી જાય તેમ તેમની સાધુતા ગળી જાય છે. આનું કારણ એટલુંજ કે માનવ–ચરિત્ર કાંઇ એકલા મંગળભાવોની સમષ્ટિ નથી, એકલા નિર્બળ, શાંત ગુણોનો સમુહ નથી, પણ તે સાથે પાપ સામે લડવાની તાકાદ પણ હોવી જોઇએ અને તેમ હોય તોજ તેને ખરા અર્થમાં ચરિત્ર કહી શકાય.

મનુષ્યને ઘડીને મજબુત બનાવવા માટે કુદરતમાં બે પ્રકારના પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વોની ગોઠવણ જોવામાં આવે છે. દષ્ટાંત સ્વરૂપ, આપણે શરીરને બળશાળી બનાવવા માટે પુષ્ટીકર આહાર લઇએ છીએ. અને પરિપાક ક્રિયાદ્વારા તેને દેહના ધાતુરૂપે પરિણામીયે છીયે. તેજ રીતે બીજી બાજુએ આપણને કુદરતની વિરોધી શકિતઓ સામે પણ નિરંતર લડવાનું હોય છે, હાલવા ચાલવામાં તાપ, ઠંડી, અને વરસાદ સામે ટકર જીલવામાં આપણું બળ ઘસાઇ જાય છે. પરંતુ જે ઘસારો થાય છે તે આપણે અન્નથી મળેલી શક્તિ કરતાં સ્હેજ ઓછો હોય છે, તેથી આપણું શરીર નભે છે, અને વિરોધી શકિતઓ સામે લડીને બળવાન બની શકે છે.

તે પ્રમાણે આપણી આંતરસૃષ્ટિ સંબંધે પણ સમજવાનું છે. આપણે સાધુ સમાગમ, શાસ્ત્ર શ્રવણ, અને તેવાજ અન્ય પ્રકારોથી ઉચ્ચ મંગળ ભાવોની શક્તિ મેળવીએ છીએ, અને તેને પાપ સામે લડવામાં ન વાપરીએ તો તે પ્રાપ્ત કરેલી ઉચ્ચ ભાવનાઓની શક્તિની કશીજ કીમ્મત નથી. કુદરતે આપણી આસપાસ સાધુતાના ઉપકરણો અને પાપની સાથે સંગ્રામ કરવાના પ્રસંગો ગોઠવી દીધા છે. જેમ સ્થુળ સૃષ્ટિમાં આપણે તાપ, ઠંડી અને વર્ષા સામે નભી ન શકીએ, તો જીવી શકીએ નહી. તેજ પ્રકારે આંતરસૃષ્ટિમાં જો આપણે પાપ સાથેના સંગ્રામમાં વિજયી ન થઇએ તો આપણું ચારિત્ર્ય ક્ષણુવાર પણ નભે નહી. અને ચારિત્ર્યવિનાની આધ્યાત્મિકતા એ માત્ર ભ્રાન્તિ છે.

એ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ખરા ચરિત્ર–ગઠન માટે બે વસ્તુની જરૂર છે. એક તરફથી ઉચ્ચ, મંગળ, સાધુતા–પૂર્ણ ભાવોની પ્રાપ્તિ અને બીજી તરફથી પાપ, અસાધુતા, અનિષ્ટનો અસ્વિકાર, ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ, અધર્મ પ્રત્યે વિદ્રેષ. અર્થાત્ પાપ સામે લડી તેનો પરાભવ કરવાની શક્તિ. જે લોકો ધર્મ, સાધુતા અને મંગળ ભાવો તરફ આદરભાવ ધરાવે છે, પરંતુ તેનાથી વિરોધી તત્વો પ્રત્યે વિરાગ ભાવવાળા હોતા નથી, અર્થાત્ તેમની સામે થવાને શક્તિ ધરાવતા નથી. તેઓ શરીરે સુંદર, સુકુમાર અને રૂપકડા હોવા છતાં સ્હેજ ઠંડી કે ગરમીના સંબંધથી માંદા પડી જનારા સુકોમળ મનુષ્યો જેવા છે. આવા સાધુઓની સાધુતા અને ધર્મવાનોનો ધર્મ લાંબો કાળ નભી શક્તો નથી. જ્યાંસુધી તેમને બહારના પ્રલોભનોરૂપી તાપ શીતનો સબંધ પ્રાપ્ત થયો નથી ત્યાંસુધીજ તેમના ઉચ્ચ ભાવો કાયમ છે.

એક દૃષ્ટાંત દ્વારા આ હકીકત અધિક સ્પષ્ટ કરીશું. લોર્ડ કર્ઝન જ્યારે આ દેશમાં વાઇસરોય હતા, તે વખતે એક સભા સમક્ષ તેમણે એવા ભાવનું કથન ઉચ્ચારેલુ કે આ દેશના લોકો અસત્યભાષી છે. આ કટુક્તિથી આપણા સ્વજાતિ પ્રેમને તે વખતે પ્રબળ આઘાત લાગ્યો હતો. આખો દેશ તે વખતે પોકારી ઉઠ્યો હતો કે "હિંદ પ્રત્યે કેટલો અન્યાય ! કેવું અવિચારી કથન ! આ દેશમાં લાખો નરનારીઓ એવા છે કે જેમણે જીવનભરમાં અસત્ય વાક્ય ઉચ્ચાર્યું નથી. કોઇ વાર ખોટી સાક્ષી પુરી નથી. જીવન મરણનો કે સર્વસ્વ વિનાશનો પ્રસંગ હોવા છતાં પણ કરેલા કામનો અસ્વિકાર કરેલો નથી. અગર આપેલ વચનનું પાલન કરવામાં પાછા હટ્યા નથી. લોર્ડ કર્ઝન સાહેબને કદાચ પોતાના કથન માટે પશ્ચાતાપ થયો હશે. આર્યાવર્તની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિકતા તેમને યાદ આવતાં તેમણે પોતાનુ વાક્ય પાછું ખેંચી લેવાનો વિચાર પણ કદાચ કર્યો હશે. પરંતુ તેમના વાક્ય સામે દેશે ઉઠાવેલા પ્રતિરોધ સામે કદાચ તેઓ સાહેબે એમ પુછ્યું હત કે "વારૂ. ભલે તમે કદાચ અસત્યાનુરાગમાં હીન નહીં હો. પરંતુ તમારા સમાજમાં શું એવા માણસો ઉચ્ચ સ્થાન નથી ભોગવતા કે જેઓ મિથ્યાવાદી, પ્રવંચક, લુચ્ચા, પારકી થાપણ

પચાવી પાડનારા, અને પાખંડ માત્રમાં પુરા હોય ! શું આવા માણસો તમારા સમાજમાં એટલો બધો તિરસ્કાર અને અધોગતિ પામી શકે છે કે જેથી તેઓ જગતમાં પોતાનું મોઢું પણ ન બતાવી શકે ? તેઓ પ્રત્યે તમારો સમાજ શું એટલા બધા હીન ભાવથી જુએ છે કે જેથી શરમના માર્યા તેને એકાંતમાં પશ્ચાતાપ પૂર્વક જીવન ગુજારવું પડે ? " કર્ઝન સાહેબની આ જીજ્ઞાસાનો ઉત્તર આપણે શું આપી શકત ? કાંઈજ નહી. કેમકે એ વાત સ્પષ્ટજ છે કે આપણે સત્યાનુરાગવાળા હોવા છતાં અસત્ય પ્રત્યે વિદ્વેષવાળા નથી. અધર્મ અને પાપાચરણ સામે લાલ આંખ કરવાની આપણામાં તાકાત નથી. આપણે આપણી ન્યાતોમાં, કુટુમ્બમાં, સમાજમાં ચોતરફ કયો દ્રશ્ય નિહાળી છીએ. ? જેઓ સાચા જુઠા કરીને, પ્રવંચના કરીને, તર્કટથી પાંચ પૈસા મેળવી શકે છે, તેઓ કોઇ પણ પ્રકારની અડચણ કે પ્રતિરોધ વિના નાત–જાત અને સમાજમાં અગ્રસ્થાન રોકીને બેસે છે પાપને પ્રમુખસ્થાન રોકવા દેવા માટે કોઈ કહેજ પણ અવાજ ઉઠાવતું નથી. આપણે નિર્બળ બની તેમનું આધિપત્ય સ્વીકારીએ છીએ. અને પરોક્ષ રીતે તેના અનિષ્ટ આચરણ અને હીન ચરિત્રનું સન્માન અને પૂજા કરીએ છીએ. આમાં આપણો સત્યાનુરાગ કયાં શોધવો ? આપણે વિશ્વને એમ બતાવીએ છીએ કે " અમારી જાતીય પ્રકૃતિમાં સત્યાનુરાગ છે, પરંતુ તે સાથે જ્યાં જ્યાં અમારી મધ્યમાં મિથ્યા અને પાખંડ જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં તે સામે તીવ્ર કટાક્ષ કરવાની શક્તિ નથી. અમે મુંગે મ્હોએ નિર્બળતાથી તેમનું આધિપત્ય નભાવીએ છીએ. " આનું અનિવાર્ય પરિણામ સમાજની, દેશની, જ્ઞાતિઓની અને કુટુમ્બોની, સર્વની અધોગતિ છે.

આપણા સમાજની અત્યારે એજ પ્રકારની દુર્દશા છે. આપણા સ્વભાવમાં સત્ય, ન્યાય, ધર્મ દયા વિગેરે ઉચ્ચ તત્વો હોવા છતાં તેના વિરોધીતત્વો પ્રત્યેનો દ્વેષ નથી. સમાજમાં જ્યાં જ્યાં અધર્મ, અનીતિ, અન્યાય, નિર્દયતા, પાખંડ, વ્યભિચાર, વિગેરે અનિષ્ટ તત્વો જોવામા આવે, ત્યાં ત્યાં તેમને ધક્કો મારી બહિષ્કાર કરવાની તાકાત નથી. આપણા સ્વભાવમાં રહેલા ભવ્ય આદર્શો માત્ર આપણા જીવન–સમુદ્રના તળીએ છે. બહિર્જગતમાં તેમનું સામ્રાજ્ય નથી. અત્યારે તો કોઇ પ્રકારે પાંચ પૈસા ભેગા કરનાર પ્રત્યે આપણે માનની દ્રષ્ટિથી જોઇએ છીએ. અને જ્યારે તેમના પ્રત્યે સન્માનથી જોવાય છે ત્યારે હરકોઈ પ્રકારે તેવું પદ મેળવનારાની સંખ્યા વધતી જાય છે. જ્યારે અસત્ અને જઘન્ય મનુષ્યોને સમાજમાં ઉચ્ચ સ્થાન મળવાની તક હોય છે ત્યારે તેવા મનુષ્યોની એકદમ વૃદ્ધિ થવા માંડે છે. કાળે કરી સમાજનો મૂળ આદર્શ ભ્રષ્ટ થાય છે, અને કળીયુગ અગર પંચમકાળનો પ્રભાવ સર્વના હ્રદયોમાં આધિપત્ય ભોગવે છે.

સાધુ અને અસાધુ, સારા અને નરસા, ધર્મવાન અને અધર્મી મનુષ્યો પ્રત્યેક જાતિ, સમાજ અને દેશમાં હોયજ છે. તે તત્વોનું સર્વથા ઉત્પતન કોઇ કાળે અને

તેવું નથીજ. કેમકે કુદરતમાં એ બન્ને તત્વોનું યુગપત અસ્તિત્વ અનિવાર્ય અને આવશ્યક પણ છે. પરંતુ જે દેશ, સમાજ કે જ્ઞાતિમાં પાપનો પ્રતિરોધ કરવા જેટલી પુણ્યની શક્તિ સર્વદા જાગૃત નથી, અને પાપીઓ હમેશાં ભય અને સંકોચથી રહેતા નથી, તે સમાજ, દેશ કે જ્ઞાતિમાં ધર્મ નથી. તે મંડળ ભલે ગમે તેટલું મહાન હોય પણ તે ધર્મ-મંડળ તો નથીજ. જે સમાજમાં પુણ્યાત્માઓને ઉચ્ચ સ્થાન મળે છે, અને તેમના પ્રત્યે સન્માન અને આદરભાવથી જોવાય છે, તેજ સમાજમાં ચારિત્ર છે, ધર્મ છે, પ્રાણ છે. જે સમાજમાં દુરાત્માઓ છાતી ફુલાવીને નિઃસંકોચે, ઉર્ધ્વદૃષ્ટિથી, છાતી ફુલાવીને ચાલી શકે છે, અને છતાં તેમને સામાજીક અવગણનાની ભીતિ રાખવી પડતી નથી, તે સમાજમાં ચારિત્ર્ય નથી. તેનો પ્રાણ, તેનો ધર્મ નષ્ટ થયો માનવા યોગ્ય છે.

સમાજ સંબંધે જેમ ઉપરોક્ત કથનો સત્ય છે, તેમ વ્યક્તિ પરત્વે પણ તેમજ છે. મનુષ્ય માગમાં પુણ્યભાવો અને પાપવાસનાઓ, સાધુ અને અસાધુભાવો, ધર્મ અને અધર્મની વૃત્તિઓ નિરંતર હોયજ છે. એ ઉભયના દ્વંદ અને ઘાત-પ્રતિઘાતમાં થઇનેજ આત્માને તેનો ઉર્ધ્વગામીપથ શોધવાનો છે. એ બન્ને ભાવો પગલે પગલે તેના સમક્ષ આવી ઉભા રહે છે, અને ઉભયભાવો પોતાના સ્વીકાર અને બીજાના અસ્વીકાર માટે આપણા અંતરાત્મા આગળ આગ્રહ કરે છે. આવા પ્રસંગોમાં જે આત્માઓ મંગળ અને ઉચ્ચભાવોનો સ્વિકાર કરે છે, અને હીન અને પાપભાવોને પ્રભુ મહાવીર, માફક " મારી સામેથી ચાલ્યો જા " એમ કહેવાની તાકાત દર્શાવે છે, તેવા મહાભાગ્ય મનુષ્યોનેજ ચારિત્ર્ય છે એમ કહી શકાય. તેમનેજ ધર્મજીવન પ્રાપ્ત થયું છે એમ ગણાય. પરંતુ જેમને સાધુતા પ્રત્યે કોઇ જાતની સવિશેષ સ્પૃહા નથી, અને તેનાથી વિરોધી ભાવો સામે તિરસ્કાર નથી, તેને નથી ચારિત્ર કે નથી ધર્મ-જીવન.

પ્રભુ મહાવીર, વગેરેના પાપઉપરના વિજયમાંથી એક બીજું સુંદર રહસ્ય ઉપલબ્ધ થાય છે. જ્યારે તેઓ પ્રલોભનને વશ ન થતાં પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહ્યા, ત્યારે તેમના ઉપર દેવોની પુષ્પવૃષ્ટિ થયેલી, અગર દેવોના દુંદુંભિ નિનાદ થએલા, અગર તેમણે ધન્ય ધન્ય શબ્દનો ધ્વનિ કરેલો, અને તે મહાપુરૂષોના જીવનભર દાસ થઇને દેવો રહેલા હતા એમ શાસ્ત્રો કહે છે. આ પ્રસંગમાં એક ગંભીર ઉપદેશ આપણા માટે રહેલો છે. તે એ કે જ્યારે મનુષ્ય પાપ અને અધર્મ સામેના યુદ્ધમાં દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો રહે છે અને પોતાના સદ્દગુણમાં અચળપણે સ્થીર રહે છે, ત્યારે દેવતાઓ તેને અવશ્ય સહાય કરે છે. અલ્પમાં આખી કુદરત, આખું વિશ્વ, તેની સહાય કરવા લાગી જાય છે. મનુષ્ય જ્યારે સત્ થવાની

પ્રતિજ્ઞા કરે છે, ધર્મ, દયા, પરોપકાર, જનસેવા, ન્યાય આદિ પ્રશસ્ત ભાવોમાં સ્થીર રહેવાની ચેષ્ટા કરે છે, ત્યારે દૈવ જરૂર તેને મદદ કરતો હોય છે. મનુષ્યને ફક્ત તેની પ્રતિજ્ઞામાં બળવાનપણે અડગ રીતે નભી રહેવાની જરૂર છે. પ્રિય બંધુ, તમે એકવાર સ્થિર વૃતિથી સુદૃઢચિત્તે જરા આટલો સંકલ્પ કરો કે-જે કાંઇ અસત્ અધર્મ, અન્યાય, પાપયુક્ત છે તેનો હું સ્વીકાર કરીશ નહી, મારૂં તન, મન, ધન જીવન અને સર્વસ્વ કાલે જતું હોય તો ભલે આજ જાય, પરંતુ હે પ્રભો ! હું તારા આદેશથી પતિત થઇશ નહી. તો પછી તમે જોશો કે જગત અને જગતની તમામ વિભૂતિઓ તમને અનુકુળ થઈ જશે જેઓ ઇશ્વર અને ઇશ્વરદત્ત આદેશો સિવાય બીજી તરફ નજર કરતા નથી તેનો વિજય કોઇ રોકી શકવા સમર્થ નથી.

આપણા નિત્યના આચાર અનુષ્ઠાનોમાં આપણે અનેકવાર બોલીએ છીએ કે હું "ધર્મનું શરણુ ગ્રહણ કરૂં છુ." પરંતુ હૃદયમા, ધર્મના આખરી વિજયમાં શ્રદ્ધા બહુ વીરલ પુરૂષોને હોય છે. શ્રદ્ધાહીન મનુષ્યો ક્ષણીક લાભ, અસ્થાયી સુખ અને અલ્પજીવી યશ માટે ધર્મનુ શરણુ જતું કરી પાપની બાહ્ય સુંદરતામાં ફસાય છે. જેણે ખરા અર્થમા "ધર્મનું શરણુ" ગ્રહ્યું છે તેઓ આ વિશ્વમા જે ધર્મવિદ્ધ તત્વ નિરંતર કામ કરી રહ્યું છે તેના સુખદ ખોળામા નિશ્ચિંતપણે સુતા હોય છે. કેમકે તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ ધર્મને અર્પણ કર્યું હોય છે. ધર્માચરણ સિવાય અન્યને માટે તેમના જીવનમાં સ્થાન નથી.

ધર્મનું ગ્રહણ કરતા વિજય થશે કે નહી તેની ચિંતા સત્પુરૂષોને હોતી નથી, તેઓને એકજ ચિંતા હોય છે કે "મેં ધર્મનો આશ્રય તો નથી છોડયો ?" તેમને લાભ હાનીનો ભય હોતો નથી, તેઓ પોતાને અને પોતાના ક્ષુદ્રસ્વાર્થને જોતા નથી. તેઓ તો પરમ પુરૂષ મહાત્માનો હાથજ જયા ત્યાં નિહાળે છે, અને તેના આદેશને અનુસરે છે અને તેમ કરવામા "જે કાંઇ જતું હોય તે ભલે જાય અને રહેતું હોય તે ભલે રહે" એજ ભાવથી આ જગતમાં વિહરે છે.

ધર્મનો વિજય થશે કે નહી એ વિષે પણ સત્પુરૂષોને ચિંતા હોતી નથી. અલ્પજ્ઞો એમ માને છે કે આ યુગમા ધર્મીને ત્યાં ધાડ અને પાપીને ત્યાં આનંદ મંગળ હોય છે. પણ ખરી રીતે ધર્મનું સ્વરૂપ બાહ્ય સામગ્રી કે ઉપકરણોથી નક્કી થઇ શકતું નથી. ધર્મનો બાહ્ય પરિવેશ અનેકવાર દુઃખ, કલેશ, દર્દ, ગરીબાઇ, નિર્ધનતા વિગેરે હોય છે, અને અધર્મનો તેથી સાવ ઉલટો હોય છે. બાહ્ય સૌંદર્ય એ ધર્મનું લક્ષણ નથી, તેમ તેથી વીપરીત એ અધર્મનું નથી. ધર્મનું ખરૂં માપ અંતરમા છે, આપણા હૃદયસ્થિત પરમાત્માની પ્રસન્નતા છે.

અને સહુથી ખરી વાત તો એ છે કે ધર્મનો વિજય થશે કે નહી એ ચિંતા રાખનાર આપણે કોણ ? એ ચિંતા રાખનાર સત્તા પોતાનું કામ નિભ્રાન્તપણે કર્યે જાય છે. આપણને કોઇવાર એવી ચિંતા કેમ થતી નથી કે "આ અનંત ગગનમાં

અગણ્ય ગ્રહ, તારા, નક્ષત્ર નિરંતર ભ્રમણ કરે છે, તેમાંથી જો એકાદ પોતાની કક્ષાથી ભ્રષ્ટ અગર પથ-ભ્રાન્ત થઇને કોઇની સાથે ભટકાશે તો આખા બ્રહ્માન્ડના ચુરેચુરા થઇ જશે ?" જો કોઇ માણસને આવી ચિંતા થાય તો આપણે તેને શું કહીએ ? આપણે જરૂર તેને હસતા હસતા કહીએ કે "અરે ભલા આદમી, તું તારે ખાઇ પીને મોજ કર, તું તારૂં સંભાળ. જગતની ચિંતામુકી દે." તેવીજ રીતે કોઇ એવી ચિંતા કરે કે "જો ધર્મને સંભાળવા જઇએ તો ઘડીએક નભી શકાય નહી. પગલે પગલે સહુને સાચા જુઠાના પ્રસંગો આવે છે, અને કોને ખબર છે કે ધર્મનો વિજય થશેજ ?" તો તેને આપણે ઉત્તર આપવો ઘટે કે "મુર્ખ, ધર્મનું જેણે આ જગતમાં સ્થાપન કરેલ હશે તે ધર્મનો વિજય થયેલો જોવાની ચિંતા રાખતો હશે. તું પોતે તારા ધર્મને સંભાળ."

એ વાત જરૂર હમેશાં સ્મૃતિમાં રાખવી ઘટે છે કે ધર્મનો આશ્રય ગ્રહણ કરનારની પછવાડે આખું જગત સહાય કરવા નીકળી પડે છે, જે માણસો એમ માનતા હોય છે કે "અમારા હૃદયમાં થતા ધર્મ અને અધર્મના તત્વોના સંગ્રામના કોઇ સાક્ષી નથી, અમે એકલાજ અમારૂં સંભાળીએ છીએ. અમારા સારા કાર્ય અને વિચારોમાં કોઇની સહાય કે ભાગીદારી નથી." તેઓ ભૂલે છે. તેમને ખબર નથી કે તેમના શુભ સંકલ્પો અને ઉત્તમ આચારોને વધાવી લેવા આખું જગત રાહ જોઇને બેઠું હોય છે, અને આ વિશ્વની મંગળ સત્તાઓ તેને ઉત્તેજીત કરી તેના શુભ સંકલ્પોની સીદ્ધિ અર્થે મદદ કરતી હોય છે. ઘણા માણસોને આ આશાપ્રદ નિયમની ખબર હોતી નથી તેથીજ તેઓ નિરાશ થાય છે' અને પોતાના ઉત્તમ નિશ્ચયોને ઢીલા મુકી પતન પામે છે.

પાપ તરફનો વિદ્વેષ જેમ મનુષ્યના ચારિત્ર્યનું એક મુખ્ય ઉપાદાન છે, તેમ પ્રતિજ્ઞાનું બળ એ પણ એક મુખ્ય વસ્તુ છે. આપણા શાસ્ત્રોમાં વ્રત ગ્રહણ કરવાની જે પરિપાટી છે તેનો મુખ્ય આશય એજ છે કે તે દ્વારા માનવ-ચરિત્રમાં એક પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાની શક્તિ ઉપજાવવી. જે મહાનુભાવો દ્રઢ પ્રતિજ્ઞાથી સુસજ્જીત હોય છે તેમને સર્વની સહાય અવશ્ય હોય છે. ખરીરીતે મનુષ્યને તેવી સહાય માગવાનો હક ત્યારેજ ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યારે તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં બળ મેળવ્યું હોય, તેવી સહાય નિર્બળ, કાયર અને પ્રતિજ્ઞાના બળ વિનાના પામરોને મળતી નથી. પાપમાંથી પોતાનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રાર્થના કરવાવાળાએ પ્રથમ એ જોઇ જવું ઘટે કે તે પોતે સ્વપ્રયત્નથી પાપના કીચડમાંથી કેટલો બહાર આવ્યો છે ? તેણે પોતે પાપમાંથી પોતાની ભાગીદારી છુટી પાડવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે કે કેમ ? જેઓ બળહીન છે, જે પ્રલોભનો સ્રોતમાં તરણલાની પેઠે ઘસડાઇ જવાના સ્વભાવવાળા છે, જે ભોગોમાં

અનુરક્ત છે, આત્મોન્નતિના સાધનોથી વિમુખ છે, સારા નરસા સંયોગોને સહેલાઇથી આધીન થાય તેવા નિર્બળ છે, તેમને દૈવી અમોઘ સહાયનો અધિકાર નથી. મનુષ્યની સાર્વદેશીય ઉન્નતિનો મૂળ આધાર સ્વાવલંબન ઉપર છે, તેના આંતર-બળ, પ્રતિજ્ઞા, ટેક અને દૃઢ નિશ્ચય ઉપર છે. મનુષ્ય પરમાત્મપણું મેળવે તેમાં પણ આધ્યાત્મિક શક્તિનો પ્રયોગ કરવો પડે છે. બળવાનની પ્રતિજ્ઞા નિભાવવા દૈવી-શક્તિ નિરંતર હાજર રહે છે. પરંતુ જેઓ પાપની સાથે પતાવટ કરી તેની સાથે ભાઇચારો રાખે છે, અને તે પ્રકારે દુશ્મનના હાથમાં પોતાના આત્માને સમર્પી દે છે, તેઓ દૈવી સહાયને મેળવવાવાળો થઇ શકે નહી. જેઓ હૃદયના સમગ્રબળથી એમ બોલી શકે છે કે મારે મૃત્યુ નથી જોઇતું, પણ જીવન જોઇએ છીએ, વિષયોની આસક્તિમાં બંધાઇને રહેવું નથી, પણ ધર્માવહ પરમ પુરૂષના સન્નિધાનમાં વાસ કરી રહેવું છે, તેઓજ ઇશ્વરને મેળવી શકે છે. કેમકે તેમનામાં ચારિત્ર્ય છે અને ચારિત્ર્ય વિના પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ હોયજ નહી.

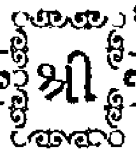
પ્રકીર્ણ.

જ્ઞાતિ સંમેલન—ગોહલવાડ પ્રાંતની વીસાશ્રીમાળી જ્ઞાતિનું એક સંમેલન ગયા
માસમાં વળા મુકામે થયું હતું. જેમાં સુમારે ત્રણુશેંહ જ્ઞાતિ ગૃહસ્થોએ હાજરી આપી હતી,
સં. ૧૯૫૨ ની સાલમાં પ્રથમ સંમેલન વખતે થયેલ ધારાઓમાં, કેટલાક જમાનાને અનુસરી
સુધારા વધારા આ વખતે કરવામાં આવ્યા હતા. જેમા બેંચાણ કારક ધારો સમગ્ર જ્ઞાતિમાંથી
કન્યાવિક્રયનો કુરીવાજ સદંતર બંધ કરવામાં આવ્યો તે છે. વણિક કોમ જેવી ઉચી કોમ, જૈન-
ધર્મ જેવા ઉચ્ચ ધર્મ પામેલમા આ રાક્ષસી રીવાજ હોવોજ ન જોઇએ જેથી તેને નષ્ટ કરવાનો
ધારો કરવામાં આવ્યો તે તો ઉચ્ચ કાર્ય થયેલું અમે માનીયે છીયે. અને તેનું અનુકરણ કરવા
દરેક જ્ઞાતિને સુચના કરીયે છીયે; પરંતુ માત્ર તેવા ધારો કરવાથીજ ઘણા વખતથી જડઘાલી
બેઠેલ તે કુરિવાજ જતો નથી, પરંતુ તેવા કારણો જાણી, મૂળ શોધી તેને નષ્ટ કરવાથી તે નાબુદ
થાય છે. શ્રીમંતો ગરીબની કન્યા ઘણે ભાગે લેતા નથી અને ગરીબોને બીલકુલ આપતા નથી;
તેમજ નાના ગામથી તે ઠેઠ મોટા શહેર સુધી તમામ મોટા શહેરમાં જ માત્ર પોતાની કન્યા સારે
ઘરે આપવાના વિચારવાળા હોવાથી ગામડાવાળાઓને કન્યાઓ માટે ફાંફાં મારવાં પડે છે. આ
પ્રમાણે પચીશ વર્ષ પહેલા અત્યારની જેવી સ્થિતિ નહોતી, તેથી અત્યારે ગામડાવાળા અને
વળી ગરીબ માણસોને પૈસા આપવાથીજ કન્યા મળતી, જેથી આ બાબતમાં કેટલીક સમાનતા
થવાની જરૂર છે. બીજું આજીવિકાના અભાવે પણ કન્યાવિક્રય થાય છે, અને ત્રીજુ લગ્ન પ્રસં-
ગના ખર્ચ ખુટણના વગર જોગવાઇથી પણ તેમ બનતું. તે બાબતમા ગણવા પ્રમાણે ખર્ચનો
બોજો પણ આ સંમેલનમાં કેટલોક ઘટાડવામાં આવ્યો છે તે યોગ્ય છે પરંતુ આજીવિકાના સાધન
માટે જ્ઞાતિફંડોની તેમજ જ્ઞાતિના શ્રીમંત આગેવાનોની ઉદારતાની જરૂર છે. પોતાના તેવા
કન્યાવિક્રય કરનારા બંધુઓને પોતાની ઉદારતા બતાવી તે કલંક ન વહોરવા દે તો, તેમજ
જ્ઞાતિફંડો કર્યાં તેમાંથી પણ ફાળો આપવામાં આવે, આજીવિકાના સાધનો કરી આપવામાં આવે

તે[illegible]ે ભાગે ઘણે અંશે તે કુરીવાજ નષ્ટ થતો જશે. પરંતુ પોતાના જ્ઞાતિ બંધુની તે-અધમ દશા થતી અટકાવવા પોતાનો ધંધો, સ્વાર્થ, કુસંપ, છોડી દરકારી લઇ બંધ કરવાની કોને પડી છે ? આ દુષ્ટ રીવાજ બંધ કરાવવા તેવા સ્વાર્થત્યાગી મનુષ્યો બહાર નીકળવાની જરૂરીયાત જોઇએ છીયે. તે ગમે ત્યારે બને ! પરંતુ આ સંમેલનમાં ભાગ લેનાર બંધુઓ તો કન્યાવિક્રય કરનારા હોયજ નહિ: તેમ તેઓએ હવે તો પોતાના કુટુંબ કે ગામના જ્ઞાતિબંધુઓ કરે તો ગમે તે ભોગે અટકાવવા જોઇએ, પછી તે રીવાજ અધર્મ છે તેમ સમજાવી, ઉપદેશ આપી, પૈસાની મદદ આપી, છેવટે નિષ્પક્ષપાતપણે જબરાઇથી ધારાનું પાલન કરાવી, અને છેવટે શિક્ષાનો અમલ કરાવી. આવું જ્યાંસુધી અંતઃકરણમાં સચોટ ન થાય ત્યાં સુધી તેનો અમલ થશે નહિ. જ્ઞાતિધારાઓ ઘડાયા પછી અમુક વખતે તેનો અમલ ન થતાં વિરૂધ-વર્તન થાય છે તેમાં જ્ઞાતિબંધુઓ માટે લાગણીનો અભાવ, ધારા પ્રત્યે માનની દ્રષ્ટિ ઓછી, ધંધા અને સ્વાર્થને લઇ બેદરકારી, જ્ઞાતિ આગેવાનોના આંખ વિંચામણાં, પક્ષપાતપણું અને ધારાઓના ભંગથી પહેલ કરવાપણું એ કારણો છે: તો તેને દૂર મુકી જ્ઞાતિના હિત માટે તેની થતી અધોગતિ અટકાવવા માટે, જ્ઞાતિ અને ધર્મના સંરક્ષણ માટે પોતાનું હિત સમજી દરેક જ્ઞાતિ બંધુઓએ તે ધારાનો અમલ કરવો કરાવવો તેમાંજ તેનું કર્ત્તવ્ય છે. સંમેલનમાં એકઠા થવું અને ધારા ઘડવા તે પ્રમાણે પાળવા, વચનથી, સહીથી બંધાવું તે એક પ્રતિજ્ઞા છે, તો તેનું પાલન અવશ્ય કરવું. અને આ કાર્ય માટે અમારો આનંદ જાહેર કરીએ છીએ. આ દુષ્ટ રિવાજ સદંતર નાશ થયેલો જોવા ઇચ્છીએ, અને છેવટે એટલી સુચના કરીએ છીએ કે જે જે ધારાઓ કરવામાં આવ્યા તેમાંથી કોઇ ભવિષ્યમાં જો સખ્ત લાગે, જલદીથી પરિપાલન કે અમલ થતો ન લાગે તો એક વર્ષ પછી ફરી ભેગા થઇ તેમાં થોડી ઘણી છુટ મુકી સુધારો વધારો કરી તેનો અમલ કેમ જલદીથી થાય તેવા પ્રયત્નો આ જ્ઞાતિબંધુઓ કરશે, તો આ વખતે વળા મુકામે કરેલી મેહેનત સફળ થશે, અમો તેમ થતાં જ્ઞાતિની સમગ્ર ઉન્નતિ ઇચ્છીએ છીએ.

* * * * *

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રની પેઢીના વહીવટદાર મુનિમ દેશાઇ ગુલાબરાય દાજીભાઇ આ માસની શુદ ૩ ના રોજ છાપરીઆળી પાંજરાપોળની તપાસ કરવા જતાં અચાનક સ્વર્ગવાસ પામ્યાછે, ભાઇગુલાબરાય સ્વભાવે મિલનસાર, માયાળુ અને સજ્જન પુરૂષ હતા. રાજ્યના નોકરો, પ્રજા અને યાત્રાળુઓ સાથેનું તેનું વર્તન મીઠાશવાળું હતું, તેઓ કેટલાક વર્ષો સુધી શ્રી ગિરનારજી તીર્થમાં અને હાલમાં શ્રી શત્રુંજય તીર્થમાં મુખ્ય મુનિમ તરીકે કાર્ય કરેલ હોવાથી બધી રીતે માહેતગાર અને તૈયાર હતા અને રીતભાત, તપાસ અને હક્કોના રક્ષણ માટેના અનુભવી હતા. સાંભળવા પ્રમાણે તેવા માહેતગાર અનુભવી જુનો માણસ હાલ કોઇ નથી, જેથી તેની ખામી પડી છે. જે માટે તેમના પરિચયમાં આવનાર દરેક મનુષ્યની જેમ અમો પણ આ ખેદકારક બનાવ માટે અત્યંત દીલગીર છીએ. તીર્થસ્થળમાં કેટલેક ઠેકાણે એ કાર્ય મુનિમને માટે મોટા જોખમ ભરેલા હોય છે. એક વહીવટીકામ—નોકરો ઉપર દેખરેખ તીર્થની સંભાળ, દેવપૂજા ગુરૂભક્તિ સંઘભક્તિ યાત્રાળુઓની દરેક પ્રકારની સગવડતા સાચવવી આવક ખર્ચ ઉપર ધ્યાન સંભાળ વગેરે—બીજું તીર્થના હક્કનું ન્યાય અને ધર્મના ફરમાન મુજબ સુલેહ શાંતિવાળું રક્ષણ. બીજું કાર્ય કેટલાક દેશી રાજ્યો સાથે કામ હોવાથી કેટલીક વખત હક્ક માટે ન્યાયકોર્ટમાં જવું પડે કે રાજ્યપ્રકરણી જવાબો આપવા પડે તેપણ મોટુંજ કાર્ય છે. આ બંને કાર્યો એકજ મુનિમને સોંપવા પડે અને તેઓ ન્યાય, કાયદો, હક્કનું રક્ષણ વગેરે કાય-

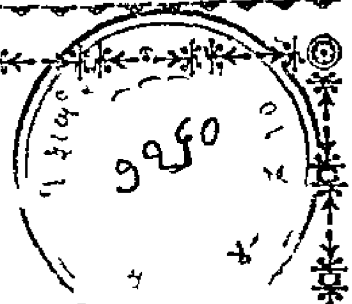

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

|| वन्दे वीरम् ||

|| परोपकारः सम्यक् क्रियमाणो धीरतामभिवर्धयति, दीनतामपकर्षति, उदारचित्ततां विधत्ते, आत्मम्भरितां मोचयति, चेतोवैमल्यं वितनुते, प्रभुत्वमाविर्भावयति; ततोऽसौ प्रादुर्भूतवीर्योल्लासः प्रणष्टरजोमोहः परोपकारकरणपरः पुरुषो जन्मान्तरेष्वप्युत्तरोत्तरक्रमेण चारुतरं सन्मार्गविशेषमासादयति ||

पुस्तक २०] वीर संवत् २४४१ मागशर आत्म० संवत् २७. [अंक ५ मो.

संसार तरंग.

(હરિગીત)

आशा अने तृष्णा— (१)

પ્રાણી સહુ ભવ વાસ સરિતા સ્રોતમાં ખેંચાય છે,
આશા અને તૃષ્ણા તણા સંગમ વિષે અથડાય છે,
ચાલે પ્રતિ શ્રોતે તિહાં મુનિ રાજહંસ સુસાધ્યથી,
લૌકિક માર્ગ ત્યજિ ગૃહે લોકોત્તર સદ્દભાગ્યથી

मोरलीमां लयलीनता— (२)

દેખો મદારી મોહની આ મોરલીના તાનમાં,
નિજ આત્મધર્મ ત્યજિ બન્યા લયલીન તેના ગાનમાં,
પુદ્ગલ વિષે લયલીનતા તેહવી પ્રભુપદપર કરે,
સદ્ધ્યાનથી ધ્યાતા ખરેખર ધ્યેયને સહજે વરે

રા. રા. વેલચંદ ધનજી.

ઉત્પન્ન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં તેમને મૂકવા જોઈએ, એટલે બે ત્રણ કલાક કામ કરતાં તેઓ પોતાનું ચાલુ ખર્ચ નભાવવામાં મદદગાર થઇ શકે. ભલે કદાચ એમ કરતાં અભ્યાસક્રમ થોડો વધારે વખત લંબાય તેમાં પરિણામે અમને મોટો લાભ જણાય છે.

આસપાસના સ્થિતિ-સંયોગો તપાસી વિદ્યાર્થીઓથી સહેજે બને અને તેઓ સ્વાત્માવલંબી-સ્વાશ્રયી નીવડે એવાં ગમે તે નિર્દોષ પ્રાય: કામ શીખવી તેમને કુશળ બનાવવામાં સ્વપરની ઉન્નતિ રહેલી છે.

૧૫ સુખશીલીયાપણાની ગંધ તેમનામાંથી તદ્દન ઉડાવી દેવી જોઈએ તથા સેવાધર્મ રસિકતામાં તેમનામાં ખૂબ જોશભર ઉલ્લાસથી પ્રગટાવવી જોઈએ અને તેમને સંસ્થા મધ્યેજ સ્થાનિક સેવા કરતાં કરી દેવાજ જોઇએ.

૧૬ સેવાધર્મ સંબંધી પુસ્તકાદિકમાંથી વાંચે જાણે એટલાથીજ બસ નથી. અંત:કરણથી તેના લાભ સમજી તેનો આદર કરે, પ્રગટ આવતા (મળતા) લાભને જતો નજ કરે એજ ખરી કેળવણી લેખાય. પ્રથમ ન કર્યું હોય તેને આવું કામ કરવું કદાચ મુશ્કેલ તો પડેજ. પરંતુ એવું કામ રસપૂર્વક કરતાં રહેવાથી બધી મુશ્કેલીઓ આપોઆપ અળપાઇ જાય અને ઉલટો અપૂર્વ આનંદ પેદા થાય. તેથીજ ધૈર્ય રાખી આવી અનેક કસોટીઓમાંથી પસાર થતાં શીખવું એ સહુ વિદ્યાર્થી વર્ગને ભારે જરૂરનું લેખાય. તેથી ઠીકજ કહેવાય છે કે ' કસાવું તેજ કેળવાવું ' એમ કરતાં કાર્યદક્ષતા-કુશળતા આવે. પછી બચતા વખતનો અને બુદ્ધિ-શકિતનો ઉપયોગ સ્વપરને અધિક હિતાવહ શુભ માર્ગે સુખે કરી શકાય, અને એમ કરવું જરૂરનું પણ છે.

૧૭ આ બધું શાળામાં કાયદા રચવા માત્રથી બની ન શકે, પરંતુ વિદ્યાર્થીઓની આજુ બાજુ એવું મનહર વાતાવરણ ઉભું થવું જોઇએ.

૧૮ આવી વૃત્તિવાળા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો મેળવવા મથવું જોઇએ. એથી થોડા ખર્ચમાં ઘણું સારૂં સંગીન કામ કરી શકાશે. તેમ છતાં કોઇ દેવા આવી પડતા સંયોગોને પહોંચી વળવા સંસ્થાના નાણાંનો જરૂર પૂરતો ઉપયોગ કરવો પડે, તે પણ શકિત વધારવાના કામમાં. ધારેલી શકિત ખીલ્યા પછી તો તે પણ નિયમવું ઘટે. આવું થાય-કરી શકાય તોજ જૈન પાઠશાળા, વિદ્યાલયાદિક ધાર્મિક સંસ્થા કાઢવાની સાર્થકતા. અન્યથા તો પરાશ્રિતતા-પરાધીનતા વધતી જતી ભાગ્યેજ અટકવાની.

ઇતિશમ.

જૈન બન્ધુઓને વિજ્ઞપ્તિ

—

१

" સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી, એસી ભાવ દયા મન ઉલ્લસઇ "

પરંતુ

" सेवाधर्मो परमगहनो, योगिनामप्यगम्यः "

તોપણ

" शुभे यथाशक्ति यतनीयम् "

ઘરેલી ધર્મ ભાવના

શું લખું ? શું વિનવું ? જૈન બંધુઓ મારો અવાજ સાંભળશે ? અરણ્ય-રૂદન તો નહીં થાય ?

થવું હોય તે થાય, સાંભળવું હોય તે સાંભળે; પરંતુ અવાજ પોકાર્યેજ છુટકો.

કારણ ?

કારણ એટલુંજ કે હું આપણામાંનો એક હોઈ, જે બાબતમાં આપણે ચેતવું જોઇએ તે બાબતમાં ન ચેતાવું તો મારી ફરજ ચુકયો ગણાઉં.

પરંતુ બંધુઓ ! આડી અવળી વાતો કરી, લાંબા લાંબા લખાણો કરી તમારો વખત રોકીશ નહીં, તમારી બુદ્ધિ ભમાવીશ નહીં, આપણા દરેક માટે જે માર્ગો સારામાં સારા જણાશે, તે સૂચવીશ, સમજાવીશ ને વિનવીશ.

તે વાંચવા કે ન વાંચવા, વિચારવા કે ન વિચારવા તે તમારા અધિકારની વાત છે, સૌની પોતાની મરજીની વાત છે. પરંતુ અવાજ પોકાર્યેજ છુટકો.

વીર બાળ ! તું બાળક હો કે વિદ્યાર્થી હો ! યુવક હો કે ધંધાદારી હો; વૃદ્ધ હો, કે ધર્મચુસ્ત ધાર્મિક પુરૂષ હો, બાળા હો કે ગૃહિણી હો; વૃદ્ધા હો કે વિધવા હો; પૂજ્ય ભિક્ષુ હો, કે પૂજ્ય ભિક્ષુણી હો; જે હો તે છો હો, પરંતુ એકાંતમાં શાંતિમાં વિચાર કરજે કે–શું થયું ?

શું થયું એટલે ?

શું થયું એટલે દશવીશ વર્ષમાં જે મોટો ફેરફાર થયો તે. શું તે ફેરફાર તુમે નથી જોઈ શકતા ?

જે ફેરફાર થયો છે, તેજ તમારી નજર આગળ લાવવા માગું છું; એજ બાબત ચેતવવા ઇચ્છું છું અને તેજ બાબત માટે જાગૃત કરવા માગુ છું.

ચેતિશું ? જાગિશું ? જાગિએ, જાગિએ, હવે જાગિએ. પ્રાત:કાળ શરૂ થયોછે.

દશ વીશ વર્ષમાં શો મોટો ફેરફાર થયો ? તે સમજાવો.

વીર બાળ ! તું જે હો તે છો હો. પરંતુ એકાંતમાં શાંત ચિત્તે વિચાર કરી જો, કે દશવીશ વર્ષ પહેલાં ધર્મની જાહોજલાલી જેવી જોવાતી હતી, તેવી આજે જોવામાં આવે છે ?

હા, તેથી પણ સારી દેખાયજ છે, જુઓ.

દશ વીશ વર્ષમાં અનેક જનો સામાન્ય સ્થિતિમાંથી સદ્‌ગૃહસ્થની સ્થિતિમાં આવ્યા, અનેક તીર્થ સ્થળોનો ઉદ્ધાર થઇ ઉજ્જવળ જીનગૃહોથી મંડિત થયા, અનેક યુવક વિદ્યાભ્યાસ કરી વિદ્વત્તા મેળવી રહેલ છે. અનેક જાતનાં ધાર્મિક, વ્યવહારિક, પુસ્તકો બહાર પડી રહ્યા છે, જેનો લાભ સર્વ સાધારણ વર્ગ મેળવી રહેલ છે. અનેક જાતની ભિન્ન ભિન્ન સંસ્થાઓ ખોલાઈ રહી છે, સ્ત્રીઓ, ને બાળાઓ માટે સંસ્થાઓ સ્થપાઇ રહી છે. ધનસંપત્તિ વધવાને લીધે ધાર્મિક ઉત્સવોમાં ઉદારતા પૂર્વક ધન ખર્ચાય છે. શું આ બધી બાબતોમાં તમને ધર્મની જાહોજલાલી નથી જણાતી.

ના, ના, નથી જણાતી. જોકે બાહ્ય સામગ્રી વધી છે, પરંતુ તેની પાછળ જે ધર્મ પ્રેમ, લાગણીનો જોસ, વિગેરે હતા તે કયાં છે ? જેમ જેમ અંતરબળ ઘટતું ગયું તેમ તેમ બાહ્ય ચળકાટ વધતો ગયો. એજ સાબિત કરે છે કે ધર્મ ભાવનાનો પ્રવાહ (પૂર્વ કાળની અપેક્ષા એ ઘણો ઓછો, પરંતુ આજ કાલની અપેક્ષાએ ઘણો જોસવાળો) આપણા હૃદયમાં વ્હેતો હતો, ઉછળતો હતો, તે મંદ પડયો છે. હૃદયમાં શુષ્કતાનો લવલેશ સંચાર થયો હોય તેવું નથી જણાતું ?

થોડું ભણતાં, ઘણું આચરતાં; ઘણી સંપતિઓ સાદાઇ વધારે હતી. મુનિ મહારાજેઓને ચાતુર્માસ માટે વિનંતિની તીવ્રતાઓ, તેઓનું પધારવું અને દરેકનું આનંદમાં ગરકાવ થવું, વ્યાખ્યાનાદિકમાં સંભળાય કે ન સંભળાય, સમજાય કે ન સમજાય પરંતુ શ્રદ્ધા પૂર્વક જવું, ગુરૂ તપસ્વી વિગેરેની સેવા ભક્તિ વિગેરેમાં એક સરખો શો ભક્તિ પ્રવાહ ! આ વિગેરે વર્તન એવાને એવા ચાલુ છે. છતાં તેની પાછળ જે ધર્મ ભાવનાનો જોસ હતો, તે માત્ર મંદ પડયો છે, નાશ નથી પામ્યો. એટલુંજ માત્ર મારે કહેવાનું છે. દશ વીશ વર્ષ પહેલાં ધર્મ પ્રેમ આપણા દરેકનાં હૃદયમાં છલાછલ ઉભરાતો હતો. તેમાં મંદતા આવી છે. આ વાતનો અનુભવ દરેક વીરબાળને થયા વિના રહેશે નહીં

દરેક શાંતિથી વિચાર કરજો અથવા તમારી આજુ બાજુની સમજુ વ્યક્તિ સાથે ચર્ચા કરશો તો ચોક્કસ જણાશે કે "આપણામાં પુર્વે ધર્મ ભાવનાનું જે જોસ હતું તેમાં થોડે ઘણે અંશે પણ કંઇક ફેર પડયો છે."

આ માત્ર દરેકના પોતપોતાના અનુભવનો વિષય છે. સૌ પોતાની મેળે, જાતેજ અનુભવ વિચારી જુએ, તોપણ જણાય તેમ છે એવું બન્યું છે કે ન રહી અંધ શ્રદ્ધા કે ન આવી સાચી શ્રદ્ધા.

બીજી રીતે વિચાર કરતાં જે ધર્મ પ્રેમ વૃદ્ધમાં હશે, તે હાલના યુવકમાં આવેલો નહીં જણાય, અને જે યુવકમાં હશે તેનો ધર્મ પ્રેમ બાળકમાં નહીં જણાય. મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓમાં છે તેવો ધર્મ પ્રેમ અભ્યાસ કરતાં છતાં બાળામાં નહીં જણાય. કોઇ વૃદ્ધ કરતાં કોઇ બાળકમાં, અને કોઇ પ્રૌઢ બાઈ કરતાં કોઇ બાળામાં કદાચ આજુ બાજુના સારા સંસ્કારોના વારસાને પરિણામે ધર્મ પ્રેમ વધારે હોય એવું બને, પરંતુ એકંદર સામાન્ય ધોરણે વિચાર કરતા ઉત્તરોત્તર ધર્મનો જોસ મંદ મંદ જણાય છે. શું આ રીતે ધર્મ ભાવનાને આપણે ઘટવા દઈશું ? નહીં, નહીં; કદી નહીં.

સાધર્મી બન્ધુ,
પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર.

૧ ધર્મ ભાવના એટલે ?

આપણે જે ધર્મને માન આપતા હોઇએ તે તરફ પ્રેમ લાગણી. આવી પ્રેમ લાગણીનું જોસ એ ધાર્મિકતાનું પ્રથમ લક્ષણ છે.

૨ આપણી ધર્મ ભાવના પહેલા કેવી હતી ?

પહેલા એટલે દશવીશ વર્ષ પહેલાનો અને હાલની પરિસ્થિતિનોજ મુકાબલો કરવા ઇચ્છું છું. એટલે હાલ કરતાં ધર્મ પ્રેમનો જોસ પહેલાં વધારે હતો.

દરેક ભાઇ પોતાના હૃદય ઉપરથી પોતાના શહેર કે ગામના વાતાવરણ ઉપરથી ખાત્રી કરીને જરૂર કહી શકશે કે પહેલા કેવો હતો, ને હાલ ધર્મ પ્રેમ કેવો છે ?

આ પ્રશ્ન જુના નવા વિચારના દરેકે વિચારવાનો છે. જેમને ધર્મ ઉપર પુરો પ્રેમ છે તેમને આ સ્થિતિ કેમ પાલવે ?

૩ ધર્મ પ્રેમ ન હોય તો નુકશાન શું ?

ધાર્મિકતાનો આધાર ધર્મ પ્રેમ ઉપર હોય છે. અને ધર્મ પ્રેમ હોય તોજ જીવન નૈતિક અને ન્યાયી બને છે. દશવીશ વર્ષ પહેલાના લોકોનાં હૃદયો આપણા કરતાં વધારે નૈતિક અને ન્યાયી હતા. કેટલાકને એમ જણાશેકે આપણા કરતાં તેઓ નૈતિક અને ન્યાયી ઓછા હતા. પરંતુ એમ માનવું એ ગંભીર ભૂલ છે. કારણકે એ વખતના લોકોનું જે જાતનુ જીવન હતું, આજુબાજુની જેવી પરિસ્થિતિ હતી, તેના પ્રમાણમાં જરૂર તેઓ નૈતિક હતા. અને સમાજમાં કોઇનું અનૈતિકપણું સાંખી

શકતા નહીં, આપણને લાગે છે કે તે વખતના લોકો એક બીજાને નિંદતાં અને એકબીજાના દોષો જોવામાં વધારે વખત ગાળતાં એ પણ એક જાતનો વ્હેમ છે. તેઓ નિંદતા નહીં, પરંતુ પોતાના સમાજમાંના કોઇ પણ વ્યકિતની નાની કે મોટી નૈતિક ભૂલ સાંખી શકતા નહીં. આ અંતરનો અવાજ નિંદા રૂપે આપણને જણાયો જોકે ક્રોધ અને અભિમાનની લાગણીનું મિશ્રણ હતું તે ઇચ્છવા લાયક ન ગણાય.

ઘણોજ વિચાર કરતાં બરાબર જણાય તેમ છે કે—આર્થિક વિગેરે સગવડના જોર ઉપર ગમે તેવાં ધાર્મિક કામો કરવામાં આવેછે તેના કરતાં તદ્દન સાદી સગવડવાળો પુરૂષ પોતાનાથી બને તેટલું પુરેપુરા ભાવથી કરે તો તે પ્રથમના કરતાં વધી જાય છે. દાખલા તરીકે કુમારપાળ મહારાજાની પૂર્વ ભવની સ્થિતિનો વિચાર કરતા જણાશે કે પૂર્વ ભવમાં તેમની સ્થિતિ, ને પાંચ કોડીની પ્રાપ્તિ. એક ગરીબ માણસ પાસે એક પાઇ ન હોય, ને તેને કંઇ પણ મળી જાય, તો તેના મનમાં તેની કિંમત કેટલી બધી હોય ? પોતાની સ્થિતિની અમૂલ્ય મિલ્કત સમાન પાંચ કોડીના ફુલ લઇ જીનેશ્વર પ્રભુની ભકિત કરી.

આ ભકિતની કિંમત વધારે કે એક કરોડપતિ ઝવેરાતની આંગી સ્હેજ રચાવે તેની કિંમત વધારે ?

અર્થાત્ દશવીશ વર્ષ પહેલાં લોકો સાદી, ને ટુંકી સામગ્રીના પ્રમાણમાં મોટે ભાગે વધારે નૈતિક, ન્યાયી, અને ધાર્મિક હતા. ત્યારે હાલ આપણે સામગ્રીના પ્રમાણમાં મોટે ભાગે ઓછા નૈતિક, ન્યાયી અને ધાર્મિક છીએ. આ રીત આમને આમ ચાલુ રહે તો પચ્ચાસ વર્ષે કેટલો ફેર પડશે તેની વાચક વર્ગ કલ્પના કરી લેશે, અને એટલો નિશ્ચય કરી શકે કે હજુ વૃદ્ધોમાં ભાવના ઘણે અંશે જાગૃત છે, પરંતુ નવી પ્રજામાં ઘટી છે, અને ઉત્તરોત્તર નવી પ્રજામાં ઘટતી જશે, અને પચાસ વર્ષે આ પચ્ચીસ વર્ષમાં આવ્યું તેના કરતાં વધારે ગંભીર પરિણામ આવશે. એ વાતનો બરાબર ખ્યાલ જો એકજ વ્યકિતને થાય તો જો તે ખરેખરો પુરૂષ હોય અથવા તે ખરેખર સ્ત્રી હોય તો, તેનો ઉપાય કર્યા વિના જરાપણ જંપે નહી. જો આ ખ્યાલ કોઇ પણ સંઘ કે સમુદાયના ધ્યાનમાં આવી જાય, અને જો તે પોતાના ધર્મ માટે લાગણી ધરાવતો હોય તો તે ગમે તેટલે ભોગે પણ ધાર્મિક ભાવના જાગૃત કરવાના ઉપાય લીધા વિના જરૂર ન રહે.

પ્ર બે–પારેખ પાટણ.

જૈન બન્ધુઓને વિજ્ઞપ્તિ.

શું એ પ્રભાવ પંચમ આરાનો નહીં?

" સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી, એસી ભાવ દયા મન ઉલ્લસઈ."

પરંતુ

'सेवाधर्मो परमगहनो योगिनामप्यगम्यः"

તોપણ

शुभे यथाशक्ति यतनीयम्."

ઘટી છે ધર્મ ભાવના ખરી, તેમા મીન મેખ નહી જરી, પરંતુ તેમા આપણે શું કરીએ ? એ પ્રભાવ પંચમ આરાનો, કળીયુગનો છે. કાળદોષે કરી, આયુષ્ય, બળ, નીતિ, ધર્મ વિગેરે ઝાંખા થશે, એવું શ્રી વીરવચન છે, તે શું ખોટું ?

નહી, નહી, કદાપિ શ્રી વીરવચન ખોટુ હોઇ શકેજ નહીં. એ શ્રી ભગવાન્ ત્રિકાળદર્શીના વચનમાં જરાપણ જુઠાણું નજ સંભવે, પરંતુ આપણી સમજ શક્તિનો દોષ તો અવશ્ય સંભવે, કેમકે આપણે છદ્મસ્થ રહ્યા.

આયુષ્ય, બળ, નીતિ, ધર્મ, જ્ઞાન વિગેરે ઝંખા થશે, એવું શ્રી વીરવચન છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો જોઇએ

'ભગવાન મહાવીર પ્રભુના સમયના મનુષ્યોમાં જ્ઞાન, સરળતા, આત્મકલ્યાણ કરવાની પ્રબળ ભાવના, અડગ ધૈર્ય, નિર્ભયતા, સત્યપરાયણતા, વિગેરે ગુણો જેવા દીપતા હતા, તેમા અનુક્રમે ઝાખાશ આવવાની.' એ પ્રમાણે પ્રભુજીના નિર્વાણ પછી ધીમે ધીમે ઉપરના ગુણો ઝાખા થયા છે, સંયમ શક્તિ ઘટી છે, અને ભવિષ્યમાં ઉત્તરોત્તર તે ઘટતાં જશે, એ પણ ખરૂં. આપણે ગમે તેટલી મહેનત કરીશું, તોપણ મહાવીર સ્વામીના સમયમાં જે જે ગુણો જેવા જેવા દીપતા હતા, તે પાછાં તેવાંને તેવાં પ્રકાશમા આવે, એ વાત ચાંદરણીમા અર્થાત્ એ બની શકે તેમ નથીજ.

કેમકે એ ઘટાડો કાળદોષને લીધે, પંચમ આરાને પ્રભાવે થયો છે. તે સદાને માટેજ થયો છે, એમ સમજવું.

શું આપણે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરીએ તોપણ ભગવાન મહાવીર જેવા મહા પુરૂષો આ કાળમાં મળી શકશે ? અરે એતો દૂર રહ્યા, પરંતુ ભગવાન ગૌતમ સ્વામી જેવા, ભગવાન સુધર્મા સ્વામી જેવા, શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી જેવા મહાજ્ઞાની, સ્થુલભદ્રસ્વામી જેવા મહા સંયમી, ને ધન્નાશાળીભદ્ર જેવા મહા ત્યાગી પુરૂષો મેળવી શકીશું ?

આ કાળમાં તેવા પુરૂષો મેળવવાનું અશકય છે. તેવું આપણું ભાગ્યબળ નથી. અને કાળદોષ પણ તેવોજ છે. છતાં મધ્યમ કોટિના સાત્વિક પુરૂષો અવશ્ય મેળવી શકીયે.

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના વચનોની સમજ ઉપર પ્રમાણે છે, તેનો સાર એ છે કે–જે શક્તિ તેઓશ્રીના વખતમાં હતી, તેવીને તેવી શક્તિ આ કાળમાં કોઇ રીતે આવી શકે તેમતો નથીજ. ઉલટું તેથી એ ઉત્તરોત્તર આયુષ્ય વિગેરે ઘટતાં છે, એવાં તેઓશ્રીના વચનો બરાબર સર્વથા સત્યજ છે,

પરંતુ દશવીશ વર્ષમાં ધર્મ ભાવના ઘટી છે, તે પંચમ આરાનો પ્રભાવ નથી, વીશ વર્ષમાં આટલી બધી હાનિ પંચમ આરો કરી નાંખે તેટલો એ કૂર નથી. પંચમ આરો ઓછાશ કરે છે, તે એટલી બધી ધીમી ગતિએ કરે છે, કે જે આપણા ખ્યાલમાંજ ન આવે.

ઘણા વખતની થયેલી હાનિનો સરવાળો કરીએ ત્યારેજ માલૂમ પડી શકે કે, પંચમઆરાએ આટલા પ્રમાણમાં નુકસાન કર્યું.

આ દશવીશ વર્ષમાં જે નુકસાન થયું છે; તે એટલું બધું થયું છે કે જેનો વિચાર કરતાં આપણું હૈયું કંપી ઉઠે તેમ છે. એ નુકશાન આપણે આપણેજ હાથે કર્યું છે; પંચમ આરાએ નથી કર્યું. એ નુકસાન થવાના જવાબદાર આપણે પોતેજ છીએ, પંચમ આરો જવાબદાર નથી. જો પંચમ આરો આટલી ઝડપથી હાનિ કરે, તો ઝપાટાબંધ છઠ્ઠો આરો આવી જાય. પરંતુ છઠ્ઠા આરાને વાર છે.

પંચમ આરાને લીધે જે હાનિ થઇ છે, તે આપણે સુધારી શકીએ તેમ નથીજ. કેમકે તે કુદરતીજ કાળદોષને લીધે થઇ છે તેમાં આપણો ઉપાય શો ? જ્યારે કાળદોષ ફરશે ત્યારે તેની મેળે બધું ફરશે. પરંતુ દશવીશ વર્ષમાંની હાનિ આપણાજ હાથની ભૂલનું પરિણામ છે. આપણે હાથે જે ભૂલ કરી છે, તે આપણેજ સુધારી શકીએ.

ગઇ વિજ્ઞપ્તિમાં મેં સૂચવ્યું છે કે–જો આ પ્રમાણે ધર્મભાવનાનો ઘટાડો ચાલુ રહેશે તો શી દશા થશે ? ધર્મભાવના ઘટ્યા પછી મનુષ્યોનાં જીવનમાં આનંદ શો રહેશે ? ભવિષ્યના એટલે વીશ પચ્ચીશ વર્ષ પછીના મનુષ્યોનાં હૃદયમાં આવવાની શુષ્કતા કલ્પીને, તેઓ ઉપર શું તમને દયા નથી આવતી ? પૈસાજ મેળવવા વલખાં મારતી ને તે ખાતર સ્વધર્મ ચૂકતી એ ભવિષ્યની સંતતિ ઉપર દયા આવવીજ જોઇએ. અને તેઓનું ભવિષ્ય સારૂં રહે તેને માટે આપણે કરેલી ભૂલ આપણેજ સુધારી લેવી જોઇએ, જેનું કડવું પરિણામ એ બિચારાઓને ભોગવવું ન પડે.

કોઈ ભાઇ પૂછશે કે–દશ વીશ વર્ષ પહેલાં પણ શું ધન મેળવવાની ચિંતા ન્હોતી ? અરે ! ભાઈ ! ચિંતા હતી, પરંતુ ચાલુ સમયમાં તો હદ વળી ગઇ છે. તેઓ સ્વધર્મ ચૂકતાં નહીં, શાંતિ હતી, સંતોષ હતો, સહાનુભૂતિ હતી, શારીરિક બળનું પોષક નિશ્ચિંત સાદું જીવન હતું. ચાલુ જમાનામાં તો બધી બાબતની હદ વળી છે. હવે એ વાતનો વિસ્તાર કરી સમજાવવાની બિલ્કુલ જરૂરજ જણાતી નથી. બાળ, વૃદ્ધ સૌ જમાનાની વિચિત્રતા કળી ગયા છે.

આવો જમાનો આવી ગયો છે. તેમાં આપણે કયાં કયાં અને શું શું ભૂલ કરી છે તે રોદણાં રોવાનો અવસર નથી. કદાચ પ્રસંગે જીજ્ઞાસુઓને સમજાવીશ, પરંતુ હુવે તો ભૂલ સૂધારી લેવીજ જોઇએ.

ભૂલો થઈ ગઇ છે. તેથી હવે શું થશે ? એમ જરાપણ ગભરાવાની જરૂર નથીજ. કારણ આપણે હાથે કર્યું છે તે આપણેજ સુધારીશું. હોય, ભૂલો થાય ને સુધરે. જ્યારે આપણને આપણી ભૂલો સમજાશે, કે તુરત તેનો સુધારો કરવા લાગીશું. એટલે ભવિષ્યને માટે પણ ચિંતા કરવાની જરૂર નહીં રહે. એવું ભવિષ્ય પણ શાનું આવે ? આપણે ચેતી જઇએ અને વલણ બદલી નાંખીએ, તેથી ભવિષ્ય પણ બદલી જાય. પરંતુ જો ચેતીએ નહીં અને વલણ બદલીએ નહીં તો અવશ્ય ભવિષ્ય ભયંકર છે.

પરંતુ એમ નજ બને, આપણને ચેતાવનાર મળી જવાના, આપણે ચેતી જવાના, અને ભવિષ્ય સુધરી જવાનું. અને ફરી ધર્મભાવના જાગૃત થઈ જશે. કેમકે બનાવટી બાબત કેટલીવાર ટકે ? ચાલુ હાનિ બનાવટી છે. કુદરતી નથી. પંચમ આરાએ કરી તે હાનિ કુદરતી છે તેમાં ફેરફાર નહીંજ થાય, પરંતુ બનાવટી હાનિનો બદલો લેઈ શકીશું. બનાવટી હાનિનો બદલો લેઇશું અને ધર્મ ભાવના જાગૃત કરીશું. એ ચોક્કસ છે. માટે ચાલુ સંજોગોથી ગભરાઈ જવાની બિલ્કુલ જરૂર નથી. ભગવાનનું શાસન (ધર્મ ભાવના) પંચમ આરાના અંત સુધી ટકનાર છે. તો પણ બગડી સુધારવાના પ્રયત્ન કરવામાં આપણે જરાપણ પાછા પડવાનું નથીજ. શાસન ટકશે એ વાત ખરી, પરંતુ તે તે સમયના સમજુ પુરૂષોનો પ્રયત્ન તેને ટકાવી રાખવામાં મળવોજ જોઈએ, તેવા પુરૂષો મળીજ રહે, ને શાસન ટકે. આ વસ્તુસ્થિતિ છે.

માટે આપણા સમયમાં આપણે બગાડેલું આપણેજ સુધારી લેવું જોઈએ. પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ થવું જોઇએ. નહીંતર પાપનું ફળ આપણે ભોગવવુંજ પડશે.

આપો સન્મતિ સૌને શાસન દેવ !

ભગવાન મહાવીર પ્રભુ વિચરતા તે સમયે ચોથો આરો હતો, ત્યાર પછી પાંચમો આરો શરૂ થયો, ને આપણે અહીં દરેક વિશિષ્ટ શક્તિઓની ધીમે

ધીમે ન્યૂનતા થઈ. પરંતુ પાંચમા આરાની અસર હિંદુસ્થાન ઉપરજ થઇ. અને યુરોપ અમેરીકા ઉપર તેની શું બિલ્કુલ અસરજ ન થઇ? આપણા કરતાં તેઓ વિશેષ ઉન્નતિ ભોગવે છે તેનું શું કારણ?

આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ અને આધિભૌતિક [આર્થિક ઉન્નતિ] બંને ઉન્નતિની ભિન્ન ભિન્ન દિશા છે તે ખ્યાલમાં ન રહેવાથી, આ પ્રશ્ન થવો તદ્દન સ્વાભાવિક છે. તેથી આ ગુંચવાડો જેના જેના મનમાં હોય તેના મનનું સમાધાન કરવું, એ મારી ફરજ સમજુ છું.

વિચાર કરતાં પ્રશ્ન ગંભીર છે. તેનો જવાબ આપવો પણ. તેટલોજ ગંભીર છે તેથી જવાબ આપવામાં બહુજ સંભાળ રાખવી જોઇએ જવાબ ન આપી શકાય તેમ હોય તો, તે બાબત પોતાની અશક્તિ કબૂલ કરી મૌન રહેવું જોઇએ. ગમે તેવી રીતે જવાબ આપીને કદાચ સામાના મનનું સમાધાન કરી શકાય. પરંતુ વસ્તુ સ્થિતિથી વિરૂદ્ધ જતાં લાભને બદલે નુકસાન થાય છે. વસ્તુસ્થિતિથી વિરૂદ્ધ જવું એજ જુઠાણું. તેને માટે બરાબર સંભાળ રાખવી જોઇએ.

મહાવીર પ્રભુ સમકાલે હિંદુસ્થાનની પ્રજા ચાલુ સમયની કરતાં દરેક રીતે સુખી અને સુધારાસંપન્ન હતી. પ્રજામાં શરીરની પ્રૌઢતા, શરીરબળ, વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય વિગેરે ઉંચા પ્રકારના હતા. આ બાબતોમાં યુરોપની તે વખતની પ્રજા પણ તેવીજ હતી. માત્ર હિંદુસ્થાનમાં આધ્યાત્મિક શક્તિ બહુજ ઉંચા પ્રકારની હતી. તેને બદલે ગ્રીસ, રોમ વિગેરે યુરોપના સ્થળોમાં પણ કેટલેક અંશે આધ્યાત્મિક શક્તિ હતી, છતાં હિંદુસ્થાન સર્વોપરિ હતું.

હિંદુસ્થાનમાં જેમ પંચમ આરાને પ્રભાવે શરીરની પ્રૌઢતા, શરીરબળ, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય વિગેરે કમી થતા ગયા તેજ પ્રમાણે યુરોપમાં પણ બન્યું. હાલના યુરોપીય શરીરના બંધારણમાં અને પૂર્વ કાળના યુરોપીય મનુષ્યના શરીરના બાંધામાં આપણી પેઠેજ ફેર પડ્યોજ છે. માનુષી વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય ઘટયું છે. કેમકે દિવસે દિવસે બંધારણો વધ્યા છે. કોઈ ભાઇ કહેશે કે ઇંગ્લાંડ વિગેરેના મૂળ વતનીઓ તદ્દન જંગલી હાલતમાં હતા. અને રંગેલા પત્થરો બાંધીને શરીર શણગારતા, પરસ્પર લડતા, અને અતિ ક્રૂર હતા.

અરે ભાઈ, એમ છતાં પ્રેમ અને સ્નેહ પણ શરીરના પ્રમાણમાં તેઓનાં પ્રબળ હતા, તે બહુજ બચાવ કરતા હતા, તેઓની માનુષી શક્તિ ખૂબ હતી, એવી સ્થિતિમાં પણ તે લોકો પોતે પોતાનો બચાવ કરી જીવન ટકાવી શકતા. જો માત્ર તેઓમાં સદ્દગુણોનો વાસ થાય તો સારી રીતે તે સદ્દગુણો શોભાવી શકે તેટલી તેઓની તાકાત હતી. હાલ આપણે સદ્દગુણોની કિંમત સમજીએ છીએ. પરંતુ આચરતા ધ્રૂજ છુટે છે. જો તેઓને સુધારાનો સંપર્ક થાય, અને તેઓને ગમી જાય તો આપણા હાલના મનુષ્ય કરતાં વધારે સારી રીતે દીપાવી શકે. પરંતુ

સુધારાનો યોગ થવો. દરેક વખતે દરેકના ભાગ્યમાં નથી હોતું. એટલે આધ્યાત્મિકતા સિવાય તે વખતના હિંદુસ્થાનના મનુષ્યો જેવાંજ બીજા દેશોના મનુષ્યો હતા. આધ્યાત્મિકતાના ભેદને લીધે આચાર, વ્યહવાર, ખાનપાન વિગેરે બાબતોમાં ભેદ હતા, (ને છે.)

જેમ પંચમઆરાની અસર આપણા ઉપર થઇ, તેમ તેઓ ઉપર પણ થઇ છે. તેને પરિણામે શરીરબળ ઉપર, અને તેને પરિણામે બુદ્ધિ, વિગેરે ઉપર પણ અસર થઈ. ક્રમે ક્રમે સૌ ઘટવા લાગ્યાં. આપણે અહીં આધ્યાત્મિકતા ઘટતી ગઈ, તેમ નૈતિક બંધારણ ઢીલું પડતું ગયું. નૈતિક બંધારણ ઢીલું થવાને પરિણામે ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં દૂર દૂર વસવાને લીધે એકદેશીયતા ભૂલી જવાને પરિણામે પરદેશીઓના હુમલા પ્રસંગે, ઘણા પાછા વાળ્યા; કંઈક પરદેશીઓને અંદરજ સમાવી દીધા, છતાં પરિણામે પરદેશીઓના હાથમાં સપડાઇ જવા વારો આવ્યો. તેથી જોકે આધ્યાત્મિક-બળ ઘટતું હતું, છતાં સમાજવ્યવસ્થાઓ મોટે ભાગે અક્ષત હતી. હિંદુસ્થાનની મધ્યકાલીન સ્થિતિ આ હતી.

આ તરફ યુરોપ કેટલાયે આંતર કલહો કરતું કરતું આર્થિક ઉન્નતિ કરવા તરફ લલચાયું. એટલે પૂર્વે યુરોપની આર્થિક તેમજ આધ્યાત્મિક એ બન્ને શક્તિઓ નહીં જેવીજ હતી. હિંદુસ્થાનને હિસાબે કંઇજ નહીં.

પોતાની આંતર શક્તિની મગરૂબીમાં અને આર્થિક સંપત્તિ મેળવવાના પરદેશીઓના તાત્કાળીક ઉપાયોની ઝમકમાં અંજાઇ ગયેલ હિંદ જરા સુસ્ત બન્યું. તેવીજ રીતે બીજા દેશોની પણ એજ દશા કરી યુરોપે આર્થિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી. આ માત્ર તાત્કાળીક દાવની જીત છે. આખી સંસ્કૃતિ દરમ્યાન છેવટે કોની જીત થાય છે, તેજ જોવાનું છે.

હવે કલ્પના કરીએ કે કોઈની પરતંત્રતા વિના, તેમજ કોઇને દબાવ્યા વિના જે દેશ આર્થિક ઉન્નતિ કરી શકે, તે દેશ ખરો આર્થિક ઉન્નત કહેવાય. બીજાને દબાવીને ઉન્નત થયેલને આપણે ઉન્નતિને શિખરે પહોંચેલ કહીએ છીએ, તે દેખાદેખીથી, ભ્રમણાથી, ઉન્નતિનો ખરો અર્થ સમજ્યા વિના, આજ સુધી યુરોપ ઉન્નતિને શિખરે છે, ઉન્નતિને શિખરે છે; એમ ગાયા કર્યું.

અર્થાત્ યુરોપ આર્થિક ઉન્નતિમાં હાલ સર્વોપરિ જણાય છે એ ખરૂં. અને આપણને પણ થોડા વખત થયા તે ભાવનાનો ચેપ લાગ્યો હતો. તે ચેપને પરિણામે આપણે પણ ઘણાજ ધમ પછાડા કર્યા, અને કરીએ છીએ. પરંતુ એ બાબતમાં ગમે તેટલા દોડવા છતાં આપણે યુરોપને પહોંચી વળીએ એ આશા વ્યર્થ જણાય છે. —ચાલુ.

પ્ર. બે. પારેખ સુ.—પાટણ.

દિવ્ય જીવન.

કુદરતના મહા રાજ્યમાં જ્યાં જ્યાં ઉન્નતિ, અભ્યુદય, વિકાસ કે સંવર્ધન જોવામાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં તે ઘણુંજ ધીરે ધીરે ક્રમપૂર્વક થયેલું જોવામાં આવે છે. કોઇ સ્થળે એકાએક આકસ્મિક પરિવર્તન જોવામાં આવતું નથી. ક્ષુદ્ર વનસ્પતિથી માંડી એક પ્રકાન્ડ પર્વત પર્યંત, ક્ષુદ્ર કીટથી લઇને સૃષ્ટિના રાજા ગણાતા માનવ પર્યંત, સર્વ સ્થાને જે કાંઇ વિકાસ થયેલો હોય છે તે ધીરે ધીરે અને નિયમિત ક્રમપૂર્વક થયેલો હોય છે. આ વિશ્વનું પરિચાલક તત્વ ભલે કોઇ સત્તા વિશેષ હોય કે સ્વભાવ વિશેષ હોય, પરંતુ તે જે કાંઇ હોય તેના સંબંધે એટલા ઉદ્ગાર કાઢયા વિના તો ચાલતુંજ નથી કે તેની સહિષ્ણુતા, તેની ધીરજ, તેની ધીરી ગતિએ ચોક્કસપણે કાર્ય કરવાની શક્તિ તો અસીમ છે. પ્રકૃતિના પ્રત્યેક રાજ્યમાં જ્યારે બારીકીથી નિહાળીએ છીએ, ત્યારે માલુમ પડે છે કે કુદરત કદર્યતામાંથી સૌન્દર્યનો વિકાસ કરવામાં સેંકડો યુગોનો વખત ગાળે છે, અનિયમમાંથી નિયમ ઉપજાવવામાં, વિશ્રંખલામાંથી શ્રંખલા પેદા કરવામાં, તે ધીરજપૂર્વક કાળની કાંઇ પણ ગણના કર્યા વગર ધીરી ગતિએ પોતાનું કાર્ય કર્યેજ જાય છે. કુદરતના કોઇ વિભાગમાં ઉતાવળ, તાબડતોબપણું કે અધૈર્ય નથી. આપણી અધીરાઇના કારણથી એ વિલંબ આપણે સહી શકતા નથી. આપણે દરેક વાતનું પરિણામ તુર્તજ મેળવવાને તલપાપડ રહીએ છીએ. ચોમાસાના વખતમાં નાના બાળકો ભેગા થઇ એક ઠેકાણે આંબાની ગોટલી વાવે છે અને બીજે દીવસે સવારમાં ભેગા થઇ તે ગોટલીમાંથી આંબાનુ મોટું વૃક્ષ થયેલું નિહાળવાની આશાથી ત્યાં આવે છે. આ બાળકોની ગમે તેટલી અધીરાઇ છતાં કુદરત જરાપણ ઉતાવળે પોતાનું કામ લેતી નથી. બાળકોના ઉદ્વેગની તેને કશીજ અસર થતી નથી. કુદરતને જે કાંઇ કરવાનું છે તે ધીરે ધીરે, રહી રહીને ઉપજાવે છે. નિરૂપયોગી તત્વોનું અલ્પે અલ્પે વર્જન અને ઉપયોગી તત્વોનું અલ્પે અલ્પે ગૃહણ કરે છે. આ પ્રક્રિયાને બુદ્ધિમાન પુરૂષો " વિવર્તન પ્રક્રિયા " ના નામથી સંબોધે છે.

આ પ્રક્રિયા, પ્રકૃતિ રાજ્યના પ્રત્યેક વિભાગમાં અવિરતપણે, અશ્રાંતપણે, અચુકપણે કાર્ય કરી રહી છે. તે કાર્ય એકલા ભૌતિક પ્રદેશમાંજ ચાલી રહ્યું છે એમ નથી, પરંતુ માનવ સમાજની સભ્યતા, સંસ્કૃતિ, ઉન્નતિ અને અભ્યુદયના પ્રદેશમાં પણ એ પ્રક્રિયા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. મનુષ્ય તેની મૂળ અવસ્થામાં નગ્નદેહ જડ હતો. કાળે કરી તેની ઉન્નતિ થતા થતા અત્યારે તે ઉન્નત, જ્ઞાન-સંપન્ન, સભ્ય મનુષ્યની હદે આવી પહોંચ્યો છે, પરંતુ તે પ્રાથમિક અવસ્થામાંથી હાલની સભ્ય સ્થિતિમાં આવતા તેને કેટલા પ્રયત્નની જરૂર પડી છે, કેટલો વિકટ રસ્તો ક્રમ-વિ-

કાસના મહામાર્ગ ઉપર કાપવો પડયો છે, કેટલું શીખવું પડયુ છે. કેટલું વજન, કેટલુ ગ્રહણ કરવું પડયું છે, તેની કલ્પના પણ થઇ શકે તેમ નથી. સર્વત્ર એજ "વિવર્તન-પ્રક્રિયા" કામ કરી રહી છે. વ્યક્તિમાં, પરિવારમાં, સમાજમાં, ધર્મમાં, દેશમાં, વિશ્વમાં, એ એકજ નિયમનું અખંડ અનિમેષ પ્રવર્તન ચાલી રહ્યું છે.

આ "વિવર્તન-પ્રક્રિયા"નું આંતરિક રહસ્ય એ છે કે કોઇ પણ પ્રાણી પદાર્થમાં કશુંજ નવું તત્વ આવતું નથી. પરંતુ તેમાં જે કાંઇ મૂળથીજ હતું તેનું ઉત્તમરૂપે પરિવર્તન માત્ર થાય છે, માત્ર રૂપાંતરજ થાય છે. દરેક પરવર્તી અવસ્થાનું કારણ તત્વ તેની પૂર્વાવસ્થામા સૂક્ષ્મ ભાવે હોયજ છે. વિવર્તન-પ્રક્રિયામાં મૂળ તત્વોનો કશોજ ફેરફાર થતો નથી; પરંતુ એ મૂળ તત્વો કાયમ રહીને માત્ર તેનું ઉચ્ચતર રૂપાંતર થયા કરે છે.

હવે મનુષ્યના ધર્મ-જીવન સબંધે આ નિયમ કેવી રીતે પ્રવર્તે છે તે જોઇએ. જે મહાનુભાવોએ મનુષ્યના ધર્મ-જીવન સંબંધે બહુ વિચાર કરેલા છે અને એ વિષયમાં સમાજની ઉન્નતિ કેવી રીતે થાય તેનું ચિંતન કર્યું છે, તેમને એમ જણાયું છે કે મનુષ્યના ધર્મ-જીવનની ઉન્નતિ તેના મનની અવસ્થા ઉપર આધાર રાખે છે. અને મનની ગતિ પવનના જેવી છે, એટલે કે મનનું પ્રવર્તન વાયુના જેવું અનિયંત્રિત અને અનિર્દેશ્ય છે. ભગવદ્ ગીતામાં "મન અતિશય ચંચળ છે. અતિશય અશાસિત છે, તેનો નિગ્રહ કરવો એ વાયુના નિગ્રહ કરવા જેવું કઠિન છે." એમ કહેલ છે. મનની ગતિને વાયુની ઉપમા આપવામા પ્રથમ દૃષ્ટિએ એક વાણીના અલંકાર જેવું ભાસે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ જરા ઉંડા ઉતરી વિચાર કરતાં એ ઉપમા અક્ષરશઃ સત્ય જણાય છે. વાયુની સાથે ઉપમા આપવાનું તાત્પર્ય એમ જણાય છે કે મન અને પવન એ ઉભયની ગતિને નિયમાધિન રાખવી, અગર તે ઉભય સંબંધે કાંઇ પણ સુનિશ્ચિતરૂપે કહેવું એ અશકય છે જેમ વાયુ પોતાની દીશા અકસ્માત ફેરવી નાખી બીજીજ દીશામા વહેવા માંડે છે, તેમ મન પણ અણધાર્યે સમયે પોતાની ગતિ બદલાવીને આપણી ઇચ્છાથી વિરોધી દીશામાં વહે છે. પવનની દિશા જેમ આપણા ધાર્યા પ્રમાણે રાખી શકાતી નથી, તેમ મનની દિશા પણ આપણી ઇચ્છાનુસાર આપણે રાખી શકતા નથી. ચોમાસાની રૂતુમા આપણે જોઇએ છીએ કે રાત્રે શયનકાળે આકાશ સ્વચ્છ હોય છે, તારા-મંડળ પ્રસન્ન વદને દેદીપ્યમાન હોય છે, મેઘ કે તોફાનનુ નામ નિશાન હોતું નથી, પરંતુ અર્ધરાત્રિએ પવન પ્રચંડ ગતિએ વહેવા લાગે છે, અને વરસાદ મૂશળધાર વરસે છે. વાયુની ગતિ કેવી શીઘ્ર અને અતર્કિત ભાવે ફેરફાર પામી ગઇ તેની કલ્પના પણ થઇ શકતી નથી. માનવનું મન પણ કાંઇક આવાજ પ્રકારે કામ કરે છે. જેઓને આજે આપણે અમુક પ્રકારના મનોભાવવાળા, સમાજ, ધર્મ અને નીતિ-વિષયક અમુક જાતની ભાવના ધરાવતા જોઇએ છીએ, તેમને થોડાજ વખતમાં તેથી વિપરીત

દિશામાં ગતિ કરતા જોઈએ છીએ. આજે તેમણે જે પથનું અવલંબન કર્યું હોય છે, તેનાથી જુદીજ રીતનું ગ્રહણ તેઓએ બીજે દીવસે કરેલું હોય છે. આ પ્રકારે મનની પ્રકૃતિ અને ગતિમાં આકસ્મિક અને મહાન્ પરિવર્તન વખતોવખત થાય છે, એ આપણો નિત્યનો અનુભવ છે.

ખાસ કરીને ધર્મના ક્ષેત્રમાં આવી ઘટનાઓ સવિશેષરૂપે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. બુદ્ધ, ખ્રીસ્ત વિગેરે અનેક સંપ્રદાયો જ્યારે તેમના આદિ પુરૂષોના પ્રતાપથી અગાધ શક્તિ–સંપન્ન હતા તે વખતે તે તે દર્શનોના અનુયાયી સમાજમાં જબરજસ્ત ઉછાળા થયા હતા. સેંકડો મનુષ્યોના મનમાં ધર્મ–ભાવનાનો પ્રબળ પ્રવાહ ઉભરાઇ આવ્યો હતો. તેમના જીવનમાં જે પરિવર્તન થયું હતું તે ખરેખર વિસ્મય જનક હતું. પ્રભુ મહાવીરના થોડી ક્ષણના ઉપદેશથી સેંકડો મનુષ્યો પોતાના પ્રિય ઘરબાર અને વૈભવ વિલાસ ત્યાગી તેમણે પ્રવર્તાવેલા શાસનને આધીન બન્યા હતા. થોડીજ ક્ષણોમાં તેમના જીવનમાં એટલું મહાન પરિવર્તન થયું હતું કે જેનો મુકાબલો તેઓના જીવનની પૂર્વાવસ્થા સાથે કોઇ રીતે બની શકે નહીં. તે જીવોની મનની બેચાર ભાવનાઓજ માત્ર ફરી હતી એમ ન હતું, પરંતુ તેમનું જીવન અને પ્રકૃતિ સમગ્રરૂપે પરિવર્તિત થઇ હતી. અમે ઉપર જે " વિવર્તન–પ્રક્રિયા " ના સિદ્ધાંતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે સાથે આ પ્રકારના મહાન પરિવર્તનની મીમાંસા થઇ શકે તેમ નથી. અર્થાત એ સિદ્ધાંત આ સ્થળે લાગુ પડતો નથી. ટુંકામાં મનની ગતિમાં ફેરફાર ઘણીવાર થાય છે તે એટલા બધા મહાન્ અને એકાએક થાય છે કે તેનો મુકાબલો ફક્ત વાયુની સાથેજ થઇ શકે.

મનની ગતિને વાયુની સાથે સરખાવવામાં એક બીજું પણ કારણ વિચાર· કરતાં જણાય છે. વાયુના મહાસાગરમાં જે અનંત પ્રકારની સૂક્ષ્મ, અતીન્દ્રિય શક્તિઓ કાર્ય કરી રહી છે તે શક્તિનો આપણાથી કશો નિર્ણય કે લક્ષ્ય બની શકતો નથી. તેજ પ્રકારે મનુષ્યના મનોપ્રદેશમાં કેટલા પ્રકારની સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયાતીત શક્તિઓનું પ્રવર્તન થતું હશે તેનો પણ આપણાથી કશોજ નિર્ણય થાય તેમ નથી. આ અનંત વાયુમંડળમાં કેટલા સંખ્યાતીત વિદ્યુતપ્રવાહો વહેતા હશે, કેવા પ્રકારના સૂક્ષ્મ પરમાણુંઓના તરંગો ઉડતા હશે અને શમી જતા હશે, કેટલા શબ્દો, કેટલી ગતિઓનું ઉત્થાન અને લય થતું હશે, તેનો નિર્ણય કોનાથી બની શકે તેમ છે ? પ્રકાશ, વિદ્યુત, તાપ, શીત વિગેરે તત્વોની જે અનંત શક્તિ પ્રક્રિયા તેમાં કામ કરી રહી છે તેનો નિર્ધાર કોણ કરી શકે તેમ છે ? તેજ પ્રમાણે મનુષ્યનું મન પણ કેટલી શક્તિઓનું લીલાક્ષેત્ર છે, કેટલી ગતિ વિધિઓની પ્રવર્તન–ભૂમિ છે, તેની ગણના કોણ કરી શકે તેમ છે ? આપણે જે આહાર ગ્રહણ કરીએ છીએ તેની અસર, બહારનાં સંજોગોની વિવિધ પ્રકારની અસર, જમાનાના શક્તિશાળી અને પ્રતિભાવાન પુરૂષોનો પ્રભાવ, સમા·

જના રીતિ રીવાજોની અસર, ધર્મ ગુરૂઓના ઉપદેશની અસર, આપણા પોતાનાં હૃદયમાં નિવાસ કરી રહેલા ઇશ્વરના આદેશની અસર, એ સર્વની અસર અને પ્રભાવ, શક્તિરૂપે આપણા મનમાં યુગપત કાર્ય કરી રહેલ છે. એટલા માટે માનવ-મનની કયારે શું અવસ્થા હોય તેનો નિર્ણય કરવો એ વાયુની ગતિના નિર્ણય જેવો કઠિન છે.

માનવ-મનમા સમયે સમયે જે પરિવર્તન થાય છે તેના બે પ્રકાર પાડી શકાય. એક સંયોગોથી ઉત્પન્ન થએલો; અને બીજો સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થએલો. પ્રથમનો ફેરફાર આંશિક, સામયિક, ક્ષણિક, અલ્પ-કાલીન છે, બીજો ફેરફાર સ્થાયી, મૂળગત, અમર છે. વ્યક્તિ કે સમાજના મનમાં ઘણીવાર એવા ઉછાળા આવે છે કે તે વખતે અમુક ભાવો અત્યંત પ્રબળપણે વર્તતા હોય છે, અને અમુક સમય પર્યંત તેનો પ્રભાવ પ્રચંડ તોફાન જેવો બળવાન રહે છે. તેટલા વખત સુધી બીજા બધા પ્રકારના ભાવો ગૌણ પામી જાય છે. તે વખતે વ્યક્તિને કે સમાજને જાણે ભૂત વળગ્યું હોય તેમ તે ચોક્કસ ભાવનાઓના પ્રભાવને વશ બની દોડાદોડ કરી મુકે છે. બીજી તમામ ચિંતા અને વિચાર બાજુએ મુકી દે છે; પરંતુ જે સંયોગોથી એ પ્રબળ તોફાન ઉપડયું હતું તે સંયોગો ઢીલા પડતા વ્યક્તિ કે સમાજ નરમ પડી જાય છે, અને થોડા સમય પછી તો એ ભાવના મનમાંથી તદ્દન સરી પડે છે. અગર માત્ર સ્મૃતિના એક ક્ષુદ્ર અવશેષરૂપે રહે છે. દષ્ટાંત સ્વરૂપ, આપણા પર્યુષણના દિવસોમાં આપણા સમાજમાં થતો ધર્મ-ભાવનાનો પ્રચંડ ઉછાળો યાદ લાવો. આઠ દિવસ સુધી બીજી તમામ પ્રવૃત્તિ બાજુએ મુકાએલી હોય છે; પરોઢીએથી માંડી રાતના બાર બજ્યા સુધી માત્ર એકલી ધર્મની જ વાત, ધર્મના જ પ્રશ્નો, વાંચન, મનન, શ્રવણ, ખરડા, લ્હાણી, પ્રભાવના, વિગેરે વિગેરેની પરંપરા શરૂ રહે છે. ધર્મ સિવાય બીજી વાતને યાદ કરવી એ તે દિવસોમાં અધાર્મિકતા ગણાય છે. પરંતુ નવમે દિવસે એ ભરતી એકાએક શમી જાય છે. એ આઠ દિવસની વાત પણ કોઇ યાદ કરતું નથી. સહુ કોઇ પોતપોતાની જુની પ્રવૃત્તિમાં લાગી જાય છે. આનું કારણ શું ? એટલુંજ કે જે વિશેષ કારણથી એ ભાવનો આવિર્ભાવ થયો હતો એ કારણ જ્યારે ચાલ્યું જાય છે, ત્યારે એ પૂર્વોક્ત ભાવ પણ મંદ અને શક્તિહીન બની જાય છે. આવી સંયોગ જન્ય ભાવનાઓથી પ્રેરાઇને જેઓ અમુક સમયે અમુક પથે વળેલા હોય છે, તેઓને તે સંયોગો બદલાતા, બીજા પથે ચઢી જતા વાર વાગતી નથી. આ વાતના ઘણા ઘણા દષ્ટાંત દરેક વ્યક્તિ, સમાજ અને દેશના જીવનમાં મળી શકે છે. બધા દેશોમાં જન મંડળમાં સમયે સમયે એવી વિશેષ ભાવનાઓનો ઉછાળો આવે છે, અને તે અમૂક સમય કાર્ય કરીને પાછી મંદ પડી જાય છે. પોતાના સ્વદેશ ઉપર વિદેશીઓનું આક્રમણ થાય છે, ત્યારે સ્વદેશના લોકોનાં મનમાં સ્વદેશ-પ્રિયતાની ભાવના જાગી ઉઠે છે. અણુધાર્યા ઠેકા-

ણેથી વીરતાની વિસ્મય જનક કહાણીઓ શ્રુતિ-ગોચર થવા માંડે છે, અને આશ્ચર્ય પમાડે તેવી ઘટનાઓ ઉપજી આવે છે. પચીશ સૈકા પહેલાં, યજ્ઞ યાગના ઘાતકી હત્યાકાન્ડની સામે પ્રભુ મહાવીરે જ્યારે પ્રબળ પ્રતિવાદ ઉઠાવેલો, ત્યારે સમસ્ત ભારત વર્ષ "અહિંસા પરમોધર્મ" ના કર્ણભેદી નિનાદથી ગાજી ઉઠયો હતો, અને અમુક સમય પર્યંત લાખો મનુષ્યોની જીહ્વા ઉપર એ ઉકિત રમી રહી હતી. કાળે કરી એ ઉચ્ચ ભાવના લોક હૃદયમાંથી ઉઠતી ગઇ અને આજે તે સ્વર્ગીય વસ્તુ માત્ર મુઠીભર વણીકો (જૈનો) નાંજ હૃદય ઉપર પોતાનો પ્રભાવ રાખી રહી છે. એક મહાન પુરૂષના હૃદયના વેગથી આખો યુગ હચમચી રહ્યો હતો. એ પ્રભાવપૂર્ણ પુરૂષ ચાલ્યો જતાં તે ભાવનાની શકિત મંદ પડી, અને માત્ર લોક જીવન ઉપર પોતાના પ્રભાવની નિર્બળ રેખા મુકતી ગઇ.

બે વર્ષ પૂર્વે મહાત્મા ગાંધીજીના ઉપદેશે પણ આવોજ ઉછાળો લોકભાવનામાં ઉપજાવ્યો હતો. સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ સરકારી શાળાઓનો ત્યાગ કર્યો હતો. અગણિત મનુષ્યો જેલના કષ્ટો ભોગવવા માટે હસતે વદને તત્પર હતા. દેશના ચારે ખુણે અસહકાર, ધારા સભાનો બહિષ્કાર, કોર્ટોનો ત્યાગ વિગેરે ભાવનાઓ પૂર જોસથી ચાલતી હતી. પરંતુ મહાત્માજીનું પ્રભાવ-પૂર્ણ વ્યકિતત્વ લોક-ચક્ષુથી જરા વેગળું થતાં, આજે તે ભાવના શકિત હીન બની ગઇ છે. એ પૂર્વનો ઉભરો શમી ગયો છે.

આટલા વિવેચનના ફળ રૂપે અમારે જે કાંઇ કહેવાનું છે તે એટલુંજ કે જે ઉત્સાહ કે જે ભાવના અમુક પ્રકારની ઘટનાઓ કે અવસ્થાના ગુણોથી ઉત્પન્ન થયેલી છે તે ક્ષણિક છે અને તે આપણું જીવનનો સ્થાયી વિભાગ નથી. કેમકે તે નિમિત્તાધીન છે, સંયોગજન્ય છે અને તેથી ક્ષણસ્થાયી છે, આપણે આપણું હૃદયની પરીક્ષા કરી પ્રથમથીજ નક્કી કરવું જોઇએ કે અમુક ઉત્સાહ કે ભાવના આ પ્રકારનો આંશિક, સામયિક, કે ઘટના-જન્ય છે? અથવા તો તે સ્થાયી, સ્વભાવગત, અને અમર છે?

માનવ-હૃદયમાં જે બીજા પ્રકારનું પરિવર્તન થાય છે તે સ્થાયી અને મૂળગત હોય છે. તે પરિવર્તનનું સ્વરૂપ સ્વતંત્ર અને કોઇ પ્રકારના આંતર બાહ્ય સંયોગોની અપેક્ષા વગરનું હોય છે. કોઇ મહાભાગી પુરૂષોને ઇશ્વર કૃપાથી કે સાધુ સંગથી કે જ્ઞાન પ્રાપ્તિથી આ પ્રકારનું પરિવર્તન થયેલું જોવામાં આવે છે. આ પરિવર્તનનું મુખ્ય લક્ષણ શું? એમ પુછવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર એટલોજ છે કે જીવનના ઉદ્દેશનું પરિવર્તન. દૃષ્ટાંત તરીકે, એક મનુષ્ય થોડા સમય પહેલાં વિષયોમાં રૂચિવાળો હતો. નિરંતર વિષયોનુંજ અન્વેષણ કરતો, જ્યાં તેની પ્રાપ્તિની સંભાવના હોય તે પ્રદેશમાંજ તે વિહરતો; પદાર્થોમાં તેને પ્રબળ આસક્તિ હતી. તેના દીલમાં ગમે તે કારણથી એવું સ્ફુરી આવ્યું કે આ વસ્તુઓ મારા જીવનનું

લક્ષ્ય હોઇ શકે નહી. તેણે કાંઇક એવું જોયું, એવું અનુભવ્યું, એવા સંબંધમાં આવ્યો, કે જેથી તે એકાએક જાગી ઉઠ્યો. તેને એવો નિશ્ચય થયો કે મોક્ષ-પ્રાપ્તિ અને ધર્મ-જીવન એજ મારા જીવનનો પરમ લક્ષ્ય છે. આ ભાવનો હૃદયમાં આવિર્ભાવ થતાંની સાથેજ દિવ્ય-જીવન મેળવવાની તેનામાં આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થઇ. તેણે ધર્મનું અન્વેષણ શરૂ કર્યું. જેમ જેમ તે નિર્મળ ચિત્તથી ધર્મના મહારાજ્યમાં પ્રવેશ કરતો ગયો, તેમ તેમ તેના હૃદય-વાસી પરમાત્માની કૃપા તેના ઉપર વધતી ચાલી. પરમ પ્રભુની આજ્ઞાને આધીન થતો ચાલ્યો. એનાં હૃદયમાં નવી શક્તિ, નવી શ્રદ્ધા, નવો ભાવ આવિર્ભૂત થતો ચાલ્યો. આ પરિવર્તન એ બીજા પ્રકારનું સ્થાયી અવસ્થાંતર છે. તે અમર રહેવા નિર્માયું છે.

જ્યારે મનુષ્યનો લક્ષ્ય અને જીવનનો ઉદ્દેશ બદલાય છે, ત્યારે તેની સમગ્ર ભાવનાઓ, વિચારો, ચિંતાઓ બહુજ બદલાય છે. જીવનનો નિશ્ચિત ઉદ્દેશ એ મનુષ્યનાં હૃદયમાં રહેલી એક પૂર જોસવાળી મોટર છે. મનુષ્યને તે નિશ્ચિત દિશામાં ઘસડીજ જાય છે. જે સ્થિતિ માનવ-જીવનના સર્વપ્રધાન ઉદ્દેશ રૂપે રહે છે તેનો પ્રભાવ જીવનના પ્રત્યેક વિભાગમા વ્યાપી જાય છે. વ્યાપાર, રોજગાર, ગૃહકર્મ, મિત્રતા, શત્રુતા, રાગ, દ્વેષ સર્વ એ એકજ ભાવનાથી રંગાઇ જાયછે. એ ઉદ્દેશના પ્રભાવથી આપણા જીવનના સર્વ પ્રકારના સંબંધો ધીરે ધીરે પરિવર્તિત થતા જાય છે. એ ઉદ્દેશને અનુસરીને જે પૂર્વે દૂર હતા તે નિકટ આવે છે, અને નિકટ હતા તે દૂર થાય છે. પૂર્વકાળના સંબંધીઓ સાથેનો સંબંધ વિચ્છિન્ન થતો જાય છે, અને નવા ઉદ્દેશને પોષણ આપનારા નવા સંબધો યોજાતા જાય છે. સાસારિક અર્થમાં જેઓ પારકા ગણાય તે પોતાના થાય છે. અને પોતાના હતા તે પર થઇ જાય છે. આ મહાન પરિવર્તન જ્યારે માનવ-જીવનમા ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે તે "દિવ્ય-જીવન" ની સંજ્ઞા પામે છે

આ દિવ્ય-જીવનનો સંચાર કોઇ એકાદ સુભગ ક્ષણે થાય છે, એક મંગળ ક્ષણે આ મહાન લક્ષ્ય અને આદર્શ પ્રત્યે દૃષ્ટિપાત થાય છે, અને હૃદયમાં નવી આકાંક્ષા અને નવો મનોરથ જાગે છે, પરંતુ આપણી સમગ્ર પ્રકૃતિને એ નવીન આદર્શને અનુસરતી બનાવી દેવી એ કાંઇ એક ક્ષણ કે એક દીવસનું કામ નથી, સમગ્ર ચારિત્ર્યમાં ફેરફાર કરી તેને એ નવી ભાવનાને અનુયાયી બનાવવું એમાં બહુ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહે છે. અમે શરૂઆતમાં જે "વિવર્તન-પ્રક્રિયા" નો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું કાર્ય હવે લાગુ પડે છે, એક વખત દૃષ્ટિ ખુલી, દીવ્ય-જીવનની ઝાંખી થઇ, સમ્યગ્ ભાવની પ્રાપ્તિ થઇ, એ અમર તત્વની બીજ રૂપે ઉપલબ્ધિ થઇ, એટલે પછી ઉપરોક્ત "વિવર્તન-પ્રક્રિયા" નું કાર્ય શરૂ થાય છે, પછી માનવ-જીવન ધીરેધીરે એ આદર્શને

અનુરૂપ ઘડાતું ચાલે છે. સમગ્ર પ્રકૃતિ આપણને અનુકૂળ થઇ મોક્ષ પ્રાપ્તિની દિશામાં આપણને સહાયક બનવા માંડે છે.

પરંતુ આ સ્થળે આવ્યા પછી મહાન અંતરાયો અને વિઘ્નોની પણ શરૂઆત થવા માંડે છે. મનુષ્યે તેના માતાપિતા પાસેથી વંશાનુક્રમિકતારૂપે જે અનિષ્ટ લક્ષણો મેળવ્યા હોય, સામાજીક સંયોગોમાંથી તેનાં મન અને શરીરમાં જે નિર્બળતાઓ ઉપજી આવેલી હોય, પ્રતિકૂળ શિક્ષણના લીધે જે ભ્રાન્તિઓ તેના આંતરિક બંધારણમાં પ્રવેશ પામેલી હોય, તે તમામ હવે તેના ઉર્ધ્વગામી પથમાં અંતરાય રૂપે આવી ઉભા રહે છે. તેની અનેક જુની કુટેવો, તેના સ્વભાવની ઉંડાણમાં રહેલી બુરાઇઓ, પ્રતિબંધક થઇને તેની ગતિનો અવરોધ કરે છે. જન્મ–લબ્ધ અને શિક્ષા–લબ્ધ મુગ્ધ સંસ્કારો અને નબળાઇઓનો અતિક્રમ કરવો એ કાંઇ સહજ વાત નથી. મનુષ્ય તેનાં હૃદયમાં ગમે તેવી ઉચ્ચ આકાંક્ષાઓ રાખે; પરંતુ તે આકાંક્ષાઓને મનુષ્ય–સ્વભાવની નિર્બળતા દ્વારા નિયમાવું પડેજ છે. જેવી રીતે એક માણસના મનમાં ચંદ્રને અડવાની ઇચ્છા થતાં તે એકદમ અધર કુદકો મારે, પરંતુ તે માત્ર તેની શક્તિના પ્રમાણમાંજ અધર કુદી શકે, તેવી રીતે માનવ–હૃદયની ગમે તેવી પ્રબળ ઉચ્ચ આકાંક્ષા છતાં તે માત્ર અમુક હદ સુધીજ તેના આદર્શને અનુરૂપ જીવન વીતાવી શકે છે. આપણા જન્મથી જે સ્વભાવગત અને સંસ્કારગત સ્વાર્થપરતા, વિષયાસક્તિ, અને ઇન્દ્રિયપરતા છે તેનાથી આપણે અવશ્ય નિયમાવું પડે છે. આપણે મહાવીર પ્રભુ જેવા તપસ્વી, જ્ઞાની, કે વિરાગી થવાની ઇચ્છા રાખીએ તો શું તે તુર્ત બની શકે ખરૂં ? તેમ કરવા જતાં આપણાં હૃદયમાં રહેલી ગુઢ આસક્તિઓ આપણને પ્રતિબંધક રૂપે થઇ ઉભી રહે છે. એ ગૂઢ આસક્તિઓ આપણને પ્રત્યેક પગલે નડ્યાજ કરે છે. આપણે આપણા આદર્શને અનુસરતા બની જવાના ઉત્સાહમાં એકાદ સ્વાર્થને જબરજસ્તીથી હડસેલો મારી દૂર કરીએ, પરંતુ બીજીજ ક્ષણે અજ્ઞાતપણે તેજ સ્વાર્થને પાછો ગૃહણ કરીએ છીએ. આપણી ધર્મ–ભાવના ગમે તેટલી ઉચ્ચ હોય, આપણી આધ્યાત્મિકતા ગમે તેટલી બળવતી હોય, છતાં આપણાં જીવનમાં રહેલી દુર્બળતા ક્ષણે ક્ષણે આપણને આપણા આદર્શના ઉચ્ચ સ્થાનમાંથી ઉથલાવી પાડી હેઠા નાંખી દે છે. અનુભવી જનોએ ધર્મ–જીવનની ગતિને નદીની ઉપમા આપી છે. નદી જ્યારે ગોરાડુ જમીનમાં થઇને વહે છે, ત્યારે તેનો રંગ ગેરૂ હોય છે, અને કોયલાની ખાણુવાળા પ્રદેશમાં થઇ નીકળે ત્યારે તેના જળનો રંગ કાળો હોય છે. તેવીજ રીતે ધર્મ જ્યારે ઉચ્ચ પ્રકૃતિવાળા સભ્ય જનોનાં હૃદયમાં થઇને વહે છે, ત્યારે તેનું સ્વરૂપ ઉજ્વળ અને ઉન્નત હોય છે, અને જ્યારે તેજ ધર્મ–ભાવના અસભ્ય, નીચ, સુખાસક્ત મનુષ્યોનાં જીવન દ્વારા વહે છે ત્યારે તે અધમ સુખાસક્તિનો વર્ણ ધારણ કરે છે.

મનુષ્યોના દેહ અને મનમાં જે કાંઇ ભરેલું છે તે દ્વારાજ તેની આકાંક્ષાઓ અને આદર્શોને નિયમાવું પડે છે. વ્યક્તિઓને આ સત્ય લાગુ પડે છે તેમ નથી. સમાજ પણ આજ નિયમથી નિયમાય છે. લગભગ સોએક વર્ષ પૂર્વે ફ્રાન્સ દેશમાં સમાનતા અને સ્વાતંત્ર્યની ભાવનાઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે મહાન વિપ્લવ થયો હતો. પરંતુ એ સામ્ય અને સ્વાધીનતાનો પક્ષ કરનાર વર્ગે, અમુક કાળ સુધી સત્તા ભોગવતા દરમ્યાન તેમણે ભીષણ અનર્થો અને ત્રાસદાયક હત્યાકાંડો આદર્યા હતા. તેમની જીહ્વા ઉપર સમાનતા અને સ્વતંત્રતાની ઉચ્ચતમ વાતો હોવા છતાં આવા અત્યાચારો કરવાનું કારણ એજ હતુ, કે આદર્શ અને આકાંક્ષા ઉચ્ચ હોવા છતાં તેમના સ્વભાવમા સ્વેચ્છાચાર અને પરપીડનના તત્વો છુપાએલા હતા જે કાંઇ પ્રકૃતિમાં નિહિત છે, જે કાંઇ સ્વભાવ છે, તેજ કાર્યકાળે બહાર ઉભરાઈ આવે છે. ધર્મમાં, પરમાર્થમાં, દયામાં અને તેવી બીજી ઉત્તમ કોટિની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમા રહેલા કેટલાક મનુષ્યોમા આપણે ઘણીવાર પ્રતારણા, નીચતા, કપટ-ભાવ અને ક્ષુદ્રતા જોઇએ છીએ તેનું નિદાન શોધતા એજ મળી આવે છે કે મનુ-ષ્યોનો સ્વભાવ જ્યાં સુધી બદલાય નહિ, ત્યા સુધી તેના સારા નરસા, ઉચ્ચ નીચ પ્રત્યેક કાર્યમાં તેના સ્વભાવમા રહેલા તત્વો પ્રતિબિંબિત થયા વીના રહેતાજ નથી.

માણસ ગમે તેટલો અભ્યાસ કરે, ગમે તેટલું શાસ્ત્રાધ્યયન કરે, પરંતુ જ્યાં સુધી તેની પ્રકૃતિમા અસત્ ભરેલું હોય છે, ત્યાં સુધી તેને ધર્મ–જીવન ખરા અર્થમાં પ્રાપ્ત કદિ થતું નથી પ્રકૃતિ અગર સ્વભાવ એ બહુ મહાન વાત છે મનુષ્ય તેના માતાપિતા પાસેથી જે મેળવે છે, વંશ પરંપરાગત, જાતિ સંસ્કારથી જે પ્રાપ્ત કરે છે, સમાજના રીતિ રીવાજોથી જે સંસ્કારો તેનામાં દ્રઢીભૂત થાય છે, તે સર્વનો અતિક્રમ કરી આદર્શના માર્ગ તરફ ગતિ કરવી એ વાત સહજ કે સરળ નથી; એ ક્રમ બહુ કાળ અને શ્રમની અપેક્ષા રાખે છે. " વિવર્તન–પ્રક્રિયા "નો કંટાળા ભરેલો, ધીરી ગતિએ કામ કરનારો નિયમ એ પ્રદેશમા કામ કરી રહ્યો છે. જન્મ–લબ્ધ અને શિક્ષા–લબ્ધ સ્વભાવને આટલો મહાન કરી બતાવવાનો અમારો ઉદ્દેશ માત્ર એટલોજ છે કે જેઓ ધર્મ–સાધનના માર્ગમાં ગતિ કરવાનો ઉત્સાહ અને આકાક્ષા ધરાવે છે તેઓ એમ જાણી રાખે કે તેમના સન્મુખે એક મહાન્ શ્રમ અને તપસ્યાની પરંપરા આવીને પડેલી છે દેહ અને મનની દુર્બળતાઓથી સાધ કને વારંવાર અભિભૂત થવું પડે છતાં તેને નિરાશ થવું ન ઘટે. ધર્મના માર્ગમાં સ્થિર રહેવા માગનારે હમેશા લક્ષમાં રાખવું જરૂરનું છે કે જે ઉદ્દેશ બહુ પ્રયત્ન અને વખતે પૂર્ણ થવા યોગ્ય છે તે થોડા પ્રયત્ને થોડા કાળમા કેવી રીતે પૂર્ણ થાય? તેમ છતાં આપણા ઉચ્ચ આદર્શને પણ નિરંતર દૃષ્ટિ–પથમા રાખવો ઘટે, અને

ક્રિયા કરવી ઘટે. ધર્મ—જીવનની રક્ષા માટે ઉપાય પણ લેવા ઘટે. ધર્મ—જીવનની રક્ષા કરવાનો ઉપાય શું ? એ વિષય બહુ ગંભીર અને તેની ચર્ચામાં ઉતરતા બહુ લંબાણ થાય તેમ છે. છતાં ટુંકામાં કહેવા દ્યો કે જે નિયમોથી શરીરનું રક્ષણ થાય છે તેજ નિયમ આત્માના ગુણોની વૃદ્ધિ અને રક્ષણને પણ લાગુ પડે છે. શરીરમાં નિર્જીવ અણુનું વર્જન, અને નવા સજીવ અણુઓનું ગ્રહણ શરૂ રહે તોજ દેહ નભે છે અને તેની રક્ષા થાય છે, તેવીજ રીતે ધર્મ—જીવનના અન્ન પાનરૂપી સદ્ભાવનાઓનું ગ્રહણ અને અધમ વૃત્તિઓનું વર્જન એ ધર્મની રક્ષામાં મુખ્ય હેતુ રૂપ છે. આપણે આટલી વાત નિરંતર સ્મૃતિમાં રાખવી જોઇએ કે પરમાત્માનું ચિંતન, મનન, શ્રવણ અને નિદિધ્યાસન અને પરમાત્માની ઉપાસના—અર્થાત્ ઇશ્વરની આજ્ઞાનુસાર વર્તન, એજ ધર્મ—જીવનનું સાચું પોષણ છે. આપણું પ્રત્યેકનું એ કર્તવ્ય છે કે આ પ્રકારની ઉપાસનામાં સુદૃઢપણે પ્રતિષ્ઠિત થઇ જવું જોઇએ.

રા. અધ્યાયી.

પ્રકીર્ણ.

भावनगरके श्री जैन संघकी उदारता.

जैन समाजको विदित ही है कि स्वर्गवासी प्रातःस्मरणीय जैनाचार्य १००८ श्रीमद्विजयानन्दसूरि (आत्मारामजी) महाराजके प्रशिष्य मुनिमहाराज श्री वल्लभविजयजीका चौमासा अंबालाशहर (पंजाब) में था। आपके साथ आपके शिष्य पंन्यास ललितविजयजी महाराज तथा पंन्यासजीके शिष्य प्रभाविजयजी महाराज और स्वर्गवासी श्री जयविजयजी महाराजके शिष्य तपस्वी गुणविजयजी महाराज हैं। आपके चौमासेमें श्री जैन संघ अंबालाशहरको जो लाभ मिला है वह शीघ्र ही प्रकाशित होनेवाली श्री आत्मानन्द जैन सभाकी रिपोर्टसे मालूम हो जायगा।

सबसे अधिक आदरणीय एवं अनुकरणीय जो लाभ हुवा है वह यह है कि पंजाबमें कितनेक स्थानोमें मंदिरजीमें विराजमान करनेके लिये श्री जिनप्रतिमाओंकी जरूरत थी। मुनिश्री १०८ श्री हंसविजयजीकी प्रेरणासे अजीमगंज (जिल्ला मुर्शिदाबाद) से तीन बिंब चौमासेमें ही आपने मंगवा दिये थे। बादमें आपको पत्ता मिला कि भावनगरके जिनमंदिरमें जरूरतके स्थानोमें देनेके लिये कईएक

जिनबिंब हैं। उसी समय आपने भावनगरमें चातुर्मासमें विराजमान वयोवृद्ध, पर्यायवृद्ध, ज्ञानवृद्ध मुनिमहाराज श्री १०८ प्रवर्त्तक श्री कांतिविजयजी महाराजकी मारफत भावनगरके श्री जैन संघसे लिखा पढ़ी शुरु की। सहर्ष निवेदन किया जाता है कि भावनगरके श्री जैन संघने संघकी सम्मतिसे और श्री प्रवर्त्तकजी महाराजके सदुपदेशसे नौ (९) जिनबिंब देना स्वीकार किया और हमें सूचना दी कि अपना आदमी भेज कर मंगा लेवें। उसमें एक बिंब शाह प्रेमजी ओधवजीका पण था।

यात्राका समय होनेसे ला० नत्थूरामजी जीरा निवासी श्रीसिद्धाचल जानेवाले थे। उनको बुलाकर उनके साथ रोपड निवासी लाला बंशोदासको तैयार कर श्री संघ अंबालाने एक पत्र १०८ श्री प्रवर्त्तकजी महाराजके नाम और एक श्री संघ भावनगरके नामका देकर उनको विदित कर दिया कि अमुक दो भाइयोंके साथ आप श्री जिनबिंब भेज देवें। दोनों भाई श्री सिद्धाचलजीकी कार्तिकी पूर्णिमाकी यात्रा करके भावनगर गये। श्री संघ भावनगरने उसी समय बंदोबस्त करके नौ बिंब, नौ श्री सिद्धचक्र और एक अष्टमंगल देकर विदा कर दिया।

यात्रार्थे गया हुवा एक भाई और जीरा निवासी ला० अमरनाथ मिल गये। तीनों ही हुशियार होनेसे बिना किसी हरकत के आनंदके साथ यहां आ पहुंचे।

श्री संघ पंजाबकी श्री आत्मानंद जैन महासभाके अधिवेशन होनेसे इन्हीं दिनोंमें लुध्याना, मालेरकोटला, जालंधर, होशियारपुर, नकोदर, अमृतसर, पट्टी, लाहौर, गुजरानवाला, सनखतरा, नारोवाल आदि शहेरोंका श्री संघ इकट्ठा हुवा था। आते ही उन सबको अपूर्व दर्शनानंदका लाभ प्राप्त हुवा। श्री संघ भावनगरने श्री जिनबिंब देनेके बदलेमें नकरा आदि कोई भी रकम नहीं ली। इतना ही नहीं बल्कि जिससे बिंबके मुकुट कुण्डलादि जेवर बने हुवे थे वे भी साथमें ही दे दीये। दो बिंबोंकी तो अंगियां भी दे दी हैं। भावनगर श्री संघ और मगनलाल ओधवजी शाहकी इस उदारताको देख दूसरे स्थानोंके श्री संघको भी चाहिये कि वह भी इनका अनुकरण कर उचित स्थानमें आवश्यकतानुसार श्री जिनबिंबादि प्रदान करके शुभ फलके भागी बनें। श्री संघ पंजाब सच्चे दिलसे श्री संघ भावनगरको श्री १०८ प्रवर्त्तकजी महाराज श्री कांतिविजयजीको और इतर मगनलाल ओधवजी और मुनि श्री वल्लभविजयजीको धन्यवाद देता हुवा अजीमगंजके श्री संघको और मुनिमहाराज

श्री हंसविजयजीको भी धन्यवाद देता है जिन्होंने अपनी अतुल कृपा और उदारतासे पंजाबके श्री संघको कृतार्थ किया है।

ता. १२-११-२२ } मंत्री—श्री आत्मानन्द जैन सभा,
अंबाला शहर.

* * * *

શ્રી મુંબઈ જૈન સ્વયંસેવક-બંધુઓ શ્રી સિદ્ધાચળજી કારતક શુદ ૧૫ ઉપર યાત્રાળુઓની સેવા કરવા નિમિત્તે આવ્યા હતા. અનેક મુસ્કેલીઓ વેઠી પાલીતાણા સ્વયં સેવક સમાજ સાથે રહી બહુ ઉપયોગી સેવા બજાવી હતી, ત્યારબાદ તે બંધુઓ ભાવનગર આવ્યા હતા. તેમની હકીકત સાંભળવા તેમનો સત્કાર કરવા શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાના મકાનમાં એક મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. પૂજ્યસ્થાને શ્રીમાન્ પ્રવર્ત્તકજી મહારાજ કાન્તિવિજયજી મહારાજ બીરાજ્યા હતા. જે વખતે ઉક્ત સ્વયંસેવક બંધુઓએ પોતાની હકીકત કહી સંભળાવી હતી. બીજા વક્તાઓએ પણ તે સંબંધમાં બોલી તેમનો સત્કાર કર્યો હતો. ભાવનગર ખાતે એક સ્વયંસેવક મંડળ ઉભું કરવું તેવા વિચારો સાથે અમલમાં મૂકવાનું ઠર્યું હતું. આવું તો અત્રે અનેક બાબતમાં બોલાય છે ચર્ચાય છે છતાં પછવાડે તે તમામ કાંઇ થતું હોતુંજ નથી. તે થવા-કરવા ખાસ વિનંતિ કરવામાં આવે છે. તે સાથે સિદ્ધાચળજી ઉપર મૂળનાયકજીની પૂજા કરવાની બાબતમાં જુદી જુદી યોજના બાબત શેઠ શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીને અમદાવાદ લખી મોકલવું વગેરે હકીકતો ચર્ચાણી હતી. છેવટ પૂજ્ય પ્રવર્ત્તકજી મહારાજ કાન્તિવિજયજી મહારાજે પ્રસંગાનુસરતી અનેક હિતશિક્ષાઓ આપી હતી. પરસ્પર પ્રેમ રાખવા ખાસ ભાર દઈ જણાવ્યું હતું. ત્યારબાદ મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

* * * *

શ્રી ઇડરગઢના બાવન જિનાલયના જીર્ણોદ્ધારના સંબંધમાં તેના કાર્યવાહક ઝવેરી જીવણચંદભાઇ સાકરચંદ અમોને જણાવે છે કે, તેનો વિગતવાર રીપોર્ટ સં. ૧૯૭૫માં પ્રસિદ્ધ થયેલ હતો, તેમાં રૂા. ૮૩૧૪૩-૯-૩ મદદ આવેથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી, પરંતુ તે દરમ્યાન તેમાં ખર્ચ રૂા. ૧૦૬૪૯૫-૧૨-૪ નો થયો હતો, જે હકીકત પણ રીપોર્ટમાં જણાવેલ હતી, જેથી મદદ ઉપરાંતનો ખર્ચ જેટલી રકમ બીજા ધાર્મિક ખાતા અને ઉછીના લોકો પાસેથી લેવામાં આવી હતી, આ દેવાલય ઘણુંજ વિશાળ, પ્રાચીન અને ડુંગર ઉપર હોવાથી અને મોંઘવારીના કારણથી ધાર્યા કરતાં વધારે ખર્ચ થયો છે, છતાં કામ બાકી રહેલ હોવાથી ફરી ટીપ કરી કામ ચાલુ રાખ્યું છે, જેથી શ્રીમાન્ જૈન ગૃહસ્થોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે, સદરહુ કાર્યોમાં પોતાથી બનતી યોગ્ય મદદ આપવાની જરૂર છે, રીપોર્ટ પ્રગટ થયા બાદ સં. ૧૯૭૮ સુધીમાં પણ કેટલીક રકમની આવક જુદા જુદા ધણી મારફત થઇ છે તે મુજબ નીચેના સ્થળોએ મદદ કરવા વિનંતિ છે.

૧ શેઠ મણિભાઇ ગોકુળભાઇ ચંપાગલી — મુંબઇ
૨ શેઠ મનસુખભાઇ ભગુભાઈ — અમદાવાદ.
૩ શેઠ આણંદજી મંગળજીની પેઢી — ઇડર [મહીકાંઠા]

હવે માત્ર બાવન દેરીના ભાંગેલા પાટડા નવા નાખવા ૪૦ કમાનો તથા પાછલા ભાગની ભીંતો અને પબાસન વગેરે માટે રૂા. ૨૫૦૦૦) ની જરૂર છે.

શ્રી

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

॥ वंदे वीरम् ॥

॥ परोपकारः सम्यक् क्रियमाणो धीरतामभिवर्धयति, दीनतामपकर्षति, उदारचित्ततां वित्ते, आत्मम्भरितां मोचयति, चेतोवैमल्यं वितनुते, प्रभुत्वमाविर्भावयति; ततोऽसौ प्रादुर्भूतवीर्योल्लासः प्रणष्टरजोमोहः परोपकारकरणपरः पुरुषो जन्मान्तरेऽप्युत्तरोत्तरक्रमेण चारुतरं सन्मार्गविशेषमासादयति ॥

पुस्तक २०] वीर संवत् २४४९ पोष आत्म॰ संवत् २७. [अंक ६ ठो.

निजात्मदर्शन.

(હરિગીત.)

अभिलाषि प्रश्न—

સમજાવવા સતશાસ્ત્રની ઘટના ઘટાવી પ્રેમથી,
વળી આપતા ઉપદેશ પણ તેવો અહર્નિશ રેમથી;
ગુરૂરાય નિજ સ્વરૂપને બહુ વિધથી જતલાવતા,
સમજાય ના ! સમજાય ના !! સમજાય ના !!! પણ તે છતાં. ૧

अनुभवि उत्तर—

શાસ્ત્રો બતાવે છે દિશા પણ પાર તેથી પમાય ના,
ગોચર નહિં મન ઇંદ્રિને તે હેતુ વાદે જણાય ના;
માટે, અનુભવ માર્ગપર દગ્ શાસ્ત્ર સાથે ચેટશે,
આત્મિક સંવેદન થતા નિજરૂપની ઝાંખી થશે ૨

વેલચંદ ધનજી.

જૈન યુવાનો પ્રત્યે કંઈક !!!

સુધરેલા, કેળવાયેલા. અર્થાત્ જમાનાને અનુસરતા વિચારવાળા જૈન યુવકોને ઉદ્દેશીને ખાસ લખું છું.

જૈન યુવકો હશે કે કેમ ? અને હશે, તો કેટલા હશે ? તે હું જાણી શક્યો નથી. યદ્યપિ યુવકો ઘણા હશે, પરંતુ જૈન યુવકો કેટલા હશે ? એટલે જૈન વિશેષણને સાર્થક કરનારા કેટલા હશે ?

ભલે લાખોની સંખ્યામાં તેવા ન હોય, પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક, બે હશે તોપણ ચાલશે. તેવા એકાદ, બે કે તેથી વધારે જૈન યુવક હોય તેમને ઉદ્દેશીને લખું છું.

જૈન કુળમાં જન્મ લીધાથી જૈન વિશેષણ સાર્થક થઈ શકતું નથી, "જૈનત્વ" હોય તોજ સાર્થક કર્યું ગણાય. "જૈનત્વ" વારસો કે મિલ્કત નથી, પરંતુ તે ગુણ છે ગુણ મેળવ્યો મેળવાય, ને ગુમાવ્યો ગુમાવાય. ગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં જેટલી મુશ્કેલી છે તેટલી મુશ્કેલી વારસો, કે મિલ્કત મેળવવામાં નથી.

યુવક બંધુઓ ! તમારે માટે શું લખું ? અને શું ન લખું ? અનેક વાતો કહી ઉભરો કાઢવાનું મન થઇ જાય છે. કઇ વાત કહું ? અને કઈ ન કહું ? બધી વાતો એકી સાથે કહી નાંખું, દરેક ભાઈઓ એકી સાથે બધી વાત સાંભળી લે, સમજી જાય, અને કર્તવ્યપરાયણ બની જઈ આવતી કાલથીજ સ્વર્ગીય જીવનનો આનંદ અનુભવવા લાગી જાય. પરંતુ એ ઇચ્છા માત્ર, મનોરથો માત્ર થયા. એક એક મનોરથ પાર પડતાં પડતાં વર્ષોના વર્ષો વીતી જાય ત્યારે પ્રત્યક્ષમાં ઘડાય છે, તો પછી સઘળા મનોરથોનું પરિણામ આવતાં કેટલો વખત વીતી જાય ?

છતાં જો યોગ્ય નેતા મળી જાય અને આપણે કર્તવ્ય પરાયણ બની જઈએ, તો ગમે તેવા દુર્ઘટ કામો પણ ગમે તેટલા ટુંકા વખતમાં આટોપી શકાય. અત્યારે તો એ પણ મનોરથ માત્ર જ છે.

યુવક બંધુઓ ! તમે દેશનો ઉદય ચાહો છો ?

અવશ્ય ચાહતા હશોજ. પરંતુ ચાહના માત્રથી કંઇ વળે ? દેશનો ઉદય કરવો સ્હેલ નથી, તેના પહેલાં તમારા ગામનો, તમારા શહેરનો, તમારી સમાજનો, તમારા ધર્મનો ઉદય કરવો પડશે. એ રીતે વ્યક્તિગત ઉદય કરશો તોજ દેશનો ઉદય થશે, અંદર પોલ હશે તે ભવિષ્યમાં આડે નડશેજ. દેશનો ઉદય સાધવા નિકળ્યા પહેલાં ઉપર કહેલા તમારા અંગોનો ઉદય સાધ્યો છે. ? યદ્યપિ વાતો કરી હશે, પરંતુ કંઇ સેવા કરી છે ? કંઇ ક્રિયાત્મક તપશ્ચર્યા કરી છે ? કંઇ આત્મભોગ આપ્યો છે ? પૈસા

આપી છુટવાથી કંઇ ચાલે તેમ નથી, પરંતુ સ્વાર્થ ત્યાગ કરવો પડશે, તે કરેલ છે? નહીં તો પછી ચાહના શા કામની?

શું મનુષ્ય માત્રને નૈતિક જીવન ધાર્મિકતા, કે વ્યવસ્થિત સમાજની જરૂર નથી? તમે તેને માટે કદી વિચાર કર્યો છે? કે ન કરો! વિચાર નહીં કરો તો જરૂર પસ્તાશો જે કંઈ સારા તત્વો સમાજમાં છે, તે તૂટ્યા પછી સાધતા આંખે પાણી આવશે તૂટ્યા પછી આપણા જીવનમાં અને પશુ જીવનમાં શો ફેર રહેશે?

" યદ્યપિ અમને ધાર્મિકતા, આધ્યાત્મિક જીવન, વ્યવસ્થિત સમાજ, વિગેરે પ્રિય છે પરંતુ જ્યાં પોતાના ચાલુ સંજોગોને પહોંચી વળવાના ફાંફાં મારવા પડે છે, સૌની સાથે મોભાસર જીવન વ્યવસ્થિત થાય એટલું બને તોજ બસ છે જ્યાં સુધી તેમ નહિ થાય, ત્યાં સુધી અમે ઉપરની વાત સાંભળવાજ માગતા નથી પછી સંઘ વ્યવસ્થામાં ભાગ લઇશું, ધાર્મિક કામો સંભાળીશું અને સૌ સારાવાના થશે હાલ એ વાત ભલા આદમી! જવાદો " આમ કોઇ યુવક બધું છછણી ઉઠશે, તેનું કેમ?

અડચણ નહીં, આપણો વિચાર ખરો હશે તો જરૂર આપણે નમ્રતા પૂર્વક આજે નહીં તો કાલે સમજાવી શકીશુંજ આપણે તેને જરૂર કહી શકીએ કે–ભાઇ!

દરેક મોભાની સામગ્રી–વૈભવ સામગ્રી ઘટાડો મોટરને બદલે ગાડી ઘોડાથી વૈભવ માનો, ગાડી ઘોડાને બદલે સીગરામથી વૈભવ માનો, સીગરામને બદલે પગે ચાલવાની શક્તિમાં ખરો વૈભવ અને કુદરતની મહેરબાની માનો, તમે એક વખત એમ કરશો એટલે સૌ એ પ્રમાણે શીખશે એમ દરેકનો જીવનકલહ મર્યાદિત બનશે જો તમે મોટરથી વૈભવ જાળવવા ઇચ્છશો, તો તમારો બીજો ભાઇ એરોપ્લેનથી (વિમાન) વૈભવ માણવા લલચાશે મોટર ઉપર અણગમો આવશે અને વિમાન મેળવવા મથશે શું ત્યારે બીજા ભાઇઓ બેસી રહેશે? જરૂર મોટર મેળવવા મથશે જ અને પછી વિમાન મેળવવા લલચાશે આ રીતે વૈભવ તરીકે કઇ ચીજ ગણવી? આ સવાલનો અંત ન આવતાં માનસિક કલ્પનાઓ વધ્યે જવાની. આમ આપણી અવનતિનું બીજ આપણાજ હૃદયમાં આ રીતે રોપાયે જાય છે, આ લઉં? તે લઉં? આ સામગ્રી ગોઠવું? તે સામગ્રી ગોઠવું? એમ તરંગો વધતા જાય છે જો કલ્પનાને સંકોચવામાં આવે, તો જે વૈભવ હાલ વિમાનમાં બેસવાથી માની શકાય, તેજ વૈભવનો લ્હાવો વિમાન ન્હોતાં ત્યારે મોટરમાં બેસીને, ને મોટર નહોતી ત્યારે ઘોડા ગાડીમાં (વિક્ટોરીયા કે ટાંગામાં) બેસીને, ને તેની અછત વખતે સીગરામમાં બેસીને માની શકાતો હતો મને તો એ દરેકનો માનસિક આનંદ એક સરખો જણાય છે સૌ માનસશાસ્ત્રના સૂક્ષ્મ પ્રયોગ ઉપરથી એક સિદ્ધાંતની આપ ભાઇઓને ભેટ કરૂં છું. તે એ કે–ઉપરની કલ્પના ઉપરથી તમે સમજી શક્યા હશો

કે આ જમાનો મનની કલ્પના વધારવા માગે છે અને આપણા હિંદનું પ્રાચીન સમાજ બંધારણ આપણું જીવન મર્યાદિત બનાવવા માગે છે, આ બેમાંથી કયો માર્ગ પસંદ કરવો, એ સૌ સૌની ઇચ્છાની વાત છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે મર્યાદિત ઇચ્છા શક્તિથી માનવ સમાજ એકંદર વધારે સુખના તત્વોનો સ્વાદ લઇ શકે.

તેથી આપ સૌ બંધુઓને જીવનસામગ્રી મેળવવા પ્રયત્ન કરવાની આડે જરાપણ આવવા માંગતો નથી, પરંતુ એટલું તો જરૂર આગ્રહપૂર્વક, વિનંતિપૂર્વક આજીજી કરીને કહું છું કે જીવન સામગ્રી મર્યાદિત હોવી જોઇએ. પીત્તળના લોટેથી ઉપયોગદૃષ્ટિએ પાણી પી શકાતું હોય, તે આર્થિક દૃષ્ટિએ માટીનાં પાત્ર ટકાઉ હોય, તો ચાંદી સોનાના લોટાની શી જરૂર ? એતો કેવળ સ્વચ્છંદજ ગણાય.

જીવન સામગ્રીને અમર્યાદિત બનાવવાથી દરેકની કલ્પના–અસંતોષિતાનો જ્વાળામુખી ભભુકી ઉઠે છે. તે શાંત કરવા દેશ, વતન, વેશ, કુટુંબ, ધર્માચરણ, વિગેરેથી થોડે દૂર જવું પડે છે. વળી અસંતોષ વધતાં તેથી પણ આગળ વધી, વિદેશ જવું પડે છે. સ્વદેશ ભૂલવો પડે છે. વતનના સામાજીક ધાર્મિક કામો, કૌટુંબિક સવાલો બીજાઓ ઉપર છોડવા પડે છે. કેમ જાણે આપણને જરૂરજ ન હોય ? આપણે માટે નિરૂપયોગીજ હોય એમ માનીને તેની ઉપેક્ષા કરતા થઇ જવું પડે છે. અસંતોષ વધતાં–જીવન સામગ્રી અમર્યાદિત બનતાં, આ પ્રમાણે ભવિષ્યમાં ભારે ભયંકર પરિણામ આવે. જો કે હાલ તુરતના વખતનો વિચાર કરીએ, તો આપણે અર્ધે રસ્તે છીએ.

જો કે જીવન અમર્યાદિત બનાવ્યું છે. પરંતુ તેનું છેવટનું જ્યાંસુધી પરિણામ આવે તેટલે સુધી આગળ વધ્યા નથી, ત્યાં સૂધીમાં ચેતી જવાનો પ્રસંગ છે. અને હજુ ચેતીને જો જીવન મર્યાદિત બનાવી લઇએ તો ખાત્રીથી માનજો કે વતનથી દૂર નહીં જવું પડે. અને ધાર્મિક, સામાજીક ખાતાઓ સંભાળી શકશો. નહીંતર રહ્યા ખડ્યા શહેરમાં રહેલા લોકો (વૃદ્ધો) શરૂઆતમાં સંભાળશે. પરંતુ છેવટે કોણ સંભાળશે ?

બંધુઓ ! જીવન અમર્યાદિત બનાવીને તમે અથવા તમારી સંતતિ ભવિષ્યમાં વતન ભૂલવા માંગો છો ? દેશોદેશ દોડશો તો જરૂર વતન ભૂલશો. વતનની સંસ્થાઓ, સાર્વજનિક મિલ્કતો, ધાર્મિક ખાતાઓ કોને સોંપશો ? તેનો ઉપયોગ કોણ કરશે ? તમારી સંઘવ્યવસ્થા, જ્ઞાતિવ્યવસ્થા, કોણ જાળવશે ? શું તે ખાતાના નોકરો અને અમલદારો રાખશો ? તેઓના પગાર માટે મોટા ફંડફંડઉઘાડશો ? મોટા ફંડ કરી શકવા માટે દેશાવર મોટા ધંધા ખેડશો ? આ બધું કરવા કરતાં ઘેર રહી કુટુંબપુરતું કમાઇ બાકીના વખતમાં હાથોહાથ બધાં કામો સંભાળો, અને સંભાળી શકાય તેટલા ઉઘાડો. આ રસ્તો ઉત્તમ નથી જણાતો ?

દરેકે જીવનસામગ્રી મર્યાદિત બનાવ્યા છતાં, કેટલાકને મર્યાદિત પણ જીવન સામગ્રી ચલાવવી મુશ્કેલ પડે તો, તેઓ ખુશીથી અન્ય સ્થળે જઇ શકે; પરંતુ આપણી કોમ જે શહેરી તરીકે આગળ પડતી હોય છે તે બહાર જાય, તો પછી બીજાઓએ શો ગુન્હો કર્યો ? ને એ પણ ઉત્તરોત્તર બહાર જશે. ત્યારે તમારાં વતનમાં આવવું કેમ ગમશે ? કહેશો કે ગામડાના લોકો અમારા મોટા ગામમાં રહેવા આવશે. જો તેમ થશે તો ગામડા ઉજ્જડ નહીં થાય ? અને ગામડા ઉજ્જડ થશે તો પછી ખેતીનું શું ? આમ દરેક રીતે વિચાર કરતાં જીવન મર્યાદિત બનાવવું જોઇએ.

જેઓને આર્થિક મુશ્કેલી છે તેઓ દેશાવર જાય, પરંતુ જેઓ મર્યાદિત જીવનમાં સારી રીતે રહી શકે તેટલી આર્થિક સંપત્તિ ધરાવતા હોય, તેઓએ વધારે અસંતોષી બની શા માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સમાજનાં જીવનમાં ઝેર પાથરવું જોઇએ. તેઓ સંતોષી પ્રવૃત્તિ રાખતા થાય તો બીજાં પણ શીખે.

યદ્યપિ આ લખાણ જુના અઠંગ વ્યાપારીઓ, અને ધન મેળવવામાં રસબસ ઉંડા ઉતરેલા ભાઈઓનાં હૃદયને અસર કરવા સમર્થ થશે કે કેમ ? એ સંશય છે. પરંતુ જે યુવાનોએ ભવિષ્યની પ્રજામાં પોતાનું જીવન મોભાસર ટકાવવું હોય, તેણે તો જરૂર આ લખાણનો મર્મ સમજવો જોઇએ. તેથીજ તેવા યુવકોને ઉદ્દેશીને લખ્યું છે.

બંધુઓ ! રાહ જોઇ બેસી રહેશો, તો જ્યારે અનિષ્ટ પરિણામ સામે આવીને પોતાના ભયંકર ડાળા ધુરકાવશે, ત્યારે તમારા (તમારી સમાજના) હાથ પગ એટલા બધા નબળા પડી ગયા હશે. તેમ (તમારી સમાજ) એટલી બધી અશક્ત બની હશે કે પછી તેનો પ્રતીકાર (ઉપાય) તમારા હાથમાં નહીં રહે.

માટે જો પોતાની સમાજનો, કહો કે પોતાનાં સામાજીક, ધાર્મિક જીવનનો કહો, પરંતુ જો વિચાર કરવામાં ન આવે, તો જરૂર સમાજે નષ્ટ થાય, શું આપણને સામાજીક, ધાર્મિક જીવન અનિષ્ટ છે ? તે જીવન તમને નકામું જણાયું છે ? જો તેમ જણાયું હોય તો જરૂર તેને નષ્ટ થવા દો. પરંતુ હું ધારી શકું છું કે હજુ આપણે એટલા બધા પતિત થયા નથી. હજુ આપણને આપણા સામાજીક અને ધાર્મિક જીવન પ્રિય છે.

બંધુઓ ! આપણી પાસે ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુ કે જેઓનો એકલા જગતનું નહીં, બલ્કે પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ કરવાનો ઉદ્દેશ છે, અને તેજ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરે તેવો તેમનો ઉપદેશ આગમોમાં ભર્યો પડયો છે. તે ઉપદેશનું રહસ્ય જગતની મિલ્કત છે. પરંતુ જગત્ જાગૃત થયું નથી, ત્યાંસુધી તે સાચવી રાખવાનો ભાર આપણા ઉપર છે. જ્યારે જગત્ કંઇક જાગશે, અને તેમના ઉપદેશની કિંમત

આંકતું થશે, ત્યારે યોગ્યતાનાં પ્રમાણમાં તેમાંથી થોડું થોડું આપણે આપીશું. એ ખાતર પણ આપણે આપણી સમાજ, ધાર્મિક તત્વો અખંડ પરિશ્રમે જગત્‌માં અક્ષત રાખવા જાગૃત થવું જોઇશે.

બંધુઓ ! હવે કયાંસુધી ઉંઘશો ? તમારૂં સંઘબળ ટકી રહે માટે જાગૃત થાઓ. જો તમારૂં સંઘબળ તમને વાસ્તવિક રીતે અનિષ્ટજ જણાતું હોય, તો ભલે તેનો નાશ થવા દેજો. પરંતુ જો ઇષ્ટજ હોય તો તે ખાતર ગમે તેવાં કષ્ટો સહન કરવા, ગમે તેવાં ભોગ આપવા, અને સ્વાર્થ પરાયણુતાનો ત્યાગ અથવા મર્યાદા બાંધવા જરૂર તૈયાર થવું જ પડશે.

બસ, બંધુઓ ! કર્તવ્ય પરાયણ બની જાઓ, વાતોથી કંઇ નહીં વળે, ક્રિયાત્મક બનો. જો તમોને મોટર ખાતર વતન છોડવું પડતું હોય તો, તેનો મોહ છોડો. કૉલર, ટાઇ, કે બંગલા ખાતર વતન છોડવું પડતું હોય તો તેનો પણ મોહ છોડો. યદ્યપિ બંધુઓ ! વતન છોડીને ઉપરની ચીજો તમે મેળવી શકો, પરંતુ જાણ્યે અજાણ્યે તમારે વતન, ધર્મ, જાતિ, સમાજ, વિગેરે વેચવાં પડે છે; અને તેને બદલે તમે માત્ર વૈભવની ઉપરની ચીજો ખરીદો છો. એ જરા ઉંડા ઉતરીને વિચારશો તો જરૂર સમજશો. છેલ્લા દશ વર્ષમાં તમારા વતનને કેટલા યુવાનોને સંઘર્યા ? ને કેટલા બહાર ગયા ? તેનો હિસાબ કાઢશો. તેથી જીવન મર્યાદિત બનાવી આપણું સામાજીક જીવન વ્યવસ્થિત બનાવો. જ્યારે સામાજીક જીવન વ્યવસ્થિત બનશે ત્યારેજ નીતિ, ધર્મ, અર્થ, કામ વિગેરે અવ્યવસ્થિત થઇ ગયાં છે. તે પણ વ્યવસ્થિત બનશે. પછી સમાજ, ધર્મ વિગેરે જળવાશે. જો તમે જાગૃત નહીં થાઓ, તો તમારા વખતમાં અનિષ્ટ પરિણામ ઓછું આવશે, પરંતુ તમારી સંતતિના વખતમાં વધારે પરિણામ આવશે, અને તે તેનો પ્રતિકાર કરવા અશક્ત હશે. આ રીતે સંતતિ માટે મિલ્કતો અને બંગલાઓનો વારસો મુકી જવાને બદલે તેઓનું જીવન સુદૃઢ બનાવીને ખરો વારસો આપવાનો પ્રયત્ન કરો. અને જો શક્તિ નહીં હોય તો મિલ્કત વિગેરેનો ગમે તેટલો વારસો આપ્યો હશે તોપણ ગુમાવી બેસતા વાર નહીં કરે. માટે આમ ભવિષ્યનો વિચાર કરીને બંધુઓ અવળી પ્રવૃત્તિઓ છોડો, ને કંઇક હવે આજુબાજુ, આગળ પાછળ એમ દરેક તરફ તપાસી જોઇ ચાલતાં શીખો.

આજે નહીં ચેતો, તો ઠોકર ખાધાં પછી કાલે ચેતશો. પરંતુ યાદ રાખજો પ્રતિ દિવસે તમારી સામાજીક અંતઃશક્તિ ઘસાતી જાય છે. એટલે આજ કરતાં આવતી કાલે સ્હેજ નબળાઇમાં વધારો થશે. પછી જાગશો ત્યારે વધારે બળ કરી ઉન્નતિ સાધી શકશો. વ્હેલા ચેતનારને ઓછી મહેનત પડશે. આ અટકળ સિદ્ધાંતનો મર્મ ગહન છે. સમજદાર માટેજ પ્રવૃત્તિ હોય છે. જાગૃત થાઓ, વા ન થાઓ; તેને માટે મારી તો તટસ્થતાજ છે. પરંતુ માર્ગ બતાવવો તે મારૂં કર્તવ્ય સમજું છું.

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

આપણી બૂરી આદતો સુધારી લેવાની જરૂર.

લે૦ સદ્‌ગુણાનુરાગી મુનિમહારાજશ્રી કર્પૂરવિજયજી.

૧ જેથી આપણું અને આપણી પ્રજા વિગેરે આસપાસનાં સંબંધી જનોનું હિત બગડે (અહિત થાય) એવી બૂરી આદતો આપણે યત્નપૂર્વક તજવી જોઇએ. સુખી થવાનો એજ ખરો ઉપાય છે.

૨ ક્રોધ-રોષ, દ્વેષ, ખાર, ઇર્ષ્યા, અદેખાઇ અને વેરઝેર કરી વધારવાની બૂરી આદતથી સ્વપરને કેટલી બધી હેરાનગતિ થાય છે ? કેટલાં બધાનાં લોહી અવટાય છે ? અને કેટલાં બધાંની એમાં સંડોવાયાથી પાયમાલી થવા પામે છે ?

૩ ક્ષમા-સહનશીલતા, ધીરજ-શાન્તિ, સમતા-મધ્યસ્થતા, ન્યાય-નીતિ ને નિર્પક્ષતાનું સેવન આદર સહિત કરવાથી સ્વપરનું કેટલું બધું હિત સધાય છે ? અહિત થતું અટકે છે, લાજ પ્રતિષ્ઠા વધે છે, સુખ સંપત્તિ મળે છે અને ચોખ્ખે ચિત્તે શુદ્ધ દેવગુરૂ ને ધર્મતત્ત્વનું યથાવિધિ આરાધન કરી ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક આત્મ ઉન્નતિ સધાય છે, અને અનેક ભવ્યાત્માઓને માર્ગદર્શક બનાવાય છે.

૪ મિથ્યા માન-અહંકાર, મદ-ગર્વ ને ઉદ્ધતાઈથી થયેલી અને થતી ખુવારીનો ખ્યાલ બાંધી, તેમજ એથી ભવિષ્યમાં થનારી અવર્ણ્ય ઉપાધિનો કંઇક વિચાર કરી, તેથી વિરમવું ઘટે છે.

૫ વિનય-મૃદુતા, નમ્રતા-સભ્યતા સહિત ઉચિત આચરણથી સ્વપરને કેટલો બધો લાભ (ગુણ) વધે છે ? એ અજબ વશીકરણથી કેટલાં બધાં શત્રુ સુદ્ધાં વશ થઇ જઇ મિત્ર જેવાં બને છે ? અને આ લોક તેમજ પરલોક સાધનમાં કેટલી બધી અનુકૂળતા થવા પામે છે ? ધર્મનું મૂળજ વિનય જાણી, સહુએ તેનું સાદર સેવન કરવું ઘટે છે.

૬ માયા-કપટ, છળ-પ્રપંચ, દગો, વિશ્વાસઘાત ને દંભ રચનાવાળા મુગ્ધ જીવોપર વંચના કરવા જતાં પોતેજ કેટલાં બધાં ઠગાય છે ? ખરા સુખથી વંચિત રહી સમ સર્વત્ર દુ:ખી, દુ:ખી ને દુ:ખીજ થયાં કરે છે.

૭ સરલ સ્વભાવી ભોળા ભદ્રક પરિણામીનુંજ કલ્યાણ થવા પામે છે.

૮ લોભ-તૃષ્ણાવશ સ્વાર્થઅંધ બનેલા જીવોના દુ:ખનો પારજ રહેતો નથી.

૯ સ્વાર્થત્યાગી, પરદુ:ખભંજન, સંતોષી જનોજ સર્વત્ર ખરૂં સુખ મેળવી શકે છે.

૧૦ રાગ દ્વેષ વશ જીવો હિંસા, અસત્યાદિક પાપ-પંકથી પોતાના આત્માને ખરડે છે.

૧૧ સમતાભાવી તત્ત્વરંગી વડભાગી ઉક્ત અનેક પાપસ્થાનોથી સહેજે બચે છે.

૧૨ મોહઅંધ જીવો ખોટા માર્ગે દોરવાઇ જઇ, અનર્થભાગી થઇ દુર્ગતિમાં પડે છે.

૧૩ મોહને જીતનારા સાચે માર્ગે સંચરી સહેજે ભવસાગર તરી, બીજાને તારી શકે છે. ઇતિશમ્.

શાસનસેવા કરવા ઇચ્છતા સહુ ભાઇ બ્હેનોએ સાધર્મી ભાઇ બ્હેનો પ્રત્યે કરડાઇ નહીં રાખતાં શુદ્ધ પ્રેમભાવથી કુશળ વ્યવહાર આદરવો જોઇએ.

લે૦ સ. મુ. ક. વિ.

૧ કૂવામાં હોય તો હવાડામાં આવે એ કહેવત સાચી છે. આપણા સહુ સાધર્મી ભાઇ બ્હેનો બધી વાતે સુખી હોય, અંતરમાં તત્ત્વ પ્રકાશ હોય, નિર્મળ શ્રદ્ધા હોય અને આચરણ પણ સાચા જૈનને છાજે એવું શુદ્ધ-સરલ-નિષ્કપટ હોય તો સ્વહિત-ઉન્નતિ કરવા સાથે પોતાના સાધર્મી ભાઇ બ્હેનોની ઉન્નતિ થાય એવી મમતાભરી લાગણી તેના દીલમાં સહેજે રહેવા સંભવ છે, પરંતુ જેમનામાં ઉક્ત વસ્તુનો સદ્ભાવજ ન હોય તે અન્યને કયાંથી નીહાલ કરી શકે ?

૨ ઉત્તમ ચિન્તામણિ સમાન ધર્મની પ્રાપ્તિ થવાથી દુઃખ, દારિદ્ર ને દિનતાદિ એકાએક દૂર થઇ જાય છે. પરંતુ પાત્રતા-લાયકાત વગર પવિત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી અને તેના વગર દુઃખનો અંત આવવાનો નથી.

૩ વીતરાગ પરમાત્મા જેવા પરમદેવ અને સાધુ-નિર્ગ્રંથ જેવા ત્યાગી ગુરૂનો પંજો અહ્યોજ હોય તેનામાં ભૂંડી સ્વાર્થ અંધતા-મલીન વાસનાઓ રહેવા કેમ પામે ? તેનું હૃદય શુદ્ધ પ્રેમભર્યું ને વિશાળ થયા વગર કેમ રહે ? પારસના સંગે લોહ પણ કાંચનજ બને.

૪ દરેક શાસનપ્રેમીનાં દીલમાં સહુનું હિતચિન્તનરૂપ **મૈત્રીભાવ**, દુઃખીનું દુઃખ દૂર કરવા રૂપ **કરૂણાભાવ**, સુખી તથા સદ્ગુણીને દેખી દીલમાં પ્રમુદિત થવા રૂપ **પ્રમોદભાવ** અને પરદોષની ઉપેક્ષા કરવા રૂપ **ઉપેક્ષાભાવ** સદોદિત-કાયમ જાગૃત રહેવોજ જોઇએ. એથીજ પવિત્ર ધર્મની યોગ્યતા અને પ્રાપ્તિ તથા રક્ષા થઇ શકશે. ઉકત ભાવ વગરની સર્વ ધર્મકરણી નિષ્ફળપ્રાય છે.

૫ ચિન્તામણિ રત્ન સમાન ધર્મ ખરા પાત્રજનોમાંજ ટકી રહે છે. તેવા ધર્મીજનોનો શુદ્ધ પ્રેમભાવથી આદર-સત્કાર કરનાર પણ ઉક્ત ધર્મને યોગ્ય બને છે. ધર્મની રક્ષા તથા પુષ્ટિ કરનારની રક્ષા ને પુષ્ટિ ધર્મ કરે છે. પરંતુ જે જડબુદ્ધિજનો પવિત્ર ધર્મનો તથા ધર્મીજનોનો અનાદર કરે છે તેઓ તો હાથેકરીને પોતાનું ભવિષ્યજ બગાડે છે. કહ્યું છે કે—ધર્મના પ્રભાવથી સુખ સમૃદ્ધિ પામ્યા છતાં જે મંદ બુદ્ધિજનો એજ ઉપકારી ધર્મનો ધ્વંસ-નાશ કરે છે તે સ્વામીદ્રોહી યા આત્મદ્રોહીનું ભવિષ્ય ક્યાંથી સુધરશે? તેમનું શ્રેય શી રીતે થશે?

૬ અહિંસા, સંયમ અને તપ લક્ષણ પવિત્ર ધર્મ જાતે કર્યો છતો, કરાવ્યો છતો કે અનુમોદ્યો છતો મહાફળ-લાભ આપે છે. ધર્મીજનોને યથાયોગ્ય સહાય આપનારા ધર્મનેજ ઉત્તેજન આપે છે, પરંતુ જે હીનબુદ્ધિ જનો તેમના માર્ગમાં વિઘ્નો ઉભા કરી તેમને હીણા બનાવવા નબળો પ્રયત્ન કરે છે, તેમને તેમની બુરી કરણીનું નબળું ફળ-પરિણામ મળતાં જરૂર શોસવું પડે છે. તેથી તેવો નબળો પ્રયત્ન નહીં કરતાં સ્વપર હિત-ઉન્નતિ થાય તેવો સફળ પ્રયત્નજ કરવા ઉજમાળ રહેવું ઘટે છે.

૭ પ્રિયધર્મી અને દૃઢધર્મીજનો ઉપર અવિહડ પ્રેમ રાખવા દરેક ભવ્યાત્માએ લક્ષ રાખવું ઘટે, એથી પવિત્ર ધર્મની રક્ષા ને વૃદ્ધિ સાથે આપણી પોતાની ઉન્નતિ સધાય છે-આપણી હૃદયભૂમિ ઠીક ખેડાઇને સાફ બને છે, તેમાં રૂડાં બીજ સંસ્કાર રોપાય છે અને પરિણામે આપણે મહાલાભ પામીયે છીયે. ઇતિશમ્.

પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત કરવા માટે કેવા પ્રયત્નની જરૂર છે?

અનાદિકાળથી પરિભ્રમણ કરનાર આ આત્માએ પોતાનામાં છુપાઇ રહેલ પરમાત્મપણું પ્રગટ કરવાને ખરેખરો પ્રયત્ન નહીં કરવાથીજ ચાલુ સ્થિતિ રહેલી છે, જેથી દરેક ભવ્યાત્મામાં છુપાઇ રહેલ પરમાત્મપણું પ્રગટ કરવા ઉદ્યમ કરવો જોઇએ. શ્રીમહાવીર પરમાત્મા જેવા મહાન પુરૂષો એક રીતે મનુષ્યપણાનું ખરૂં તત્વ પ્રગટ કરનાર છે. અનેક પાપકર્મોથી પોતાના ખરા સ્વરૂપને જેણે અંધારામાં રાખ્યું છે તેવા આત્માને ફરી પ્રકાશમાં લાવવાને સમર્થ છે. હાલમાં નિરંતર થતી નામની પરમાત્માની પૂજા-ભક્તિથી નહીં, પરંતુ એક ચિત્તથી, અભય, અરોચકપણું અને અદ્વેષપણાથીજ તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. અવનતિના ખાડામાં પડતાં પ્રાણીને બ્હાર આવવાને જ્યારે બીજા કોઇપણ સાધન નકામા થઇ પડે છે ત્યારે પરમાત્માના વચનો કે જે શાસ્ત્રોમાં છે તેજ માત્ર તેની ઉન્નતિનો માર્ગ બતાવે છે.

સત્ય મેળવવા માટે માનસિક પરાવર્તન થવુંજ જોઇએ કે જેનો સંભવ ધાર્મિક-નીતિમાન પુરૂષોને ખાત્રી આપવાને મુશ્કેલ નથી. કોઇ મનુષ્ય ગમે તેટલા અજ્ઞાનમાં ગુંગળાઇ ગયો હોય તો પણ તેનાં આંતરિક આત્મામાં પોતે મૂળ સ્વરૂપ ગુમાવેલું હોતું નથી, જેમકે એક અકાર્ય કે અણાચાર સેવન કરતાં પહેલાં પ્રથમ ક્ષણે મનુષ્ય અટકે છે, તેનો આત્મા ના પાડે છે, પછી અજ્ઞાનતાના દબાણથી-જોરથી તે આચરે છે, જેથી અજ્ઞાનથી કે કર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા મનુષ્યને જો કોઇ પ્રસંગે બાહ્ય કે આભ્યંતર સ્વરૂપે જો કદાચ પરમાત્મપણાનો યોગ થાય તો તેના સંપૂર્ણ પ્રભાવથી સત્ય સ્વરૂપની (પોતાના સ્વરૂપને ઓળખવારૂપી જ્ઞાનની) સુંદરતાનું પ્રતિબિંબ પડતાંજ છુપાઇ રહેલી ગુપ્ત શક્તિઓ મૂળસ્વરૂપે જાગૃત થતાં તે પોતાના સ્વરૂપને-જાતને ઓળખી શકે છે. આવી રીતે અજ્ઞાનપણાની સામે થઇ પોતાના મૂળ સ્વરૂપ શોધવા, અને તે શી રીતે શોધાય તેવા પ્રયત્નો કરવા માટેની નિરંતર દરેક મનુષ્યને ધર્મક્રિયાઓ-કરણીઓનો ઉદ્યમ હોવો જોઇએ કે જેથી એમ કરતાં કરતાં અંતરમાં સત્ય સ્વરૂપ જાગૃત થશે અને ત્યારેજ સત્ય સ્વરૂપની શુદ્ધ પ્રતીતિ સ્વયમેવ પ્રગટશે. શાસ્ત્રકાર મહારાજે તો દરેક ક્રિયા આવું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવનારી બતાવેલી છે; છતાં વર્તમાનકાળમાં આપણી પ્રવૃત્તિઓ વિચારીશું તો માલમ પડશે કે જે જે કાર્યો (ક્રિયાઓ) થાય છે તેમાં કાંતો એક બીજાનું અનુકરણ થાય છે, તેમ કેટલીક ક્રિયાઓ માત્ર કીર્ત્તિના લોભે કે વાહવાહ કહેવરાવવા માટેની દેખાય છે, કેટલીક વગર સમજે થાય છે, કેટલીક સમયને પ્રતિકૂળ થાય છે. દાખલા તરીકે એક વરઘોડો ચડાવવો તે પણ વાહવાહ કહેવરાવવા કે ચડાવનારના કીર્તિ અથવા અભિમાન માટે જે થઇ પડે છે, તેને બદલે શાસનોપ્રભાવ વધે કે તે ક્રિયા કરનારના આત્માની નિર્મળતા થવા માટે તે હોવું જોઇએ. વળી તે સાથે તે વખતના જમાનાને અનુકુલ છે કે કેમ ? તે પણ જોવું જોઇએ, વળી બીજું સ્વામિવાત્સલ્ય કે જેનો અર્થ પોતાનો ધર્મીબંધુ અજ્ઞાની, રોગી, દુઃખી, વિદ્યા મેળવવા આજીવિકાના સાધન વગરનો હોય કે કોઇ બીજા પ્રકારે સીદાતો હોય તેને તેવી તેટલી મદદ કરવી, આ તેનો ખરો અર્થ છે અને હોવો જોઇએ, છતાં તેવી સંભાળ, તેવું સ્વામિવાત્સલ્ય, થયેલ કયે સ્થળે કયા મનુષ્યો કરે છે તે આપણે જોઇએ છીયે, તેને બદલે હાલના જમાનામાં જ્યાં જ્યાં બેચાર વર્ષે કાંતો દુષ્કાળ, કાંતો રોગોપદ્રવ આવી ઉભા છે અને જે પ્રસંગે ખરેખરી મદદની જરૂર હોય છે તેવા પ્રસંગો માટે કેટલા મનુષ્ય કટિબદ્ધ થઇ તેવાઓના દુઃખો દૂર કરવા દ્રવ્ય અને જાતિભોગ આપી તૈયાર રહે છે? કોમમાં ગરીબાઇ વધતી જતી હોય, શિક્ષણ વગર બાળકો રહેતા હોય, ધંધા વગર ધર્મબંધુઓ રઝળી ભીખ માંગતા હોય તેવા પ્રસંગોએ કેવા સ્વામિવાત્સલ્યની જરૂર

છે તે વિચારવાનું છે. શરમે, દબાણે, કીર્તિએ કે બ્હીકે નામની થતી ટીપોમાં પૈસા ભરી યશ લે છે અને જ્યાં નામના રાખવાની હોય તેવા પ્રસંગોએ ગમે તેટલા પૈસા આપે છે અને તેવા પ્રસંગોએ કહેવાતું સ્વામિવાત્સલ્ય એક સાથે એક દિવસે સાથે તમામ સમુદાયનું એકઠું ભોજન આપી-કરી હજારો રૂપીયા ખરચી નાખે છે, જો કે તે અયોગ્ય છે એમ કહેવાનો હેતુ નથી, પરંતુ કયા પ્રસંગે આપણા ધર્મબંધુઓને કેવી મદદની જરૂર છે તેને માટે તે વખતે કે અગાઉથી તૈયારી કરી રાખેલી હોતી નથી અને માત્ર નામનાની ખાતર હજારો રૂપીયા ખર્ચાય છે, જેથી જે કાળમાં અથવા જે સમયે જે જાતનું સ્વામિવાત્સલ્ય થવુ જોઇએ તે જાતનું નહીં થતું હોવાથી તેવી ક્રિયા કરનારને માત્ર કીર્તિદાન કે વાહવાહ સિવાય ફળ મળતું નથી, વળી સામાયિક જેવી અપૂર્વ ક્રિયામા પણ મન, વચન, કાયાની જે પ્રકારે શુદ્ધિ રાખવી જોઇએ, તેટલા વખતમાં જે સમતા, ધ્યાન, માનસિક નિર્મળતાના વિચારો આવવા જોઇએ, તે નહીં આવવાથી પણ જોઇએ તેવું ફળ મળતું નથી. વળી પરમાત્માની પૂજા દેવાલયમાં કરતી વખતે દ્રવ્યપૂજામા જ્યારે લાંબો વખત ગાળવામાં આવે છે ત્યારે ભાવ પૂજામાં તેવી ફુરસદ રહેતી નથી, આવી સ્થિતિ જ્યાં છે ત્યાં મનની એકાગ્રતા-તલ્લીનતા વિષે તો વિચારજ શો કરવો ? શાંત પરમાણુઓથીજ ભરિત દેવાલય, શાંત મુદ્રાથી બીરાજીત તેમાં પરમાત્માની અપૂર્વ મૂર્તિ, છતાં વિકાર ભાવો મનની ચંચળતા તો દૂર થતાં નથી, પરંતુ મનની અને વચનની પણ શાંતિ-એકાગ્રતા રહેતી નથી, જ્યાં એક મનુષ્ય ચૈત્યવંદન કરતાં પ્રભુભક્તિનું સ્તવન બોલે છે ત્યાં બીજો બીજી રીતે બોલે છે, ત્યાં વળી પૂજારી ઘી બોલી ઘોંઘાટ મચાવે છે, વળી ચોથો મનુષ્ય બીજી રીતે ગડબડ કરે છે એટલે કદાચ કોઇ ધ્યાન કરતું હોય કે સ્તવનાદિકમાં તલ્લીનતા તેને થતી હોય તો પણ આ બધી પ્રવૃત્તિઓ અવિવેકવાળી એવી દેખાય છે કે, એક બીજાને અગવડ કરનારી અને શાંતિનો લોપ કરનારી દેખાય છે, વળી કેટલેક સ્થળે તો પૂજા પ્રથમ કરવા વગેરેની પણ રસાકસી અને ગડબડાટ, શોરબકોર વગેરે મચેલો જોઇએ છીએ, જે અપૂર્વ સ્થળમા સમતા, શાંતિ, સગવડતા, સહોદરતા વગેરે જોઇએ ત્યાં તેથી ઉલટું દેખીયે છીયે, જેથી શાસ્ત્રકારે ફરમાવેલ આજ્ઞાની પ્રકાર નહીં હોવાથી, સમયને નહીં ઓળખતા હોવાથી, ધર્મઘેલાપણાથી, પક્ષપાતે અને કીર્તિની અભિલાષાપણાને લઇને અને છેવટે અજ્ઞાનપણાને લઇને ધર્મના આવા અપૂર્વ શાંતિના સ્થાનો અને તેના ઉત્તમ અનુષ્ઠાનો જે પ્રાણીઓને અક્ષય સુખ, શાંતિ ઉત્પન્ન કરાવનાર છે, તે આલંબનો આત્માને જોઇએ તેવા લાભદાયી થઇ પડતા નથી.

અમારે એક ઇતર દર્શનના એટલે કે રોમન કેથોલિકના દેવળોની શાંતિ માટે કહેવું પડશે કે તેઓના દેવળમાં તે ધર્મવાળા જ્યારે રવીવારે બંદગી-પ્રાર્થના કરે છે ત્યારે કેવી શાંતિ, કેવી એકાગ્રતા, કેવી એક તલ્લીનતા જોવામાં આવે છે, તે જેઓએ

ત્યાં જોયું હશે તેને માલમ છે, છતાં આપણાં ધર્મસ્થાનો કે જ્યાં અનંતગણી મનુષ્યોમાં શાંતિ વગેરે જોઇએ તેને બદલે શું સ્થિતિ છે તે સૌ કોઇ જાણે છે. શાસ્ત્રકારે જે ફરમાવેલ છે તેની દરકાર વિનાના અને સમયથી પ્રતિકૂળ વર્તનારા ધર્મની, રાજનીતિ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવની અવગણના કરનારા આપણે અનેક પ્રયાસો આવી રીતે કરીયે તો સત્ય સ્વરૂપ શી રીતે બહાર આવે તે સમજી શકાતું નથી. જેથી તે માટે શું કરવું જોઇએ અને પરમાત્મપણું પ્રાપ્ત કરવા માટે કેવા પ્રયત્નો કરવા જોઇએ તે હવે જણાવવાનું છે. (ચાલુ.)

મોહરાજ–પરાજય,

નાટકનો પરિચય.

(ગતાંક પૃષ્ટ–૯૭ થી)

લેખક અને નાટકનો રચના સમય.

નાટયની રીત્યનુસાર નટી સૂત્રધારને પૂછે છે કે "સંઘની આજ્ઞાનુસાર તું કૃતાર્થ થઇ શકે તેવો અભિનવ પ્રબંધ કોઇ છે?" જ્યારે સૂત્રધાર જણાવે છે કે "મોઢવંશના મુકુટ સમાન, મંત્રી ધનદેવ અને તેની ધર્મપત્ની રુકિમણીની કુક્ષિથી પ્રસૂત પામેલ શ્રીમાન્ કવિ યશઃપાલ વિનિર્મિત મોહરાજ–પરાજય નામનું નાટક છે."

સૂત્રધારના કથનાનુસાર જ્ઞાત થાય છે કે નાટયકારનું નામ યશઃપાળ છે. સૂત્રધાર પ્રબંધનો નિર્દેશ કરતાં નાટયકારની સામાન્ય ઓળખાણ આપ્યા ઉપરાંત કેટલીક વિશેષ સામગ્રી પણ રજુ કરે છે. તેના પિતાને મંત્રી તરીકે વર્ણવે છે, અને બીજાં કેટલાંક વિશેષણો યશઃપાલનાં વર્ણવે છે. તેમાં જણાવે છે કે "ચક્રવર્ત્તિ શ્રી અજયદેવના ચરણારવિંદનો રાજહંસ સમાન, સર્વ વિષયગ્રાહી વિશુદ્ધ બુદ્ધિના વિલાસનો ભુવન સમાન, નિષ્કપટી રાજનીતિરૂપ પ્રમદાના વદનનું રૂપ નિહાળવાને દર્પણ સમાન, વ્યાપારીઓની કમલાના (લક્ષ્મીના) કુચ કલશ ઉપર મુક્તાફળના હાર સમાન, અભિનવ કાવ્ય–પ્રબંધાદિ રચવામાં તેની પ્રતિભા અનુપમ હતી અને પરમાર્હત. આ દર્શાવેલ છ વિશેષણોથી યશઃપાળની યોગ્યતા વિષે આપણને કંઇક ખ્યાલ આવી શકે છે. આમાં ચક્રવર્ત્તિ જયદેવનો જે ઉલ્લેખ છે, તે રાજા કુમારપાળની પછી રાજ્યસિંહાસને આવનાર અજયપાળ સમજવો. અજયપાળને માટે ઇતિહાસમાં જો કે મહત્વનું સ્થાન નથી, તેમ તેનો રાજ્ય–કાળ અતિ કુત્સિત રીતે પસાર પામ્યો છે, છતાં કવિ તેને ચક્રવર્તિ તરીકે નિર્દેશ કરે છે.

૨હ્યું 'રાજહંસ'ના વિશેષણથી સમજાય છે કે કવિ તેનો આશ્રિત હતો. અને તે સમયના સામાન્ય નિયમાનુસાર સર્વે રાજાઓ પછી ભલે તે નાના હોય કે મ્હોટા, સારા હોય કે ખરાબ, પણ તેઓને માટે ચક્રવર્ત્તિ વિશેષણ સાધારણ થઇ પડયું હતું. આને માટે આ નાટકમાથીજ સબળ ઉદાહરણ મળી આવે છે. નાટકના સોળમા પાના ઉપર કુમારપાળનો ચક્રવર્ત્તિ તરીકે ઉલ્લેખ કરેલ છે તેમજ અન્ય સ્થળે પણ ધુરંધર રાજા સિદ્ધરાજ અને બીજા ભીમદેવ માટે પણ ચક્રવર્ત્તિ શબ્દ વાપરેલ છે હવે આ ત્રણ રાજાઓની સરખામણીમા અજયપાળને કેમ મૂકી શકાય? આ ઉપરથી તેમ અન્ય શિલાલેખો ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે રાજાઓની વંશાવલીમાં જ્યારે કોઈ રાજા નામાંકિત થાય છે ત્યારે તેની પૂર્વેના તેમ તેની પછીના સર્વ રાજાઓને તે નામાંકિત રાજાની માફક સર્વે વિશેષણોનો ઉપયોગ કરાય છે.

હવે યશઃપાલના વિશેષણોનો પૃથક્ પૃથક્ વિચાર કરવાથી યશઃપાળનું સ્થાન સમજી શકાશે. પહેલા વિશેષણમાંજ તેને "અજયપાળના ચરણકમળનો રાજહંસ" તરીકે વર્ણવ્યો છે તેથી તે તેના રાજ્યમા કોઇ સારા સ્થાન ઉપર નિયુક્ત હોવો જોઈએ. કંઈક એમ પણ સૂચન થાય છે કે તે થારાપદ્ર (વર્ત્તમાન કાળનું 'થરાદ' પાલનપુર પાસેનુ) નો સૂબો હતો આથી રાજ્યમા તેનુ સ્થાન ઠીક ગણી શકાય બીજા વિશેષણમા તેની બુદ્ધિ માટે તેને સર્વતોમુખી કહેવામાં આવ્યો છે રાજ્યની નીતિઓ માટે તેને દર્પણની ઉપમા આપવામા આવી છે, અને વ્યાપારીઓમા પણ લક્ષ્મીથી તેનુ સ્થાન ઉન્નત જણાય છે કાવ્યો રચવામા પણ તેની અદ્ભુત શક્તિ વર્ણવવામા આવી છે અને છેવટે તેને પરમાર્હત તરીકે વર્ણવવામા આવ્યો છે વિશેષણોથી એમ અનુમતિ બંધાય છે કે રાજ્યમા, નૈપુણ્યમા, રાજ્યનીતિમા, સાહિત્યમા, લક્ષ્મીમા અને ધર્મમા તેનુ સ્થાન ઉચ્ચ હતુ.

કવિના વિશેષણો ઉપરથી અને નાટકના અધ્યયનથી એમ કહી શકાય કે કવિની અન્ય પણ કંઈક કૃતિ હોવી જોઈએ પરંતુ અધુના તો આ નાટ્ય સિવાય અન્ય કંઇપણ કૃતિ ઉપલબ્ધ નથી. આપણા જૈનોના નાટ્યસાહિત્યમાં આ નાટકનું કેવુ સ્થાન છે તે માટે આપણે આગળ વિચારશું, હવે આનો રચના સમય વિચારીએ એ તો નિશ્ચિત છે કે અજયદેવના રાજ્યકાળમા આ નાટક રચવામા આવ્યુ હતુ અને ઇતિહાસથી અજયદેવનો રાજ્યકાળ વિ સં ૧૨૨૯ થી ૧૨૩૨ આવે છે, એટલે નાટકનો રચના-કાળ આ સમયમા નિર્ણિત થાય છે

થારાપદ્રમા કુમારપાળે બંધાવેલ કુમારવિહારમા, શ્રી વીરજીનેશ્વરના યાત્રા મહોત્સવ પ્રસંગે એકત્રિત થયેલ અસંખ્ય સામાજીક સમુદાયને વિશુદ્ધ રસનું પાન કરાવવાને આ નાટ્યપ્રયોગ ભજવી બતાવવામા આવ્યો હતો.

નાટકમાં શી શી વસ્તુસંકલના આવે છે, તેના માટે કવિએ એક શ્લોકદ્વારા જણાવ્યું છે તે નીચેના શ્લોકથી સમજાશે—

पद्मासद्म कुमारपालनृपतिर्जज्ञे स चन्द्रान्वयी
जैनं धर्ममवाप्य पापशमनं श्री हेमचन्द्राद्गुरोः ।
निर्वीराधनमुज्झता विदधता द्यूतादिनिर्वासनम्
येनैकेन भटेन मोहनृपति र्जिग्ये जगत्कण्टकः ॥

" કમલાના ભુવન સમાન, ચંદ્રવંશીય કુમારપાળ શ્રીમાન્ સદ્ગુરૂ હેમચંદ્રથી પાપશમનક જૈનધર્મ પામ્યો, પામીને નિર્વંશીઓનું ગ્રહણ કરાતું ધન, તે લેવાને પ્રતિબંધ કર્યો, દ્યૂતાદિ મહા વ્યસનોનો નાશ કર્યો અને જગતમાં કંટક સમાન જે મોહનૃપતિ તેને જેણે એકાકી છતાં જીતી લીધો. " આ ઉપરથી નાટ્યવસ્તુ વાચકના ધ્યાનમાં આવી શકે છે. હવે તેનો ક્રમવાર પરિચય તપાસીયે.

(ક્રમશઃ) રા. રા. છોટાલાલ મગનલાલ શાહ.

ભવ્ય જીવોને સદ્બોધ.

(સં૦ મુ૦ ક૦ વિ૦)

શેઠે જ્ઞાતિજન સમક્ષ ચાર પુત્રવધૂઓને પાંચ પાંચ શાળના દાણા સાચવવા આપીને તેમની યોગ્યતા સંબંધી કરેલી પરીક્ષા, તે ઉપરથી ભવ્યજનોએ લેવા જોગ સુંદર બોધ. જેવા શેઠ તેવા પરીક્ષા કરી કામ લેનાર, ગુરૂ મહારાજ જેવો સાક્ષીરૂપ સ્વજન-જ્ઞાતિ વર્ગ તેવા શ્રમણ સંઘ જેવી વહુઓ તેવા પરીક્ષા જોગ ભવ્યજનો અને જેવા શાલિદાણા તેવાં ઉત્તમ વ્રત નિયમો સમજવા.

૧ શેઠે સાચવવા આપેલા શાલિના દાણા ફેંકી દેનારી યથાર્થ નામ વાળી ઉજ્ઝિતા તથાવિધ યોગ્યતા વગર જેમ કચરો પુંજો કે એઠવાડ કાઢવા પ્રમુખ કામો નોકરની પેઠે કરવાવડે મહાદુઃખ પામી તેમ જે ભવ્યાત્મા સંઘ સમક્ષ સદ્ગુરૂએ આપેલાં ઉત્તમવ્રતો અંગીકાર કરીને, મોહાન્ધ બની તેનો વિનાશ કરે છે, તે આજ ભવમાં લોકની નિંદાને પાત્ર બની પરલોકમાં પણ દુઃખથી પીડાતો અનેક વિધ જીવયોનિમાં અવતાર લેતો ભટકયા કરે છે.

૨ તથા જેમ શાલિના દાણા સાચવવા મળેલા ખાઇ ગયેલી યથાર્થ નામવાળી ભોગવતી રાંધણ ચિંધણ પ્રમુખ કામો દાસીની પેઠે કરી દુઃખભાગીજ થઇ તેમ જે મહાવ્રતાદિકનો જીવન નિર્વાહ પૂરતો મન ગમતાં ખાનપાન નિમિત્તેજ ઉપયોગ કરે છે અને મોક્ષ સાધનની ઇચ્છારહિતપણે વિવિધ આહારાદિકમાં આસકત રહે

છે તે વેષધારી હોવાથી મનમાન્યાં આહાર પાણીને મેળવી શકે છે, પરંતુ તે તત્વજ્ઞ જનોના સત્કારનો પાત્ર થતો નથી અને પરભવમાં પણ દુઃખીજ થવા પામે છે.

તેમજ શાલિના દાણાને સારીરીતે સાચવી રાખનારી યથાર્થ નામવાળી રક્ષિતા વહુ જેમ કુટુંબ પરિવારને માનનિક થઇ અને ભોગ વિલાસને પામી તેમ જે કોઈ ભવ્યજીવ પાચ મહાવ્રતાદિકને આદરસહિત ગૃહણ કરીને લગારે પ્રમાદ કર્યા વગર દોષ રહિત તેનું પાલન કરે છે તે ભવ્યાત્મા આત્મહિત સાધવામાં સાવધાન છતો આ લોકમાં પણ પંડિત લોકોવડે પૂજા સત્કાર પામી એકાન્ત સુખી થાય છે અને પરભવમાં સુખની પરંપરા પામી અંતે મોક્ષ પામે છે.

૪ વળી જેમ સ્વજનને બોલાવી પોતાને સાચવવા મળેલા શાલિના દાણા સારી રીતે સંભાળ પૂર્વક સ્વજનવર્ગ પાસે રોપાવનારી યથાર્થ નામવાળી સહુથી નાની વહુ રોહિણી શાળને ખૂબ વધારીને સર્વ માલમીલકતનું સ્વામીપણું પામી તેમ જે ભવ્યાત્મા સદ્ગુરૂ સમીપે સદ્વ્રતો આદરીને તેનું યથાર્થ પાલન કરે છે અને અનેક જનોનાં હિત અર્થે બીજા અનેક ભવ્યજનોને તેવાં વ્રત સમજાવી આપે છે તે મહાનુભાવ અહીં સંઘમા શ્રેષ્ઠ એવાં યુગપ્રધાનના ઉપનામને પામે છે. અને ગૌતમ સ્વામીની પેઠે સ્વપરને કલ્યાણકારી બને છે. વળી તે મહાશય પવિત્ર જિનશાસનની વૃદ્ધિ-ઉન્નતિને કરનાર, ઉન્માર્ગગામી અને ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ દેનારને દૃઢતાથી નિવારનાર બની, વિદ્વાન જનો વડે સેવાતો પૂજાતો અનુક્રમે સિદ્ધિ પદ-મોક્ષ સુખને પામે છે, સાર-બોધ માનવ ભવાદિક દુર્લભ સામગ્રી પામી તેને સફળ કરવા ઉત્તમ ભાઇ બ્હેનો એ સદ્ગુરૂ સમીપે ઉત્તમ વ્રતનિયમોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી તેને આદરવા અને આરાધવા અવશ્ય ખપ કરવો.

અહિંસા, સંયમ અને તપલક્ષણુ સંબંધી બે બોલ.

અહિંસા, સંયમ અને તપ લક્ષણ ધર્મ મહામંગળરૂપ હોઇ, આદરવા યોગ્ય છે. વીતરાગ-સર્વજ્ઞના વચનાનુસારે સર્વ જીવોને આત્મસમાન લેખવા, સ્વાર્થવશ થઇ કોઇને પ્રતિકૂળતા ઉપજાવવી નહીં; સ્વાર્થત્યાગ કરીને સહુ સાથે સમભાવથી વર્તવું એવી ડહાપણભરી આચરણ તથા વિચાર અને વાણીની પવિત્રતા રાખવી તે અહિંસા સમજવી. જેથી સ્વપરના ગુણની રક્ષાને પુષ્ટિ થાય તે અહિંસા સમજવી. અથવા અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, સંશયાદિક દોષો જેથી દૂર થવા પામે તે સર્વજ્ઞ કથિત અહિંસા, દયા સદા સર્વદા સેવવા-આદરવા યોગ્ય છે. સંયમવડે ઉક્ત અહિંસા યા દયાનું રક્ષણ અને પોષણ થઇ શકે છે. મન સાથે ઇન્દ્રિયોનું દમન, અહિંસાદિક વ્રતોનું યથાર્થ પાલન, ક્રોધાદિક કષાયોનો નિગ્રહ અને મન વચન

કાયાને કાબુમાં રાખવા સાવધાન રહેવું એનું નામ યથાર્થ સંયમ કહેવાય છે. તેમાં જેટલો પ્રમાદ કે અનાદર કે ઢીલાશ તેટલી સ્વગુણરક્ષારૂપ અહિંસામાં ખામી રહે છે. જે સ્વગુણરક્ષા કરી ન શકે તે બીજાને ગુણ પમાડવા શી રીતે સમર્થ થઇ શકે ? જે સદ્દભાગી જનો દેહગેહાદિક જડ વસ્તુઓપરની મમતા તજી, વૈરાગ્યનો આશ્રય લઇ, નિર્મળ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનું નિરતિચાર પણે પાલન કરે છે તે સાધુજનો સંયમ બળવડે સ્વપરનું ભારે હિત સાધી શકે છે. થોડી ઉપાધિ ઉપગરણોથી સંયમયાત્રાને નિર્વાહ કરી શકનાર કોઇને બોજારૂપ થયા વગર પોતે આનંદમાં મગ્ન રહી શકે છે અને સમજ પૂર્વક શક્તિ અનુસારે તેનું અનુકરણ કરનાર બીજાં ભાઈ બ્હેનો પણ યથાશક્તિ સંયમનું પાલન કરવાવડે જાતે સુખી થઇ પોતાની વ્હાલી પ્રજાને પણ સન્માર્ગદર્શક બની સુખી કરી શકે છે. શાસ્ત્રોકત બાહ્યાભ્યંતર તપ વડે સંયમની રક્ષા ને વૃદ્ધિ થઇ શકે છે. તપ વડે કર્મ–મળનું શોધન થાય છે. તપ કરતાં ધ્યાન બગડે નહીં, ઇન્દ્રિયો ક્ષીણ થાય નહીં અને ધર્મ–વ્યવસાય અટકે નહીં તો તે કલ્યાણ સાધી શકે છે. સમતા સહિત તપ કરતાં કઠણ કર્મનો પણ ક્ષય થાય છે. એ રીતે અહિંસા સંયમ અને તપલક્ષણ મહા મંગળમય ધર્મ જરૂર આદરવા યોગ્ય છે. ઇતિશમ્.

જીવનની સાર્થકતા.

આપણે કોઇને પૂછીએ કે "મારૂં જીવન સાર્થક કેવી રીતે થાય ?" તેના ઉત્તરમાં જુદી જુદી જીવન–ભાવનાવાળા મનુષ્યો તરફથી જુદા જુદા પ્રતિપાદનો કરવામાં આવશે. આપણે જુદા જુદા ધર્મ–સંપ્રદાયોના એવા કેટલાક દૃષ્ટિ–બિંદુઓ આજે તપાસીએ:—

એક જૈન મતાવલંબીને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન કરીએ તો તેના ઉત્તરમાં તે કાંઇક નીચેના ભાવવાળો ઉત્તર આપશે. "ભાઇ, આ દુનિયામાં પ્રાણીમાત્ર પોતાના કર્મનો ભોગ કરવા માટે આવે છે. કોઇ જાતના રાગ–દ્વેષ વિના, સમભાવે, અવિકારી ચિત્તે, શુભાશુભ કર્મોનો ઉદય વેદી લેવો, અને નવાં ભાવ–કર્મ ન ઉપજાવતા ઉદયાધિન દ્રવ્યકર્મને પ્રશાંતવૃત્તિથી ભોગવી લેવા. આ સંસાર એક પ્રકાન્ડ ભીષણ કારાવાસ છે, તેમાં સુખ–દુ:ખની કલ્પના ન કરતાં, બને તેટલી ધીરજથી સર્વ પ્રકારની શાતા–અશાતાવાળી ઘટનાઓ સમાહીત ચિત્તે વેદી લેવી, અને તે પ્રકારે પાછલા કર્મોને ભોગદ્વારા સત્વહીન કરી નાખવા. નવા કર્મો ન બાંધવા અને જુનાને અવિકાર ભાવે ભોગવી લેવાં, એ મનુષ્ય–જીવનની સાર્થકતા છે. બાકી તો આ સંસારમાં કોઇ કોઇનું નથી. પ્રાણી માત્રને પોતપોતાનું સંભાળી લેવાનું છે, કોઇ કોઇને સહાયક નથી તેમજ બાધક નથી."

ઉપર પ્રમાણે જનતાપ્રેમ નહીં સમજનાર એક રૂઢીબદ્ધ જૈન મતાવલંબી ભાઇજીવો કહે છે.

આ ભાવનાના મૂળમા, કેટલુંક શુષ્કપણું રહેલું છે સંસાર, એક કારાગૃહ, અગર સીમાહીન મહાર્ણવ, અગર ભયાનક શુષ્ક અરણ્ય હોવાની ભાવના માનવ-હૃદયમા જડાઇ રહે છે જીવનની સર્વ પ્રકારની રસમયતા આ દુ:ખમયતાની ભાવનાવડે ચુસાઇ જાય છે પૂર્વના મહામુનિઓએ આત્માને રસમય, આનંદમય, પ્રેમમય રૂપે વર્ણવ્યો છે. અને એ પ્રકારે તેનો અનુભવ કરવા ઉપદેશ આપ્યો છે. તેને ઉપરોક્ત ભાવનામાં સ્થાન નથી એ ભાવનાની સિદ્ધિ દ્વારા જીવનની સાર્થકતા જ્ઞાનીજનો માનતા નથી.

એક ચુસ્ત વેદાંતીને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન કરવામા આવે તો તે એવી મતલબનો ઉત્તર આપશે કે:—"જીવન, મરણ, વિશ્વ, અને સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર એ માત્ર ભ્રાન્તિ છે, માયા છે, પ્રપંચ છે, મિથ્યા છે, જીવન એ માત્ર સ્વપ્ન છે, અજ્ઞાનજન્ય ખોટો આરોપ માત્ર છે, બંધ અને મુક્તિ એ માત્ર માયાવી જીવની અસત્ કલ્પના છે જગત્ અને જગત્ના સર્વ પદાર્થો ત્રણે કાળમા છેજ નહીં, માત્ર રજ્જુમા સર્પની ભ્રાન્તિની પેઠે એ સહુ અસત્ છે, ભ્રાન્તિ છે"

આ ભાવનામાં માત્ર શુષ્ક બુદ્ધિવાદ સિવાય કશુંજ નથી. એથી મનુષ્યની સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાથી દીવ્ય પ્રેરકભાવના ઉડી જાય છે બધુ ભ્રાન્તિમય, અસત્, દષ્ટિ-વિપર્યય જણાય છે જગત્ જે શાશ્વત ધર્મ-નિયમોવડે શાસિત છે, તેમાં કશું મહત્વ સમજાતુ નથી. જીવનનુ મહત્વજ્ઞાન નષ્ટ થાય છે. સમાજની, રાષ્ટ્રની, દેશોની અને વિશ્વની ઉન્નતિ, અભિવૃદ્ધિ અને વિકાસના કાર્યમા કશોજ રસ રહેતો નથી એ સર્વની પછવાડે કોઇ પ્રકારની દીવ્ય સત્તા કામ કરી રહેલી છે. એ ભાન લોપ પામી જાય છે, અને મનુષ્યમાત્ર ભ્રાન્તિના પ્રદેશનો મુસાફર હોવાની ભાવના દ્રઢીભૂત થાય છે માનવ-જીવનની આ ભાવના પણ વિચારવાન જનોને સંમત નથી.

એક શ્રદ્ધાળુ ખ્રીસ્તધર્માવલંબીને જીવનની સાર્થકતા શેમાં રહેલી છે, એ સંબંધે પ્રશ્ન કરવામા આવે તો તેનો ઉત્તર આપશે કે.—"ભાઇ, માનવ-જીવન એક કસોટીની અવસ્થા છે આ જીવનની અમુક કાળ-વ્યાપી પ્રવૃત્તિ ઉપર મૃત્યુ પછીનાં અનંતજીવનના સુખ-દુ:ખનો આધાર રહેલો છે પરમ પિતા પરમાત્માએ જેમસ ક્રાઇસ્ટ મારફત જે જીવન-સંદેશ મોકલ્યો છે તે તમે સ્વીકારો છો કે કેમ એ બધું ઇશ્વરી સત્તા તરફથી જોવાય છે તમે તેના બતાવેલા રસ્તાથી વિપરીત પથમા ચાલો છો તે બધું ઇશ્વર જુવે છે, તપાસે છે, વિચાર કરે છે, અને વારવાર તે માર્ગનુ સ્વરૂપ તમારા દષ્ટિ-પથમા લાવીને તમારા સ્વીકાર માટે રજુ કરે છે. છતા તમે અજ્ઞાનવશ તે કબુલ કરતા નથી પરંતુ ઇશ્વરની ધીરજની પણ હદ હોય છે, તમારી મૂર્ખાઇ

ક્યાંસુધી તે નભાવી લે ? તમારૂં આયુષ્ય પચાસ, પુણોસો કે સો વરસનું હોય ત્યાંસુધી તે સહી લેશે, પરંતુ તે કાળસુધીમાં પણ તમે ક્રાઇસ્ટે પ્રદર્શિત કરેલા મુક્તિના માર્ગનું અવલંબન નહીં કરેલું હશે તો મૃત્યુ પછી તમારા માટે અનંત નર્કનો અગ્નિ (Eternal Hell) નિર્માએલ છે. ”

આ ભાવનાવાળા માટે જીવનની સાર્થકતા ક્રાઇસ્ટ પ્રદર્શિત મુક્તિ-માર્ગ ગ્રહણ કરી અનંત નર્કમાંથી પરિત્રાણ મેળવવામાં, અને એ માર્ગનો આશ્રય લઇ અનંત પુણ્યોપાર્જનવડે અનંત શાંતિ મેળવવામાં રહેલું છે. જેમનાં હૃદયમાં આ પ્રકારની ભાવના છે તેઓએ પોતાનાં મનથી જે માર્ગને અગર નીતિને ઇશ્વર-પ્રદર્શિત તરીકે ગણી છે તે સિવાય જીવનનાં અન્ય કોઇ કાર્યોને જોઇ શકતા નથી. તેમને હમેશાં એવીજ ભીતિ રહ્યા કરે છે કે રખેને પાપપુરૂષ શયતાને કોઇ ફસાવવાની જાળ ગોઠવી રાખી ન હોય ! તેમને શયતાનની પગલે પગલે બીક રહ્યાજ કરે છે, અને ધર્મ-સાધનના અંગીભૂત વિષયો સિવાયની તમામ પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે કરડી નજરે જુવે છે. જીવન-સાર્થકતાની આ ભાવના પણ ડાહ્યા મનુષ્યોને માન્ય હોઇ શકે નહીં.

આ યુગના ધર્મ-વિષયક જ્ઞાન વિનાના કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે જીવન એક નાટકશાળા છે, તેમાં જ્યાંસુધી રહેવાનું મળ્યું છે ત્યાંસુધી મોજમજા અને આમોદ પ્રમોદ કરવો એમાં જીવનની સાર્થકતા છે. “ખાઓ, પીઓ, ઉડાઓ, આનંદ કરો.” એ વૃત્તિ તેમનામાં પ્રધાનપણે હોય છે, દુઃખને તેઓ ગણતા નથી, અગર તેમની આમોદપ્રમોદમયતામાં એક ક્ષણિક બાધા તરીકે તેને ગણી ઉડાવી દે છે. ધર્મની માથાકુટમાં તેઓ જીવને પરોવતા નથી, તત્વવિદ્યાને તેઓ મૂર્ખાઓની નિષ્ફળ માથાકુટ ગણે છે, જેટલી લ્હેર ઉડાવી તેટલી આપણા બાપની અને તેટલું જીવન એ સાચું સાર્થક જીવન તેઓ માને છે.

આ સ્થળે “ સુખ ” અને “ આમોદ ” શબ્દમાં રહેલી ભાવનાનો ભેદ સમજાવવો જરૂર છે. “ સુખ ” દીર્ઘકાળ વ્યાપી, ગંભીર અને ઉંડું હોઇ શકે, તે આત્માના શાશ્વત અંશમાંથી ઉદ્દભવેલું પણ હોઇ શકે, ત્યારે “ આમોદ ” એ ક્ષણિક ચંચળ મનોવૃત્તિ છે. સુખ મહત્ પવિત્ર અને અલૌકિક હોઇ શકે, ત્યારે આમોદ તુચ્છ, મલીન અને વિષયજન્ય હોય છે. “ સુખ ” ઇચ્છવું એ મનુષ્યનો ધર્મ છે. “ આમોદ ” ની ઇચ્છા એ જીવનની અજ્ઞાનપૂર્ણ બાલ્યાવસ્થા છે. જીવનની સાર્થકતા આમોદમાં ગણનારનું જીવન નિરર્થક અને કોઇ પ્રકારના ઉચ્ચ ભાવથી રહિત છે, જેના અંતરમાં જીવનની આ ભાવના હોય છે, તેનું ચરિત્ર અત્યંત ક્ષુદ્ર અને સાર શૂન્ય હોય એમ સહુકોઇ કબુલ કરશે.

એક બીજો વર્ગ એવો છે, અને એ વર્ગમાંજ આ યુગનો મોટો સમુદાય રહેલો છે કે જે જીવનની સાર્થકતા ભોગોપભોગની સામગ્રીની વિપુળતા ઉપર ગણે

છે. જીવનની કીમત " આપણે કેવા છીએ, કેવા થવું છે, આપણે શું શું કર્યું અને કરવા યોગ્ય છે. " એ ઉપર તેઓ માનતા નથી, પણ "આપણે કેટલું નગદ મેળવ્યું, કેટલું મેળવવું અને કયા પ્રકારે તે મેળવી શકાય " એ ઉપર જીવનની કીમત આંકે છે. આવા લોકો કેવા જીવનને સાર્થક ગણતા હોય છે ? જેમણે ભોગની સામગ્રી ખુબ પ્રમાણમાં ભેગી કરેલી હોય તેને તેમની દૃષ્ટિમાં અમુક માણસ મહત્ ભાસે છે, કારણ તેને બે પાંચ મીલો છે, અગર પાંચ પચીશ માળા છે, અથવા દેશ પરદેશ અનેક પેઢીઓ છે, તેમની કુટુંબની સ્ત્રીઓના શરીર ઉપર હીરા માણેકના દાગીના છે, તેમની મોટર જ્યારે રાજપથ ઉપર નીકળે છે ત્યારે તેના વેગથી ધરતી ધ્રુજી ચાલે છે, તે બહાર નીકળે છે ત્યારે સેંકડો મનુષ્યો તેમને સલામ ભરે છે, અનેક લોકો તેમની કૃપાના ભીખારી હોય છે, અને કંઈકને ધારે તો ન્યાલ કરી નાખી શકે છે. આવી ભાવનાવાળા લોકોની ચક્ષુએ, જે જેટલા પ્રમાણમાં વિષય સંપન્ન તે તેટલા પ્રમાણમાં મહાન અને કૃતકાર્ય ગણાય છે, જીવનની વિલાસિતા દ્વારા તેઓ જીવનની કીમત આંકે છે. આંતરિક મહત્તા અગર ઉચ્ચ ચારિત્ર્ય એ તેમની દૃષ્ટિમાં મહત્વની વસ્તુ જણાતી નથી. જીવનની આ પ્રકારે સાર્થકતા સમજનાર મનુષ્યો આત્માની આભ્યંતરિક ઉન્નતિ વડે જીવનની પૂર્ણતા અગર સાર્થકતા કલ્પી શકતા નથી.

વર્તમાન યુગનું મોટામાં મોટું પાપ એ છે કે આ પ્રકારની ભાવના સેંકડે નવાણું ટકા જનોમાં ચેપી રોગની માફક ફ્સી વળી છે. જમાનાના ડોળમાં ડાહ્યા જનો પણ આ ભાવનાના પાશમાં ફસાયા છે. ભયાનક મહામારીની પેઠે પ્રાણ વિનાશક પ્લેગની પેઠે, આ ક્ષુદ્ર ભાવનાએ સમસ્ત વિશ્વને અને આધ્યાત્મિકતાની જનની સ્વરૂપ ભારતવર્ષને પણ ઘેરી લીધું છે. ધર્મમા, સમાજમાં, પરિવારમાં સર્વસ્થાને મહત્તા અને ઉન્નતિનું માપ ભોગની સામગ્રી ગણાય છે. ગૃહીવર્ગમાં પણ એ ભાવનાનું પ્રાબલ્ય વધતું જાય છે. જે વર્ગમાં ઉચ્ચતમ ચારિત્રના આદર્શો સિદ્ધ થયેલા જોવાની આશા રાખી શકાય તે વર્ગમાં આ ભાવનાનું પ્રાબલ્ય વધતું જોઇ કોણ સમજુ જનને ખેદ ન થાય? જીવનની સાર્થકતાની આ ભાવના એ એક પ્રકારની આધ્યાત્મિક વ્યાધિ છે. પ્રત્યેક ડાહ્યા મનુષ્યે પોતાનું અંતર તપાસી આ પ્રકારની ભાવનાથી પોતાનું રક્ષણ કરવાની જરૂર છે. કેમકે જો એ ભાવના આપણા હૃદયમાં દઢીભૂત થાય તો આપણું જીવન અતિક્ષુદ્ર, અકિંચિત્કર અને સારશૂન્ય થવાનું એ વાત ચોક્કસ છે.

ખરી રીતે જડવાદ એ ઇશ્વર કે પરલોકનો એકલો અસ્વિકાર કરવામાં નથી રહેલો. આપણે ઇશ્વર કે પરલોકમાં શ્રદ્ધા રાખી આત્મવાદી થવાનો દાવો રાખીએ તેટલાથી બસ નથી પરંતુ આપણે પ્રત્યેકે આપણા અંતરમા દૃષ્ટિ કરી જોવું ઘટે કે આપણે પોતે આત્મવાદી છીયે કે જડવાદી ? એ કસોટીમાં ખરા ઠરીયે તોજ આપણે સાચા જૈનો કહેવાઇએ.

એક વર્ગ–ધર્મ એવો છે કે જેઓ જીવનની એક મહદ્ ભાવના હૃદયમાં ધારણ કરી પોતાના ચારિત્રને ઉન્નત બનાવે છે. તેઓ એમ માને છે કે મનુષ્ય પાસે જે જે પ્રકારની જે કાંઈ શકિતઓ છે તે મનુષ્યની પોતાની નથી, પણ ઈશ્વરની સંપત્તિ છે. અને તે ઇશ્વરે મનુષ્યને ઇશ્વરની વતી સદુપયોગ માટે આપી છે, તેઓ એમ માને છે કે મનુષ્યમાં જે કાંઇ શારીરિક શકિત, બુદ્ધિબળ, હૃદયની વિશુદ્ધિ, ધન, ઘરબાર કુટુમ્બ, પ્રતિષ્ઠા, લાગવગ વિગેરે છે તે સર્વ ઇશ્વરદત્ત વસ્તુઓ છે, અને તેનો ઉપયોગ ઇશ્વરપ્રદર્શિત માર્ગમાં કરવો એ મનુષ્યનો ધર્મ છે. એ સર્વનો ઉપયોગ પ્રભુ અર્થેજ કરવાને આપણે શીર જવાબદારી છે. તેઓ એમ માને છે કે જો મનુષ્યો આ ઇશ્વરદત્ત શકિતનો ઉપયોગ ઇશ્વરને અભિષ્ટ માર્ગે ન કરે તો તેઓ અપરાધી છે, અને પારકી વસ્તુનો ગેરઉપયોગ કરવાના આરોપને પાત્ર છે.

જે મહાપુરૂષોએ આ વિશ્વમાં કાંઈ પણ મહત્વનાં કાર્યો કર્યાં છે તેઓનાં હૃદયમાં અવશ્ય આ પ્રકારની ઇશ્વર પ્રત્યેની જવાબદારીની ભાવના વર્તતી હતી. તેઓને હમેશાં આ પ્રકારનું જવાબદારીનું ભાન વર્ત્યા કરતું હતું. જીવનને તેઓ અત્યંત ઉચ્ચ લક્ષ્ય બિંદુથી જોતા. તેઓને નિરંતર એમજ લાગ્યા કરતું કે જે પ્રમાણમાં મનુષ્ય ઇશ્વરની અને જગતની સેવા કરે છે તે પ્રમાણમાં તેમનાં જીવનની સાર્થકતા રહેલી છે. ઇશ્વરે આપણને જે કાંઈ આપ્યું છે, તે પરાર્થે ઉપયોગ કરવાને માટેજ આપ્યું છે. આ યુગના સમર્થ યોગી અને તત્વવિદ્ મહાત્મા અરવિન્દ ઘોષનાં હૃદયમાં આ ભાવના પ્રબળપણે વર્તે છે, અને તેઓ પોતાનાં જીવનના પરમ સિદ્ધાંત રૂપે ઉપરોકત ભાવનાનેજ સ્વીકારે છે. તેમણે એક પત્રમાં તેમના પત્નીને લખ્યું હતું કેઃ—

"મારામાં ત્રણ જાતનું ગાંડપણ છે. તેમાં પ્રથમ તો એ છે કે મારો એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે ભગવાને મને જે કાંઇ ગુણ, પ્રતિભા, ઉચ્ચ જ્ઞાન, વિદ્યા, ધન આદિ આપ્યું છે, તે બધું ભગવાનનું છે. તેમાંથી જેટલું કુટુંબના ભરણ–પોષણ માટે જોઈએ અને જે અનિવાર્ય રૂપે આવશ્યક છે, તેજ માત્ર ખર્ચવાનો મારો હક છે. બાકી જે કાંઇ રહે તે ભગવાનને અર્થે મારે વાપરવું ઘટે. મને ઇશ્વરે જે કાંઈ આપ્યું છે તે જો હું બધું મારા પોતાના સ્વાર્થ માટે સુખાર્થે, અગર વિલાસ માટે વાપરૂં તો હું અવશ્ય ચોર ગણાઉં. ભગવાન પાસેથી મેળવીને જે ભગવાન્ અર્થે ન વાપરે તે ચોર છે. અત્યાર સુધી તો મેં બે આના ભગવાન અર્થે વાપરી ચૌદ આના હીસાબમાં ઉચાપત કરીને મારા સાંસારિક સુખ અર્થે વાપર્યા. મારૂં અત્યાર સુધીનું જીવન વૃથા ગયું. પશુ પણ પોતાનું અને કુટુમ્બનું ઉદર ભરીને કૃતાર્થ માને છે. મેં આજ સુધી આવી ચોરી અને પશુવૃત્તિજ કરી એમ હવે મને જણાય છે. એ વાત મને સમજાયા પછી મારા હૃદયમાં ભારે અનુતાપ થાય છે, અને મારા પોતાના ઉપર મને તિરસ્કાર આવે છે. પણ બસ, હવે એ પાપ આ જન્મમાં ફરીવાર

કદી નહી કરૂં. હવે હું ભગવાન પાસેથી મેળવેલું બધુ ભગવાનનેજ પાછું આપીશ; અર્થાત્ તે સર્વનો ધર્મ—કાર્યમાં વ્યય કરીશ.

પ્રત્યેક મહાપુરૂષનાં જીવનની નિયામક ભાવના લગભગ આ પ્રકારનીજ હોય છે, અને એ ભાવનામાંજ તેમનાં જીવનની મહત્તા રહેલી છે. તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ પ્રભુ અને જીવન માટે આપી દીધું છે, પોતાનું સુખ જેમણે તુચ્છ ગણ્યું છે, અને પોતાના અભિમાનને, પ્રભુમાં વિલય કરી પ્રભુનાજ આદેશને અનુરૂપ જીવન ઘડયું છે, તે મહા પુરૂષોના જીવનની સાર્થકતા ખરેખર અનુકરણીય અને વંદનીય છે: પરંતુ અમે આ સ્થળે એથી પણ જીવન- સાર્થકતાની એક ઉચ્ચતર ભાવનાનું પ્રતિપાદન કરવા માગીએ છીએ. એ ભાવના માનવ-હૃદયમાં પ્રવેશ પામી શકે તો, તેનું જીવન અત્યંત મધુર, રસમય, પ્રેમમય, આનંદમય બની શકે છે. ઉપરોક્ત ભાવનામાં જવાબદારીનો જે પ્રચંડ બોજો મનુષ્યના ઉપર રહે છે તે ન રહેતા, અમે નીચે વર્ણવવાના છીએ તે ભાવનાના સ્વીકારથી તેનું જીવન સરલ, બોજા રહિત અને સંપૂર્ણ સુખરૂપ બની જાય છે. જીવનની સાર્થકતાની આ ભાવના તે પ્રેમની ભાવના છે. આખું વિશ્વ એ આપણો કૌટુમ્બિક પરિવાર છે. પરમ પ્રભુ પરમાત્મા આપણા સહુનો પિતા છે, આપણે સહુ તેના બાળકો છીએ, આપણે એકબીજા પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમભાવથી, મિત્રભાવથી, બંધુભાવથી વર્તવું જોઇએ. આપણી પાસે જે કાંઇ હોય તેનો ઉપભોગ આપણે પોતે કરવો અને બીજાને પણ કરાવવો. એક પરિવારમાં પાંચ છ નાના બાળકો હોય, તેમાંથી એકને પિતાએ એકાદ પૈસો આપ્યો, તેનું ખાવાનું લઇ તે ઘરે આવે છે. તે પ્રેમાળ બાળક શું કરે છે? બધા ભાંઇબ્હેનોને એકઠા કરી, સહુને આનંદપૂર્વક, પ્રેમભર્યા હૃદયથી, ઉલ્લાસથી ઉભરાતા ઉભરાતા સહુને તે ખાવાનું વ્હેંચી આપે છે, અને તેનો થોડો હીસ્સો પોતે પણ સહુની સાથે ખાય છે. તેનો આનંદ પોતાના ભાગના ઉપભોગ કરતા તેણે સહુને પ્રેમપૂર્વક વ્હેંચી આપેલા ભાગના થતા ઉપભોગમાં અધિક રહેલો હોય છે. સહુ એકબીજાના મુખ સામું જોતા આનંદની ભરતીમાં ન્હાઈ રહેતા હોય તેમ પોતાનો ભાગ ખાય છે. તેમાં કોઇ અધિક પ્રેમાળ બાળક પોતાના હીસ્સામાંથી પણ થોડું કાઢીને પોતાથી નાનાને વ્હાલથી ખવરાવે છે, અને એ પ્રકારે સહુ પ્રેમનું મધુર લ્હાણું અનુભવે છે.

જીવનની મિષ્ટતા પ્રેમની વ્હેંચણીમાં છે. આપણાં દીલમાં જે પ્રેમ છે, તે, આપણે બીજા પ્રત્યે દર્શાવી શકીએ તેમાં રસ, આનંદ, જીવનની ભરપુરતા, અને સાર્થકતા છે. પોતાને મળેલું પોતે ખુણામાં બેસી ખાય અગર ભોગવે તેમાં ક્ષુદ્રતા, હલકાઇ, સંકોચ અને બેખાનદાની છે. બીજાને ખવરાવવામાં અગર બીજાના ઉપયોગ માટે તેનો વ્યય કરવામાંજ ખરો આનંદ છે; પરંતુ એ વ્યય બીજા પ્રત્યેના પ્રેમમાંથી ઉદ્ભવવો જોઇએ. ઉપર બાળકોની રસમય લીલાનું વર્ણન કર્યું તેમાં જેમ પ્રેમની ભરપુરતા છે, તેમ આપણી સંપત્તિના વ્યયના મૂળમાં અન્ય મનુષ્યો પ્રત્યેનો

તેવો પ્રેમ હોવો જોઇએ. આપણી સંપત્તિનો વ્યય નિરાશામાંથી, અગર લક્ષ્મીની વિનાશશીલતામાંથી ન ઉદ્‌ભવવો જોઇએ. પૈસો આપણને વ્હાલો છે, પણ નહીં વાપરીએ તો બીજીરીતે ચાલ્યો જશે, માટે હવે પાંચ પૈસા વાપરી ટાઢા હાથ કરો. એ ભાવનામાંથી લક્ષ્મીનોજ વ્યય થાય એના મૂળમાં નિરાશાની ઉંડી ચીસ રહેલી છે. અર્થાત્ લક્ષ્મી જો સ્થીર સ્વભાવની હોત, અને કાયમને માટે તે રહી શકે તેવી ગોઠવણ થાય તો સંઘરી રાખત એવો ભાવ તેના મૂળમાં હોય છે. આ વૃત્તિ જે દ્રવ્ય-વ્યયના મૂળમાં હોય તે માનવ-જીવનની અધોગતિ કરનાર છે.

તે ઉપરાંત આ જીવન એ કાંઇ એકલા કર્તવ્યનીજ શુષ્કપરંપરા નથી, કેવળ પારકાની સેવા કરવાનોજ ભાર આપણે શીરે નાખવામાં આવ્યો છે, અને હવે મને કે કમને તે ભારનો નિર્વાહ કરવોજ જોઈએ એમ પણ નથી. આપણને કોઇએ ભારવાહી પ્રાણીઓ બનાવ્યા નથી, અગર તો કોઇ કઠોર સ્વામી કે અધિકારીની આજ્ઞા ઉઠાવીને કર્તવ્યના માર્ગમાં રહેનાર આજ્ઞાધીન સેવકો પણ નથી. મનુષ્યનો આત્મા પ્રેમમય છે, આનંદમય છે, તેણે પોતાની પાસે જે કાંઇ છે તે પ્રેમપૂર્વક બીજાને અર્થે વાપરવું ઘટે, અને સાથે સાથે પોતે પણ તેનો ઉપયોગ કરે.

મનુષ્ય પાસે જે કાંઇ છે, જે કાંઈ બુદ્ધિ, શક્તિ, ચારિત્ર, ધન, યશ, પ્રતિષ્ઠા, અધિકાર આદિ છે તેનો ઉપભોગ આપણે જાતે કરવો, અને પ્રભુના બીજા અન્ય બાળકોને પણ કરાવવો. જીવનમાં એવી શુષ્કતાની પણ જરૂર નથી કે બસ આપણે તો બીજાને માટેજ મરી ફીટવામાંજ, અને બીજાને માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરવામાંજ આપણા જીવનની સાર્થકતા સમાયેલી છે. એવો કઠોર, તપસ્વીપૂર્ણ, વિરાગપૂર્ણ ભાવ માનવ-હૃદયના મૂળમાંથી પ્રેમને ચુસી લે છે, અને આપણા હૃદય ઉપર કર્તવ્યનો અને જવાબદારીનો ભયાનક બોજો મુકી દે છે. જેના તળે આપણા જેવાનું જીવન તો કચરાઇ ગયા વિના રહેજ નહીં. તેને સ્થાને ફક્ત એવોજ ભાવ રાખવા જરૂર છે કે હું પણ મારી શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક સંપત્તિનો ઉપભોગ કરીશ, અને બીજા દશ જણને તેનો લાભ આપી તેમનું જીવન પણ અધિક સુખી, ઉચ્ચતર, મહત્તર, ભવ્યતર અને મધુર બનાવીશ. આપણા દીલમાં એ ભાવ રહેવો જોઈએ કે મારી આસપાસ જે કોઈ છે, તે મારા આત્મબંધુઓ છે, હું આ જગતમાં આવ્યો છું અને રહ્યો છું તો બીજા દશ જણના જીવનને ઉંચી સ્થિતિ લાવું તોજ મારૂં જીવન સાર્થક. હું આ જગત્‌માં માધુર્ય, પ્રેમ અને આનંદ વરસાવવા આવ્યો છું. જ્યારે હું આ જગત્‌માંથી વિદાય લઇશ ત્યારે મારી પછવાડે સહુકોઇને મારા સંબંધે એવું કહેવરાવતો જઇશ કે-" અહો ! આપણા જીવનને મિષ્ટ કરનાર એક જણ આપણી મધ્યમાંથી ચાલ્યો ગયો. " આવું પ્રેમમય જીવન જ્યારે માનવ-હૃદયમાં સુદઢ થાય ત્યારે તેનું જીવન સાર્થક થયું ગણાય.

જીવનની ખરી સાર્થકતા શેમાં રહેલી છે તે જોઈએ. આપણને આ જીવન મળ્યું છે તે એટલા માટે કે આપણે આહી રહીને ઇશ્વરને ઓળખી શકીએ, તેને ઓળખીને તેના સ્વરૂપમાં પ્રીતિવાળા બનીએ, અને આપણે પોતે સુખી થઈ આપણી આસપાસના મનુષ્યોને સુખી બનાવીએ. આપણા પોતાના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયેલી ઇશ્વર પ્રત્યેની પ્રેમ–ભાવનાનું પ્રતિબિંબ અન્ય લોકોના હૃદયમાં ઉપજાવી તેમનામાં પણ ઇશ્વર પ્રત્યે તેવીજ ભકિત અને પ્રીતિ ઉપજાવીએ. પ્રેમનો સ્વભાવજ એવો છે કે પોતે સુખી થઈને બીજાને સુખી બનાવે છે. અને બીજાને સુખી બનાવીને પોતાના સુખમાં વૃદ્ધિ કરે છે. જેના હૃદયમાં ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રીતિભાવ નથી તે મનુષ્યનું હૃદય હમેશાં શુષ્ક, તર્ક–બહુલ, ચિંતાથી વ્યગ્ર, શંકાશીલ, નાસ્તિક, અને સ્વસુખ માટે હાયવરાળવાળુ હોય છે. તે પોતે સુખ શોધવા જતા દુઃખ નેજ વ્હોરી લે છે, કેમકે સુખનો સ્વભાવજ એવો છે કે તે શોધવાથી કદી મળતું નથી, પરંતુ બીજાને હૃદયનો પ્રેમ અર્પી સુખી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં સુખ સ્વયં આવી મળે છે. જે મનુષ્ય પોતાનું સુખ ન શોધતાં બીજાને સુખી કરવા મથે છે, તે બીજાને સુખી કરીને પોતાને પણ સુખી કરી શકે છે.

પરંતુ હૃદયમાં ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રેમપૂર્ણ ભક્તિ અને 'માનવ' પ્રત્યે હૃદયમાં ઉભરાઈ જતી પ્રીતિ સિવાય એક મનુષ્ય બીજાને વાસ્તવીક રીતે સુખી કરી શકે નહિ. જેઓ પ્રીતિ અને ભકિતથી ઇશ્વરની સાથે યુકત થઈને બીજાના જીવનને સુખી અને ઉન્નત બનાવી શકે છે તેનું જીવન સાર્થક છે.

જેઓ ઇશ્વર પ્રત્યે ભકિત અને માનવ પ્રત્યે પ્રીતિવાળા છે તેઓજ આ વિશ્વમાં ખરૂ કાર્ય બજાવી શકે છે, ભકિત અને પ્રીતિ વીનાનો ગમે તેટલો ભગીરથ પ્રયત્ન સમાજનું શ્રેય કરી શકતો નથી, અગર સામાજીક કે રાજકીય જીવન ઉપર ઉંડી છાપ પાડી શકતો નથી. મહાપુરૂષોનું મહત્વ આ પ્રકારની ઇશ્વર પ્રત્યેની ભકિત અને માનવ પ્રત્યેની પ્રીતિમાં છે, તેમની જન સેવા જનતા પ્રત્યેની પ્રીતિમાંથી ઉદ્દ્ભવતી હોય છે, લોકકલ્યાણ માટે તેઓમા મરી ફીટવા જેટલી પ્રેમ-શકિત હોય છે, અન્યને દુઃખી, અવનત, અગર પાપમા પડેલો નીહાળી તેનું પ્રેમ પૂર્ણ હૃદય તેની વ્હારે ધાય છે અને જ્યા સુધી તેનો ઉદ્ધાર ન કરે ત્યાં સુધી તેને ચેન પડતું નથી, એવો અગાધ જન–પ્રેમ તેના હૃદયમાં હોય છે. તે પ્રત્યેક જીવનમા પ્રભુનું દર્શન કરે છે, અને માનવની પ્રેમભરી સેવા કરીને પોતાની પ્રભુ ભકિત ચરિતાર્થ કરે છે. પ્રભુ ભકિત અને જન સેવા એ ભાવનાઓ એક બીજા સાથે એવી અછેદ્ય ભાવે સંકળાએલી છે કે જ્યાં એક હોય ત્યા અન્યનો સદ્દભાવ અવશ્ય હોયજ. જ્યા જન સેવા કે માનવપ્રેમ નથી ત્યા કદાચ પ્રભુ ભકિત હોવાનો દાવો કરવામાં આવે તો તે ખોટો છે એમ વિના સંકોચે માની લેવું. ઇશ્વર પ્રત્યેની ભકિત મનુષ્ય સેવા દ્વારાજ બહિર્ભાવ પામે છે સાચો ભક્ત જન સેવા કર્યા સિવાય

રહી શકેજ નહી. તે તો જીવે ત્યાં સુધી પ્રભુને પ્રિય કાર્યોજ કર્યા કરે. અને તેનાજ માર્ગની રાહદારી કરે.

જેણે આ પ્રકારે ભકિત અને પ્રીતિ ભર્યા હૃદયે ઇશ્વર અને મનુષ્યની સેવા કરી છે તેનું જ જીવન સાર્થક છે, અને તે માર્ગમાં આગળ વધનારને તે તે યુગમાં અને સર્વ યુગમાં લોકોએ ઇશ્વર તરીકે પૂજેલ છે. આજે બુદ્ધ, શ્રીમહાવીર, જેસસ અને કૃષ્ણની પૂજા તે તે ધર્મોવાળાના ઘરોઘર થાય છે અને દુનીયા તેમને સંભારીને હર્ષ અને આનંદથી રોમાંચિત થાય છે તેનું શું કારણ ? તેમણે ઇશ્વિરસ્વરૂપ સાથે ભકિત વડે યુકત થઇ માનવના સાચા સુખ અને ઉન્નતિ માટે અથાગ શ્રમ ઉઠાવેલ હતો, પ્રભુ મહાવીર લોક કલ્યાણ માટે અનાર્ય લોકોથી વસેલા પ્રદેશોમાં અત્યંત કષ્ટવને ભમ્યા હતા, લોકો જાગૃત થાય, જ્ઞાનવાન બને, તેમનો ઉદ્ધાર થાય, સાધન-સંપન્ન બને તે માટે પ્રેમપૂર્વક પ્રયત્ન કરતા, જનકલ્યાણનેજ જીવનનું લક્ષ્ય માની એક ગામથી બીજે ગામ વિહરતા, અને અવિરામ અખંડ ઉદ્યોગથી દીવ્ય-ભાવનાના સ્ફુરણો જન-હૃદયમાં જગાવતા. આથીજ આજે તેમને લાખો મનુષ્યો ઇશ્વર તરીકે પૂજે છે, તેમના ઉપદેશ માટે પૂજે છે તે કરતા જે જનપ્રેમની ભાવનાથી પ્રેરાઇને લોકો માટે શ્રમ ઉઠાવેલો તે માટે અધિક પૂજે છે. એકલા ઉપદેશની કશીજ કીમંત નથી; ખરી કીમંત પ્રેમની છે, પ્રેમથી ઉદ્‌ભવતા અથાગ શ્રમની છે.

પ્રભુ મહાવીર અને બુદ્ધ પછી જનતા માટે પ્રેમ ધરાવનાર એક મહાપુરૂષ આ કાળે વર્તે છે. તે મહાત્મા ગાંધી છે. અત્યાર સુધીમાં હિંદુસ્થાનમાં અનેક રાજદ્વારીઓ, નેતાઓ, વકતાઓ થઇ ગયા, પરંતુ તેમનામાં કાર્યની પ્રેરક ભાવના તરીકે જન પ્રેમ ન હતો. તેમનામાં રાજદ્વારી કુનેહ હતી, પ્રતિભા હતી, વિદ્વત્તા હતી, લોકને દોરવાની અને સરકારને સમજાવવાની શકિત હતી, પણ જનતા પ્રત્યેનો આવો પ્રેમ ન હતો. તેઓમાં દેશને ખાતર કે માનવ કલ્યાણને ખાતર પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવા સુધીનો, પોતાના જાનની કુરબાની કરવા સુધીનો પ્રેમ નહતો.

આપણે આપણા શાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં વાંચીએ છીએ કે પ્રભુ મહાવીરે અમુક સ્થળે ઉપદેશ આપ્યો તેના પ્રભાવથી સેંકડો સ્ત્રી પુરૂષો પોતાનો વૈભવ ત્યાગ કરી પ્રભુ મહાવીરની દીક્ષા અને શાસનને આધીન બન્યા. આપણા માંહેના કેટલાકને એ વાત ગપ જેવી, અગર પ્રભુ મહાવીરનું મહત્વ વધારવા કલ્પી કાઢેલી કથા જેવી લાગતી હશે, તો તે તેની ભુલ છે, કારણકે જે દીવ્ય આત્મા માનવ પ્રત્યે અસીમ પ્રેમભાવ ધરાવી શકે છે તેનાં વચનનું પાલન કરવા સમસ્ત જન સમાજ પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગ કરી મરી મટવા તત્પર બની જાય છે. પ્રભુ મહાવીરમાં તેવી પ્રેમભાવના હતી તેથીજ લાખો મનુષ્યો પોતાનો પ્રિય વૈભવ છોડી, ઘરબાર ત્યજી, પ્રભુની પછવાડે વળી નીકળતા. તે બધા સમજણપૂર્વક નહી નીકળી પડયા હોય, પરંતુ પ્રભુના પ્રેમનાં બળને વશ થઇ

તેમના પ્રેમની ખાતર, તેમના પ્રેમનું આસ્વાદન કરવા ખાતર દીક્ષા લઈ નીકળી પડયા હતા. અને તેમના ઉપદેશ અનુસાર અકલ્પ્ય શારીરિક કષ્ટો વેઠતા, ઉપવાસ કરતા, કઠીન તપશ્ચર્યા આદરતા; અને જીવન પણ વિસર્જન કરતા. આ બધું શાથી થતું ? એકજ કારણથી અને તે એજ કે પ્રભુનો જનપ્રેમ. એ પ્રેમના પ્રતિ ઉત્તરમાં જનતા તેમના વચન પાછવાડે પ્રાણ આપતી.

મહાત્મા ગાંધીના સંબંધમાં પણ જણાય છે કે ગૃહીજીવનમાં પણ તેમના દેશ પ્રેમનું પ્રતિબિંબ સમસ્ત ભારતવર્ષનાં હૃદયમાં પડયું. તેમનો પ્રેમાગ્નિ સમસ્ત દેશને લાગી ગયો. સેંકડો મનુષ્યોએ પોતાના પ્રિય વૈભવનો ત્યાગ કરી ખાદીનો સ્વીકાર કર્યો. સેંકડોનાં જીવનને સેવામય-પ્રેમમય, અને ભારતવર્ષની ઉન્નતિ કાજે પ્રયત્નવાન બનાવી દીધા, સેંકડો જેલમાં ગયા, અને લાખો ત્યાં જવા તત્પર અને આતુર બન્યા. આટલો સ્વાર્થ ત્યાગ કયાંથી પ્રગટયો ? મહાત્માજીમાં એવું શું જાદુ હતું ? જનતા પ્રત્યેનો બેહદ પ્રેમ.

ઈશ્વર પ્રત્યે ભક્તિ અને માનવ પ્રત્યે પ્રીતિભાવ હૃદયમાં ધારણ કરવાથી મનુષ્ય જીવનમાંથી સર્વ પ્રકારની અસ્વાભાવિકતા ચાલી જાય છે. આપણને પછી એમ નથી લાગતું કે જાણે આપણે મહાસંકટમાં દીવસો વીતાવીએ છીએ, જગત એક દુઃખનો, પાપનો, બુરાઇનો મહાસાગર છે, પગલે પગલે ધર્મ હારી જવાની સંભાવના અને ભીતિ છે. પછી તો આપણને એમજ લાગે છે કે આ જગત અને આ જીવન પ્રાપ્ત થયું તે મારૂં પરમ સદ્ભાગ્ય છે. જીવન ન હોત તો હું મારા પ્રેમનો બહિર્ભાવ શું દ્વારા કરત ? અને આ જગત ન હોત તો મારા પ્રેમનો ગ્રાહક કોણ થાત ? હું કોના ઉપર મારા હૃદયની પ્રીતિ ઠલવત ? ભક્તિ અને પ્રીતિવાન હૃદયને કોઇ સ્થળે સંકટ, પાપ કે બુરાઇ ભાસતીજ નથી. પાપ અને બુરાઈ એ ધર્મ, નીતિ અને ચારિત્રાદિ સદ્ગુણોને વિકસવાની યોગ્ય ભૂમિ છે. અગર ધર્મરૂપી કમળને ખીલવાને માટે કીચડ સ્વરૂપ છે. કુદરતની સૃષ્ટિમાં તે સર્વ સ્થાને સૌંદર્ય, એકરાગતા, પ્રેમ અને પ્રકાશનુંજ દર્શન કરે છે. તે નિર્દોષ સુખોનો ઉપભોગ કરે છે. તે પોતાના તન મન ઉપર અકારણ નિગ્રહનો બોજો નાખતો નથી, અને પોતાની પ્રકૃતિ સાથે વારંવાર નકામો તકરાર ઉઠાવીને હેરાન થતો નથી. જીવનમાંથી સર્વ પ્રકારની અસ્વાભાવિકતાઓ કાઢી નાખીને તે માનવ-જીવનને સ્વાભાવિક, કુદરતી દૃષ્ટિએ નિહાળે છે. તેને એમ લાગે છે કે હું સંકટના રણમાં આવી ચઢયો નથી, પણ પ્રભુના ખોળામાજ છું. અગર મારા પોતાનાં ઘરમાંજ છું. આખી કુદરત જાણે તેના અભ્યુદય અને વિકાસમાં સહાયક હોય એમ તેને ભાસ્યા કરે છે. તેને એમજ લાગ્યા કરે છે, આમા ભય રાખવા જેવું કે ચિંતા કરવા જેવું શું છે ? પ્રભુનું અસ્તિત્વ તેના અંતરમાં તેને નિરંતર અનુભવાયા કરે છે, અને તેની આશ્વાસક અને આશા-પ્રેરક વાણીનો મધુર ધ્વનિ પ્રતિક્ષણે સંભળાયાજ કરે

છે. તેનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં ઇશ્વરનું સાન્નિધ્ય તેને અનુભવાતુંજ રહે છે; તેની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ તેનાવડેજ નિયમાતી હોય એમ તેને લાગે છે.

આ પ્રકારની ઇશ્વરભક્તિ અને જનપ્રીતિ આપણાં હૃદયમાં જાગૃત થાય ત્યારે આપણું જીવન સફળ થાય, આપણો અવતાર સાર્થક ગણાય, આપણું જીવ્યું લેખાતું મનાય. જીવનની સાર્થકતાની આ ભાવના જ્યારે પ્રત્યેકનાં હૃદયનો સ્પર્શ કરશે, ત્યારે આ લોક મૃત્યુલોક મટીને દીવ્યલોક બનશે, મનુષ્ય માનવ મટીને દેવ બનશે. આખો યુગ એ પ્રકારે પલટાય એ તો તત્વચિંતકના સ્વપ્ન જેવું છે, પરંતુ વ્યક્તિ માટે એ વાત અશક્ય નથી. આપણી શક્તિનાં પ્રમાણમાં આપણે જીવન-સાર્થકતાનો એવો સદ્ભાવ આપણા આત્મામાં ઝીલાવીએ, અને એવાજ અભિલાષ, ચિંતન, મનન અને ધ્યાનમાં વૃત્તિને સ્થિર કરી તેનો એકાદ અંશ આ જીવનમાં પ્રકટાવીએ એવા મનોરથ સહિત વિરમું છું. રા. રા. અધ્યાયી.

વર્તમાન સમાચાર.

નાંદલાઇ જૈન તીર્થ માટે ઉત્પન્ન થયેલ ઝગડા સંબંધી જોધપુર રાજ્ય તરફથી ધી જૈન એસોશીએસન ઓફ ઇન્ડીયાએ તે માટે આપેલ અરજીનો જવાબ.

ઉપરના પ્રાચીન અને પવિત્ર તીર્થનો કેટલાક વખત અગાઉ ઝગડો ઉત્પન્ન થયો હતો, તે માટે કેટલાક દિવસ પહેલા શ્રી મુંબઇ જૈન એસોશીએશન ઓફ ઇંડીયા તરફથી જોધપુર નરેશને અરજી આપવામાં આવી હતી. તેનો જે જવાબ જોધપુર રાજ્ય તરફથી જૈનોને આપવામાં આવ્યો છે તેની નકલ પ્રસિદ્ધ કરવા શ્રી જૈન એસોસીએશન તરફથી અમોને મળી છે તે નીચે મુજબ છે.

દેસુરીમાં નાંદલાઇ મુકામે " જેખલજી ટેભાકર " નામે ઓળખાતી ટેકરી ઉપર આવેલાં શ્રી આદેશ્વર ભગવાનના જૈન મંદીરના કબજા બાબાતની તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૨ ની તમારી અરજીના જવાબમાં જણાવવાનું કે જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ આ મંદીરની જાત્રા અર્થે ખુશીથી જઇ શકે છે તેમજ જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે મંદીરની અંદર મરામત (રીપેર) કરી શકે છે; સોજતના જ્યુડિશીઅલ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટના રિપોર્ટ ઉપરથી એમ નથી જણાતું કે રાજ્યના કોઇપણ અમલદાર તરફથી જૈન યાત્રાળુઓ અગર પૂજારીઓને પૂજામાં હરકત કરવામાં આવી હોય તેમજ મંદીરમાં જોઇતાં રીપેર કરતાં અટકાયત કરવામાં આવી હોય.

ઉપરની મતલબનો ખુલાસાવાર પત્ર અમોને મળતાં જૈન સમાજના જાણ માટે તે હકિકત ઉપયોગી હોવાથી અમો તે પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ. અને એસોશીએશનની અરજીનો જે જવાબ જોધપુર રાજ્ય તરફથી મોકલવામાં આવ્યો છે તે માટે તેના લાગતા વળગતા અમલદારોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

જયંતી—ગયા માગશર વદી ૬ ના રોજ પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીમાન્ મૂલચંદજી મહારાજની સ્વર્ગવાસ તીથી હતી. ઉક્ત મહાત્માનો સ્વર્ગવાસ અત્રે થયેલ હોવાથી તેઓશ્રીની પાદુકા પ્રતિષ્ઠીત કરી દાદાસાહેબના જિનાલયમાં દેરીમાં પધરાવેલ છે. જેથી આ મહા પુરૂષની ભક્તિ નિમિત્તે તેઓશ્રીના શિષ્ય શાંતમૂર્તિ શ્રીમાન્ કમળવિજયજી (આચાર્ય) મહારાજના ઉપદેશથી આ સભાને મળેલ એક રકમ અને બાકી અમુક ગૃહસ્થો દર વર્ષે અમુક રકમ આપના હોવાથી તેથી શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા (અમારી) તરફથી દાદાસાહેબના જિનાલયમાં ઉક્ત ગુરૂશ્રીની ભક્તિ નિમિત્તે પૂજા ઠાઠમાઠથી ભણાવવામાં આવી હતી. બપોરના સ્વામિવાત્સલ્ય પણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ ગુરૂરાજની ભક્તિ નિમિત્તે થયેલું ફંડ ખુલ્લું છે, તે ગુરૂરાજના ભક્તોએ તેમાં ફાળો આપી દર વર્ષે થતી ગુરૂ ભક્તિનો લ્હાવો લેવા જરૂર છે.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય—મુંબઇમાં ગોવાળીયા ટેંકરોડ પર લીધેલ મકાનો–જમીન ઉપર નવા મુકામનો પાયો નાખવાની ક્રિયા શેઠ દેવકરણભાઇ મુળજીના મુબારક હાથે માગશર વદી ૧૦ બુધવારના રોજ સોનાના પાયે ખાતમુહૂર્ત કરવામાં આવેલ છે. પ્રસંગોપાત ભાષણ તથા વિવેચનો વગેરે કરવામાં આવેલા હતા. મકાન ફંડ માટે રકમની જરૂર છે. કેળવણીના ઉત્તેજનાર્થે ઉદાર ગૃહસ્થોએ હાથ લંબાવવાની જરૂર છે.

ભાવનગરમાં અષ્ટાપદની રચના ને અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ—આ સભાના સદ્‌ગત મુરબ્બી શ્રી વોરા હઠીશંગભાઇ ઝવેરચંદના આત્મકલ્યાણ નિમિતે માગશર વદી ૫ શનીવારના રોજ અત્રેના મોટા જિનાલયમાં શ્રીઅષ્ટાપદની રચના કરી, અષ્ટાહ્નમહોત્સવ કરવામાં આવેલ હતો. દરરોજ વિવિધ પૂજાઓ, રાત્રિના ભાવનાઓ અને બપોરના પ્રીતિભોજન થતા હતા. માગશર વદી ૧૨ના રોજ સ્વામિવાત્સલ્ય કરવામાં આવેલ છે. પોતાની હૈયાતિમાં પણ અનેક ધાર્મિક કાર્યો તેઓ કરતા આવેલ છે, તેની પાછળ પણ આવા ધાર્મિક કાર્યો બને તે સહજ છે. તેમની વિદ્યમાન ધર્મપત્નીઓએ તેમની પાછળ આવા ધાર્મિક કાર્યો કરી ખરેખર પતિભક્તિ બજાવી છે. અમો સદ્‌ગતનું ચિરસ્મરણીય નામ રહે તેવી સુચના તેમની ધર્મપત્નીઓને કરીયે છીયે.

ગ્રંથાવલોકન.

૧ પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ ભાગ ૧ લો—સંશોધક શ્રીમાન્ વિજયધર્મસૂરીજી. પ્રકાશક શ્રી યશોવિજયજી ગ્રંથમાળા ભાવનગર તરફથી અમોને ભેટ મળેલ છે. જૈન ઇતિહાસના અનેક અંગો પૈકી પ્રાચીન તીર્થમાળા (તીર્થોનું વર્ણન) એ એક આવશ્યક અંગ છે, કારણકે આગલા કાળમાં આવા વર્ણનોમાં પણ ઇતિહાસિક બાબતોનો સમાવેશ લખનાર મહાત્માઓ તરફથી થતો હતો, તેથીજ આવશ્યક અંગ કહેવાય છે. આ ગ્રંથમાં પૂર્વદેશીય તીર્થો વગેરે મળી ૨૫) તીર્થમાળાઓ છે, જે જુદા જુદા મુનિરાજોની બનાવેલી છે. તેની સવિસ્તર હકીકત તે ગ્રંથની શરૂઆતમાં સંક્ષિપ્ત સારરૂપે આપેલ છે. આવા ગ્રંથો જૈન સાહિત્ય માટે અમો આવકારદાયક ગણીયે છીયે. તેમાં જુની ગુજરાતી ભાષા કયા સૈકામાં કેવી હતી તેનું ભાન થવા સાથે

પ્રભુભક્તિ અને કેટલુંક તે વખતનું ઐતિહાસિક વર્ણન પણ જાણી શકાય છે. એકંદરે ગ્રંથ ઇતિહાસપ્રેમીઓને તો ખાસ વાંચવા જેવો છે. કિંમત અઢી રૂપીયા કંઇક વધારે છે, તેથી ઓછી કિંમતે આવા ગ્રંથોનો વધારે પ્રચાર થવા-કરવા પ્રકાશકને સુચના આપીયે છીયે.

કોઠારી મગનલાલ ભુરાભાઇ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક વિદ્યાર્થીભુવન લીંબડી—નો બે વર્ષનો (સં. ૧૯૭૮ ના ચૈત્ર શુદ ૩ સુધીનો) રીપોર્ટ અમોને મળ્યો છે. જેના નામની બોર્ડીંગ છે તેમના તરફથી, તથાશેઠ ઓધડભાઇ નેમજી વિંછીયા નિવાસી તથા શેઠ ખેતશીભાઇ ખેઅશી એ ત્રણે ઉદાર ગૃહસ્થો તરફથી સારી રકમની સખાવત થવાથી આ સંસ્થાનો મજબુત પાયો શરૂઆતમાં નખાયો છે, તે કરતાં વિશેષ તો લીંબડીના પ્રતાપી નરેશ ઠાકોરસાહેબ શ્રી સર દોલતસિંહજી બહાદૂર કે. સી. આઇ. ઇ. ની, જૈનની સંસ્થા છતાં કેળવણી પરત્વે તેઓશ્રીનો પ્રેમ અને આ સંસ્થા તરફ માયાળુ કૃપાભરેલી લાગણીથી પણ આ સંસ્થા જલદીથી પગભર થઇ તે માટે જૈન કોમ આભારી છે. આવા સાર્વજનિક ખાતાને રાજ્ય અને રાજાની કૃપા, લાગણી અને શુભ દ્રષ્ટિએ આ સંસ્થા ભવિષ્યમાં પોતાનું કાર્ય વ્યવસ્થિત ચલાવી શકશે એમ તો કહી શકાય. અમો તે માટે નામદાર મહારાજાનો ઉપકાર માનવા સાથે તે ત્રણે ઉદાર ગૃહસ્થોને ધન્યવાદ આપીયે છીયે. રીપોર્ટ વાંચતાં એકંદર વહીવટ વ્યવસ્થાસર ચાલે છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સારી છે. ઝાલાવાડ પ્રાંતમાં આવી એક સંસ્થાની જરૂર હતી તે ખોટ પુરાઇ છે. આ સંસ્થાના કાર્યવાહકો અને સુપ્રી૦ મી૦ દલપતરાય લાગણીવાળા છે તેમ જણાય છે. માત્ર છેવટે એટલીજ સુચના કરીયે છીયે કે પરચુરણ બાબતોને બદલે ધાર્મિક શિક્ષણ સારૂં વિદ્યાર્થી મેળવી શકે અને સુસંસ્કારી થાય તેવા પ્રયત્નોને મુખ્ય કરવાની જરૂર છે. તે વાત વ્યવસ્થાપક કમીટી ધ્યાનમાં લેશે. અમો આ સંસ્થાની ઉન્નતિ ઇચ્છીયે છીયે.

પુસ્તક પહોંચ.

ભોજ પ્રબંધ.	શ્રી વઢવાણ કાંપના શ્રીસંઘ તરફથી.
શ્રીપાળ ચરિત્ર સંસ્કૃત કાવ્ય સુક્ત મુક્તાવલી પ્રવચન સારોદ્ધાર	શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ—સુરત.
શ્રી આરામ શોભા ચરિત્ર,	શ્રી આત્માનંદ જૈન ટ્રેક્ટ સોસાઇટી અંબાલા.

આચારાંગ સૂત્ર ભાગ ૫ મો. મુનિરાજશ્રી માણેકમુનિ.

ઉપરના પુસ્તકો અમોને ભેટ મળ્યા છે, જે ઉપકાર સાથે સ્વીકારીયે છીયે.

॥ श्री ॥

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

॥ वंदे वीरम् ॥

॥ परोपकारः सम्यक् क्रियमाणो धीरतामभिवर्धयति, दीनतामपकर्षति, उदाचित्ततां वित्ते, आत्मम्भरितां मोचयति, चेतोवैमल्यं वितनुते, प्रभुत्वमाविर्भावयति; ततोऽसौ प्रादुर्भूतवीर्योल्लासः प्रणष्टरजोमोहः परोपकारकरणपरः पुरुषो जन्मान्तरेऽप्युत्तरोत्तरक्रमेण चारुतरं सन्मार्गविशेषमासादयति ॥

पुस्तक २०] वीर संवत् २४४१ माह. आत्म संवत् २७. [अंक ७ मो.

कुदरतनुं सौंदर्य.

(હરિગીત.)

અતિરમ્ય સરિતા તટપરે દગ્ દિવ્ય દશ્ય નિહાલતી,
કુદરત કૃતિની ભવ્યતા ત્યાં સર્વસ્થળ વ્યાપી હતી;
વિધવિધતા વન વૃક્ષની મનહર સુપુષ્પે શોભતી,
પશુ પક્ષીના કલરવ તણી માધુર્યતા તેમાં હતી. ૧

પ્રાત: અને સંધ્યા તણા બહુ વિધ રંગ વિલોકતા,
માનવ કૃતિ ગુલીસ સાદશ લેશ ના સરખાવતા;
સંયોગી ભાવ છતાં નહીં તદ્રૂપતા ષટ્ દ્રવ્યની,
અનુભવ થકીજ જણાય સુંદર શાખ છે સત્ શાસ્ત્રની. ૨

ઉત્પાદ્ વ્યયને ધ્રુવની ઘટના તણા સન્માર્ગને,
અવલોકવા મન ઉતર્યું ઉંડાણુમાં ધરી ધૈર્યને;

આગળ જતાં અટકી ગયું શમ વિષમ વિકટ વિરોધથી,
લૌકિક દૃષ્ટિના ગૃહે તદ્જન્ય લૌકિક ભાવથી, ૩

જે માર્ગે લોકોત્તર બન્યા સદ્જ્ઞાનના પરિપાકથી,
કુદરત તણા ઉંડાણને અવગાહતા આનંદથી;
કુદરત બને અનુકુળ તેવો યોગ ભ્રાતુ ! કેળવો,
માનવ જનમ સાફલ્ય સંગત સંત જનની મેળવો, ૪

વેલચંદ ધનજી.

કલ્યાણના અર્થી જનોએ કેવું વર્તન રાખવું જોઇએ ?

૧ સન્માર્ગગામી—માર્ગાનુસારી થવું જોઇએ, ન્યાયનિષ્ઠ, નીતિચુસ્ત પ્રમાણિક બનવું જોઇએ. સત્યાગ્રહી થવું જોઇએ.

૨ સ્વકુળને શોભે એવો ગમે તે પ્રમાણિક ધંધો કરી સ્વકુટુંબ સાથે સ્વજીવન નિર્વાહ કરવો જોઇએ.

૩ આવકના પ્રમાણમાંજ ખર્ચ કરવું જોઇએ. ઉડાઉ નહીં થતાં સાદાઇ અને કરકસરના નિયમો લક્ષમાં રાખી સંતોષ વાળવો અને જે બચત રહે તેમાંથી દીન-દુઃખી જનોને યોગ્ય આશ્રય આપી તેમને સંતોષવા બનતો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

૪ સહુને આપણા મિત્ર કે બંધુ સમાન લેખવા જોઇએ.

૫ દુઃખી જનોને યોગ્ય આશ્વાસન આપી હરેક રીતે તેમનું દુઃખ દૂર કરવા કે કમી કરવા મથવું જોઇએ.

૬ સુખી કે સદ્ગુણી જીવોને દેખી રાજી–પ્રમુદિત થવું જોઇએ, અને આપણે એવીજ ઉત્તમ ચાહના રાખી તેમનું શુભ અનુકરણ કરવું જોઇએ.

૭ ગમે એવા નીચ નિંદક જેવા નાદાન ઉપર પણ દ્વેષ કે કોપ નહી કરતાં કરૂણાબુદ્ધિથી તેમને સુધારવા પ્રયત્ન કરતાં છતાં, વિપરીત પરિણામ આવતું લાગે તો તેની ઉપેક્ષા કરી પ્રમાદરહિત અન્ય ઉચિત હિત આચરણ કરી લાભ ઉપાર્જન કરતાં રહેવું જોઇએ.

૮ સહુ જીવોને સ્વ આત્મા સમાન લેખી, કોઇને દુઃખ–પ્રતિકૂળતા ઉપજે એવું અહિત આચરણ કરવાથી વિરમવું અને એકાન્ત હિત આચરણ કરવું.

૯ કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ અને મચ્છર પ્રમુખ અંતરંગ શત્રુઓનું ખુબ ચીવટથી દમન કરતાં રહેવું જોઇએ.

૧૦ માતપિતા, સ્વામી, વિદ્યાગુરૂ અને ધર્મગુરૂની શુદ્ધ નિષ્ઠાથી સેવા-ચાકરી હર્ષ સહિત કરવી.

૧૧ કોઇની નિંદા, ચુગલીથી સદંતર દૂરજ રહેવુ.

૧૨ સુખ દુઃખમા હર્ષ ખેદ નહીં કરતાં સમભાવે રહેતાં શીખવું. સિંહની જેમ શૂરવીર પણે ચાલવું, પણ શ્વાનની જેવી નિર્બળતા દાખવવી નહિંજ.

૧૩ આશ્રિત વર્ગની યોગ્ય વખતે બરાબર સંભાળ કરવી-પોષ્ય વર્ગનું વખતસર પોષણ કરવું.

૧૪ સદ્ગુણી જનોનો સહર્ષ વિનય-સત્કાર કરવો.

૧૫ શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ બરાબર ઓળખી-પારખી લેવા.

૧૬ તેમની નિઃસ્વાર્થ સેવા માટે બને એટલું આત્માર્પણ કરવું. તન-મન ધનનો સદ્વ્યય સંકોચ રહિત કરવો.

૧૭ આત્માની શક્તિ જાગૃત કરી નિર્બળ જીવોનું રક્ષણ કરવું.

૧૮ ઇન્દ્રિયો અને કષાયોનો નિગ્રહ કરી, તન મન વચનથી હિંસાદિક પાપનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવારૂપ સંયમવડે આત્માની અનંત શક્તિઓ જાગૃત થઈ શકે છે

૧૯ સહુ આત્માને હિતરૂપ થાય એવું પ્રિય અને સત્ય વદવું.

૨૦ ન્યાય દ્રવ્યજ ઇચ્છવું, પર દ્રવ્ય પથ્થર તુલ્ય લેખવું.

૨૧ સ્વ સ્ત્રી સંતોષી થવું. પર સ્ત્રીને મા-બેન સમાન લેખવી.

૨૨ પરિગ્રહ પ્રમાણ કરવું.-લોભની મર્યાદા કરી લેવી.

૨૩ સ્વાર્થ પૂરતી જાવા આવવાની દિશાની મર્યાદા બાંધવી

૨૪ પન્નર કર્માદાન-મહાપાપ આરંભના વ્યાપારથી સાવ દૂર રહેવું, અને ખાસ જરૂરીયાત વગરના ભોગોપભોગનો નિયમ કરવો

૨૫ અનર્થ દંડ-નકામો પાપોપદેશ, કુવ્યસન, અશુભ ધ્યાન, નીચ (અસતી) પોષણ, કામોદ્દીપન, ખેલ કુતૂહલાદિ તજવા

૨૬ રાગ દ્વેષાદિક દોષનિવારક ને સમતા-ચારિત્ર ગુણપોષક અને જન્મ મરણાદિ દુઃખ શોષક સામાયિક વ્રતનુ પાલન બને તેટલી વાર કરવા અવશ્ય અભ્યાસ રાખવો.

૨૭ પાપની રાશિ ઓછી આવે એવા નિત્ય નિયમો ધારવાં

૨૮ દરેક આઠમ ને પાખી પ્રમુખ પર્વ દિવસે તો જ્ઞાન ધ્યાન તપવડે આત્માને વિશેષ પોષવો. (હંમેશ કરતા અધિક ભાવે.)

૨૯ નિસ્પૃહી સંતજનોની ભક્તિ કર્યા પછી પોતે ભોજન કરવું ઇતિ શમ્.

લે૦ મુનિરાજ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

આત્મ નિરીક્ષણનો અભ્યાસ કાયમ રાખવા માટે આત્મ સ્વરૂપી સહુ સજ્જન ભાઇબ્હેનોને નમ્ર નિવેદન.

લે૦ સ૦ મ૦ ક૦ વિ૦

કુશળ વ્યાપારી જેમ આવક જાવક, લાભ હાનિનો જમે ઉધાર હિસાબ સાવધાનતાથી ચોકખો રાખવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ સાચા સુખના અર્થી સજ્જનોએ પણ પૂરા પુન્યજોગે સાંપડેલી દશ દ્રષ્ટાન્તે દુર્લભ મનુષ્ય ભવાદિક શુભ સામગ્રી સફળ કરી, લોકોત્તર સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાની એક પણ કિંમતી ક્ષણ નકામી ન ચાલી જાય, તેમાં કંઇ ને કંઇ જ્ઞાન ધ્યાન વ્રત નિયમનું શ્રદ્ધા ને આદર સહિત પાલન કરવા સાવધાન રહેવાય તેવી ઊંડી કાળજી રાખવી જોઇએ. એનું નામ **આત્મ નિરીક્ષણ** કહી શકાય. તથાવિધ આત્મલક્ષ કે ઉપયોગ વગર કરવામાં આવતી વિવિધ ધર્મ કરણી મોક્ષસાધક શીરીતે બની શકે ? તે વગર કરાતી પૂજા, પ્રભાવના કે પ્રતિક્રમણાદિક ક્રિયા લક્ષ સાંધ્યા વગર ફેંકેલા તીર જેવી નિષ્ફળ પ્રાય સમજવી. સાચા સુખનો ઉપાય ધર્મ સાધના રૂપ છે. અહિંસા, સંયમ અને તપ એ ધર્મનું લક્ષણ છે. આત્મલક્ષ-ઉપયોગ સહિત ઉક્ત ધર્મનું યથાવિધિ સેવન કરાય તો તે મહા મંગળ રૂપ છે. વાસ્તવિક રીતે આત્માનો શુદ્ધ વિશુદ્ધ ભાવ-ઉપયોગજ ધર્મનો ખરો પ્રાણ રૂપ હોય પ્રમાણ રૂપ છે તેથીજ તે સાધુ હો કે ગૃહસ્થ હો, રાજા હો કે રંક હો, પુરૂષ હો કે સ્ત્રી હો, સહુને એકાન્ત હિત શ્રેય ને કલ્યાણકારી થવા પામે છે. આવી સદ્‌બુદ્ધિ સાથે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન અને સદાચરણ પરાયણ પુરતું ધૈર્ય-બળ ધીરવા પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરવી ઘટે છે. 'જય-વીયરાય 'ના પાઠમાં એવીજ પ્રાર્થના કરાય છે ખરી; પણ તેના અર્થની સમજ સાથે તે ઉપયોગ સહિત કરાય અને મોહ-પ્રમાદાદિક કાઠીયાનો ત્યાગ કરી સ્વસ્વ અધિકાર (યોગ્યતા) અનુસારે તથાવિધ ધર્મકરણી નિષ્કપટપણે કરવાનો ખપ જાગે તો ઉકત પ્રાર્થનાની સાર્થકતા સહેજે શીઘ્ર થવા પામેજ. જેમની સાથે કંઇ પણ વૈમનસ્ય (વિરોધ) થયેલ હોય તે ત્રિકરણ શુદ્ધિથી ટાળી તેમને સરલ દીલથી જેમ બને તેમ વ્હેલાસર ચેતીને સંવત્સરી સુધીમાં ખમવા-ખમાવવાની શુભ પ્રથાને લક્ષમાં રાખી હું સહુ ભાઇબ્હેનોને નમ્રભાવે ખમાવું છું, તે સહુ ખમીને ઉપકૃત કરશો. ઇતિશમ્.

અહિંસા પરમો ધર્મ ક્યાં છે ?

રચનાર—કવિ સાંકળચંદ. મુ૦ અમદાવાદ.

સાદી લાવણી—સુજ ઉપર ગુજરી પીતા પાદશાહ જાગી—એ રાગ.

સુણો શ્રાવકજી શ્રદ્ધા વિવેકને કિરિયા, એ ધર્મ તમારો ધારો ગુણના દરીયા;
કહે પ્રભુ પોકારી જીવ લાળીયા લાળે, સમુર્છીમ ઉત્પન્ન થાય દયા કોણ પાળે ? ૧

તે છતાં એક વાસણ બોળી એક ગોળી, એક ઠાચે બીજો ઠાચે ઠાચે જેમ ફોળી;
તેથી એક બીજાની લાળે બહુ જીવો, ઉત્પન્ન થઇને તે મરે લાળ કેમ પીવો ? ૨
બહુ પાપે પેટ ભરાય રોગ બહુ થાવે, વળી એક બીજાના લીંટ લાળ ઉર આવે;
જુઓ વૈદ્ય દાકતરો કહે પોકારી કેવું ? એઠેલા પ્યાલે અડવું નહીં કહે એવું. ૩
ક્ષય કોલેરા બસ પ્લેગ આદિ બહુ રોગો, ચેપી રોગો અન્યોન્ય થાય સંજોગો;
વળી ઉચ્છિષ્ટ જળની રસોઇ મુનિને આપે, ઉત્તમ શ્રાવકને દેતાં પાતક વ્યાપે. ૪
એ મલીન વારિ યુત નૈવેદ્ય મંદિર મૂકે, જે લાભ ક્રોડનો કોડી ખાતર ચૂકે;
એક ડોયાથી ગોળીથી પાણી લેવું, બીજા વાસણથી પી લુંછીને દેવું, ૫
વળી જળ સ્થાને અક્ષરેથી લખવું એવું, ગોળીમા બોળો ન એઠું વાસણ તેવું;
એમ વિવેક રાખી ક્રિયા કરો ભવિ સાચી, સાકળચંદ શ્રાવક કુળ દીપાવો રાચી. ૬

જૈન બંધુઓનો કર્તવ્ય માર્ગ.

બંધુઓ ! ગયા અંકમાં મેં જણાવેલ હકીકત વાંચી શા નિર્ણય પર આવ્યા ? શું તમને એમ લાગ્યું કે હું તમને અગાધ કર્તવ્ય તરફ દોરી જવા ઇચ્છું છું ? તમને ગમે તેમ લાગે, પરંતુ હું ચોખ્ખી જ વાત કરી નાંખવા માગું છું, તે એ કે-તમે બેમાંથી એક માર્ગ ગમે તે પસંદ કરી લો. કાં તો મર્યાદિત જીવન વ્યવસ્થાનો, અથવા અમર્યાદિત જીવન વ્યવસ્થાનો.

જો અમર્યાદિત જીવનવ્યવસ્થાનો માર્ગ પસંદ હોય, તો પછી આજ કરતાં કાલ, નવી ફેશન ઘરમા વધારેને વધારે દાખલ કર્યા કરો, જેમ બને તેમ રોજ અપ-ટુ-ડેઇટ બનવા માંડો. તમારી સમાજ, તમારો ધર્મ વેગળો મૂકો. ઉપર ઉપરથી તેને વળગી રહેવાથી શું ? કારણ કે તેને વળગી રહેતા અમર્યાદિત જીવનવ્યવસ્થાના માર્ગમાં ચાલનારાઓની પાછળ પડી જશો. ઓછા અપ-ટુ-ડેઇટ બનશો, તેથી તે સમુદાયમા પાછળ પડશો. માટે એ બધું છોડી આગળ ધસો.

ઘેર ગાડી હોય તેને બદલે મોટર લાવો, સારૂં ઘર હોય તેને બદલે બંગલો બનાવરાવો, સાદા પહેરવેશને બદલે ભભકાબધ અને કિંમતી પોષાક પહેરો. તેને માટે ખુબ પ્રવૃત્તિ કરો. પૈસા કમાવા માટે રોજ નવા ધંધા ખોલો. એ રસ્તે જવું જ હોય તો પછી સમાજ, નાતજાત, સંઘ, કે ધાર્મિક સવાલોમાં શા માટે પડો છો ? કારણ કે તમારો ધર્મ તમને સાદાઇ, સંયમ, મર્યાદિત જીવન શીખવે છે, એટલે તમારી ઇચ્છાનો અને તમારા ધર્મશાસ્ત્રના અભિપ્રાયનો મેળ જ કયાંથી મળશે ? તમારી ઇચ્છા અપ-ટુ-ડેઇટ બનવાની છે. અને તમારૂં ધર્મશાસ્ત્ર મર્યાદિત સાદું જીવન ગૃહસ્થ ધર્મિઓને ઉપદેશે છે, અને શ્રમણો માટે પરમ ત્યાગી જીવન ઉપ-

દેશે છે. તમને તમારા ધર્મસ્થાનો શૂન્ય જણાય છે. તમારા સામાજીક, ધાર્મિક કાર્યો અર્થરહિત જણાય છે, તેનું કારણ તમારી ઉપેક્ષાજ છે. તમારી ઉપેક્ષાનું મૂળ કારણ મતભેદ છે. તમારે મતે અમુક સારૂં છે. ત્યારે તમારી પ્રાચીન સમાજ વ્યવસ્થા, અને ધાર્મિક વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિમાં અમુક સારૂં છે. આમ બન્નેની દિશાઓજ જુદી જુદી છે. તેથી મેળ કયાંથી મળે ? અને કદાચ પરાણે, શરમથી કે દબાણથી પકડી રાખશો તો આખરે છોડવાં પડશે, અને હાલ જે ઉપેક્ષા કરી છે તેના કરતાં વિશેષ ઉપેક્ષા કરશો. કારણ કે અમર્યાદિત જીવન વ્યવસ્થામાં તે જરા પણ મદદ કરનાર નથી, નથી, ને નથી જ. માટે તમે તમારે રસ્તે સુખેથી ચાલ્યા કરો. તે રસ્તે અખતરો કરી જુઓ. અને પછી જ્યારે તમને તમારા એ માર્ગમાં અશ્રદ્ધા આવે, ત્યારે ખુશીથી તમારા શાસ્ત્રની, પ્રાચીન સમાજ વ્યવસ્થાની મર્યાદા પ્રમાણે વર્તજો. તેમણે ત્રિકાળમાં અબાધિત સર્વે મનુષ્યોને મર્યાદિત સુખ મળે, એક અત્યન્ત સુખી થઇ જાય, અને બીજો અત્યન્ત દુ:ખી થઇ જાય, આવી અવ્યવસ્થા બનવા ન પામે; માટે મર્યાદિત જીવનવ્યવસ્થા ઘડી રાખી છે; તેનો ઉપયોગ કરજો. પરંતુ ભવિષ્યમાં તમે બીજાઓના કરતાં પાછળ પડી ગયેલા હશોજ. અમર્યાદિત જીવને તમારા શરીર અને માનસિક શાંતિ ઉપર ભારે અસર નથી કરી ? શું તમને હજુ અનુભવ નથી થયો ? ન થયો હોય તો અનુભવ કરી લ્યો ?

પરંતુ જે યુવકોને મર્યાદિત જીવન ઉપર પ્રેમ હોય, જેમને તેમાંજ મનુષ્ય માત્રની ખરી પ્રગતિ ભાસી હોય, તેમાં જ મનુષ્ય જીવનનો આનંદ જણાયો હોય, તેમાં જ દેશનો, કોમનો, કે ધર્મનો ઉદય દેખાતો હોય, તેમાંજ દીર્ઘાયુષ્ય, નિશ્ચિંતતા સ્પષ્ટ થતી હોય, તેઓએ શામાટે તે જીવન પસંદ ન કરવું ? જો તમને તે જીવન પસંદ જ પડયું હોય તો—

૧ ચોવીસે કલાક એ જીવનનો આદર્શ તમારી સામેજ રાખ્યા કરો, અને તમારૂં બાહ્યાન્તર જીવન તે પ્રમાણે છે કે નહીં તે નિરંતર તપાસ્યા કરો.

૨ તમારા ખર્ચમાં અને જરૂરીઆતોમાં કાપકૂપ મૂકવા માંડો. પહેરવું, ખાવું, પીવું, જવું, આવવું, દરેકમાં સાદાઇ લાવવા માંડો, કપડાંનો ખર્ચ ઘટાડો, ઘરની બીજી જરૂરીયાતોમાં અંકુશ મૂકો, એટલે તેના વિના ન ચાલતું હોય તો પણ ચલાવવું એમ નહિ; પરંતુ ચાલી શકતું હોય, તો પણ શોખ ખાતર, દેખાવ ખાતર તે ન ખરીદશો. સારી ચીજ નજરે પડી એટલે તે લેવાનું મન થઇ જાય, તે વખતે જો તે ચીજ તમારા માટે ખાસ આવશ્યક ન હોય તો મન ઉપર સંયમ રાખી તે ચીજ ખરીદતા ના. તમારા શરીરમાં સાદાઇ હશે, છતાં તમારા આત્મામાં પ્રેમ, શૌર્ય, સત્ય, શીલ, વિગેરે ભર્યાં હશે, તો તમે અને તમારૂં ઘર બન્ને શોભી ઉઠશો, અને જો તમારામાં તે ગુણો ન હોય તો ફરનીચર ગોઠવી ઘર શણગારશો નહીં, અને ફેશનમાં પડી શરીર શણગારશો નહીં. તે નકામા છે. અને ખર્ચ પણ નકામોજ છે.

૩ ધંધો એવો શોધો કે જેમાં શારીરિક મહેનત કરવાની હોય, જેના અંગોનો વધારે લાભ તમારા તાલુકામાં, તમારા શહેર કે ગામમાં કે પાડોશમાંજ રહેતો હોય.

૪ બધી બાબતમાં જમાનાને અનુસરવા કરતાં તમારા શાસ્ત્રમાં કહેલા પરમ સત્ય તત્વોને જ અનુસરો, જમાનો વખતે સાચો હોય, અને વખતે ખોટો પણ હોય, તેથી શાસ્ત્રોક્ત સત્યની દીવાદાંડીને આદર્શ તરીકે સામે રાખી, તમારા સંજોગો પ્રમાણે સરળ માર્ગ કાઢી વર્તન રાખો. તમારા આદર્શને બાધ ન આવે તેવી રીતે જે જે બાબતોમાં જમાનાને અનુસરી શકાય તે તે બાબતોમાં તેને અનુસરો, પરંતુ જોજો, સત્યના માર્ગથી પતિત ન થવાય. સંભાળજો.

૫ તમારા સાદા વર્તનની અસર તમારી આજુબાજુ પડે તેવી રીતે વર્તો, તમારા આશ્રિતો કે સંબંધીઓ ઉપર દબાણ ન કરશો, પરંતુ પ્રેમ રાખજો. અને તમારા વર્તન ઉપર તેઓને પ્રેમ થાય, તમારી સાદાઇમાં તેઓને મહત્વ લાગે તેવા આકારમાં મૂકવા પ્રયત્ન કરજો. દરેક પ્રકારના સાચા પ્રયત્નનું પરિણામ આવે ત્યાં સુધી ધીરજ રાખજો. અધીરા થશો નહીં. વખતે વ્હેલું પરિણામ આવે, અને વખતે મોડું આવે, છતાં ધીરજ ન ખોતાં કાળ સહિષ્ણુ બનજો તમારા સારા પ્રયત્નનું સારૂં પરિણામ આપવા કુદરત હમેશાં બરાબર તૈયાર હોય છે. એ ચોક્કસ માનજો. કેમકે, તે તેમ કરવા બંધાયેલ છે.

૬ હવે એક મહત્વની વાત કહું છું તે એ કે તમે જૈન ધર્મને માન આપનારા છો. મહાવીરને પરમ દેવ માનનારા છો, તેથી તમારા મનમાં જગતના કોઇ પણ પ્રાણી પ્રત્યે દ્વેષભાવ ન હોવો જોઇએ. તો પછી તમામ મનુષ્યો પ્રત્યે સાચો પ્રેમ કે વાત્સલ્ય ભાવ હોવો જોઇએ. અને હૃદયમાં એવું ઇચ્છવું કે કોઇ પણ માનવ બંધુ તરફથી મને જે કંઇ વિઘ્નો આવે તે પ્રસંગે તેના ઉપર દ્વેષ કે ક્રોધ ન કરવાનું બળ મારામાં જાગૃત થાઓ, મારી માનસિક સ્થિતિ ઉપર તેની ખરાબ અસર ન થાઓ. છતાં હું પ્રેમથી તેની ભૂલ તેને સમજાવી ઠેકાણે લાવું. આ ખ્યાલ હમેશાં મનમાં રહેવો જોઇએ. અને શક્ય પ્રમાણમાં તે આચારમાં ઉતારતા થઇ જવું જોઇએ. " જો મારી ફરજ સર્વ પ્રાણીઓ–સર્વ મનુષ્યો તરફ પ્રેમ રાખવાની છે, તો પછી મારા દેશ બંધુઓ, મારા શહેરના કોઇ પણ જ્ઞાતિના મનુષ્યો, મારી જ્ઞાતિ કે મારા કુટુંબના મનુષ્યો તરફ નવા કારણ સર શા માટે અપ્રેમ રાખવો જોઇએ ? તે દરેકનું હિત કરવાની દૃષ્ટિ તો મારે હોવી જ જોઇએ. મારાથી હિત ન બની શકે, એ વાત જુદી રહી; પરંતુ હિત કરવાની દૃષ્ટિ તો જરૂર હોવી જ જોઇએ. મારા ગામના હરકોઇ જ્ઞાતિના મનુષ્યો મારી જ્ઞાતિ કે મારૂં કુટુંબ એ દરેક તરફ ઉપેક્ષા રાખું તો ખરેખર હું મારા પગ ઉપરજ કુહાડો મારૂં છું. મારૂં જ સંઘબળ તોડું છું. " આ વિચાર જાગવો જ જોઇએ. કારણ કે ભાઇ ! તમારા વતનના હરકોઇ માણસો

તમારા સામાજીક જીવનમાં થોડે ઘણે અંશે જરૂર મદદગાર છે, અને તેવી રીતે તમે પણ તેઓને થોડા ઘણા મદદગાર છો. તમારા સમાન ધર્મિ બંધુઓ પણ તમારા, તમારી સંતતિના કે તમારા વડીલોના ધાર્મિક જીવનમાં અવશ્ય મદદગાર છે. એ પણ તેટલુંજ યાદ રાખજો.

યદ્યપિ તમારા શહેરના વતનીયો કે હરકોઇ સમુદાય કંઇક અજાણતાને લીધે કે વિચાર ભેદને લીધે તમારા વિચાર સાથે મળતા ન થાય, તેથી શું તમે તેની ઉપેક્ષા કરશો ? તેને પ્રેમથી કર્તવ્ય શક્તિથી સમજાવી શકશો; તેમાં પણ અડગ ધીરજની જરૂર પડશે. વચ્ચે વચ્ચે નાસીપાસ થવા જેવો ભાસ થશે; પરંતુ જો ધીરજ રાખશો તો તેમાં પણ ફળીભૂત થશોજ.

૭ તમે જ્યાં હો ત્યાંથી વતનમાં ચાલ્યા જશો. અને બહાર તમે ગમે તેટલી પેદાશ કરતા હો, તેના કરતાં વતનમાં થોડી આવક તમારા સાદા જીવનના ખર્ચ પુરતી મળી શકે તેમ હોય તો વતનમાં જ ધંધો ખોલીને રહેવું અને કદાચ એકદમ તેમ ન કરી શકો તેવું હોય તો પણ ધીમે ધીમે વતન તરફ વળજો. વતનને વિસરશો મા.

૮ આપણે ભાષણો કર્યાં, સાંભળ્યા, લેખો લખ્યા, અને વાંચ્યા. છતાં આપણી કોમનો, ધર્મનો કંઇ જીવ જેવો ઉદ્ધાર કરી શકયા નહીં તેનું કારણ એકે આપણું પોકળ હતું. જો તમારે કંઇ પણ જીવ જેવું પરિણામ લાવવું હોય તો મુંગે મ્હોંએ તમારા સમાજના લાભના કોઈ પણ અંગની સેવા કરવા મંડી જાઓ. તેથી વાતોડીઆ મટીને કામ કરનારા થશો. કાર્યનું ગાંભીર્ય સમજશો. ગુણ દોષ મગજમાં સમજાશે, અને તેમ કરતાં થોડું કરશો, તો પણ તે સ્થાયી હોઇને ઘણું કિંમતી હશે. રચનાત્મક ક્રિયાત્મક કામ કરવાની તાલીમ મળશે. તાલીમ મળ્યા પછી બરાબર અનુભવી અને તૈયાર થયા પછી તમારા હાથમાં તમારી સમાજના એટલા બધા કામો આવી પડશે કે તમે કરતાં થાકી જશો. મહાન કર્તવ્યક્ષેત્રો અણખેડેલા તમારી દૃષ્ટિએ પડશે, ત્યારે આજ સુધી વખત ગુમાવ્યો તે દિલને દુ:ખ આપશે:

" तत्प्राचीनो दुनोति दिनव्ययः "

(એટલે ગુમાવેલા પૂર્વના દિવસોની યાદ હવે અત્યારે દુ:ખ આપે છે.)

૯ તમારા શહેરની કે ગામની સેવા કરવા તૈયાર ન હો તો ઓછામાં ઓછું તમારા સંઘની કે જ્ઞાતિની, કોઇ પણ ચાલતા વહીવટના ગુંચવાડા ભરેલા સવાલોમાં માથું માર્યા વિના, હાલ તુરતને માટે તમારા જેવા સમાન વિચારના યુવકોનું સ્વયંસેવક મંડળ બનાવીને તટસ્થ ભાવે કરવા લાગી જાઓ. સેવા કરતાં તાલીમ પામશો. તમારા સંઘના કે જ્ઞાતિના સવાલોથી વાકેફ થવાનો સુઅવસર મળશે. તેની જીણવટ અને બારીકીઓ, જોખમદારીઓને ચાલુ પરિસ્થિતિ વિગેરે સમજતા

થશો પરંતુ ઉતાવળા થઈને કદી વચ્ચે માથું મારશો નહીં જ્યારે તમારી સેવા કસોટીએ ચડશે, તમારા કામોમા ગાંભીર્ય આવશે, તમારી સેવા કરવાની દાઝ તમે સેવા કરીને પ્રત્યક્ષ કરશો, ત્યારે જરાપણ સંકોચાયા વિના કહું છું.કે એ કામોનો બોજો તમારા ઉપર આવી પડશે, ત્યારે તમને જરા પણ મુશ્કેલી નહીં જણાય; અને જો તમારાં સમુદાયમાં તમે લાયક હશો તો આગળ ઉપર પણ સેવા કરવાનું ક્ષેત્ર તમારા માટે કાયમ ખુલ્લું રહેશે; પરંતુ બંધુઓ, તમારી સેવાની કદર નથી થતી એવું તમને લાગે તો, તમે તમારૂં અંતર શોધજો. કે શું મારામાં માનની લાલસા છે ? શું હું થોડું કરીને ઘણું બતાવું છું ? શું મારા વિરોધીઓ પ્રત્યે પણ મને અપ્રેમ થયો છે ? શું મારી સેવામા કઇ ઉણપ છે ? આમ વિચારો કરી અંતર્શુદ્ધિ કરજો. અંતર્શુદ્ધિ થયા પછી જરૂર તમને તમારા પ્રયત્નનું પરિણામ ને કદર જણાશે. અથવા આજ સુધીની ઉપેક્ષાને પરિણામે, ને ઉપલક " હાહો " કરી કામ કરવાના ડોળને પરીણામે કચરો અને મેલ વધારે પ્રમાણમા જામ્યો હશે, એવું ગણીને તેને સાફ કરવા માટે વધારે જાગૃત થજો. એટલે તમને તમારી કદર નથી થતી, એ વિગેરે અસંતોષ લાવવાનું કારણ નહીં રહે કદાચ તત્કાળને માટે કે કેટલોક વખત સુધી તમારી કદર ન થાય તો પણ ધૈર્ય ન છોડજો, તમે કદર કરાવવા કામ કરતા હો તો મહેરબાની કરીને ન કરશો માત્ર કર્તવ્ય સમજીને કરશો. મને હાલ તુરતને માટે આ રસ્તો સર્વોત્તમ જણાય છે

જ્યારે આ રીતે તમે કરતા થશો, ત્યારે તમારી અસર બીજા ઉપર પડશે. એમ વાતાવરણ શુદ્ધ બનતાં હાલ મોટરવાળા કે બંગલાવાલા મોભાદાર ને આબરૂદાર ગણાય છે. તેમા પરિવર્તન થઇ જેઓ ઉપર પ્રમાણે જીવન ધરાવતા હશે, તે મોભાદાર ગણાશે. પરંતુ પ્રથમ તો સંપૂર્ણ ધૈર્ય રાખીને યુગપલટો આપણી સમાજમાં કરવો પડશે, તેમ કરવાથી જરૂર તમે આગળ જ વધશો. જરા પણ પાછા હઠવાની શંકા રાખશો જ નહીં.

જેને જમાનાને જ અનુસરવું હોય તેને માટે મેં પ્રથમ લખી જ દીધું છે, તેમણે મહેરબાની કરીને ઉપરના દશ નિયમો વાંચવા જ નહીં; કારણકે તેના મતે તેથી લાભ થવાનો નથી. પરંતુ જેને મર્યાદિત જીવન ઇષ્ટ છે, ધર્મને સમાજ પ્રિય છે, તે ખાતર કંઇક કરવાની ઇચ્છા થતી હોય તેણે જરૂર ઉપરના નિયમો વાંચવા. તે પ્રમાણે વર્તવા બળપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો. પ્રયત્ન વિના ઇચ્છા શા કામની ? કદાચ તમે આજ કે કાલ એટલે હાલ તુરતમાં કંઇ પણ અમલ ન કરી શકો; તો પણ તમારા જીવનની દિશા નક્કી કરી લેજો, અને જીવનની દિશા નક્કી કર્યા પછી જેમ જેમ પ્રસંગ આવે તેમ તેમ ઢીલા ન રહેતાં પુરૂષાર્થ કરી, તે પ્રમાણે વર્તન કરજો; કારણકે તે પ્રમાણે વર્તન કર્યાથી ધર્મને યોગ્ય બનશો. અને ધર્મને યોગ્ય બન્યા પછી જે જે ધર્માચરણ કરશો. તે તે દ્વારા—

जैनं जयति शासनम्

હાલ તુરત માટે તો પોતપોતાની જીવન મર્યાદા નક્કી કરવામાં, પસંદ કરવામાં, પોતાની જોખમદારી સમજવામાં મારા વિચારો મદદગાર થાય, તેટલાથી આ લેખ લખ્યાની સાર્થકતા માની લઉં છું.

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

" મહાન્ મહાવીરની પ્રભુતા "

વિશ્વના મહાન પુરૂષોમાં જેણે વિશ્વમાં સનાતન ધર્મનો પાયો નાંખ્યો અને કંઇપણ ભેદ સિવાય વિશુદ્ધ હ્રદયથી જગતને આત્મજ્ઞાનનો પાઠ શીખવ્યો; પોતે પરમાત્મ પદ પ્રાપ્ત કર્યું તે છતાં પોતે જગતનો તારનાર છે. મ્હને ભજશે તેને મોક્ષ મળશે, મને પૂજનારના ગુન્હાઓ, પાપો દૂર કરી તેમનો ઉદ્ધાર કરીશ એવું નહીં કહેનાર એકજ " પ્રભુ મહાવીર જ " છે. પ્રભુ મહાવીરે આત્માની અનંત શક્તિ, આત્માઓનું સમપણું, આત્મા પોતાની શક્તિથીજ સ્વાવલંબનથીજ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાં કોઇની મદદની જરૂર નથી. મદદગારોમાં શક્તિ હોતી નથી, પણ આત્માની અંદર રહેલી અનંત વીર્ય શક્તિ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેને સત્કર્મોથી ખીલાવવાની જરૂર છે. તેનો જ દુરૂપયોગ કરવાથી આત્માની અધોગતિ થાય છે. તેમાં કોઇનો ભિન્ન ભેદ ઉચ્ચ–નીચનો ભેદ નથી. સંસારમાં પુર્વકર્માનુસાર ઉચ્ચ-નીચ, બળવાન, બળહીણુ, ધનવાન, ધનહીણુ, બુદ્ધિવાન, બુદ્ધિહીણુ, તેમજ સુખી દુઃખી જણાય છે. પણ કરેલા કર્મ ભોગવવા માટે તો દરેક પોતેજ જવાબદાર છે. કર્મ જડ છે. માટે કર્માનુસાર અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. એમ કહેલ છે.

ગરીબી અને લાચારીમાં રહેવાની ઇચ્છા ના હોય તો પોતાની સ્થિતિ હોય તેમાંજ શાન્તિ અને ધૈર્યથી મગ્ન રહેવું. કારણકે સુખ યા દુઃખ અનુકૂળ પ્રતીકૂળ સંજોગોથી મનાયેલા કાલ્પનિક વિચારો છે. જે બનાવો બને છે તે વાસ્તવિક આપણા કર્મને અનુસરીને બને છે. અને તેથીજ ઉપસર્ગોને શાન્તિ પૂર્વક સહન કર્યા છે. થવાનું તે તો કર્માનુસાર થવાનું જ છે તો પછી પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં સત્કર્મો કરી સુધરવાને બદલે દુઃખ માની હાય કરવી એ અજ્ઞાનતા દુઃખને વધુ જોરાવર બનાવે છે. પ્રતિકૂળ સમયને ધૈર્યથી પસાર કરવો એ શુદ્ધ સંયમ છે. આત્માની ઉચ્ચ કસોટી છે. એ બતાવ્યું છે. પોતાના ઉત્કૃષ્ટ અદ્દભુત ચારિત્ર વડે પરમાત્મપદનું પ્રભુત્વ પ્રભુ મહાવીરે મેળવ્યું છે. તેથીજ તેમણે કહ્યું છે કે વીરાત્માઓ પોતાની શક્તિથી ગમે તે સ્થિતિમાંથી પણ ઉચ્ચ ચારિત્ર વડે પરમાત્મપદ મેળવી શકે છે. પોતાના

આત્માના સુખ માટે કર્તવ્યનો વીચાર કરી કર્તવ્ય પરાયણ થવું: વિશાળ આત્મ દૃષ્ટિ, હૃદયની સાત્વિકતા, સત્યતા, અને નિર્ભયતાથી આત્મા ઉચ્ચ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. એ જીવ માત્રનો આત્મધર્મ છે. અને જગતનો સનાતન ધર્મ છે. એમાં દયા, પરોપકારપણું, નિસ્વાર્થપણું, ત્યાગ આવી જાય છે. મહાન પુરૂષોના પ્રભુત્વ પૂર્ણ ચારિત્રને પાર પામવું કઠણ છે તો પણ અલ્પ મતિઅનુસાર જે વિચાર્યું તે સુજ્ઞ બંધુઓ સન્મુખ રજુ કર્યું છે. અને ઇચ્છીએ છીએ કે અમને અમર સુખનો લ્હાવો લેવા પરમાત્મ પદ પ્રાપ્ત કરવાનું બળ સત્વર ઉદય આવો. ઇતિ શુભમ્.

શા. કલ્યાણ-વડોદરા.

સાધનો અને આદર્શ.

આપણી આર્યભાવનાનું લક્ષ્ય કેવળ આ લોક કે આ જીવનને ઉદ્દેશીને રચાયું નથી; આપણું જીવન પરમાર્થના પાયા ઉપર ચણાયલું છે; તેથી માત્ર આ જીવનના ક્ષણિક અને શરૂઆતમાં રમણીય લાગતા સુખને આર્યભાવના અકિંચિત્કર માને છે. ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાનમાં આત્મા એ અવિનાશી અને શાશ્વત તત્વ છે; તેથી કોઇ પણ પ્રબુદ્ધ આત્મા ભાવિમાં પ્રાપ્ત થતા શ્રેય કરતાં વર્તમાન સુખ ઉપર વધારે ભાર મુકતો નથી; કેમકે આત્માના અનાદિ કાળના જીવનના મુકાબલે વર્તમાન જીવન એ સહરાના રણને મુકાબલે રેતીના એક કણની માફક કંઇજ ગણત્રીમાં નથી; તેમાં પણ જ્યારે આ ક્ષણસ્થાયી વર્તમાન જીવન ભાવિની શુભાશુભતાના નિર્ણયવાળું હોય ત્યારે તે વર્તમાનને ભાવિના શુભ માટે છેક જ જતું કરવામાં મનુષ્યો સંકોચ પામતા નથી.

પરંતુ જૈન દર્શનના તત્વજ્ઞાન અનુસાર આ એકજ દૃષ્ટિબિંદુનો વિચાર સુઘટિત નથી. ભાવિના શુભના વિચારની સાથે એ વિચાર મેળવવાની જરૂર છે કે જે જીવન રેતીના કણની માફક અલ્પસ્થાયી-ઝીણામાં ઝીણું છે, તે જીવનને જો વર્તમાન કાળને ઉપયોગી કરી નાંખવામાં આવે તોજ તે ભાવિ કલ્યાણમાં મદદ રૂપ થઇ પડે. આપણો શુદ્ધ વ્યવહાર, આપણા આચારો, આપણું સદ્વર્તન, વિનય, વિવેક, મૃદુતા, નિરભિમાનતા વિગેરેને તિલાંજલિ આપી માત્ર ભાવિના શુભ માટે આપણે પ્રભુ પૂજન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓ કર્યે જઇએ તો જે હેતુ માટે પ્રસ્તુત સુંદર ક્રિયાઓ કરીએ છીએ, તે હેતુ વર્તમાન કાળના આપણા વર્તનથી વિમુખ હોવાથી ભાવિમાં કલ્યાણ સાધવાને બદલે માત્ર કરોડની કિંમત કોડીમાં ખરચી નાંખીએ છીએ. સામાયિકાદિ ક્રિયાઓ તેનું ફળ ભાવિમાં આપે છે. ખરા પણ અગાધ જળમાં લીસોટાથી વધારે રહેતું નથી.

વર્તમાન શુભ પળને જલ્દી સાર્થક કરવામાં દરેક મનુષ્યે તત્પર રહેવાની આવશ્યકતા છે. વર્તમાન સ્થિતિનું જીવન, વ્યાપારની ધમાલ, અર્થ ઉપાર્જન પાછળ લસણલોટ થવામાં અથવા ટાયલાઓમાં સમાપ્ત કરી નાંખવામાં આવે તો ભવિષ્ય ક્યાંથી સુંદર હોઇ શકે ? કયાં સુંદર બીજો આત્મા લઇને અન્ય જન્મમાં પ્રયાણ કરી શકે ? મહાસાગરના અસંખ્ય મોજાંઓમાં એક મોજું જરા સપાટી ઉપર-કીનારા ઉપર આવ્યું ન આવ્યું કે તરતજ અગાધ જળમાં લીન થઇ જવાનું.

એટલા માટે સર્વ પ્રકારના વિશુદ્ધ વ્યવહારોને પરમાર્થના સાધન તરીકે લેખવા સતત ઉપદેશ શાસ્ત્રમાં અપાયલો છે. સ્ત્રી, પુત્ર, દ્રવ્ય, ગૃહ વિગેરે સાધનો આત્માના શાશ્વત કલ્યાણ માટે પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે ઉપયોગી ન હોય તો તેઓ આત્માના મિત્ર નહિ, પરંતુ શત્રુઓ છે, જ્યારે જ્યારે શાસ્ત્રમાં ઉપરોકત સાધનોની નિંદા કરવામાં આવી છે, ત્યારે ત્યારે એ હેતુ સમજવાનો હોય છે કે સાધનો પ્રતિ તેમનો તિરસ્કાર નહોતો, પરંતુ મનુષ્યની રાગી દષ્ટિ તે ઉત્તમ સાધનોને કેવી રીતે બંધનના કારણોમાં ઉલટાવી નાંખે છે, તેને ઉદ્દેશી નેજ તેમનો ઉપદેશ હોય છે. કેમકે નિર્બળ આત્માઓ સમાજમાં મોટી સંખ્યામાં હોય છે અને વારંવાર એ સાધનોને પોતાનાજ માની લઇ રાગમાં વિશેષ બંધાતાં મુશ્કેલીથી છુટી શકાય એવી જાળમાં પોતાને બાંધી લે છે અને અધ:પાત પામે છે. તત્વત: સાધનો જડ હોવાથી તેમનામાં બુરાઇ હોતી નથી. ગમે તેવાં શુભ સાધનોને મનુષ્યની લાલસાઓ જીવનનો અધ:પાત કરવામાં ઉપયોગી બને છે. તેથી ઉલટું મનુષ્યોની વિવેકી દષ્ટિ જે નિમિત્તોને આશ્રવરૂપ સામાન્ય મનુષ્યો જાણે છે તેજ નિમિત્તોને સંવરની કોટિમાં ગણી પોતાના આત્માને અનુગ્રહ ઉપયોગી બનાવે છે.

મનુષ્ય પોતાના અંત:કરણમાં જેવી ભાવનાઓને ઉત્પન્ન કરે છે તેવો તેનો બાહ્ય આચાર બંધાય છે. તેની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ એ આંતરભાવનાનો બાહ્ય પરિપાક માત્ર છે. સર્વવિરતિપણું ગ્રહણ કરવું અથવા ગૃહાવાસમાં સુશીલ જીવન વ્યતીત કરવું, તુચ્છ વ્યવહાર પરંપરામાં આયુષ્યનો વ્યય કરવો અથવા પોતાનો પિંડ સાચવી બેસી રહેવું-એ સર્વનું કારણ તેના હૃદયમાં મુખ્ય સ્થાન ભોગવતી કોઇ ભાવના સિવાય અન્ય હોતું નથી.

પરંતુ જ્યારે ચાર પુરૂષાર્થોમાંના એકાદની ભાવનાનો નિર્ણય ન થયો હોય ત્યાંસુધી આચારનું સ્વરૂપ બંધાતું નથી. આપણી જિનપૂજા, સામાયિક, પ્રતિક્રમણાદિ મોક્ષ પુરૂષાર્થને માટે હોય છે. જેમના હૃદયમાં દ્રવ્ય સમૃદ્ધિ એકઠી કરવાનો અને કુટુંબમાં, સમાજમાં કે દેશમાં કીર્તિ મેળવવાનો આવેશ પ્રકટે છે અને બીજીજ ક્ષણે આ સંસારમાં કાંઇ નથી, કોઇ કોઇનું નથી, સહુ ક્ષણિક છે, તમામ મુકીને ચાલ્યા જવાનું છે વિગેરે વૈરાગ્ય ભાવનાનો વેગ સ્ફુરે છે તેવા મનુષ્યો પુરૂષાર્થ સાધી શકતા નથી. તેથીજ પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ શીખવનાર નીતિ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिंतयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

અર્થાત્—"વિદ્યા અને અર્થોપાર્જન અજર અમર છીએ તેમ ધારીને કરવું. અને મૃત્યુએ હમેશને માટે ચોટલી પકડેલી છે એમ ધારીને ધર્મ પુરૂષાર્થ મેળવવો."

વસ્તુસ્થિતિ આમ હોઈ ધર્મપૂર્વક અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થ મેળવવામાં આવે તોજ સાર્થક થાય છે ત્રણે પુરૂષાર્થની પરસ્પર સંકળના છે, પરંતુ સિંદૂર પ્રકરણકાર કહે છે તેમ—

तत्रापि धर्मं प्रवरं वदंति, न तं विना यद् भवतोऽर्थ कामौ ।

અર્થાત્—જો અર્થનુ ઉપાર્જન ધર્મપૂર્વક ન થતું હોય અને કામવાસનાની તૃપ્તિ અધર્મ્યપણે થતી હોય તો તે પાશવ જીવન છે એટલુજ નહિ પણ પુરૂષાર્થ-હીન જીવન હોવાથી અધોગતિમા નીચી કોટીનું જીવન પ્રાપ્ત કરવું પડે છે.

ત્યારે હવે મનુષ્યજન્મ, આર્યકુળ, પચેંદ્રિય પટુતા, સદ્‌ગુરૂ–શાસ્ત્રયોગ વિગેરે સુંદર સાધનો પામી ધર્મપુરૂષાર્થ કેમ સધાય અથવા અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થ ધર્મપૂર્વક કેમ સધાય તે વિચારી લઇ તદનુકૂળ વર્તન રાખવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. વર્તમાન કાળમાં આપણું લક્ષ્ય–આપણો આદર્શ 'ધર્મ' હોવો જોઈએ. ધર્મપુરૂષાર્થની સાચી પ્રાપ્તિ પછી 'મોક્ષ' આદર્શ થવો જોઇએ. શાસ્ત્રકારે સાધનો યોગનાં સ્થાનકો અસંખ્ય કહેલા છે. જિનપૂજા, સામાયિક, પૌષધ, પ્રતિક્રમણ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ વિગેરે મુખ્ય છે. પરંતુ આ સાધનોમા મુક્તિનો આરોપ કરી તેની સિદ્ધિને સર્વસ્વ માની લેવાની નથી; પ્રસ્તુત નિર્મળ સાધનો દ્વારા આપણો આત્મા સામાયિકદ્વારા સમભાવમાં ક્રોધાદિ અંતરંગ શત્રુઓને જીતવામાં કેટલો આગળ વધતો જાય છે? પ્રતિક્રમણદ્વારા પાપથી કેટલો પાછો હઠેલો છે? પૌષધદ્વારા આત્મધર્મ કેટલો પુષ્ટ થતો જાય છે? જિનપૂજાદ્વારા ભક્તિયોગમા કેટલો રસબોળ થાય છે? તેમજ જ્ઞાનાભ્યાસથી તર્કજાળમાં પડવામાંજ કે જિનવચનો મુખપાઠ કરવામાજ મહત્વતા માને છે કે જિનાજ્ઞાનુ પાલન કરી વર્તનમાં મુકતો જાય છે? આ તમામ સાધનો દ્વારા પ્રથમ નજીકના આ સાધ્ય-ફળને તપાસી લેવાની દરરોજ જરૂર છે

ક્ષણિક જુદા જુદા વિચારવાળા મનુષ્યો પુરૂષાર્થ સિદ્ધ કરી શકતા નથી. જેમ અર્થ ઉપાર્જન અને ભોગોની મુક્તિમા એકતાનતા હોય છે તોજ તે તે પુરૂષાર્થની ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય છે, તેમ ધાર્મિક વિચારો પણ અસ્તવ્યસ્ત હોય તો આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી. પોતાના વર્તમાન જીવનનો ઉદ્દેશ જ્યાસુધી નક્કી થતો નથી,

ત્યાંસુધી મનુષ્યની ગતિ પવનમાં ફરતા તણખલા જેવી છે. આ મનુષ્યજન્મરૂપી નાવને સ્થિર દૃષ્ટિબિંદુએ પહોંચાડવા માટે ઉદ્દેશ નક્કી કરવાની મુખ્ય જરૂર છે. દરરોજ એ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનાં સાધનો ઉપયોગમાં લેવાની જરૂર છે, પણ તે માત્ર ફોનોગ્રાફની રેકર્ડરૂપે નહિ, પણ પોતાના આત્માની વિશેષ પ્રમાણમાં તૈયારીપૂર્વક થવું જોઇએ. કુટેવોના પૂર્વજન્મ અને આ જન્મના સંસ્કારોને છોડી નવા શુભ સંસ્કારો દાખલ કરવા જોઈએ. કર્તવ્યની દિશા નક્કી કરવી અને તે દિશામાં ગતિ કરતા બીજા વિકારોની છાપ મન ઉપર ન પડવા દેવી અને અવિશ્રાંતપણે આગળ વધવું એ ઉદ્દેશ–આદર્શસિદ્ધિની મુખ્ય સરતો છે.

પ્રસ્તુત સાધનોની તપાસ બરાબર રાખીને જો તે સાધનો સ્વીકારવામાં આવે, પછી ભલે તે યથાશક્તિ ઓછા પ્રમાણમાં અથવા ઓછા સમય સુધી સ્વીકારાય; પરંતુ આત્માના અવાજ સાથે–તેની પ્રગતિ સાથે હમેશાં મેળવી લેવામાં આવે તેમ તેમ આત્મા ધર્મપુરૂષાર્થને સુઘટિત સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત કરી તમામ પાશવ બંધનોથી છુટતો જણાશે અને એક શુભ પળ અન્ય જન્મમાં આવી પહોંચશે કે ઘણાજ ઉત્તમ સંસ્કારો સાથે જન્મ લઇ 'ચારિત્ર એજ આત્મા' રૂપે ઓતપ્રોત થઇ સર્વદેશીય મુક્તિ–જે શારીરિક બંધનોથી અને તમામ માનસિક કલેશોની જાળમાંથી મુક્ત છે તે સ્વયમેવ પ્રાપ્ત થશે.

ફતેહચંદ ઝવેરભાઇ.

॥ गुरु स्तुति. ॥

अस्मिन् कर्मयुगे भवाब्धितरणे, यो यानपात्रं मतः
कर्माद्रावशनिः सुधर्मतरणि, र्भव्यस्य चिन्तामणिः ।
अज्ञानान्धभवाटवीप्रतिपदे, यो ज्ञानदीपो मतः
सद्भावार्णवचन्द्रकान्तिवीजयः सर्वत्र नित्यं जियात् ॥ १ ॥

By. P.B. N.

--=ooooooooo=--

મોહરાજ-પરાજય,

નાટકનો પરિચય.

(ગતાંક પૃષ્ટ-૧૪૫ થી)

ઋષભદેવ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામી એ ત્રણ તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવા સાથે નાટકનો પ્રારંભ થાય છે. તે પછી સૂત્રધાર અને નટી વચ્ચે પરસ્પર નાટકને ભજવવા અને નાટ્યકાર સંબંધી વાતચીત થાય છે. તે પછી કુમારપાળ અને વિદૂષક પ્રવેશ કરે છે, કુમારપાલ શ્રી હેમચંદ્રના ઉપકાર સાથે તેમને યાદ કરે છે કે—

નાટકનું પૃથક્કરણ.

श्री हेमचन्द्रप्रभुपादपद्मं वन्दे भवाब्धेस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपट्टान्नरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥

"જેણે મારા લલાટમાં લખાયેલ નરકાન્ત રાજ્યરૂપ અક્ષરાવલીને ભૂંસાવી તથા જે ભવાબ્ધિ તરવામાં નાવ સમાન છે એવા શ્રી હેમચંદ્રપ્રભુના પાદપદ્મને હું વંદન કરૂં છું." આ ગુરૂ-સ્તુતિ સાભળતાજ વિદૂષક વિચારે છે કે:—આ રાજા ધર્મગ્રહવડે ગ્રસિત થયેલ છે, તેથી તે ગુરૂ ગુરૂ એમ બકયા કરે છે માટે તેને અન્ય માર્ગે દોરવો જોઇએ. આમ વિચારી રાજાને કહે છે કે "હે રાજન્! જો જો મન્મથ મહારાજનો પ્રિય મિત્ર વસન્ત પધારેલ છે." આમ કહ્યા છતાં પણ રાજા કાંઇ સાંભળતો ન હોય, તેમ ગુરૂ-ભક્તિમાં લીન થયેલ નિહાળી વિદૂષક રૂષ્ટ થઇ તેને જૈન ધર્મમાં આટલો બધો આસક્ત રહેવા માટે સખ્ત ઉપાલંભ આપે છે. જ્યારે કુમારપાળ જણાવે છે કે "હે મૂર્ખ ! તું પ્રશમરસનો આસ્વાદ શું જાણી શકે ?" ત્યારબાદ કેટલાક શ્લોકો બોલી તેને નિરૂત્તર કરે છે. તેમાંનો એક શ્લોક નમુના ખાતર આપું છું જેથી વાંચકને ખાત્રી થશે કે કુમારપાળ કેટલો ધર્માસક્ત હતો—

किं राज्येन गुरोरुपास्तिरनिशं चेल्लभ्यते निर्भरा
किं शुद्धान्तपुरन्ध्रिभिर्धृतिवधूसङ्गो यदि प्राप्यते ।
किं सङ्गीतरसेन चेज्जिनवचःपीयूषमापीयते
मोहाद्ब्रूहि यथा तथा मम पुनर्लीनं मनो ब्रह्मणि ॥

જો પ્રતિદિન ગુરૂની નિતાન્ત ઉપાસના મેળવી શકું તો રાજ્યથી શું ? જો ધૃતિવધૂનો સંગ પ્રાપ્ત થઇ શકે, તો અંતઃપુરની કુટુમ્બીનીઓથી શું ? જો જિનવાણીરૂપ અમૃતનું આસ્વાદન થઇ શકે તેના આગળ સંગીતરસથી શું ? ખરેખર તું મોહથી જ યદ્વાતદ્વા બક્યા કરે છે. મારૂં મન તો આત્મસ્વરૂપમાં જ લીન છે. આ પ્રમાણે બન્ને પરસ્પર સંવાદ કરે છે, તેવામાં કુમારપાળે પહેલાં મુનિવેશમાં પોતાના

પ્રણિધિ (જાસુસ) જ્ઞાનદર્પણને પોતાના શત્રુ મોહરાજાની પ્રવૃત્તિ નિહાળવા મોકલેલ તે ત્યાં પધારે છે. કુમારપાળ ત્હેને પોતાની પ્રવૃત્તિનું ઇતિવૃત્ત કહેવાનું ફરમાવે છે. જ્યારે જ્ઞાનદર્પણ કહે છે કે "હું અહીંથી નિકળી ગયો મોહરાજાની શિબિરમાં, ત્યાં ઘણા સમયે પણ પ્રવેશ ન પામી શકયો, કારણ કે ત્યાં મોહનરેન્દ્રે નિયુક્ત કરેલ "પ્રમાદ" નામનો નિપુણ રક્ષક, રાત્રિદિન બહુ ચોકસાઇથી રક્ષા કરતો હતો. પરંતુ મુનિવેશ ધારણ કરી પ્રવેશ કરવા પામ્યો. ત્યાં પાખંડ મંડળ દ્વારા સત્કાર પામ્યો. તે પછી જ્ઞાનદર્પણ કુમારપાળ ને મોહરાજાના મહિમાનું વર્ણન કરે છે. તે વીરશિરોમણિના આગર અમરો તો કિંકર સદૃશ, દાનવો દાસ સદૃશ અને તપોધનો દીનજન સદૃશ પ્રવૃત્તિ કરે છે." આગળ બોલતાં કહે છે કે હું ત્યાં લાંબા સમય સુધી સ્થિત રહ્યા છતાં પણ તેની ગુપ્ત અંગત હકીકત કંઇ મેળવી શકયો નહીં, તે દરમ્યાન એક દિવસ ભયંકર ભેરીરવનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં, સકળ સૈનિકજન એકત્ર થયા, તેઓને સાથે લઇ મોહમહીપાળે કોઇના ઉપર આક્રમણ કરવા માટે નિર્ગમન કર્યું. હું કુતૂહલેચ્છાથી તેઓની સાથે ચાલ્યો. ત્યાં તો મોહરાજાએ 'વિવેકચંદ્ર' નામના નૃપતિની 'જનમનોવૃત્તિ' નામની રાજધાનીને ઘેરી લીધી. આ અણધાર્યા પરચક્રના ભયથી સકળ પૌરલોક પર્યાકુળ થયા. તે રાજધાનીને સદાચાર નામનો દુર્ગ હતો. અંદર અને બહાર રહેલ સૈન્યથી દરરોજ ભયંકર લડાઇ પ્રવર્ત્તવા લાગી. તે નગરીથી વહેતી ધર્મચિન્તા નામની મોટી નદી હતી, તેને વૈરી–વર્ગે આવીને રોકી લીધી. આ અવરોધથી પુરી બળવાન છતાં પણ બહુ જ પર્યાકુળ બની, પરંતુ બહુશ્રુત વૃદ્ધ પુરૂષોદ્વારા પ્રયત્નથી પરિપાલન કરાયેલ સદાગમ નામના ગુપ્ત કુવાઓ ઉઘાડાયા. અને તે યોગ–જળથી પ્રજા પુનર્જીવન પામી, પરંતુ ત્યાં મનોજનમન રાજધાનીમાં નિવાસ કરતા કામદેવાદિ જનોએ પોતાના સમાન શીળવાળા મોહરાજાને આ સમાચાર પહોંચાડ્યા. આથી મોહરિપુએ તે કુવાઓને રજસ્થી આચ્છાદિત કર્યા. અવિનયાદિ ઘડાઓ બાંધી દીધા, પ્રબોધાદિ પ્રણિધિઓનો સંચાર અટકાવી દીધો, પ્રાકાર–દુર્ગમાં ઝીણાં ઝીણાં છિદ્રો પાડ્યાં. તેથી અંદર યમ, નિયમરૂપ અન્ન અને લાકડાં કમી થવા લાગ્યાં. આ પ્રસંગથી વિવેકનૃપતિએ પોતાના વિમર્શાદિ અમાત્યો સાથે પરામર્શ કરી નિર્ણય કર્યા બાદ, કાળ નામના દૂતદ્વારા મોહરાજાને ધર્મદ્વાર આપવાને વિજ્ઞપ્તિ કરી. મોહરાજાએ તે વિજ્ઞપ્તિ મંજુર કરી. અતએવ વિવેકચંદ્ર નૃપતિ પોતાની એક શાંતિ નામા દેવી અને પ્રાણવલ્લભ કૃપાસુંદરી નામની કન્યા સાથે તે નગરથી બહાર નિકળી ગયો. મોહરાજા પણ નગર પ્રવેશ કરી તેની રાજધાનીને હસ્તગત કરી. વિવેક નૃપતિને શોધી કાઢવા માટે બહુ ગવેષણા કર્યા છતાં, તેની કંઇ પણ પ્રવૃત્તિ જાણી ન શકાઇ.

ઉક્ત સંવાદના શ્રવણ પ્રસંગે કૃપાસુંદરીનું નામ સાંભળતાં કોઇ અવ્યક્ત આનંદસાગરમાં કુમારપાળ ડુબતો હોય તેમ તે પોતે અનુભવવા લાગ્યો. આ સ્થિતિમાં સ્વગત વિચારે છે, કે "ન જાણે શાથી વિવેકનૃપતિના કુલરૂપી નભસ્તળમાં

શશિકળા સદૃશ કૃપાસુંદરીનો ઉદય સુધી મારો ચિત્તરૂપી ચંદ્રકાન્ત જાણે દ્રવતો હોયની !" ત્યારબાદ કુમારપાળ જ્ઞાનદર્પણને આગળ વાર્તા શરૂ કરવાનું કહે છે. જ્ઞાનદર્પણ કહે છે કે-ત્યાં મ્હેં એક નૂતન કૌતૂક જોયું. એક વૃદ્ધા, એક યુવાન્ વનિતા અને એક યુવાન માનવ એ ત્રણે સાથે મારી પાસે આવી મ્હને પ્રણામ કર્યા. મ્હેં તેને આશિષ આપી પૂછ્યું "હે ભદ્રે! તું કોણ છે?" તેણે કહ્યું "ભગવન્! હું સચ્ચરિત્ર નરેંન્દ્ર અને તેની રાણી નીતિદેવીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલ કીર્ત્તિમંજરી નામની નન્દિની છું અને શ્રીમાન્ કુમારપાળ ચક્રવર્ત્તિની પ્રણયિની છું" મેં કહ્યું "હે કલ્યાણી ! આ કુમારપાળ તે કોણ ?" તેણે કહ્યું "અહો આશ્ચર્ય છે કે આવા વૈરીકુલકાળહેતુ ક્ષત્રપ્રધાન રાજાને આપ ઓળખતા નથી ? ચૌલુક્યવંશધ્વજ સમાન ગૂર્જરપતિ કોનાથી વિદિત નહીં હોય." મેં કહ્યું આર્યે ! બરાબર હું તેને ઓળખું છું. હવે આપની કથની આગળ કહો. કીર્ત્તિમંજરીએ કહ્યું "ભગવન્! આ ગુણાવલી નામની મારી વૃદ્ધ ધાત્રી છે. તેના જ અંકે પરિપાલન પામી હું વૃદ્ધિ પામી છું. અને આ પ્રતાપ નામનો મારો ભાઈ છે."

અન્યદા નિષ્કૃપ નૃપદ્વારા નિરૂપિત 'ત્યાગ' નામના રાજપુરૂષે મને તથા આ ગુણાવલીને સમુદ્રતટ નિકટવર્ત્તિ જંગલમાં મૂકી ચાલ્યો ગયો. પ્રિયપતિથી અપમાન પામી દુઃખિત થઇ મેં મહાર્ણવમાં ઝંપાપાત કર્યો, રસાતળ ગઈ, સર્પમુખે જઇ પડી; છતાં વિનાશ ન પામી. ખરેખર સત્ય છે કે પાપકર્મીને મરણ પણ દુષ્પ્રાપ હોય છે. ત્રિભુવનમાં ભટકી આખરે તપોવનમાં સ્થિત બની. અન્ય સમયે રાજા પાસેથી પ્રતાપ નામનો મારો ભાઇ મને આવીને મળ્યો અને તેણે કહ્યું કે "પ્રિય ભગિની ! અધુના તારો પતિ જૈન મુનિનો પ્રિયપાત્ર બન્યો છે," જૈન મુનિએ તારા પતિને કહ્યું કે "તારા કલ્યાણને માટે તું પોતાની સ્રી કીર્ત્તિને દૂર કર તથા તેના આ પ્રતાપ નામના ભાઇને દેશનિકાલ કર." આ સાંભળી કીર્ત્તિમંજરી રૂષ્ટ થઇ. અને રાજાનો મદ દલન કરવાને મોહનૃપતિને જઇ મળી. વચન પ્રપંચદ્વારા મોહનૃપતિને આકર્ષી કુમારપાલ દ્વારા ઉશ્કેર્યો અને મોહનરેન્દ્રે સર્વ સમક્ષ અપ્રતિમ પ્રતિજ્ઞા કરી કે "સમરાંગણમાં કાં તો હું નહીં હોઉં, કાં તો તે ક્ષુદ્ર ક્ષત્રિય નહીં હોય." આ પછી કીર્ત્તિમંજરીએ જ્ઞાનદર્પણને પૂછ્યું કે "હે મુનીશ્વર! આમાં જય-પરાજય કોનો થશે" જ્ઞાનદર્પણે કહ્યું "ભદ્રે ! મોહપરાજયે પ્રથમ જ પોતાના પરાજય સૂચક શબ્દો વાપરેલ જ છે." આ સાંભળી કીર્ત્તિમંજરી ખિન્ન થઇ "ધિક્કષ્ટમ્ જો એમ જ થશે તો વિશ્વત્રયમાં મારૂં સ્થાન નહીં રહે" આ પ્રમાણે બોલી તે ચાલી ગઇ. હું પણ ત્યાંથી આપના પાદપદ્મની નિકટ ઉપસ્થિત થયો. આ સાંભળી કુમારપાળ પણ મોહરાજાને પરાજય કરવાનો વિચાર જાહેર કરે છે, તેવામાં વૈતાલિક કહે છે કે-અધુના બપોરનો સૂર્ય વીતરાગ પૂજન કરવાનો સમય દર્શાવે છે.

આ સાંભળી કુમારપાળાદિ સર્વે ચાલ્યા જાય છે. (ક્રમશઃ)

છોટાલાલ મગનલાલ શાહ.

પ્રકીર્ણ વિચારો.

હર્ષ અને શોક એ ઉભય ચિત્તના વિકારો છે; જેમ સુગંધી અને દુર્ગંધી પરમાણુઓ પાર્થિવ વિકારો છે તેમ; હર્ષ પામનાર મનુષ્ય ખુસી થાય છે અને તે સમીપના બીજા મનુષ્યમાં જો અસૂયા હોય છે તો તેને પ્રતિહર્ષ નહિ થતાં શોક પ્રગટે છે. હર્ષ કરનાર મનુષ્યની સાથે મેળખાનાર સમીપનો મનુષ્ય તેના હર્ષમાં ભાગ લે છે તેજ પ્રમાણે શોકાતુર મનુષ્યનો વિરોધી મનુષ્ય હર્ષિત થાય છે અને તેનો સહયોગી મનુષ્ય તેનો શોક જોઇ પોતે શોકાતુર થાય છે; હર્ષ શોકની ચતુર્ભંગી આ રીતે વ્યાપક બને છે, પરંતુ હર્ષ અને શોકના વિકારોને જીતનાર મનુષ્ય એ બન્ને પ્રસંગોથી પર હોવાથી તેને આસપાસના મનુષ્યના હર્ષ શોકના વિચારો આત્મબળ વધારવા રૂપે કામ કરે છે.

* * * * *

સ્યાદ્વાદ એટલે દુધ અને દહીંમાં પગ રાખવો એવો અર્થ ધર્મનું રહસ્ય નહિ જાણનાર તેમજ ધર્મી કહેવાતા મનુષ્યોનું વર્તન દંભયુક્ત જોઇને કરે છે; પરંતુ વાસ્તવિક તેમ નથી. સ્યાદ્વાદ=વસ્તુને અવલોકન કરવાની એકજ બાજી હોય એમ કોઇ પ્રતિપાદન કરતું હોય તો બીજી બાજુ પણ તપાસવાની રહે છે. એ ધ્વનિસૂચક શબ્દ છે. જેમ દિવસનું પ્રતિપાદન કરનાર મનુષ્ય રાત્રિના સમયનો અપલાપ કરી શકતો નથી તેમજ વસ્તુને એકજ દૃષ્ટિબિંદુથી અવલોકવામાં હમેશાં ખામી રહેતી હોવાથી બીજી દૃષ્ટિબિંદુથી અવલોકવાથી શુભ અને અશુભ બન્ને બાજીઓ જણાય છે અને બન્ને દૃષ્ટિબિંદુઓથી (turning points of view) સત્ય વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાય છે.

* * * * *

ઉપાધિ મોહજાળ (net of attraction) વધારે હોય છે તેમ ત્યાગ વધારે કઠિન બને છે. ભારે આત્મબળવાળા મનુષ્યોનું દૃષ્ટાંત આમાં લઇ ન શકાય. કેમકે ચક્રવર્તીઓએ ષટ્ખંડની ઋદ્ધિને ત્યાગવામાં વાર લગાડી નથી પરંતુ સામાન્ય કોટિના મનુષ્યોએ ઉપાધિઓ વધારતાં પહેલાંજ વિચાર કરવો ઘટે છે; ત્યાગ બુદ્ધિ હૃદયના છેલ્લા ખુણામાં વાસ કરતી હોય તો ચેતવાની જરૂર છે. માત્ર જાણ્યાજ અને સમજ્યાજ કરે તો ક્રિયાશૂન્ય રહેવાથી જળમાં પેસી પગ ન હલાવનાર તરીઆ પેઠે જળમાં ડુબી જાય છે તેમ ચારિત્ર મોહનીયનું બળ બન્યું બન્યું રહેતાં તમામ બંધનો જેવાંને તેવાંજ ખડા રહે છે.

* * * * *

જે સંસ્કારો જીવનમાં અનેક ઉપદેશો અને શાસ્ત્રીય સમજણ છતાં છુટતા

નથી તે અવશ્ય બીજરૂપે જન્માંતરમાં સાથે આવે છે. અને અંકુરારૂપે પ્રકટવા માંડે છે. ત્યાં જો સંયોગો અને વાતાવરણ તે સંસ્કારોને ફેરવવામાં પ્રબળ નીવડે તો અવશ્ય બીજરૂપે સંસ્કારો વિનાશ પામતાં નિર્મૂળ થાય છે, નહિ તો અનેક ભવો સુધી બીજરૂપે સાથે આવ્યે જાય છે અને કુદરતી વલણ મુજબ અંકુરારૂપે વધતા જતાં ફળો સારાં યા નરસાં આપ્યે જાય છે. આ સુખ દુઃખનાં મૂળ હોય છે.

* * * * *

સમાજની દૃષ્ટિએ બુદ્ધે પ્રતિપાદન કરેલો મધ્યમ પ્રતિપદા–માર્ગ હમેશાં લાભકારક નીવડે છે. એમ ભૂતકાલીન ઈતિહાસ સાક્ષી પુરે છે. ભૂતકાળના ઈતિહાસ ઉપર ભવિષ્યનો આશાવૃક્ષ મંડાય છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ વ્યક્તિતરીકે વિશાળ આત્મભોગનું જીવન જીવવા છતાં તેમણે અસહકારના મુખ્ય અંગ રૂપ 'મન વચન કાયાથી અહિંસા'નું સૂત્ર સમાજને માટે પસંદ કરી તે સૂત્રદ્વારા સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ જાહેર કરેલી છે, પરંતુ સામાજિક જીવનમાં રસાયણરૂપ આ સૂત્રને જીરવી શકવાની તાકાત હોતીજ નથી તેથી તે પદ્ધતિનું ફળ મળી શકતું નથી. સમાજ આદર્શરૂપે આ પદ્ધતિ જીરવી શકે પણ અમલ કરી શકે નહિ અને અમલ થયા વગર 'સ્વરાજ્ય-ધ્યેય' પ્રાપ્ત ન થઇ શકે. વ્યક્તિગત અહિંસાનું ઉપરોક્ત સૂત્ર પાલન થઇ શકે.

* * * * *

સમ્યગદર્શન એ સર્વાત્મક ગુણ છે અને તે શ્રદ્ધા રૂપ છે. સમ્યગજ્ઞાન એ આત્માની વિવેક દૃષ્ટિ છે; સમ્યક્ ચારિત્ર એ ચારિત્ર અને આત્માનું શુદ્ધ વર્તન છે. ત્રણે ઉત્તરોત્તર એક બીજાના ઉત્પાદક છે. દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમ પછી સમ્યગદર્શન પ્રકટે છે. આ આત્મિક ગુણ હોવાથી આત્મા અશ્રદ્ધાના અંધકારથી પ્રકાશમાં આવે છે. 'આત્મા છે.' કર્તા છે. કર્મફળ ભોક્તા છે વિગેરે વિશ્વાસ પ્રકટે છે. પોતાની અને સુખ દુઃખની ભિન્નતા સમજાય છે; સમ્યગજ્ઞાન એ વિશ્વાસને મજબુત કરવા સાથે સારાં નરસાનું, હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેયનું જ્ઞાન આપે છે અને તે સમજણ આવ્યા પછી શુભવ્યવહારનું પાલન કરવા આત્માને અંદરથી પ્રેરણા થયાં કરે છે; જેમ જેમ આત્મા વર્તનમાં મુકતો જાય છે તેમ તેમ તે સમ્યક્ચારિત્રવાન ગણાય છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોઈ શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મની પીછાણને, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, પેયાપેયના વિવેકની સમજણને, અને દેશવિરતિ–સર્વ વિરતિ રૂપ સંયમને અનુક્રમે સમ્યગદર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્રના બહિરંગ લક્ષણો પ્રબોધેલાં છે.

* * *

સ્વાર્થ એ આત્માનો અનાદિ સંસ્કારથી પ્રૌઢ થયેલો વ્યાપક ગુણ છે. એ વરસનું બાળક સહુથી પ્રથમ પોતાના શરીરની રક્ષા તપાસે છે અને આહારની ગવેષણા કર્યા કરે છે. મોટી ઉમ્મરે પણ મુખ્ય ભાવના એજ હોય છે; આ સ્વાર્થને જ્ઞાનપૂર્વક સ્વ અર્થ–આત્મિક અર્થમાં જો ફેરવી શકાય તો સ્વપરનું અનેક ગુણે

બની ગઇ છે, આત્મિક શૌર્ય, વીર્ય, મરદાઇ, હીમંત, અને બધી ચીજો વિના નિભાવી લેવાની તાકાત, ચાલી ગઇ છે. આપણી તુચ્છ સંપત્તિ, ઘરબાર, ઇજત આબરૂ આપણા ગળામાં પથ્થરની ઘંટી રૂપે કામ કરી રહી છે. કોઇ પ્રકારનું સામાજીક, રાજનૈતિક કે કૌટુમ્બિક, વિઘ્ન અથવા આવરણ, દુર કરવામાં જે બહાદુરીની જરૂર છે તે આપણે ગુમાવી બેઠા છીએ. આપણે આપણી પ્રાચીન સભ્યતા ગુમાવીને ખરેખર રાંક, પામર, નિર્ધન પશુ જેવા બની ગયા છીએ. આપણી અધ્યાત્મિકતાની હાંસી કરાવીએ છીએ.

\+ + +

અધ્યાત્મિકતા એજ ભારતવર્ષનું સાચું ધન અને ખરૂં ગૌરવ છે. પરંતુ વર્તમાનમાં એ મૂળ વસ્તુની કેટલે દરજ્જે વિકૃતિ થઇ છે, અને કઇ હદ પર્યંત એ આદર્શ લોપ પામ્યો છે, તેની ગણના કરવી અશકય છે. ખરી આધ્યાત્મિક્તામાં નિરૂપાધિક્તા, સરળતા, ધર્મમયતા, વિરત્વ, નિર્ભયતા, હીમત આદિ ઉચ્ચતમ ગુણો હોય છે. આજે કયાં છે એ ખરી ચીજ ! એને બદલે કર્મજડતા, આચાર બહુલતા, શુષ્ક વિતંડાવાદ, અને વાણી વ્યાપારે આવીને સ્થાન લીધું છે. ચોતરફ ઘોર અંધકાર છે. આશાનું એકે કિરણ દશ્યમાન થતું નથી.

\+ + +

પરંતુ આશાવાન હ્રદય નિરાશ થવાની ના પાડે છે. ભારતનો આત્મા કયાં સુધી નિંદ્રાવશ રહેશે ? હવે વિશ્વ જાગવા લાગ્યું છે. અને તે સાથે ભારતના સાચા અભ્યુદયના મંગળ પ્રભાતની પૂર્વ લાલી તેના પૂર્વાકાશમાં વિસ્તરેલી આશાવાન દ્દષ્ટિ નિહાળે છે. ભારતના અંધકારનો દિવસ આવી ગયો છે. શું હવે પ્રકાશના પખવાડીયાની શરૂઆત નહિ થાય ? જરૂર થશે. ભારતની સંસ્કૃતિ અમર રહેવા નિર્માએલી છે. તેના બીજમાંથી એક વિશ્વ–વ્યાપી વૃક્ષ ઉદ્‌ભવશેજ. જેને ચક્ષુ છે તે જોઇ શકે છે, જેને હ્રદય છે તે અનુભવી શકે છે કે ભારત આજ માર્ગે હવે વળતું જાય છે. એની મૂળ સભ્યતા પુનઃ પ્રતિષ્ઠિત થશેજ. ભારતનો ભાગ્યવિધાતા એ કામે લાગી પડયો છે.

\+ + +

પરંતુ એ કાર્યમાં આપણે શું ફાળો આવશે ? આપણે હાથ પગ જકડીને એક ખુણે બેસીને, તટસ્થપણે, ઉદાસીનભાવે એ બધું જોયા કરીશું ? એનો ઉત્તર પ્રત્યેક વાચક પોતાના જીવનવડે આપે.

અધ્યાયી

ગ્રંથાવલોકન.

૧ શ્રી લોક તત્ત્વ નિર્ણય ગ્રંથ—મૂળ અને ભાષાંતર સહિત પ્રકાશક શ્રી હંસવિજયજી જૈન ફ્રી લાયબ્રેરી વડોદરા તરફથી અમોને ભેટ મળેલ છે. આ ગ્રંથમાં લોક તત્ત્વનું સ્વરૂપ અને અન્ય દર્શનમાં જગતનું આત્માનું, ક્રિયા કર્મ વિગેરેનું સ્વરૂપ કેવી રીતે છે, તેમજ લોકાદિ ત્રણ તત્ત્વ અન્ય દર્શનીઓ કેવી રીતે કહે છે અને જૈન દર્શન કેમ કહે છે તેનું વર્ણન આપવામાં આવેલ છે. તત્વજ્ઞાનથી ભરપુર આ ગ્રંથના કર્ત્તા શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિ છે તે ખાસ જાણવા જેવો છે. આવા ભાષાંતરના ગ્રંથ પ્રત આકારને બદલે બુકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે. કિંમત આઠ આના.

૨ મહિલા મહોદય—આ સ્ત્રી ઉપયોગી ગ્રંથ સ્ત્રી સુખ દર્પણ માસિકના તંત્રી શેઠ દેવચંદ દામજી કુંડલાકર ભાવનગર તરફથી અમોને ભેટ મળેલ છે. આપણા જીલ્લાઓમાં સ્ત્રી કેળવણી માત્ર સ્કુલમા અપાય છે પરંતુ ખરેખરી ગૃહિણી અને તેવા પુસ્તકો નથી તેમજ સ્કુલમાં પણ શિક્ષણ અપાતું નથી જ્યારે આ પુસ્તક તેના સાધનરૂપ છે. આ બુકમાં સ્ત્રી ઉપયોગી અનેક જાણવાજોગ વિષયો (આરોગ્યતા, બાળ સંરક્ષણ, સોળ સંસ્કાર વગેરે સાથે અનેક આદર્શ સતી સ્ત્રીઓના ટુંકા ચારિત્રો ફોટાઓ સહિત આપવામાં આવેલ છે. છેવટે સ્ત્રીઓના ધર્મ, માતૃ, પિતૃભક્તિ, સામાન્ય ધર્મ વિગેરે આપી ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી નમુનેદાર ગ્રંથ બનેલ છે જે દરેક બ્હેનોને અવશ્ય વાચવ યોગ્ય છે. તેના લેખક મુનિ બાલવિજયજી છે. આ ગ્રંથ ખરેખર સ્ત્રી ઉપયોગી હોઇને મુંબઇ ઇલાકા, જુનાગઢ અને વડોદરા સ્ટેટે ઇનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલો છે. કિં૦ ૨–૦–૦

૩ વિશાશ્રીમાળી હિતેચ્છુ—તંત્રી શેઠ દેવચંદ દામજી કુંડલાકર ભાવનગર તરફથી અમોને અભિપ્રાય માટે ભેટ મળેલ છે. આ માસિકનો જન્મ ગોહિલવાડ પ્રાંતની વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિની ગયા આસો માસમા વળા મુકામે ધારા-ધોરણ નાત કરવા માટે મળેલ હતી તે થયેલ ધારા ધોરણનો રીતસર અમલ થાય અને આ જ્ઞાતિનો અભ્યુદય કેમ થાય તેને માટે લેખો આપી તેમજ નાતના અનેક સમાચારો આપી જ્ઞાતિની સેવા બજાવવી તેવો હેતુ આ માસિકના તંત્રીનો હોય તેમ માલુમ પડે છે. અત્યારના સમયમાં, પેપર કે માસિક, સમાજ જ્ઞાતિ કે દેશના સુવિચારને કેળવવા, દોરવવા અને અવનતિ કરનાર રીત રીવાજો વગેરે દુર કરવાનું એક પ્રબળ સાધન છે. દરેક વીશાશ્રીમાળી બંધુઓએ તેના ગ્રાહક થઇ ઉત્તેજન આપવાની ખાસ જરૂર છે.

૪ શ્રી આત્માનંદ જૈન સભા અંબાલા (પંજાબ)—સં. ૧૯૨૧ના અકટોબરથી સં. ૧૯૨૨ના સપ્ટેબર સુધીનો રીપોર્ટ અમોને મળ્યો છે. સ્થાપન થયા પછી માત્ર દશવર્ષમાં જૈન સમાજની પ્રગતિના અનેક કાર્યોનો જન્મ આ સંસ્થાએ આપ્યો છે તે રીપોર્ટ વાંચવાથી માલમ પડે છે, આ દેશના જૈન બંને પ્રકારની કેળવણીથી પછાત હતા તે ધારવા પ્રમાણે હવે પછીના દશ વર્ષોમાં કદાચ બીજા જીલ્લા કરતાં આગળ નીકળી જાય તેમ રીપોર્ટ વાંચતા માલુમ પડે છે. કારણ તેઓ "આરંભે શૂરા નહીં." પરંતુ લીધેલ કામ પરિપૂર્ણ કરવાની શ્રદ્ધા ધીરજ અને હિમતવાળા છે. આ રીપોર્ટમાં જણાવે છે કે સં. ૧૯૭૫ ની સાલમાં એક શ્રી આત્માનંદ જૈન લાઇબ્રેરી ખુલેલ છે અને સાથે શ્રી આત્માનંદ જૈન મીડલ સ્કુલનો જન્મ પણ આપેલ છે, તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણ

હિંદિમાં ક્રમબદ્ધ આપવા માટે શ્રી આત્માનંદ જૈન શિક્ષાવલી (બુક) લખાઇ તૈયાર થયેલ છે. આ સભાનું સં. ૧૯૧૨ માં સ્થાપન થયા પછી સને ૧૯૧૫ માં ધર્મ પ્રચારના માટે શ્રી આત્માનંદ જૈન ટ્રેકટ સોસાઇટી સ્થાપિત કરી, નાના નાના અનેક પુસ્તકો પ્રગટ કરી સાહિત્યસેવા પણ બજાવે છે. ઉપર જણાવેલ મીડલ સ્કુલ સાથે બાળાઓ માટે શ્રી આત્માનંદ જૈન કન્યા પાઠશાળા પણ શરૂ કરી છે. બોર્ડીંગ હાઉસ, સ્કોલરશીપો વગેરે પણ બાળકની કેળવણીના ઉત્તેજનના અનેક સાધનો થોડી મદદે ઉત્પન્ન કરેલ છે, પંજાબ જીલ્લામાં જૈન ધર્મની પ્રગતિ, બંને પ્રકારની કેળવણીનો પ્રચાર માટે આ સંસ્થાને જેમ પ્રબળ ઇચ્છા જણાય છે, તેમજ જે ગુરૂરાજના નામથી આ સંસ્થા અને અંતર્ગત કાર્યો છે તે બધા સાથે પૂજ્ય ગુરૂ મહારાજનું નામ જોડી, જન્મ આપી ખરેખર ગુરૂ ભક્તિ દર્શાવી છે. પૂજયપાદ આત્મારામજી મહારાજના સ્વર્ગવાસથી અને વિદ્યમાન શ્રીમાન્ વલ્લભવિજયજી મહારાજની ત્યાંની ગેરહાજરીથી જે ઉત્સાહ મંદ થયો હતો તે હાલમાં વિદ્વદ્વર્ય શ્રીમાન્ વલ્લભવિજયજી માહારાજના ત્યાં વિચરવાથી-બીરાજમાન થવાથી ઉત્સાહ વધવા સાથે કેળવણીની વૃદ્ધિ માટેના કાર્યોનો પણ જન્મ આપી ઉક્ત મહાત્માની સમયાનુસાર ઇચ્છા, વિચાર, અને મનોરથો પુરા કરવા આ સંસ્થા કટીબદ્ધ થઇ છે. મીડલસ્કુલ, હાઇસ્કુલ અને કોલેજનો જન્મ ભવિષ્યમાં ત્યાંના જૈન બંધુઓ આપી આખા પંજાબનું જૈનત્વ ખીલવશે, કેળવણીની વૃદ્ધિ કરશે અને જૈનધર્મનું મહત્વ વધારશે એમ અમોને આ રીપોર્ટ વાંચતા જણાય છે. ત્યાં બીરાજમાન મહાત્માશ્રી વલ્લભવિજયજી મહારાજની કૃપા, સૂચના અને ઉપદેશ વડે ભવિષ્યમાં તેમ બનો એમ ઇચ્છીયે છીયે.

વર્તમાન સમાચાર.

જણાવવાને અત્યંત હર્ષ થાય છે કે અમારી સભાના સભાસદ બંધુ ઓધવજી ધનજીભાઇ ભાવનગર નિવાસી હાલમાં સોલીસીટરની પરિક્ષામાં પસાર થયેલા હોવાથી, તેમને માનપત્ર આપવાનો મેળાવડો આ સભા તરફથી માહ શુદ ૫ સોમવાર તા. ૨૨-૧-૧૯૨૩ ના રોજ આ શહેરની હાઇકોર્ટના ચીફ જડજ મેહેરબાન ભાસ્કરરાવભાઇ વિઠ્ઠલદાસ એમ એ એલ એલ બી, એડવોકેટના પ્રમુખપણા નીચે આ સભાના મકાનમાં દીવસના ચાર કલાકે (સ્ટા. ટા.) કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રમુખ સાહેબ ઉપરાંત જૈનકોમના અગ્રેસરો, આ સભાના સભાસદો, રાજ્ય ન્યાય ખાતાના અન્ય અધિકારીઓ, કોલેજના પ્રોફેસરો વગેરેએ પણ હાજરી આપી હતી. પ્રમુખની નિમનોક થયા બાદ સભાના સેક્રેટરીએ સભા તરફથી માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું હતું અને માનપત્ર ખાદી ઉપર તે ખાસ છપાવી રૂપાના કાસકેટમાં દાખલ કરી બંધુ ઓધવજીને પ્રમુખ સાહેબના મુબારક હસ્તે અર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ બંધુ ઓધવજીભાઇએ યોગ્ય જવાબ આપ્યો હતો અને છેવટે પ્રમુખ સાહેબે ઓધવજીભાઇના જવાબ માટે પ્રશંસા કરતાં પોતાના ઉચિત વિવેચન સાથે ફુલહાર અર્પણ થતાં મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

श्री

આત્માનન્દ પ્રકાશ.

॥ वंदे वीरम् ॥

॥ परोपकारः सम्यक् क्रियमाणो धीरतामभिवर्धयति, दीनतामपकर्षति, उदारचित्ततां वित्ते, आत्मम्भरितां मोचयति, चेतोवैमल्यं वितनुते, प्रभुत्वमाविर्भावयति; ततोऽसौ प्रादुर्भूतवीर्योल्लासः प्रणष्टरजोमोहः परोपकारकरणपरः पुरुषो जन्मान्तरेऽप्युत्तरोत्तरक्रमेण चारुतरं सन्मार्गविशेषमासादयति ॥

पुस्तक २०] वीर संवत् २४४१ फाल्गुन. आत्म संवत् २७. [अंक ८ मो.

ॐ

तात्त्विक पुरुषार्थ.

(ગઝલ સોયણી.)

(૧)

પુરૂષાર્થ કરતું પ્રેમથી છે પૂર્ણ તારા કામનો,
શાસ્ત્ર કરે કૃત કર્મનું ઉપદેશતા જ્ઞાની જનો;
લૌકિક લોકોત્તર તણી સીડી તપાસી ચાલજે,
લૌકિક સંચિત મેળવે પુરૂષાર્થિ લોકોત્તર થજે.

(૨)

સંચિત સુકૃત ફલ છતાં પુરૂષાર્થ પ્રાણી માનતો,
દુષ્કર્મ ફલતા ભાવિનું તે દિન શરણ સ્વિકારતો;
આનંદ શોક ન માનવો સુખ દુઃખમાં તે કારણે,
શંભ ભાવથી વેઠી કરો પુરૂષાર્થ જે જ્ઞાની ગણે.

વેલચંદ ધનજી.

શુદ્ધ દેવગુરૂની સેવાનો લાભ દુર્લભ કેમ કહ્યો છે ? તેમાં રાખવા યોગ્ય સાવચેતી.

૧ શુદ્ધ દેવ-વીતરાગ પરમાત્માને આદર્શ રૂપ લેખી પ્રતિદિન તેની દ્રવ્ય ભાવ સેવા-ભક્તિ કરવા સદાય લક્ષ જાતે રાખી બીજા ભવ્યજનોને તેવું કલ્યાણકારી લક્ષ કરાવવું.

૨ અંગ, વસ્ત્ર, મન, ભૂમિ, ઉપગરણ, ન્યાય દ્રવ્ય અને વિધિ એ સાતે પ્રકારની શુદ્ધિ સાચવવા પોતાથી બનતું કરી છુટવું.

૩ ગમે તેવી કિંમતી છતાં અશુદ્ધ જણાતી કે જણાયેલી વસ્તુ પ્રભુના અંગે ન લગાડવી.

૪ દ્રવ્યપૂજામાં રહેલા પવિત્ર હેતુ સમજવા પૂરતો ખપ કરવો અને તે બીજા ખપીને પણ સમજાવવા.

૫ પ્રભુની પાસે કે મંદિરમાં એક પણ દીવો ખુલ્લો રાખવો ન ઘટે. જયણા સચવાય તેમ તે ખાસ ફાનસ વિગેરેમાં સંભાળીને રાખવો જોઇએ.

૬ સોય ઘોંચીને પરોવેલા ફૂલોની માળા પ્રભુના કંઠે આરોપવી વ્યાજબી લાગતી નથીજ, આપણને એક કાંટો વાગ્યો હોય તે વ્યથા કરે છે, તો સોયના ઘોદા સુકોમળ ફૂલોને મારવા કેમ દેવાયજ. તે કરતાં છુટા સુગંધી ને તાજાં ફૂલ ચઢાવવા ઠીક છે.

૭ પાટણ શહેરમાં ઘણે ભાગે ઉપરનો સુધારો ઠીક દાખલ થયેલો જણાય છે. તે બીજા બધા જૈનોએ ધડો લેવા ગોગ્ય છે. દીવાના સંબંધમાં યોગ્ય પ્રબંધ કરવા યથાયોગ્ય સૂચના કરી છે, તેનો વેલાસર અમલ થાય તો સારૂં.

૮ પ્રભુ દર્શન, વંદન, પૂજન કે સ્તવનાદિક પ્રસંગે બે સમજુ ભાઇ બ્હેનો ભારે કોલાહલ મચાવે છે. ખુબ જોશથી ઘંટ વગાડે છે અને ઘાંટા પાડી પાડીને રાગ રાગણી સમજ્યા વગર જેમ આવે તેમ ગાય છે, તેથી ખરા રસિક જનોને ક્ષોભ પેદા થાય છે. વળી અર્થ સમજી શકાય એવી અવસર ઉચિત સ્તવનો બીજા સાંભળનાર પણ ચકિત થઇ જાય તેવી સુંદર ઢબથી ગાતાં શીખવું જોઇએ. સાથે વિનય અને વિવેક વિસરાય નહીં પણ સારી રીતે સચવાવાં જોઈએ.

૯ મન એકાગ્ર કરી, શુદ્ધ-પવિત્ર વસ્ત્રાદિક સજી, અખંડ ઉત્તરાસંગ જનોઇ આકારે રાખી, પગરખાં વિ૦ ગઢ બહાર મૂકી, શુદ્ધ દેવ ગુરૂ સમીપે જવું. તેમનાં દર્શન થતાંજ અત્યંત આદર સહિત નમસ્કાર-પ્રણામ કરવા.

૧૦ પુરૂષોએ પ્રભુની જમણી બાજુએ અને સ્ત્રીઓએ ડાબી બાજુએજ

રહીને બધી ઉચિત કરણી કરી લેવી. પાછા ફરતાં પ્રભુને પુંઠ નહીં દેતા, પડખાના બારણેથી નીકળવું અથવા તો આદર સચવાય તેમ પાછા પગલે ચાલવું.

૧૧ એક પણ પુરૂષ કે સ્ત્રી પ્રભુને પુંઠ દઇને પાછાં ન ચાલે. આવા સભ્ય વર્તનથી બાળકો અને પૂજારીઓ પણ તેમ કરશે

૧૨ શુદ્ધ દેવની જેવો શુદ્ધ ગુરૂનો આદર કરતાં સહુએ શીખવું. તેમનો ઉપગાર અથાગ છે. તેમનાથીજ ખરો માર્ગ પામી શકાય.

૧૩ શત્રુંજયાદિક તીર્થોની યાત્રા કરવાના અભ્યાસી જનોને ઉચિત છે કે તેમણે જંગમ તીર્થ સમાન પવિત્ર સાધુ સંતોનો યોગ્ય આદર કરવો-તેમનો લાભ લેવા ચુકવું નહીં. તેમનાં હિત વચનોને હૈયે ધરનાર સજ્જનો તેનો ખરો લાભ લહી શકે છે.

૧૪ ઉત્તમ વૈદ્યનાં વચન અનુસારે ચાલનાર રોગી જેમ જલ્દી રોગમુક્ત થઇ શકે છે, તેમ શુદ્ધ દેવગુરૂનાં એકાન્ત હિત વચનોને યથાર્થ અનુસરનારાજ પાપ રોગથી મુકત થાય છે.

૧૫ જન્મ મરણનાં આકરાં બંધનોથી મુક્ત થવા ઇચ્છનારાઓએ ઉક્ત હિતવચનો લક્ષમાં લઇ, પ્રમાદરહિત તેનો આદર કરવો જરૂરનો છે. ઇતિશમ્.

મુનિ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

આપણા હૃદયને વિશાળ કરવાની–બનાવવાની જરૂર છે.

જિન-સર્વજ્ઞ-વીતરાગ પ્રણીત ધર્મને અનુસરનાર દરેક જૈન ભાઇબ્હેન ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય તેનું હૃદય ક્ષુદ્ર-સંકુચિત નહીં પણ વિશાળ હોવું જોઇએ એમાજ ખરી મહત્તા રહેલી છે જેને સમ્યગજ્ઞાન (તત્વબોધ) અને સમ્યગ્દર્શન (સમકિત) પરિણત થયેલ હોય તેને ઉક્ત વાત ભાગ્યેજ સમજાવવી પડે છે તેનું વર્તનજ તેની આંતર ભાવનાની સાક્ષી ભરે છે. જ્યાંસુધી જીવને ખરૂં જ્ઞાન થયું નથી હોતું તેથીજ તેની શ્રદ્ધાનું કશું ઠેકાણું નથી હોતું ત્યાંસુધી તેનું વર્તન સશાસ્ત્ર ક્યાથી હોઇ શકે ? ત્યાંસુધી તેના વર્તન ઉપર અનેક પ્રકારની કડવી ટીકા થવાનો સંભવ રહે છે. પરંતુ જ્યારે અંતરમા ખરો જ્ઞાન દીપક પ્રગટે છે અને ખરૂં શ્રદ્ધાન જાગે છે, ત્યારે તેનું વર્તન પણ સીધું-સરલ-સશાસ્ત્ર બનવા પામે છે. એવુ નિર્દંભ આચરણ કોણ ભવ્યાત્માને ન ગમે ? ગમેજ. અત્યારે શાસ્ત્ર વચનનું યથાર્થ રહસ્ય સમજવાની પણ ખેવના ઓછી થયેલી જણાય છે. નહીંતો થોડી પણ કરણી યથાર્થ રીતે કરાય તે જરૂર હિતકર અને આનંદકારક થવા

પામેજ. ' દયા ' કે ' અહિંસા ' પોકારવા માત્રથી કંઇ વળે નહીં. તેમજ શાસ્ત્રથી ઉલટી સ્વમતિ કલ્પિત દયાવડે પણ હિત થઈ શકે નહીં. દયા કે અહિંસા સશાસ્ત્ર એટલે ડહાપણ ભરીજ હોવી જોઇએ. તેવી દયાથીજ હૃદય મૃદુ-કોમળ અને વિશાળ બની શકે. બધો વ્યવહાર પણ એવોજ ડહાપણ ભર્યોજ હોય કે તે સુજ્ઞ જનોને પ્રશંસનીયજ બને. ખરા દયાળુ ભાઈબ્હેનો જમીન (ભૂમિ) શુદ્ધ કરવા માટે ખજૂરીની વાસંદી નજ વાપરી શકે. ખાનપાનમાં ભારે ચોખ્ખાઈ રાખે, અંગ અને વસ્ત્રની શુદ્ધિ પણ સાચવે, તેમજ ન્યાય-નીતિથીજ કમાણી કરે. એવા શુદ્ધ ન્યાય દ્રવ્યથીજ દેવગુરૂ ધર્મની સેવા ભક્તિ કરે. સ્વધર્મી જનોની, દુઃખી જનોની બનતી સેવા-ચાકરી કરે. દુઃખી પશુઓનું પાલન કરે તે કરતાં દુઃખી માનવોનો ઉદ્ધાર કરવા કશી કચાશ નજ રાખે. વિવેકવડે સર્વ ઉચિત આચરણ કરેજ. ઇતિશમ્.

મુનિ શ્રી કર્પૂરવિજયજી મહારાજ.

ધર્મ-જીવનના માર્ગમાં રહેલા વિઘ્નો.

જ્ઞાની પુરૂષોએ ધર્મના માર્ગને અત્યંત કઠીન-દુર્ગમ અને તરવારની ધાર જેવો વર્ણવ્યો છે. એ ઉપરથી કેટલાક ઓછી સમજવાળા બંધુઓ એમ માને છે કે ધર્મ પ્રાપ્તિ માટે ઘણા શાસ્ત્રો વાંચવા જોઇએ, તેને સમજવા માટે સંસ્કૃત, માગધી, પાલી વિગેરે પ્રાચીન ભાષાઓ શીખવી જોઈએ, જુદા જુદા વિદ્વાનોની શાસ્ત્રના અર્થ સંબંધી ટીકાઓ, ભાષ્યો, વૃત્તિઓ, ચુર્ણીઓ વિગેરેનું અધ્યયન કરવું જોઈએ, તેમજ તે બધું સમજ્યા પછી અનેક પ્રકારના વિકટ, દુસહ્ય વૃત, તપ, અનશન આદિ આચારોનું સેવન કરવું જરૂરનું છે, તેથી તે માર્ગને તરવારની ધાર જેવો દુર્ગમ વર્ણવેલો છે. વસ્તુતઃ એ બધું નિષ્પ્રયોજન નથી, પરંતુ ધર્મ વસ્તુ બહાર નથી; અંતરમાં છે, અને તેની શોધ બહારના પાના પુસ્તકોમાં કરવાથી મળે તેમ નથી. તેથી ધર્મના માર્ગની કઠીનતા અને દુર્ગમતા બહારથી ભેગી કરવાની સામગ્રીને ઉપલક્ષીને વર્ણવેલી નથી, અગર કોઇ પ્રકારના શારીરિક માનસિક કે આધ્યાત્મિક કષ્ટો ઉઠાવવાની આવશ્યક્તાને ઉદ્દેશીને પણ નથી કહેલી

ધર્મ-જીવન અગર ધર્મના માર્ગના અંગે જે ભય અગર વિષમતા રહેલી છે તે બીજાજ પ્રકારની છે અને તે ભય, આપણા અંતરમાં કોઇ પ્રકારના ધર્મ વિરોધી ભાવોનો પ્રવેશ થવા ન પામે તેને ઉદ્દેશીને રહેલો છે. ધર્મ-માર્ગ ઉપર સ્થિર રહેવું એ નટના ખેલ જેવું છે. નટ માથે જળથી ભરેલું પાત્ર લઇ સામસામાં બે વાંસ ઉપર રાખેલી દોરડી ઉપર ચાલે છે, ત્યારે તેને જેવી કાળજી અને સતર્કતા રાખવી પડે છે, તેવીજ અને તેથી અધીક ચીવટ ધર્મના પથીકને રાખવી પડે છે.

દૃષ્ટિમાં અસ્થિરતા વિકળતા અગર વિહ્વળતા આવતા નટને જેમ સ્થાન ભ્રષ્ટ થવાની સંભાવના છે, તેમ ધર્મ માર્ગમા ગતિ કરનાર મુમુક્ષુને તેના ચિત્તની સ્થિતિ સંભાળવાની નિરંતર જરૂર રહે છે. આ કાળજી અને સતર્કતા રાખવાની જરૂરને લીધેજ ધર્મના માર્ગને વિકટ દુર્ગમ અને તરવારની ધાર જેવો આકરો કહ્યો છે. તેને પગલે પગલે ભ્રષ્ટ થવાની સંભાવના છે, તેના અંતરમાં ધર્મ-વિરોધી અસાર ભાવનાઓ પ્રવેશવા ન પામે તે માટે તેને પ્રત્યેક પગલે કાળજી રાખવાની જરૂર છે. આ માર્ગમા જે અનેક વિઘ્નો અગર ભય રહેલા છે તેમાથી કેટલાકનો અત્રે વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરીશું:—

પ્રથમ લોકાનુરાગ અગર લોક-દૃષ્ટિનો છે. જનસમાજમા રહીને હું જે વખતે ધર્મના કાર્યો કરૂં તે વખતે સહુની નજર મારા ઉપર રહે, તેઓ મને ધર્મશીળ સજ્જન ગણે, લોકોની જાણ બ્હાર રહીને મારૂ ઉત્તમ કાર્ય એકદર રહી ન જાય એવી નિકૃષ્ટ વૃત્તિ આપણામાં ઘણીવાર રહી જાય છે. જેના હૃદયમાં લોકાનુરાગ અગર લોકોની વાહવાહ મેળવવાની લાલસા રહેલી છે તેના ધર્મ માર્ગમા મહાન વિપત્તિ રહેલી છે. આ વૃત્તિમા કેટલી ધર્મ-વિઘાતક શક્તિ રહેલી છે તે ઘણા બંધુઓ સમજતા નથી, તેથી તે પ્રત્યે ઉપેક્ષા રાખે છે. જગતમા આ શ્રેણીના ઘણા મનુષ્યો છે, જેઓ નિરંતર ધર્મનો અભિનય નિભાવે છે, તેમના હૃદયમા લોક-પ્રશંસાની એવી પ્રબળ શક્તિ રહેલી હોય છે કે આસપાસના પાંચ પચીશ માણસો જેવા પ્રકારે ચાહે તેવાજ પ્રકારે તેમના ધર્માચારનું સ્વરૂપ રચાઈ જાય છે. લોકોની વાહવાહથી તેનું ચિત્ત નાચી ઉઠે છે જેમ જેમ લોકોના વાહવાહનો ધ્વનિ વધતો જાય છે તેમ તેમ તેમના ધર્મ-નાચની માત્રા વધતી જાય છે. લોકોની વાહવાહ ધ્વનિ તેમના કર્ણમા નિરંતર ગુંજાર કરતી રહે તે પ્રકારનું તેમનું હૃદય-બંધારણ થઇ જાય છે. લોકોની વાહવાહ મેળવવાની વૃત્તિ આપણા સર્વના અતરમા કેવી પ્રબળપણે રહેલી છે તે સહુ પોતાના અંતરની પરીક્ષા કરી જાણી શકે તેમ છે લોક-પ્રશંસાની એવી અદ્ભૂત શક્તિ છે કે તે મેળવવા માટે વિશ્વમાં અનેક સ્થળે મહદ્ કાર્યો થયા છે. એના પ્રભાવથી આશ્ચર્યજનક સાહસ, અદ્ભૂત સ્વાર્થત્યાગ, ઘોર વૈરાગ્ય, કઠોર તપસ્યા, વિષમ વ્રત-પાલન આદિ ઉપજી આવ્યા છે અમુક પ્રકારના આચારથી વસ્તુતઃ આત્મ-કલ્યાણ કે જન-શ્રેય થાય તેમ છે કે નહી? તેનો કાંઈ હીસાબ રાખ્યા વગર લોક-પ્રશંસાની મોહિની શક્તિથી આકર્ષાઇને અનેક જનોએ વિસ્મયકારક કાર્યો કર્યા છે. જેમ નાટકના તખતા ઉપર અભિનય કરનાર અભિનેતા, શ્રોતૃવર્ગના તાલી ધ્વનિથી ઉત્તેજીત થઇને બેવડા જોસથી પોતાનો અભિનય વિસ્તારે છે, અને પોતાનો શ્રમ ભૂલી જાય છે, તેમ લોક-પ્રશસા અને વાહવાહના ધ્વનિથી પ્રેરાઇને આપણે લોકોએ માન્ય કરેલા માર્ગમા બેવડા જોસથી દોડીએ છીએ. લોક-પ્રશંસાના પ્રભાવથી આપણો શ્રમ ભૂલી જવાય છે. મદ્રાસ તરફના જંગલી લોકો એક પ્રકારના

devil dance નામની ક્રીડા કરે છે તે વખતે તેઓ મોઢામાં અગ્નિ રાખે છે. તે વખતે આસપાસના લોકોના વાહવાહ ધ્વનિથી તેઓ એટલા બધા મુગ્ધ અને અભિભૂત થઇ જાય છે કે અગ્નિની દાહક શક્તિનું તેઓ ભાન ભૂલી જાય છે. વાહવાહની શક્તિના પ્રભાવથી કાંઇક સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિઓના મૃત-દેહ સાથે સતિ થઇ સહ-મરણ આદરેલું છે, કાંઇક યોદ્ધાઓમાં શૌર્ય અને વીર્યનો સંચાર કરેલો છે, કાંઇકમાં વૈરાગ્ય અને ધર્મ-ભાવ જગાવ્યા છે. કાંઇકે પોતાની લક્ષ્મી લુંટાવી છે, કાંઇકે ઘરબાર કુટુંબ અને વૈભવ વિલાસનો ત્યાગ કર્યો છે. લોકોની વાહવાહથી પ્રેરાઇને કાંઇક જનોએ અશક્ય કાર્યો કર્યા છે. પરંતુ એ બધું નાટકના અભિનય જેવું સમજવું. એવી લોક-પ્રશંસાની વૃતિથી પ્રેરાઇને કરેલા નાટકી કાર્યો આપણા ધર્મ-જીવનનો નાશ કરનારા છે. જેમને પોતાના ધર્મ-જીવનને સાર પૂર્ણ, સ્થિર, નિક્ષેપ, અને ઉચ્ચતમ પ્રકારનું ઘડવું છે, તેમણે લોક-દષ્ટિના પ્રભાવથી પોતાની જાતને મુક્ત કરી નાખવી જોઈએ. જેમના હૃદયમાં લોક દષ્ટિનો ભય અગર પ્રીતિ છે, તેઓ પોતાનું કે પારકું કોઇનું શ્રેય કરી શકતા નથી એ વાસના જ્યાં સુધી આપણા હૃદયમાં કાર્ય કરે છે, ત્યાં સુધી આપણે નિર્મળ નથી, પણ મળ-યુક્ત છીએ, મુક્ત નથી પણ પરવશ છીએ; લોક-પ્રશંસાની ગુલામગીરીનો બોજો માત્ર ઉઠાવીએ છીએ. આપણા હૃદયમાં નિરંતર એમજ રહ્યા કરે છે કે “ લોકો મને કેવા ભાવથી નિહાળે છે ? ” “ હું જે આ બધું ધર્મ-કાર્ય કરી રહ્યો છું તે લોકો બરોબર જાણે છે કે મારો શ્રમ નકામો માર્યો જાય છે ? ” ધર્મ-સાધન કરતી વખતે બીજા બંધુઓ આપણને કેવા ભાવથી નિહાળે છે તે વાત તદ્દન ભૂલી જવી ઘટે. ધર્મ-સાધન એ અંતરની ઘટના છે, લોકદષ્ટિથી તેનો નિર્ધાર થવો ન જોઇએ. તે વખતે આપણે લાખો મનુષ્યોના સમાજમાં હોવા છતાં આપણે જાણે નિર્જન અરણ્યમાં હોઇએ, અને કોઇ આપણને જોતુ નથી એમ માનવું ઘટે. લોક-દષ્ટિનો પ્રભાવ આપણા ચિત્ત ઉપર કાર્ય કરી રહ્યો છે કે નહી તે આપણે બરોબર કાળજી પૂર્વક જોવું જોઇએ. પરીક્ષાથી જો એમ જણાય કે આપણા અમૂક ધર્મ-કાર્યમાં લોક-દષ્ટિ લોકાનુરાગ અગર તે પ્રકારની અન્ય વાસનાઓનો ફાળો છે, તો આપણે માની લેવું કે એ કાર્ય ધર્મ-કાર્ય નથી; પરંતુ તેથી કાંઇક વિપરીત કાર્ય છે. પ્રભુ પ્રત્યેની પ્રવંચના છે. અત્યાર સુધીમાં આપણે જે કાંઈ કાર્યો તન, મન અગર દ્રવ્ય વડે લોક પ્રશંસાથી પ્રેરાઇને કર્યાં હોય, અને તેને ધર્મ-કાર્ય માની આપણા ધર્મ ખાતામાં જમે કર્યાં હોય તો તે તુર્તજ ઉધારી નાખવા જોઇએ; કેમકે પ્રભુના ચોપડામાં એ આપણા ખાતે જમા નથી થતા. વિશુદ્ધ સ્વ-પર કલ્યાણની દૃષ્ટિએ જે કાંઇ થાય છે તેજ ધર્મ-કાર્ય છે.

ધર્મના માર્ગમાં બીજો ભય ભાવ પ્રવણતા અથવા આવેગમયતાનો છે. એને લઇને મનુષ્ય એકપણ સાધનક્રમમાં સ્થિર રહી શકતો નથી. કોઇ ગ્રંથમાં

તપનું માહાત્મ્ય વાંચવામાં આવે કે તુર્તજ એકટાણા, ઉપવાસ, આદિ કરવા મંડી પડે છે. વળી થોડા દીવસ પછી વ્રતનો મહીમા સાભળ્યો એટલે અનેક પ્રકારનાં વ્રત આદરે છે. અમુક કાળ પછી કોઈના મુખે યૌગિક સિદ્ધિઓની વાતો જાણવામાં આવે એટલે યૌગિક પ્રક્રિયાઓ સાધવા વળગી પડે છે, એ પ્રકારે પોતાનો અધિકાર, શક્તિ, આદિ સમજ્યા વિના જે જે કાળે ને જે આવેગ કે ભાવ હૃદયમા ઉછટયો તે તે વખતે ગમે તેવું તેનું આચરણ આરંભી દે છે. પરંતુ એકે સાધનને સમજણ પૂર્વક ગ્રહીને સાંગોપાગ ઉતારતો નથી. માનવ-જીવનમા ધર્મનો સંચય આ પ્રકારે અધીરાઈ પૂર્વક ભાવાવેશથી આરંભેલા સાધનોથી બનતો નથી. શાસ્ત્રો અને અનુભવ એ સંબંધમાં એમ કહે છે કે જેમ કીડી પોતાનો રાફડો કણ કણ ધુળ ભેગી કરીને ચણે છે, તેમ મનુષ્ય પણ પોતાનુ ધર્મ-મય ચારિત્ર્ય ધીરે ધીરે ગુણ-સંચય અને દોષોના પરિત્યાગ વડે કરે છે. ધીમે ધીમે પ્રયત્ન પૂર્વક અતિ આયાસથી, ઘણા કાળના અભ્યાસથી ઘર કરી રહેલા દોષોનું સશોધન કરી, તેનો પરિત્યાગ કરી, તે સ્થાને સદ્ગુણોનું ઉપાર્જન કરવુ જોઈએ. જે માણસોમા તલપાપડતા, અધિરાઇ, ક્ષણિક ભાવનો ઉભરો છે ત્યા સ્થાયી ફળ કશું હોતું નથી. તેવા પ્રયત્નનું પરિણામ હમેશા નિરાશા, ખાલીશ્રમ, અને દુર્બળતામાજ આવે છે. ધર્મ-સાધન તેવા પ્રયત્નો વડે કદી થતું નથી. ધર્મના માર્ગમા આગળ વધેલા અનુભવીઓની એવી સલાહ છે કે કોઇપણ સાધન-પથનુ અવલબન કરીને ઘણો કાળ તેનું ધૈર્યપૂર્વક પરિપાલન કરવું જોઇએ. શુભ સંકલ્પ પૂર્વક કોઇ ઉત્તમ સાધનમા હાથ નાખ્યા પછી તેમાં લાગ્યા રહેવું જોઈએ. જેના અંતરમા આવેગનું પ્રાધાન્ય અધિક પ્રમાણમા છે, તે કોઈ પણ આચાર વિચાર કે સાધનમાં સ્થિર રહી શકતો નથી. એકપણ કાર્ય સફળતાની દીશામા થોડી ઘણી ગતિ કરે તે પહેલા બીજો નવો પ્રસ્તાવ ખડો થાય છે, અને તેની ભાવ-મયતા તેને તે પ્રસ્તાવ ભણી ખેંચી જાય છે, આજે અમુક કાર્ય અગર સાધન સામગ્રી પોતાના અને પારકાના કલ્યાણ માટે યોગ્ય ભાસી અને તે પ્રમાણે કરવા લાગી ગયા, કાલે તે બધું જુનું, નિરસ, સારહીન અને કંટાળાભરેલું જણાવા માંડે છે. વળી બીજો કાઇક આકર્ષક પ્રસ્તાવ રસીક, સારપૂર્ણ, આનંદપ્રદ ભાસે છે. તેમા થોડા દીવસ દીલોજાનીથી લાગી પડાય છે, અને થોડા કાળ પછી તેનું પણ તેવુંજ નિર્માણ બની આવે છે.

આવી પ્રકૃતિ આપણને અત્યંત વિઘ્નકારક અને વિપત્તિમાં લઇ જનાર થઇ પડે છે. એક મહાન ઉદ્દેશને અંતરમાં ધારણ કરી, તેને સિદ્ધિ કરવા માટે દીર્ઘકાળ તેના ઉપર આત્મ શક્તિનો પ્રયોગ કરી તેને સફલ કરવા આપણા ચારિત્ર્યમા દઢતા અને સાર પૂર્ણતા આવે છે. જેઓ આવેગના જોસથી ક્ષણમાં આ દીશામાં અને ક્ષણમાં પેલી દીશામાં ઘસડાયા કરે છે, તેમના ચારિત્ર્યમાં કશું બળ કે પ્રભાવ ઉત્પન્ન થતા નથી. આવી ભાવમય પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો પોતાને અને પારકાને લાભ કરતા

નુકશાન વધારે કરે છે. તેઓ એક સ્થિર રહી શકતા નથી, તેમને હરરોજ નવું નવું જોઇએ છીએ, એકને એક વાતમાં લાગ્યા રહેવામાં તેનું મન થાકી જાય છે. આ પ્રકારની પ્રકૃતિએ આજકાલ આપણા દેશની રાજકીય પ્રગતિને મોટો ધક્કો પહોંચાડયો છે. મહાત્મા ગાંધીજીના રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં દેશ અને વ્યક્તિ ઉભયનો સાચો ઉદ્ધાર રહેલો હતો, અને મહાત્માજીની મુકત સ્થિતિમાં લોકોને તે તરફ ઉત્સાહ ભાવ હતો, પરંતુ એ ભાવ લાંબો કાળ નભી શકયો નહી, દેશના અમુક વર્ગે બુમ પાડવા માંડી કે " ભાઇ, એ કાર્યક્રમ કે દહાડે પુરો થાય, અને કયારે અમે સફળ થઇએ ? હવે એ કાર્યક્રમમાં અમને મુદ્દલ રસ પડતો નથી, કાંઇક રસ પડે તેવું, ભાવને ઉત્તેજીત કરે તેવું નવું નવું આપો. " આથી દેશની સાચી પ્રગતિમાં ભંગાણ પડયું, અને ખરેખરી ફાયદાકારક સાધન પ્રણાલી આજે અવગણના પામી લોકોની દૃષ્ટિમાંથી વેગળી પડી ગઇ. આમ થવાનું કારણ એજ છે કે આપણા માંહેના ઘણાખરા ભાવનાના આવેશવાળા છે, ભાવનું જોસ ટકે ત્યાં સુધી તેમાં મચી પડે, થોડા દિવસ પછી થાકીને ઢીલા પડી જાય, અને વળી થોડા દિવસ વીત્યે તે જુની વાતને વીસારી પાડી કાંઇક નવુંજ આરંભી બેસે. આવા લોકો ભાવનાની સૃષ્ટિમાં બેઠા બેઠા અદ્ભૂત ઠાઠ રચે છે, કલ્પનાની ચક્ષુએ પોતાને અને સર્વને ઉચ્ચત્તમ અવસ્થામાં કલ્પે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તેવા થવા માટે, ધીરજ પૂર્વક પ્રયત્ન ઉઠાવીને અમુક દોષોનો ત્યાગ અને અમુક ઉત્તમ ટેવો અને ગુણોનું ઉપાર્જન કરવા જેટલું સામર્થ્ય સ્ફુરાવી શકતા નથી. આવા લોકો આવેગને લીધે ભાવથી ઉત્કૃષ્ટ બની શકે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ વ્યવહારમાં બાળકથી પણ નિર્બળ હોય છે. તેમના જીવનમાં શાંતિ, સ્થિરતા, દૃઢતા, સબળતા, પ્રભાવ આદિ કશું રહી શકતું નથી. સમુદ્રમાં એક લાકડાનું પાટીયું આમથી તેમ મોજાના મારથી જેમ અથડાય, તેમ તેઓ ભાવના આવેગથી આંહીથી તહીં અને આ સાધનથી પેલા સાધન તરફ અથડાયા કરે છે; તેઓ ભલા હોય છે, પણ સબળ નથી હોતા, તેઓ નીતિમાન હોય છે, પરંતુ લાલચો સામે ટકી રહેવા માટે દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા હોતા નથી. આપણે આપણા ચારિત્ર્યમાંથી આવી ભાવના-પ્રધાન પ્રકૃતિને વિસર્જન કરવી જોઇએ.

ધર્મ-માર્ગમાં ત્રીજો ભય ધર્મશાસ્ત્રોના માત્ર વાંચનનો છે. આ વાત વાંચીને કેટલાક શાસ્ત્રાનુરાગી બંધુઓને નવાઇ લાગશે. તેઓ બોલી ઉઠશે કે, " સાધુજનો પોતાના ધર્મ-જીવનની સહાયતા માટે જે શાસ્ત્રોનું નિરંતર અધ્યયન કરે છે, અને જેનું વાંચન મનન કરવાનો આપણને ઉપદેશ આપે છે, તે શાસ્ત્રો શું આપણા ધર્મ-માર્ગમાં ભય રૂપે છે ? તો તેના ઉતરમાં એજ કે કેટલાક માણસો ધર્મશાસ્ત્રોના જ્ઞાનનેજ માત્ર ધર્મ માની લે છે; તે કારણથી તે ભયરૂપ છે. ખરૂં છે કે જ્ઞાની જનોના વચનો માત્ર મોઢે કરવાથી અને ધર્મ શાસ્ત્રોનું પઠન પાઠન કરવાથી આપણે ઘણી વાતો જાણી શકીએ, પરંતુ એટલા ઉપરથી આપણે ધાર્મિક થયા એમ માનવું એ ભ્રાન્તિ છે,

અને ધર્મના માર્ગમાં જે ભ્રાન્તિ એજ મોટામાં મોટો ભય છે. માણુસ જેમ દુનીયાની ભૂગોળ મોઢે કરે તેટલા ઉપરથી તેણે દુનીયામાં મુસાફરી કરી મનાય નહિ, તેમ માત્ર શાસ્ત્રો મોઢે કર્યા અગર જાણ્યા, તેથી તે કાંઇ ધાર્મિક બન્યો ગણાય નહિ. અલબત્ત જેમ ભૂગોળનું પાકું જ્ઞાન દુનીયાની મુસાફરી કરવા ઇચ્છનારને અત્યંત સહાયક છે તેમ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ધર્મના માર્ગમા ગતિ કરવા ઇચ્છનારને આવશ્યક છે, પરંતુ ભૂગોળનું જ્ઞાન એજ જેમ ખરો વિશ્વ પ્રવાસ નથી, તેમ શાસ્ત્રજ્ઞાન એજ કાંઈ ધર્મ નથી. ઘણા મનુષ્યો શાસ્ત્રજ્ઞાન અને ધર્મ વચ્ચે ઘણો નિકટનો સંબંધ માને છે, પણ વસ્તુત: તેમ નથી; ઘણા શાસ્ત્રજ્ઞોની અને વાસ્તવિક ધર્મની વચ્ચે કરોડો ગાઉનું અંતર હોય છે. ધર્મે તેમના જીવનને લેશ પણ સ્પર્શ કર્યો હોતો નથી. શાસ્ત્ર એ બુદ્ધિ અને સ્મૃતિનો વિષય છે, ધર્મ એ જીવનનો ને ચારિત્ર્યનો વિષય છે. ઘણાં શાસ્ત્રજ્ઞો પોતાની અભિજ્ઞતાને લીધેજ ધાર્મિક હોવાનું માને છે એ ભ્રાન્તિ છે. પકવાનના નામ જાણવાથી જેમ તે માહેનું એક પકવાન મોઢામાં આવતું નથી, તેમ શાસ્ત્રો જાણવા માત્રથી કાંઇ ધર્મ થઈ જતું નથી; માત્ર ધર્મના પિપાસુને શાસ્ત્રજ્ઞાન ઉપયોગી, પથ-દર્શક અને સહાયક થાય છે એટલું જ છે. પકવાનના નામ જાણ્યા પછી તેને પ્રયત્નપૂર્વક બનાવી લેવાની મહેનત જેમ બાકીજ રહે છે, તેમ શાસ્ત્રો જાણ્યા પછી તે અનુસાર જીવનને ઘડી તેમા ધર્મ ભરવાનું કામ તો બાકીનું બાકી જ રહે છે. આથી શાસ્ત્રોને ધર્મ માની લેવાની ભ્રાન્તિમાં ન પડવા સામે આપણે ચેતવું જોઈએ.

ધર્મ-પ્રાપ્તિના માર્ગમાં ચોથો ભય બુદ્ધિનો છે. દરેક દેશકાળમાં બુદ્ધિમાન પુરૂષો કાર્ય-કુશળ, વક્તા, લેખક, યુક્તિપૂર્વક દલીલોથી પોતાની વાતને સામાના મન ઉપર ઠસાવવાની શક્તિવાળા અને સમાજના નેતા હોય છે. જગતના લોકો તેમની કાર્ય-શક્તિ, ભાષણો, ચાલાકી વિગેરે જોઇને તેમના આધિન બની જાય છે, અને તેમને મોટા માણુસ તરીકે સ્વીકારે છે; લોક-સન્માનથી પ્રેરાઇને આવા પ્રકારના બુદ્ધિમાનો પોતાનું ભાન ભૂલી જાય છે: તેઓ એમ માને છે કે લોકોમાં મારૂં જે સન્માન છે તે, તેમજ મારી વિદ્વતા, વાગ્મિતા, લેખન-શક્તિ આદિ સર્વ મારી આધ્યાત્મિક શ્રેષ્ઠતાના ફળરૂપ છે બુદ્ધિના કાર્યને તેઓ આત્મિક વિકાસ માની લે છે, અને જગત પણ તેમ માનવા લાગી જાય છે જે સમાજમાં સાચી આધ્યાત્મિકતાના સ્થાને આવી બુદ્ધિમત્તાએ સ્થાન મેળવ્યુ છે, તે સમાજ અજ્ઞાતપણે છેતરાય છે. બુદ્ધિનો વિલાસ એ આધ્યાત્મિકતા નથી; તેથી જ્યાં જ્યાં તર્ક, ન્યાય, યુક્તિ, દલીલો, મનોરંજક વકતૃતાઓ આદિ જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં આધ્યાત્મિકતા સ્વીકારી જ લેવી એ ભ્રાન્તિ છે અને તે સામે આપણે ચેતવાનું છે. જેમ ધન-બળ એ આધ્યાત્મિકતા નથી તેજ પ્રકારે મન અગર બુદ્ધિબળ એ પણ આધ્યાત્મિકતા નથી, એથી બુદ્ધિના ધારક પુરૂષોએ, તેમજ સમાજે તેવા સ્થાને આધ્યાત્મિકતા કલ્પી લેવાની ભૂલ કરવા જેવું નથી.

બીજી રીતે પણ બુદ્ધિ એ ઘણીવાર આધ્યાત્મિકતાની વિરોધી થઇ પડે છે. જ્યારે બુદ્ધિ આધ્યાત્મિકતાથી પ્રેરાઇને પ્રવૃત્તિ કરતી નથી ત્યારે તે ઘણીવાર આત્માની અધોગતિનું નિદાન બને છે. મનુષ્યને તે જડવાદી બનાવે છે, ભૌતિક સુખોની સામગ્રીઓ એકત્ર કરવામાં તે સહાયક બની મનુષ્યને તે સુધરેલું જાનવર બનાવી મૂકે છે. જે ભોગોપભોગ અગર વિલાસને બુદ્ધિહીન મનુષ્ય કુદરતી આનંદથી ભોગવે છે, તેજ ભોગોપભોગ અને વિલાસના સાધનોને બુદ્ધિમાન પોતાની બુદ્ધિના પ્રભાવથી અત્યંત ઉત્કટ રાગપૂર્વક, તીવ્ર રસથી વેદે છે અને એ પ્રકારે સ્નીગ્ધ મોહનીય કર્મ પ્રકૃતિ ઉપાર્જે છે. હાલમાં ચોતરફ જે વિગ્રહો અને તેને લીધે કરોડો મનુષ્યોની ખુંવારી થાય છે તેના મૂળમાં આ પ્રકારથી આધ્યાત્મિકતાથી વીખુટી પડેલી બુદ્ધિજ છે. એ બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલું વિજ્ઞાન લોકોની સેવામાં યોજાવાને બદલે લોકોના સંહારમાં યોજાયું છે. આધ્યાત્મિકતા સાથે સંકળાયેલી બુદ્ધિ જનસમાજનું તેમજ પોતાનું શ્રેય કરે છે, ત્યારે આધ્યાત્મિકતાથી વિયોગ પામેલી નરી બુદ્ધિ તેનું પોતાનું અને આસપાસનું સર્વનું અકલ્યાણ કરે છે. હાલની યુરોપની સંસ્કૃતિનો મોટામાં મોટો દોષ આ નરી બુદ્ધિમત્તાનો છે. સારા નશીબે હિંદે તેનો પૂર્ણ માત્રામાં સ્વીકાર કર્યો નથી, અને તેમ કરવાના ક્રમ ઉપર લાંબો માર્ગ કાપતા પહેલાં મહાત્મા ગાંધીજીએ હિંદને એ અનિષ્ટ ભાવિમાંથી ઉગારી લીધું છે. અને તેને તેના પ્રાચીન સનાતન આધ્યાત્મિક માર્ગ ઉપર મૂકી દીધું છે. આધ્યાત્મિકતાથી વિમુખ થયેલી બુદ્ધિમત્તા કરતા મૂર્ખતા વધારે શ્રેયસ્કર છે. કેમકે તેનામાં સાહજીક કુદરતી વૃત્તિઓ હોય છે, અને તે મનુષ્યને અધ:પતનમાંથી ઉગારી લે છે.

બુદ્ધિનો બીજો દોષ સંશય–બહુલતા છે. આત્માને તે કોઇ માર્ગ ઉપર ટકવા દેતી નથી. પગલે પગલે અનેક તર્કવિતર્કો કર્યા કરે છે. ઇશ્વર–શ્રદ્ધાથી વારંવાર ચલિત કરે છે, સ્થૂલ શિવાયની અન્ય સર્વ આંતરિક અને પારલૌકિક ઘટનાઓ સંબંધે તેને નાસ્તિક અને શ્રદ્ધાહીન બનાવે છે. બુદ્ધિ એ શ્રદ્ધા અને સહજોપલબ્ધિ (Intuition) ને આધિન રહેવી જોઇએ, તેને બદલે જયારે શ્રદ્ધાનો નિર્ણય તર્કવિતર્કથી અને યુક્તિ પ્રયુક્તિ થાય અને અંતરના ગંભીર અને સાહજીક અનુભવો તેમજ સ્ફુરણોની વિરોધી થાય ત્યારે તે મનુષ્યના ધર્મ–માર્ગમાં વિઘ્નરૂપ બને છે.

આ ઉપરથી એમ સમજવું યોગ્ય નથી કે બુદ્ધિ એ માનવ જીવનમાં આકાર અને નિરર્થક વસ્તુ છે. એથી ઉલટું અમે એમ માનીએ છીએ કે બુદ્ધિ જ મનુષ્યને તેના ધર્મના માર્ગમાં સ્થિર રાખે છે. પરંતુ સરત એટલી કે એ બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ આધ્યાત્મિકતા વડે પ્રેરાયેલી, અર્થાત્ ધર્માનુસારિણી હોવી જોઇએ; જો તેમ ન હોય તો તે મનુષ્યનું પોતાનું અને આસપાસ સર્વનું અહિત કરનારી થઇ પડે છે. શસ્ત્રનો ઉપયોગ જેમ દુશ્મનોનો નાશ કરવામાં થાય છે તેજ પ્રકારે આતમઘાત કરવામાં પણ થાય છે, તેજ પ્રકારે બુદ્ધિનો ઉપયોગ પણ આપણા અંતર બહાર રહેલા અનિષ્ટ

તત્વોના વિનાશ અર્થે પણ થાય છે, અને આપણા તેમજ પરના અહિત અર્થે પણ થઇ શકે છે. આ સ્થળે બુદ્ધિ સામે અમે ફરીયાદ કરતા નથી; પરંતુ નાસ્તિક અને સ્વચ્છંદગામી બુદ્ધિના પ્રવર્ત્તન ઉપર ટીકા કરીએ છીએ. આપણે ચેતવાનું છે તે બુદ્ધિની વિપથગામી પ્રવૃત્તિ સામે છે.

ધર્મના માર્ગમાં શેષ ભય કાર્ય-બહુલતાનો છે. મનુષ્યના જીવનને બે દિશાઓ હોવી જોઇએ. એક આત્મચિંતવન અને આત્મપરીક્ષા અને બીજી કર્ત્તવ્ય-સાધન અને લોકસેવા. જે જીવનમાં માત્ર બહારના જ કાર્યની બહુલતા અને ભરપૂરતા છે, અને આંતરિક વિચારણાનો અવકાશ નથી, તેના જીવનમાં કોઇ પ્રકારની ગંભીરતા, અગર ધર્મ-જીવનની ગાઢતા આવી શકતી નથી. આથી સાચા ધર્મ-પરાયણ સજ્જનના જીવનમાં બન્ને દિશાઓ હોવી ઘટે લોકોની ભીડ અને નિર્જનતા, નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ, ચિંતવન અને કાર્ય એ ઉભયનો સમાવેશ જોઇએ આત્માની ઉંડાણમાં રહેલા બહુમૂલ્ય રત્નો એકાંતમાં ધ્યાન, વિચારણા અને ચિંતવનવડે પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેનો ઉપયોગ આપણા પોતાના ચારિત્ર્યને ઉત્તમ પ્રકારે ઘડવામાં અને આસપાસના સમુદાયના કલ્યાણ માટે થાય છે. જેના જીવનમા ચિંતવન, એકાંતવાસ અને નિર્જનમાં ધ્યાન કરવાનો અવકાશ નથી તે જીવન ક્ષુલ્લક, ઉપરચોટીયું, નિશ્ચયહીન, અસ્થિર, વિકળ, અને અસ્થિર મનુષ્ય જેમ બહારથી કમાઈ લાવી ઘરમાં તેનો ઉપયોગ કરે છે; તેજ પ્રકારે તેણે આત્માના અભ્યંતર પ્રદેશમાં ઉતરી ત્યાંથી મૂલ્યવાન રત્નો ઉપાર્જન કરી તેના પોતાના અને પરના ઉપયોગ માટે વાપરવા જોઇએ. તેણે હમેશાં એવો થોડો વખત કાઢવો જોઇએ કે જ્યારે એકાતમાં, નિર્જનમાં, નિર્મળ વાતાવરણમાં, અક્ષુબ્ધ ચિત્તે તેણે પોતાની આત્મ પરીક્ષા કરવી જોઇએ, પોતાના ચારિત્ર્યમાં ખુટતા તત્વો દાખલ કરી તેને નિભાવવાનો સંકલ્પ કરવો જોઇએ, પોતાના જે જે દોષો હોય તેનો પરિહાર કરવા માટે પોતાના મન સાથે સુદૃઢ નિશ્ચય કરવો જોઇએ. કુટુંબ, સમાજ, ગામ, દેશ અને વિશ્વનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય તેનો નિર્ધાર કરી, તેને અનુસરતું જીવન વ્યતિત કરવાનો સંકલ્પ કરવો જોઇએ, અને તે સંકલ્પ ઉપર સ્થિરવૃત્તિથી થોડી ક્ષણ ઠરી રહેવું જોઇએ. આમ કરવાથી તે પ્રકારનું નિશ્ચય-બળ આપણામાં સંક્રાન્ત થાય છે, અને વહેવારના પ્રદેશમાં અનેક પ્રકારની વિપરીત ઘટનાઓ સામે તે ટકી રહે છે. જેમના જીવનમા આ પ્રકારે એકત્ર કરેલું સંકલ્પ-બળ નથી, તેઓ ગમે તેટલા પોતાના ઉચ્ચ વિચારો હોવા છતાં, કાર્ય-પ્રદેશમાં પોતાના ઉત્તમ નિશ્ચયો અનુસાર વર્તન ચલાવી શકતા નથી, તેમજ પોતાના શુભ નિશ્ચયોનો પ્રભાવ પણ સમાજ ઉપર વિસ્તારી શકતા નથી. તેમનામાં કોઇ પ્રકારનો ટેક, દૃઢતા, સ્થિરતા; અચળતા અને ચારિત્ર્યશક્તિ હોતી નથી. આ પ્રકારની ચારિત્ર-શક્તિ આદિ કેળવવા માટે અને તેને પ્રભાવ-યુક્ત બનાવવા માટે આપણા જીવનમાં હમેશાં થોડો કાળ ખરેખરી એકાંત અને નિર્જનતા હોવી જરૂરની છે. આ

તત્વોની ખામીને લીધે આપણા જીવન આ કાળે સત્ય શૂન્ય, ગંભીરતા વિનાના, ઉપલકીયા, અસ્થિર અને મેંઢા જેવા નિર્બળ અને જ્યાં સંજોગો દોરી જાય ત્યાં વગર સ્વાર્થે દોરાનારા થઇ પડ્યા છે. લોકોમાંથી આંતરિક બળનો ક્ષય થયો છે. પોતાનું કલ્યાણ કયા માર્ગે છે તેનો નિર્ધાર તેઓ કરી શકતા નથી, તો પછી પારકાના કલ્યાણનો નિર્ધાર કરવાનો પ્રશ્નજ કયાંથી હોય ? આવા સમાજમાં ધર્મ–જીવન કયાં સુધી નભે ? ગમે તેટલી પુસ્તકશાળાઓ, ધાર્મિક સંસ્થાઓ, વિપૂળ સાધન સામગ્રી આદિ હોવા છતાં આપણાં માંહેના સોએ નવાણું જણાના જીવનમાં કશોજ ફેરફાર નથી, તેનું કારણ એ છે કે આપણા જીવનમાંથી આપણે આંતરિક વિચારણાની અને નિર્જન ધ્યાનની દિશાને બાદ કરી નાખી છે. તેની ખામી આપણે બહારની સામગ્રીથી પુરવા માગીએ છીએ, પરંતુ કુદરતના નિયમથી ઉલટી વિધિનું ફળ સુંદર કયાંથી હોય ? આથી જેના જીવનમાં બહારનો વ્યવસાય અતિ પ્રમાણમાં છે તેણે તે વ્યવસાય બહુલતાને ભય તરીકે ગણી તેનું નિવારણ કરવું ઘટે. તેણે દિવસમાં અમુક કાળ નિર્જન–વાસ માટે કાઢવો ઘટે. તે વિના તેનું ધર્મ–જીવન ઘડાશે નહી. નિર્જનમાં તેણે આત્મ પરીક્ષા, ઉત્તમ સંકલ્પોનું દ્રઢીકરણ, જ્ઞાનની આલોચના, અને આત્મ–ચિંતન કરવું જોઇએ, તેમ થાય તોજ જીવનમાં સાર આવી શકે.

ઉપર ગણાવેલા વિઘ્નોનો આપણે બને તેટલો પરિહાર કરવો જોઇએ, અને આપણા અંતરમાં રહેલી પરમાત્માની શક્તિનો વિકાસ કરી આપણું મનુષ્યત્વ સફળ કરવું જોઇએ. અધ્યાયી.

ધૈર્ય.

(૧૫)

(વિઠલદાસ—મૂ. શાહ.)

" ધીરજ, ધર્મ, મિત્ર અરૂનારી, આપત્તિકાલ પરખીયે ચારી. "

તુલસીદાસ.

कान्ताकटाक्षविशिखा न दहन्ति यस्य चित्तं न निर्दहति कोपकृशानुतापः ।
कर्षन्तिभूरिविषयाश्च न लोभपाशै लोंकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥

અર્થ—સ્ત્રીયોના કટાક્ષરૂપી બાણો જેના ચિત્તને વીંધતા નથી, ક્રોધરૂપી અગ્નિનો તાપ જેના ચિત્તને બાળતો નથી અને ઇન્દ્રિયોના વિષય લોભપાશમાં નાંખીને જેના ચિત્તને ખેંચતા નથી તેજ ધીર પુરૂષ ત્રણે લોકમાં વિજયી ગણાય છે. શા. ભર્તૃહરિ.

આ સંસારમાં કોઇપણ મનુષ્ય સર્વ સુખસંપન્ન હોતો નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય કોઇને કોઇ દુઃખથી પીડિત જોવામાં આવે છે. એવું કોઇપણ મનુષ્ય નિશ્ચયપૂર્વક

કહી શકે તેમ નથી કે અમુક મનુષ્ય ઉપર કદિપણ કોઈ સંકટ નહિ આવે અથવા તે હુમેશાં આનંદમાંજ રહેશે. સંપત્તિ, સંતતિ તથા ભોગોપભોગની પુરેપુરી સામગ્રી હોવા છતાં પણ પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે કોઈને કોઈ નવી ચીંતા, આવશ્યકતા તથા આપત્તિ નિર્માયલીજ હોય છે. સંસારની નશ્વર વસ્તુઓ મેળવીને જે મનુષ્ય અજ્ઞાનવશાત્ એમ આશા રાખે છે કે તેને તેનાથી સ્થાયી સુખ મળશે, અથવા તે વસ્તુઓ તેના ઉપર આવનારી આપત્તિઓ ટાળવામાં હમેશાં સમર્થ થશે તેને વારંવાર દુઃખી અને નિરાશ થવાના પ્રસંગો આવે છે. મનુષ્ય પોતાના જીવનમાં જે શત્રુઓની વિરૂદ્ધ સંગ્રામ કરીને વિજયસુખ મેળવવા ચાહે છે તે ઘણાજ પ્રચંડ, ભયંકર તથા વિકટ છે. તેઓ હરેક વખતે આક્રમણ કરવા માટે તૈયાર પણ રહે છે. પોતાની જાતને સુખી તથા શક્તિસંપન્ન જોઇને એવો કદિપણ વિશ્વાસ ન રાખવો જોઇએ કે શત્રુઓ આપણી ઉપર કદિપણ આક્રમણ નહિ કરે. આ પરિવર્તનશીલ સંસારમાં સઘળી વસ્તુઓમાં તેમજ અવસ્થાઓમાં પરિવર્તન થયાંજ કરે છે. સુખી અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો ઉપર એકાએક સંકટ કયારે આવી પડશે તે જાણી શકાતું નથી. વર્ષાઋતુમાં કેટલીક વખત આકાશમંડળ અત્યંત નિર્મળ અને મેઘ રહિત જોવામાં આવે છે, પરંતુ તેટલા ઉપરથી કોઇપણ એમ નિશ્ચય પૂર્વક નથી જણાવી શકતું કે અમુક સમય સુધી કોઈપણ સ્થળે પાણીનું એક ટીપું પણ નહિ વરસે. અકસ્માત્ આકાશની એ નિરભ્રતા નષ્ટ થઇને ચોતરફ ઘનઘોર ઘટા છાઈ રહે છે; વીજળી સિવાય બીજું કાંઈ કયાંય જોવામાં આવતું નથી અને તે સાથેજ મૂસળધાર વૃષ્ટિ થવા લાગે છે. આપણા આ માનુષી પ્રપંચરૂપ અન્તરિક્ષની દશા પણ એવીજ છે. તેની અંદર અમુક સમય પર્યંત સંકટનું વાદળું ન જોવામાં આવે તો તે ઉપરથી એમ માની લેવું તે ભૂલ છે કે તેની અંદર સુખનાં કિરણો હમેશાં પથરાયલાંજ રહેશે. કોણ કહી શકે તેમ છે કે દુઃખનું વાદળું બીજીજ ક્ષણે સંકટરૂપી જળની મૂસળધાર વૃષ્ટિ નહિ કરે.

જ્યારે એ વાત નિશ્ચિત છે કે મનુષ્યજીવનમાં સંકટનું આવવું સ્વાભાવિક છે, ત્યારે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે એવા સંકટ સમયે શું કરવું જોઇએ ? શું કર્તવ્ય-વિમૂઢ બનીને દુઃખી અને ઉદાસીન ભાવથી આપણાં કલ્યાણનો માર્ગ તજી દેવો જોઇએ ? કદિ નહિ. જો આપણે એમ કહીએ તો પછી ' મનુષ્ય ' ની પુરૂષાર્થતા કયારે સિદ્ધ થશે ? એવા સંકટોના પંજામાંથી જીવ બચાવવા માટે જ્યાંસુધી ધૈર્યનો આશ્રય નહિ લેવામાં આવે ત્યાંસુધી વિપત્તિયો આપણને દુઃખ આપીને નષ્ટ કરશે એટલુંજ નહિ પણ તે આપણને હેરાન કરવા માટે પણ હમેશાં તૈયાર રહેશે. જે મનુષ્ય એમ ઇચ્છે છે કે તે પોતાનું કર્ત્તવ્ય-કર્મ સારી રીતે કર્યા કરે તેનું કાર્ય ધૈર્ય વગર ચાલીજ શકતું નથી. વિપદાર્ણવ ઓળંગવા માટે ધૈર્ય સિવાય

અન્ય એક પણ નાવ બનાવવામાં આવેલું નથી. માનવી જીવન-સંગ્રામમાં આગળ કૂચ કરવા માટે તેમજ વિઘ્ન તથા દુઃખરૂપી શત્રુઓના કઠોર આઘાત સહન કરવા માટે આપણે ધૈર્યનુંજ કવચ ધારણ કરવું જોઇએ. અહિંઆ એટલું સ્મરણમાં રાખવાની જરૂર છે કે ધૈર્યવાનનો અર્થ સાહસિક નથી.

આપણે જેટલા જેટલા ઉદ્યોગ તથા પ્રયત્નો કરીએ છીએ તે સર્વ સુખની પ્રાપ્તિ અર્થેજ કરવામાં આવે છે. જો આપણો એ હેતુ કોઇ અંશે ધૈર્ય-ગુણના આશ્રયથી સિદ્ધ હોઇ શકે તો સુખપ્રદ સદ્‌ગુણનું મહત્ત્વ આપણે અવશ્ય માનવું જોઇએ. દુઃખ તેમજ સંકટ સમયે ચિત્તને સમાધાન અને સાંત્વના આપવા માટે ધૈર્ય ધારણ કરવા સિવાય બીજી કોઇ યુક્તિજ નથી. એવી અવસ્થામાં ધૈર્ય વગર શાંતિ મળવી કઠિન છે, કેમકે માનસિક દુર્બલતાને લઇને ચિત્ત હમેશાં ભયભીત દશામાંજ રહે છે. ધૈર્યના અભાવે, કોઇ વસ્તુ ખરેખરી રીતે એટલી બધી ભયાવહ ન હોવા છતાં પણ, કાલ્પનિક ભયાનુભવને લઇને મનની અંદર હમેશાં ખળભળાટ મચી રહે છે; તેમજ જ્યારે મનુષ્ય સંશય-ગ્રસ્ત બની જાય છે ત્યારે તેને દુઃખના અભાવમાં પણ દુઃખનો આભાસ થયા કરે છે. જે મનુષ્ય ધૈર્યશીલ હોય છે તેની દશા કુદિનમાં પણ એટલી બુરી નથી થઇ શકતી કે જેટલી ધૈર્યહીન મનુષ્યની તેના સુદિનમાં હોય છે. તે મનુષ્ય પોતાની સારી ધુનમાં શાન્તમનસ્ક બનીને સ્વકાર્ય તત્પર રહે છે અને ભવિષ્યમાં આવનાર વિપત્તિના ભયથી પહેલેથીજ ગભરાઇ જતો નથી. પરંતુ તે આવવાની શંકા થતાં વેંત તેને ટાળવાનો ઉપાય કરે છે. ધૈર્યવાન મનુષ્યનું અંતઃકરણ શાંતિ, સુખ, આશા અને ઉદારતા રહિત કદિપણ બનતું નથી. ધૈર્યવાન મનુષ્યના ચિત્તરૂપી દુર્ગને પ્રક્ષુબ્ધ વિપત્સમુદ્રનાં અત્યંત તોફાની તરંગો જરાપણ હાનિ પહોંચાડી શકતા નથી. પરંતુ ધૈર્યહીન મનુષ્યનાં ચિત્તની દશા સમુદ્ર કિનારે બાંધેલી ઝુંપડીના જેવી હોય છે, જે રેતી ઉપર બાંધવામાં આવેલી હોવાથી માત્ર એકજ પ્રચંડ જલ તરંગથી કંપિત બનીને ધૂળમાં મળી જાય છે. જુઓ, નીચેના શ્લોકમાં ધૈર્યવાન પુરૂષનું કેવું ઉત્તમ અલંકારપૂર્ણ વર્ણન છેઃ—

कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्ते र्न शक्यते धैर्यगुणां प्रमार्ष्टुम् ।
अधोमुखस्यापि कृतस्य वह्ने र्नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥

અર્થાત્ વિપદ્‌ગ્રસ્ત મનુષ્ય ધૈર્યવાન્ હોય છે તો તેની ધૈર્યવૃત્તિ નષ્ટ કરવાને કોઇ સમર્થ નથી, જેવી રીતે પ્રજ્વલિત અગ્નિને કોઇ ઉલટાવી દે તોપણ જવાળા ઉપરજ જાય છે, અને કદિપણ નીચે જતી નથી.

આ જીવન સુખમાં વ્યતીત કરવા માટેજ નહિ, બલ્કે આપણાં કર્ત્તવ્ય-કર્મો

ઉચિત રીતે સંપાદન કરીને વિજય-પ્રાપ્તિને માટે પણ ધૈર્યની આવશ્યકતા રહે છે. કર્ત્તવ્ય-પથમાં વિઘ્ન આવતાં ડરપોક મનુષ્યો લોકોની અપ્રસન્નતાના ભયને લઈને પોતાનાં કર્ત્તવ્યો પૂરાં કરવામાં આગળ પાછળ હઠે છે અને તેઓની ઈચ્છાથી પ્રતિકૂળ કાર્ય કરવાનું સાહસ કરી શકતા નથી. પરિણામે તેઓ કોઇપણ મહત્વનું કાર્ય કરીજ શકતા નથી. તેઓને એમ માલૂમ પડે છે કે અમુક કાર્ય કરવાથી પોતાની લોકપ્રિયતા નષ્ટ થઇ જવાનો ભય છે અથવા કોઈ અધિકારારૂઢ મનુષ્ય તે કામ માટે અસંતોષ પ્રકટ કરીને તેના તરફ ધિક્કાર બતાવે છે કે તરતજ તેનો જુસ્સો નરમ પડી જાય છે. એવા સમયેજ નીતિમત્તા અને સિદ્ધાંત-પ્રેમની અગ્નિ-પરીક્ષા થાય છે. એવા સમયમાંજ ધૈર્યવાન પુરૂષ સંકટોની પરવા ન કરતાં પોતાના સિદ્ધાંતોની રક્ષા કરે છે અને વિચાર—શક્તિની આજ્ઞા સિવાય બીજા કોઇની આજ્ઞા માનતો નથી કોઇ પણ કાર્ય કરવા માટે તેનો એકવાર નિશ્ચય માત્ર થઇ જવો જોઈએ, પછી તે પુરૂં કરવામાં એક નહિ પણ હજાર વિઘ્નો ભલે આવે, છતા તે તેની દરકાર કરતો નથી. તે પોતાની જાત તથા પરમાત્મા સિવાય બીજા કોઇનો તૃણ સરખો પણ વિશ્વાસ કરતો નથી. એટલે સુધી કે કર્તવ્ય-માર્ગમાં મનોદેવતાના પ્રોત્સાહન સિવાય બીજા કોઈના ઉત્તેજનની પણ આશા કરતો નથી એવા મહાપુરૂષોને લક્ષીનેજ ભર્તૃહરીજીએ કહ્યું છે કે—

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥

અર્થાત્ નીતિનિપુણ પુરૂષો નિંદા કરે કે સ્તુતિ કરે, લક્ષ્મી આવે વા જાય, પ્રાણ હમણાંજ ચાલ્યા જાય કે યુગાન્તરમાં, પરંતુ ધીર-ધૈર્યવાન લોકો ન્યાયના માર્ગથી એક ડગલું પણ ચલિત થતાં નથી.

નીતિધર્મમય કર્તવ્યપથના આ પ્રકારના અનુયાયિઓની કીર્તિ સંસારમાં અમરામર થાય તો તેમાં જરાપણ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ આ પ્રકારના ખરેખરા ધૈર્યવાન અને ગંભીર-હૃદય પુરૂષો તેજ થઇ શકે છે કે જેઓને પોતાના નીતિ-ધર્મના સિદ્ધાંતોની સફલતા તથા યોગ્યતા ઉપર પુરેપુરો વિશ્વાસ હોય છે અને જેઓ તે ખાતર પોતાની જાતનો ભોગ આપવામા પોતાની જાતને ભાગ્યવાન સમજે છે. શ્રી મહાવીર, શ્રી રામચંદ્ર, યુધિષ્ઠિર, વિક્રમાદિત્ય, પ્રતાપ, શિવાજી આદિ મહાત્માઓના નામ ઇતિહાસમાં કેવળ તેઓના અચળ સિદ્ધાંત-પ્રેમને લઇને ચિરંજીવ થયા છે. એજ સાંસારિક સફળતાઓનું રહસ્ય છે. સંસારમાં નેતાઓનું

કાર્ય ઘણુંજ સંકટપૂર્ણ છે અને ખાસ કરીને તે નેતાઓનું કામ ઘણુંજ કષ્ટમય હોય છે કે જેઓ ખરેખરા સમાજ-સુધારક હોય છે. રાજારામ મોહનરાયનું ઉદાહરણ લ્યો. તેમણે સમાજ-સુધારણાનો ઝુંડો ઉઠાવ્યો હતો. નવીન આવશ્યકતાઓ તથા સમયના આદેશ નહિ સમજનાર જુના વિચારના લોકો તેમને સમાજ-કંટક ગણતા હતા. પરંતુ આજે તેમનું નામ હિન્દુ જાતિના હિતૈષીઓની જીન્હા ઉપર નાચી રહ્યું છે. તેનું શું કારણ ? એજ કે તેમના સિદ્ધાંત ઉત્તમ તથા પરાર્થપૂર્ણ હતા. તેની ખાતર તેઓથી પોતાની જાતનો ભોગ આપવાની હિમ્મત રાખતા હતા. આ પ્રકારના જ્વલંત ઉદાહરણો ઇતિહાસમાં તેમજ વર્તમાન સમયમાં અનેક મળી આવે તેમ છે. આવા પ્રકારના ઈશ્વરીય સિદ્ધાંત-પ્રેમના માર્ગનો નિર્વાહ શું ધૈર્ય વગર કદિ પણ સંભવિત છે ?

જીવન-સંગ્રામમાં વિજય અને સફલતા પ્રાપ્ત કરવામાં ધૈર્યનો ઘણો મોટો ભાગ છે. એટલા માટે એટલું જાણવું જોઈએ કે એ સદ્ગુણ સંપાદન કરવામાં કયી કયી વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે. સૌથી પહેલી આવશ્યકતા અદૂષિત મનોવૃત્તિ તથા ઈશ્વરમાં દૃઢ વિશ્વાસ હોવાની છે. જેઓનું મન વિકારવશ દૂષિત થઈ જાય છે તેઓના ચિત્તમાં સ્થિરતા રહેતી નથી. તેમજ માનસિક સ્થિરતા નહિ હોવાથી ઇચ્છા, ઉદ્દેશ તથા સિદ્ધાંત ક્ષણે ક્ષણે બદલાયા કરે છે. જેઓનું મન દોષો અને વિકારોથી ચંચળ બની જાય છે તેઓનાં મનમાં ચંચલતાનું વિરોધી ધૈર્ય કદિપણ નિવાસ કરી શકતું નથી. અહિં આગળ વાંચકો એ આક્ષેપ કરી શકે કે અનેકવાર જોવામાં આવે છે કે પોતાના દુષ્ટ હેતુઓ સિદ્ધ કરવા પાછળ પડેલા અનેક પાપાવતાર દુરાત્માઓનું મન ભયભીત નથી હોતું. આનું શું કારણ છે ? વ્યાજબી રીતે તો મનોવૃત્તિ દૂષિત હોવાને લઈને તેઓનાં ચિત્તની ચંચળતા હોવી જોઈએ, પરંતુ ઉલટું તેઓમાં ચિત્તની સ્થિરતા જોવામાં આવે છે. આના જવાબમાં અમે વાંચકોને માત્ર એટલુંજ જણાવવા ઇચ્છીએ કે એવા લોકોનાં જે ધૈર્ય જોવામાં આવે છે તેમાં અને જે ધૈર્યની આ લેખમાં પ્રશંસા કરવામાં આવી છે તેમાં આકાશ-પાતાળનું અંતર છે. એવા લોકોને ધૈર્યવાન કહેવાને બદલે સાહસી અથવા રાક્ષસી કહી શકાય. તેઓમાં જે ધૈર્ય જેવી વસ્તુ જોવામાં આવે છે તે વિશ્વસનીય નથી, કેમકે તેઓની સ્થિતિ નીતિ-તત્વોના આધારપર નથી હોતી. તેને ધૈર્યનું નામ આપી શકાયજ નહિ-અવશ્ય દુસ્સાહસજ કહી શકાય. એવા દુસ્સાહસનો જન્મ એક પ્રકારની દુષ્ટતાપૂર્ણ ધૃષ્ટતા, ભવિષ્યમાં આવનારી આપત્તિઓની ઉપેક્ષા તેમજ સર્વ પ્રકારના અવિચારમાંથી થાય છે. એવા દુસ્સાહસી રાક્ષસોના કદિપણ સફલ મનોરથ થઈ શકતા નથી અથવા એમ કહેવું જોઇએ કે તેઓની સાચી અસફલતાનું માપ તેઓની દુષ્ટ ઇચ્છાઓની સફલતાથીજ થઇ શકે છે.

બીજી આવશ્યક વસ્તુ ઇશ્વરપર દૃઢ વિશ્વાસ હોવાની છે. મુશ્કેલીભર્યા પ્રસંગે ધીરજની વૃદ્ધિ કરવામાં ઇશ્વરનિષ્ઠા ઘણીજ ઉપયોગી થઇ પડે છે. એવો દૃઢ વિશ્વાસ થઇ જવો જોઇએ કે " મારાપર ઇશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ ઠરેલી છે, તેજ મારો ખરેખરો રક્ષક છે, સદાચારી મનુષ્યને એક જાતની અવર્ણનીય સહાયતા મળી રહે છે ઇશ્વર ભલા મનુષ્યોનેજ ચાહે છે. મારા આ સારાં કાર્યમાં તે કોઇને કોઇરૂપે સહાયતા અવશ્ય કરશેજ, મારા કઠિન સમયમાં તે મને કદિપણ ભુલશેજ નહિ, ઇત્યાદિ વાતો પર દૃઢ વિશ્વાસને લઇને ઘોર આપત્તિઓથી ગ્રસિત થવા છતાં પણ ધૈર્યશાલી મનુષ્યનાં ચિત્તની સ્વસ્થતાનો ભંગ થતોજ નથી. નિઃસીમ ભક્તોનો ધૈર્યભંગ થયો હોય તેવું કદીપણ અનુભવગોચર નથી. આ સ્થળે આ કોટિના અનેક ઇશ્વર ભક્તોના દૃષ્ટાંત આપી સ્થળ રોકવાની જરૂર નથી. વાંચકોને તે સઘળા સુવિદિત હોવા જોઇએ એમ માની અત્ર એટલોજ ઉલ્લેખ કરવાનું ઉચિત લાગે છે કે દૈવી સહાયતા અને સાંસારિક સફળતા તે લોકોને જ મળી શકે છે કે જેઓને પોતાના નીતિ ધર્મ તથા ઇશ્વર ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે. ઇતિહાસ ધર્મશીલ અને કર્મવીર પુરૂષોનાં ચરિત્રોથી ભરપૂર છે. તેઓએ ધર્મ—નીતિ અને સત્યની રક્ષા ખાતર હજારો દુઃખો સહન કર્યાં છે. સંકટના ભારથી કદિપણ તેઓના મનને વ્યગ્ર થવા દીધું નથી અને જરૂર પડતાં પોતાના તન—મન—ધનની આહૂતિ આપવાની કદિપણ ના પાડી નથી. આ સઘળું મનની અંદર હમેશાં ધર્મ બુદ્ધિ જાગૃત રાખવાનાં સામર્થ્યનું ફળ છે. એ ધર્મબુદ્ધિ ઇશ્વરની દયાલુતા ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખ્યા વગર કદિપણ જાગૃત થઇ શકતી નથી.

જીવન—સંગ્રામમાં વિજય પ્રાપ્તિ અર્થે ધૈર્ય ધારણ કરવાની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યોને એક બીજી પણ સૂચના આપવાની છે. તેઓએ પોતાનાં મનમાં મનુષ્યની સાચી પ્રતિષ્ઠા તથા કીર્તિના કારણો નિશ્ચિત કરી રાખવાં જોઇએ. 'અનેક લોકો એમ માન્યા કરે છે કે કેવળ દ્રવ્ય અથવા અધિકારથી સાચી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ એ ભ્રમણાત્મક માન્યતા છે. ઘણા મૂર્ખ અને નાદાન લોકો પણ સંપત્તિ મેળવી શક્યા હોય છે. અને તેઓ ઉચ્ચ કોટિના અધિકારે પણ પહોંચી શકયા હોય છે, તે દ્વારા કદાચ હજારો મનુષ્યોમા એકાદ મનુષ્ય ઘણીજ મુશ્કેલીથી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકે છે, કેમકે તે વસ્તુઓ એવી મદાન્ધતા ઉત્પન્ન કરનાર શક્તિઓ છે કે જે મળવાથી મનુષ્ય ઘણે ભાગે પોતાની જાતને ભૂલી જઇને તેનો દુરૂપયોગ કરવા મંડી જાય છે. સદાચાર અને નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક યોગ્યતા દ્વારા જે પ્રતિષ્ઠા મળે છે તેજ સાચી અને ચિરસ્થાયી હોય છે. સદાચાર એવો આકર્ષક—મંત્ર છે કે જે દ્વારા શત્રુઓ સુદ્ધાંને

પણ આપણે માટે પૂજ્યભાવ થાય છે. એવા ધૈર્ય-સંપન્ન સદાચારી મનુષ્યોને કોઇ મહાન પારિતોષિકની અપેક્ષા નથી રહેતી. તેઓને સુખ તેમજ દુઃખથી હર્ષ કે ખેદ થતો નથી. તેઓને તો કેવળ પોતાનાં ઉદ્દિષ્ટ કાર્યનું જ ધ્યાન રહે છે. આ સ્થળે એ વાત સ્મરણમાં રાખવાની જરૂર છે કે પ્રત્તિકૂળ ટીકાઓને લઇને પોતાનાં નિતી-મય કાર્યનો ત્યાગ કરી દેવો એ એક શોચનીય ઘટના છે. દુષ્ટ લોકો સર્વની નિંદા જ કરે છે. એથી કરીને તેઓ ધૈર્યવાન મનુષ્યની પણ નિંદા તેના સદાચાર અને સિદ્ધાંત-પ્રેમને લઇને કરે તો પણ નવાઇ પામવા જેવું નથી. તેવા લોકો તેઓનાં આચરણનું રહસ્ય સમજી શકતા નથી, એમ કરવાથી તેઓ પોતાની અયોગ્યતા અને અસમર્થતાનો પરિચય કરાવે છે, પરંતુ વિચારવાન મનુષ્યોને તેઓની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરવાથી પણ સંતોષ થતો નથી. તે બિચારા નિંદકોને મનુષ્ય-જીવનનાં મૂલ્યનું જ્ઞાન હોતું નથી. તેથી ખરેખરા ધૈર્યવાન મનુષ્યો એવા નિંદકોના કઠોર વાગ્બાણથી હતોત્સાહ ન થતાં પોતાનાં ઉદ્દિષ્ટ કાર્યમાંજ મચ્યા રહેવું જોઇએ. ચાલુ

શ્રી ભગવાનનું શાસન તંત્ર અને ચાલુ પરિસ્થિતિનું દિગ્દર્શન.

પરમપુરૂષ ત્રિકાળદર્શી ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુએ જે દિવસે જગતનું નૂર, જગતની મહાકિંમતી મિલ્કત સમાન, મહાતેજઃપુંજ હોય તેવા જળહળતા પરમ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, તે સત્ય જગતમાં જળવાઇ રહે, તેને લાયક પાત્રો તેની કિંમત સમજે, તેનાથી લાભ ઉઠાવે. એ હેતુથી કહો, કે તેઓશ્રીનો એવો કલ્પ (આચાર) હતો, એ હેતુથી કહો, પરંતુ ગમે તે હેતુએ, તે પરમસત્ય જગતમાં અખંડ રહે એ હેતુથી એ મહાજ્ઞાની પ્રભુજીએ, તેની ઘણીજ ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી.

ખરેખર એ પરમસત્ય, મહાકિંમતી વસ્તુ, જળહળતું તેજ; જગતના વિચિત્ર જગતની અટપટા, અને ભયંકર વાતાવરણ વચ્ચે અખંડ રીતે જળવાઇ રહે, તેને માટે જરૂર ઉત્તમ વ્યવસ્થાની જરૂર હતીજ-યદ્યપિ પરમ સત્ય, હમેંશા અપ્રતિહતજ હોય છે. નિરાબાધ હોય છે; જગતમાં કોઇપણ એવી વસ્તુ નથી કે જે એ પરમ સત્યને ગુંગળાવી શકે. સદાકાળ, સર્વ ક્ષેત્રે અખંડ,-અવિચ્છિન્ન તેજ પરંપરાથી દીપતુંજ રહે છે. તેથી તેની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કદી મહા પુરૂષો ન કરે એ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ પરમસત્યને ઓચ્છું જીરવી શકે તેવા પામર પ્રાણીઓ ભૂલામણી દ્રષ્ટિને લીધે જગતના ભયંકર વાતાવરણ નીચે દબાઇ જઇ સામે જળહળતા પરમ

સત્યને ભુલી જઈ અથડાય છે. માટે એ પરમ સત્ય જેમ બને તેમ જગતની સન્મુખ રહ્યા કરે, અને યોગ્ય પ્રાણીઓ તેના દિવ્ય પ્રભાવને બળે, લોભામણી, વિકરાળ અને માયાવી પડદાઓમાં ન ગુંચવાઇ જાય એ હેતુથી તથા દરેક પ્રસંગમાં એ પરમ સત્ય પ્રાણીઓની સામે ચમકયા કરે, તેવું કરવા માટે એ દયાળુ પ્રભુજીએ અત્યુત્તમ વ્યવસ્થા કરી છે.

ખરેખર જેમ વસ્તુ વધારે કિંમતી, તેમ તેની જોખદારી ભારે, સાચવવા તેનો પ્રબંધ પણ ઉંચી વ્યવસ્થા પૂર્વક અને ખાસ ખાસ ગાંભીર્ય ભરેલા મુદ્દાવાળોજ હોય છે.

તીર્થ સ્થાપન.

પરમ સત્યનો વારસો જગતમાં બરાબર કાયમ રહે, ઉત્તરોત્તર પ્રજાને–જગતને મળતો રહે, જ્યાંસુધી પ્રજામાં કે મનુષ્ય સમાજમા તે સાચવી રાખવાની ખરી તાકાત હોય ત્યાંસુધી બરાબર સચવાઇ રહે, તે ખાતર પ્રભુજીએ જે ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી છે. "તિર્થ સ્થાપન કર્યું" એ શાસ્ત્ર વચનનો હું ઉપર પ્રમાણે સાદી ભાષામાં અર્થ સમજું છું.

પ્રજાઓ પોતાની વ્યવસ્થા માટે રાજ્યતંત્ર રચે છે, તે પ્રમાણે એ પરમ સત્યની રક્ષા નિમિત્તે પ્રભુજીએ જે રાજ્યતંત્ર સ્થાપ્યું, તેનુંજ નામ "તીર્થ" કહો કે "જૈન શાસન" કહો. શાસન એટલે રાજ્યતંત્ર પણ કહી શકાય. આ રાજ્યતંત્રની ખુબી અને ગહનતાના અભ્યાસીઓ અત્યારે કેટલા હશે? આ રાજ્યતંત્ર (જૈન શાસન) બહુજ અગમ્ય છે. કેમકે તે અમુક પ્રજા માટે ઉપયોગી રાજતંત્રના જેટલું સંકોચિત નથી. પરંતુ તેમાં "સવિજીવ કરૂં શાસન રસી, એસી ભાવ દયા મન ઉલ્લસી" એવી એવી પરમ વિશ્વબંધુતાની ભાવનાઓ ભરેલી છે. નથી તેમાં કેવળ અમુક વ્યકિતનાજ હિતની વાતો, નથી તેમાં કોઇ ખાસ મંડળ કે પ્રજાના હિતની વાતો, નથી કેવળ માનવ જીવનના હિતની કથા, પરંતુ તેમાં જગતના સમસ્ત ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર કે મહાનમાં મહાન પ્રાણીઓના હિતની મહા કથા છે. મહાન સંદેશા છે. તમામ પ્રાણી વર્ગ ઉપર વ્યવસ્થિત શાસન તંત્ર ચલાવી શકે તેવું એ મહાતંત્ર છે, માટેજ તે ધર્મરાજ્યના નામથી પણ ઓળખાય, આ રાજ્યતંત્રના ઉત્પાદક કહો કે પ્રવર્તક કહો, તે જ્યારે ભૂપીઠ ઉપર વિચરતા હોય છે ત્યારે તેમની આગળ જે ચક્ર ચાલે છે તેનું નામ "ધર્મ ચક્ર" કહેવાય છે. આ ઉપરથીજ એ શાસન તંત્રની અગમ્યતા તમારા ખ્યાલમાં આવશે. બસ એટલુંજ.

ગણધર ભગવાનની સત્તા.

એ તંત્રની અગમ્યતામાં ઉંડે ઉતરવા જતાં અગમ્ય વસ્તુનું માપ કરવા જતાં મારા જેવો ક્ષુદ્ર પ્રાણી ખરેખર ભાન ભૂલી જાય. અને ચાલુ દુનિયાની દ્રષ્ટિમાં

ઉન્મત્ત ગણાય. ભગવાન મહાવીર દેવે સત્યનો જે સાક્ષાત્કાર કર્યો. તે સત્યને શ્રીગણધર મહારાજાઓએ દ્વાદશાંગીરૂપે મૂર્તિમત સ્વરૂપ આપ્યું. જેઓએ એ પરમ સત્યને સાક્ષાત્ ઝીલ્યું-જીરવ્યું તેઓ ગણધર ભગવાન કહેવાયા.

આ સ્થળે વાચક બંધુઓને એક વાત સ્પષ્ટ સમજાવી દેવા ઇચ્છું છું-તે એકે પરમ સત્યને અનેક મહા-આત્માઓએ સાક્ષાત્ પ્રભુજી દ્વારા ઝીલ્યું છે, ઝીરવ્યું છે, છતાં તેઓ શાસનતંત્રના વ્યવસ્થાપક કોટીમાં ન ગણાય, એટલે લાભ લેનાર વર્ગ અને તંત્ર રક્ષક વર્ગ એ બે જુદા વિભાગ છે. તેથી ગણધર ભગવાન એ તંત્ર રક્ષક વર્ગમાંના ગણાય. અને બીજા મુમુક્ષુ વર્ગમાં ગણાય. પરંતુ આ લેખમાં શાસન તંત્રના રક્ષક વર્ગનીજ વાત કરવા ઇચ્છું છું. માટે વાચક મહાશયો! આ લેખ વાંચતાં આ બે મુદ્દા બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો.

આચાર્ય મહારાજનું આધિપત્ય.

વિદિતસકલતત્વ ભગવાન્ ગણધર પ્રભુથી આયુષ્યનું સાંતત્વ કેમ અવિદિત હોય ? એ શાસન તંત્રનો વારસો દીર્ઘ કાળ માટે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિગેરે સંજોગો વખતે કેમ વર્તવું એ વિગેરે સત્તાઓ સાથે આખા શાસન તંત્ર-તીર્થનું આધિપત્ય આચાર્ય મહારાજને સોંપ્યું.

આચાર્ય મહારાજ આખા શાસન તંત્રના સર્વોપરિ સત્તાધિશ હતા. છતાં શાસન તંત્રના મૂળ ચાર અંગ-૧ શ્રમણવર્ગ ૨ સાધ્વીવર્ગ ૩ શ્રમણોપાસક વર્ગ ને ૪ શ્રમણોપાસિકા વર્ગ. કોઇ ખાસ સંજોગો પ્રસંગે ઉપરોકત ચાર વર્ગના કે તેમના ખાસ ખાસ આગેવાનોની સંમતીથી જે બંધારણ નક્કી કર્યું હોય તે બંધારણ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીર પ્રભુની વિદ્યમાનતા કાળે જે જે બંધારણો પ્રચલિત હોય, તથા ગણધર પ્રભુની વિદ્યમાનતામાં જે જે બંધારણો પ્રચલિત હોય, તેમજ પૂર્વના આચાર્યોએ સંજોગો પ્રમાણે સર્વ વર્ગની સંમતિથી જે જે બંધારણો ખાસ પ્રચલિત કર્યા હોય, કોઇ કોઈનું કડક રીતે પાલન થતું હોય, પરમ સત્યની દૃષ્ટિથી શ્રી આગમમાં તે પ્રમાણે વિહિત હોય-છતાં સંજોગો અનુસાર કંઇક કડકતા નરમ કરવી પડે, તેવાં બંધારણો હોય તે દરેક તરફ દૃષ્ટિ રાખી, શાસનતંત્ર, તીર્થ, ધર્મરાજ્ય આચાર્ય મહારાજ તે તે કાળમાં ચલાવતા હતા.

જૈન ગુરૂકુળવાસ કે વિદ્યાપીઠ.

આચાર્ય મહારાજના હાથમાં મુખ્ય બે કામો રહેતા હતા. ૧ જૈન વિદ્યાપીઠ -ગુરૂકુળવાસ-યુનીવર્સીટી જે કહે તે પણ જૈન કેળવણીને લગતું એક અત્યુત્તમ ખાતું હતું. તેમાં અભ્યાસી ખાસ ઉચ્ચ ચારિત્ર પાત્ર ત્યાગીઓ જ હતા. તે અધિકારની કુલ આંતર વ્યવસ્થા ઉપાધ્યાય મહારાજ સંભાળતા હતા. (બીજી બધી

ગુરૂકુળની આંતર વ્યવસ્થા કેમ હતી, તે બાબત એક આખો જુદોજ લેખ લખીને સમજાવીશ) જૈન વિદ્યાપીઠની તમામ વ્યવસ્થા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ સંભાળતા હતા, અને છેવટની જોખમદારી આચાર્ય મહારાજ ઉપર રહેતી. અર્થાત્ આખી જૈન યુનવર્સિટી ઉપર-ગમે તેવા વિદ્વાન અધ્યાપક ઉપાધ્યાઓ, વાદીઓ, શાસ્ત્રવેત્તાઓ દરેક ઉપર પોતાની વિદ્વત્તાની સારી અસર પાડી શકે, દરેક ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે, તેવી શક્તિ આચાર્ય મહારાજ ધરાવતા હતા. આ રીતે છેવટનો કુલ-અધિકાર અચાર્ય મહારાજના હાથમાં રહેતો હતો.

શાસન વ્યવસ્થા.

૨ જું કામ જૈન શાસનતંત્ર સંભાળવાનું હતું. જેમાં કેટલા સ્થળોમાં જૈન ભાવના વિસ્તરી છે ? ક્યાં ક્યાં વિસ્તરવા જેવી છે ? દરેક સ્થાનની જૈનપ્રજાનું તંત્ર-સંઘ વ્યવસ્થા કેમ ચાલે છે ? જૈન પ્રજામાં ધાર્મિકતાનો ઉત્તરોત્તર કેટલો વધારો થાય છે ? બહારના કોઇપણ આઘાતો વિચાર ભેદ કરાવી ધાર્મિક શ્રદ્ધામાં ફેરફાર કરે છે કે નહીં ? અંદર અંદરના સવાલો—બંધારણોને (શાસન વ્યવસ્થા) ઢીલું પાડતાં નથીને ? બહારના કોઇ બીજા સમુદાયો તરફથી કે પ્રજા તંત્ર રાજ્ય તરફથી ઉપસ્થિત થતા મુશ્કેલી ભરેલા પ્રસંગે કેમ વર્ત્તવું ? આ બધી બાબતો ઉપર દેખ-રેખ રાખવી, એવી દરેક બાબતોમાં માર્ગદર્શક બનવું, વિગેરે અધિકાર-સત્તા આચાર્ય મહારાજ ને જ હતી.

આ ઉપરથી સમજી શકાયું હશે. કે આચાર્ય મહારાજ ઉપર બમણો બોજો હતો, આત્મ કલ્યાણ કરવું અને શાસનતંત્ર ચલાવવું. તેમાં કોઇ આચાર્ય મહારાજ આત્મ કલ્યાણમાં વધારે મગ્ન રહેતા હતા ને શાસનતંત્રમાં જરૂર પુરતી કાળજી ધરાવતા હતા. (બીલકુલ બે કાળજી રાખે તો પ્રાયશ્ચિત કરવાનું શાસ્ત્રમાં હોવું જોઇએ.) કેટલાક આચાર્યો પોતાનું આત્મ કલ્યાણ ગૌણ રાખી મુખ્યપણે શાસન-તંત્રની પૂર્ણ વ્યવસ્થામા જ લાગી ગયેલા. કેટલાકોએ બન્ને પર બરાબર કાળજી ધરાવેલી.

પાછળથી શાસન તંત્રનો અધિકાર આચાર્ય મહારાજ તેવા જ કોઇ ઉત્તરોત્તરાધિકારી યોગ્ય આચાર્યને સોંપતા હતા. અને તે વખતે " એ અધિકારને દરેક માન આપવું જોઇએ " તેનો દાખલો બેસાડવા પોતે પ્રથમ વંદન કરતા હતા ને એ રીતે શાસન તંત્રના સંચાલકનું કદ-વજન પાડતા હતા.

સંઘ વ્યવસ્થા ને સંઘપતિ (સંઘવી)

જ્યાં જ્યાં ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા હોય ત્યાં દરેક સ્થળે, સમજુ અને શાણા આગેવાનો, તેમાં પણ એક મુખ્ય વ્યક્તિ કે જે સંઘપતિ કહેવાય, એ દરેકનું મંડલ સ્થાનિક સંઘવ્યવસ્થા સભાળતું હતું. અને તમામ આર્હત્ધર્મીઓના

સવાલોના નિર્ણયનો આધાર મોટે ભાગે મુખ્ય શહેરના આગેવાનો અને સંઘપતિ ઉપર રહેતો હતો. એટલે દરેક વખતે જે શહેર સારૂં આબાદ હોય ત્યાંના આગેવાનો કુશળ હોય, ને આખા સંઘના સવાલોને પહોંચી વળે તેવા હોય તે સમસ્ત સંઘના આગેવાનો ગણાતા હતા, પરંતુ ઘણે ભાગે અમુકજ શહેરને ખાસ આગેવાન તરીકે ચુંટી કહાડવાનો ખાસ કાંઇ વિધિ થતો નહીં હોય. “ ગાય પાળે તે ગોવાળ ” એ ન્યાયે જે ભાર ઉઠાવે તે આગેવાન, અને તેઓ જે સંઘ સમસ્ત માટે બંધારણ કે-ઠરાવ કરે તેને સમસ્ત હિંદનો સંઘ કબુલ રાખતો હતો.

એ રીતેજ મારી સમજ પ્રમાણે રાજગૃહી, પાટલીપુત્ર (પટણા), મથુરા, વલ્લભીપુર, પાટણ, ખંભાત, દીલ્હી, અમદાવાદ વિગેરે વિગેરે શહેરમાંનો સંઘ અનુક્રમે સમગ્ર સંઘનું આધિપત્ય સમયને બળે ભોગવતો આવેલો હોવો જોઇએ. જે વખતે જે શહેર ઉન્નત હોય, અને જ્યાંના જૈન સત્તાધીશ, લાગવગવાળા, અને સંપન્ન હોય, તે તે શહેરના આગેવાનો સાર્વજનિક જૈન સંઘના સવાલોનો નિર્ણય તે તે કાળમાં કરતા હતા. આચાર્ય મહારાજની ખાસ સમ્મતિ પૂછવામાં આવતી હતી. કારણ કે આખા શાસન તંત્રના તે નેતા છે, જોખમદાર છે.

સ્થાનિક સંઘો.

આજ પ્રમાણે બીજા દરેક શહેરમાં સંઘના આગેવાનો પોતાના શહેર કે ગામમાં યોગ્ય વ્યવસ્થા કરતા હતા. મારી સમજ પ્રમાણે હાલ કેટલેક સ્થળે હોય છે, તેમ-ન્યાતોના સવાલો સંઘના બંધારણ સાથે તે વખતે ભેળવવામાં આવતા નહીં હોય.

વારસો.

આ પ્રમાણે જન્મથી જ સમાન સંસ્કારવાળી અને વડીલો જેવી ખડતલ સંતતિના હાથમાં ઉત્તરોત્તર વારસો દરેકનો જતો હતો. અર્થાત્ આચાર્ય મહારાજ પછીના ઉત્તરાધિકારી આચાર્ય મહારાજને અધિકાર સોંપવામાં આવતો હતો. અને સંઘપતિઓ યોગ્ય સંતતિને કે યોગ્ય આગેવાનોને અધિકાર સોંપતા હતા. આ પ્રમાણે અવિચ્છિન્ન પરંપરાએ આજ સુધી શાસન તંત્ર વ્યવસ્થિત રીતે ચાલ્યુ આવ્યું છે.

ચાલુ પરિસ્થિતિ

મને લાગે છે કે-ચાલુ કાળમાં જે સંતતિના હાથમાં વારસો છે. તેમાં અને જેઓના હાથમાં વારસો જવાનો છે, તેમાં એક જાતનો ભેદ પડયો છે. જુના વિચારના, અને નવા વિચારના એમ પ્રથમનો ભેદ પડયો છે. જુના વિચારના નવા વિચારનાઓને-ચાલુ જમાનાની કેળવણી લેનારઓને શંકા દ્રષ્ટિથી જુએ છે, નવા જુનાઓને વળી જુદી જ દ્રષ્ટિથી જુવે છે. આ રીતે ગમે તે કારણે બન્નેની દ્રષ્ટિમાં ભેદ પડયો છે. જુનાંઓ જેટલું નવાઓમાં ખડતલપણું જોવામાં આવતું નથી. વળી નવા

સંતતિ–એટલે હાલના બાળકો–કે જેઓ પચ્ચીસ વર્ષે મોટા થવાના છે અને આપણા સંઘના ભવિષ્યના સુકાની થવાના આપણે ધારીએ છીએ, પરંતુ તેના મોં ઉપર અને તેની આજુબાજુ પથરાતી નાશની બાજી તરફ જોઇએ છીએ ત્યારે ઉંડા ને ઉષ્ણ નિશ્વાસ નાંખવો પડે છે.

પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.

જૈન સ્વયંસેવક મંડળો.

આપણો ભવિષ્યનો સંઘ.

આજથી ૨૫ વર્ષ પછી કઇ જાતનો જમાનો આવશે, તે જાણી શકશો ? દેશમાં કેવા કેવા સંજોગો ઉભા થશે ? જગતમાં કેવા કેવા સંજોગો ઉભા થશે ? તમો જે શહેર કે ગામમાં રહો છો ત્યા કેવાકેવા ફેરફાર થશે ? એ કંઇ જાણી શકાય છે ?

ના, એ ભવિષ્યની વાત આપણાથી શી રીતે જાણી શકાય ?

તો પણ કંઇ ખ્યાલ કરી શકાય જ પાછલા ૨૫ વર્ષમા જે જે બનાવો બન્યા, જે જે સંજોગો આવ્યા. તેને પરિણામે આપણે ચાલુ સ્થિતિ કેવી ભોગવીએ છીએ, તે જેમ જાણી શકીએ છીએ, તેવીજ રીતે હાલની આપણી સ્થિતિ ઉપરથી ભવિષ્યમાં આપણે કેવી સ્થિતિમાથી પસાર થવુ પડશે, તેનુ સ્હેજ અનુમાન તો જરૂર કરી શકીએ. એક વિદ્યાર્થી પણ એટલી ધારણા રાખી શકે છે કે–જો હુ મેટ્રીક સૂધી અભ્યાસ કરીશ તો અમૂક હદના કામો કરી શકીશ. અને જો એમ. એ. થઇશ તો જરૂર પ્રોફેસર થવાનો. અને જો વેપારી લાઇનની તાલીમ લીધા છે તેથી વેપારી થવાનો. આવુ ધોરણ દરેક પોતાના ચાલુ સજોગો ઉપરથી બાધી શકે છે. તેવીજ રીતે આપણે આપણા ભવિષ્યના સંઘનો ખ્યાલ લઇ શકીએ.

હાલના યુવકો ભવિષ્યમાં ૨૫ વર્ષ પછી વૃદ્ધો હશે. અને બાળકો યુવકો હશે. આ બે વર્ગના હાથમા સઘની નાતની, કે સમાજની લગામ જઇ પડશે, તેમા કોઇ ના પાડી શકે તેમ છે ? કેમકે જગતની ઘટમાળજ એવી છે

હાલના આગેવાન બંધુઓ !

" તમે જે જાતના સંજોગમાથી પસાર થયા છો. તેવા સંજોગો ભવિષ્યના આગેવાનોને મળશે ? તમારા સંજોગો, તમારા વિચારો, તમારા સાદાં–પણ મક્કમ બંધારણો, પરસ્પરની આમ્નાય વિગેરે શું ઓછાં નથી થયાં ?

તમારા પછી જે આગેવાનો થવાના છે, તેને કંઇ પણ તાલીમ આપો છો ?

અથવા એ આગેવાનોને જે વર્ગ વચ્ચે કામ લેવું પડશે, તે વર્ગના બંધારણનો, તે વર્ગની વર્તમાન રહેણી કરણીનો વિચાર કરો છો ? ”

અરે ! ભાઈ ! તાલીમ કોને આપીએ ?

“ લે તેને આપીએ ને ? અમારા કરતાં વધારે બુદ્ધિશાળી, અને કાર્યદક્ષ હોવાનો દાવો કરનારાઓને અમે શી રીતે તાલીમ આપી શકીએ ? અને તેઓ લઇ પણ શી રીતે શકે ? વળી સંઘના કે નાત જાતના અંદરના સવાલોનો વિચાર કરવાની ફુરસદ કોને છે ? અમારાથી બનશે ત્યાં સુધી ચલાવીશું. પછી તો આણંદ કલ્યાણી સંઘ છે ને ? વળી કોઇ જાગશે.

અને ભવિષ્યમાં જે વર્ગ વચ્ચે કામ લેવાનું છે. તેની રહેણી કરણીનો જ્યારે અમે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે અમને લાગે છે કે—આ નાનકડા છોકરાં, નીચાં કદના, શરીરે ફીક્કાં, કોઇએ આપેલી નોકરી અથવા કોઇ મોટા વેપારીના આશ્રય તળે વેપાર કરવાના સંજોગોવાળાં, મુંબઇ જેવા ભયંકર વાતાવરણવાળાં શહેરમાં રહેનારાં, સાદાઈ અને જાતમેહનતને દેશવટો આપવાવાળાં, પાંચશેર બોજા માટે મજુરની જરૂરીઆતવાળા, પૉઝીશનના બાના નીચે અશક્તિ છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા, આખો દિવસ કામની ધમાલોમાં પડેલાં, અને સવારે મોડાં ઉઠનારાં, સગવડો શોધનારાં, શી રીતે ગાડું ગબડાવી શકશે ? વળી સભાઓ, સોસાયટીઓ, મંડળો, વિગેરે સ્થાપવાની ટીંખળો કરશે, પરંતુ કાગળપર લાંબા લાંબા ચિત્રામણો કર્યા વિના જે મક્કમ બંધારણો અમારા વખતમાં હતા, જે કાબુ હતો. તે ઢીલો પડી ગયો છે અને હજુ કોણ જાણે કેટલો ઢીલો પડશે ? તે કહી શકાતું નથી. વળી સ્રીઓ, સ્રીઓની તો વાતજ શી કરવી ?

ફેશન અને ટાપટીપે સત્યાનાશ વાળ્યું છે. નાનાં નાજુક અંગોથી કંઈપણ મહેનતનું કામ થઇ શકેજ નહીં. ઘાટી અને રસોઇઆની મદદથી ઘરનાં—કુટુંબ પુરતા કામો પણ મુશ્કેલીએ પતાવે, તે સ્રીઓ પાસે બહાદુરી અને મજબુતાઇની શી આશા રખાય ? અને પછી તેના બાળકો પાસેથી વિશેષ શી આશા રાખી શકીએ ? જ્ઞાની જાણે શું થશે ? કંઇ કહી શકતા નથી. પરંતુ છેલ્લા ૨૫ વર્ષમાં એકાએક જે ફેરફાર થયો છે, તે એકંદર સારા ચીન્હો નથી. જેનું પરીણામ નબળાઇમાં, પરસ્પર જુદાં પડવામાં આવ્યું છે. આપણી સ્થાનીક સત્તાઓ તુટતી જાય છે. એમ તો અમારૂં હૃદય ચોક્કસ કબુલ કરે છે. જો કે હજુ સુધી જેમ તેમ ટકાવી રહયા છીએ. પરંતુ ભવિષમાં શું થશે ? તે વિચારવા જેવું છે. અમે જે કરીએ છીએ તે જુવાનીઆઓને હૃદયમાં ગમતું નથી. પરંતુ હજુ અમે કયાં કોઇને ગણકારીએ તેમ છીએ ? પરંતુ અમારી પછી સેંકડો વર્ષોથી ચાલતા આવતા આના આ ચાલુ ધારા ધોરણો—બંધારણો કાયમ રહેશે કે નવાં બંધાશે ? અમે જે ધારણાથી કામો કરીએ

છીએ; તેજ બારણુઓ ફરી જશે કે કાયમ રહેશે ? એ કંઇ ચોક્કસ ધારી શકાતું નથી. તો પણ હાલના યુવકોના અરધા સંસ્કાર અમારા વિચારના છે. અને અરધા જુદા સંસ્કારો છે. પરંતુ હાલના યુવકોના હાથમાં ઉચ્છરેલા બાળકો-કે જેના અરધા સંસ્કાર યુવકોના છે. અને અરધા સંસ્કાર પરદેશી ધોરણ પર અપાતી કેળવણીના છે. તેઓ અમારાથી તદ્દન જુદાજ સંસ્કારવાળા માલુમ પડે છે. એ ચોક્કસ છે. તેઓ વળી કોણ જાણે કઇ તરફ ખેંચાઇ જશે; તે કહી શકાતું નથી."

વળી અમને તો એમાં એ યુવકોનો પણ વાંક જણાતો નથી. તેઓ એવા કોઇ સંજોગોમાંથી પસાર થાય છે, કે જ્યારે અમે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે તો દયા આવે છે. અમે પાંચશેરનું ઘી ખાધું છે. બાલ્યાવસ્થા પૂર્ણ આનંદમાંજ વીતાડી છે, ક્યાં અમારા શરીરની મજબુતાઈ અને ક્યાં હાલના તકલાદી શરીરો. આ બધા ફેરફારનું અગમ્ય કારણ હોવું જોઇએ. આમાં અમારો પણ શો વાંક ? શું અમારી ઇચ્છા હોય કે ભવિષ્યના યુવાનો નબળા પડે ? જરૂર માનજો. કે એવી અમારી ઇચ્છા જરા પણ ન હોય, પરંતુ એટલું જરૂર માની શકીએ કે-કોઇપણ અજાણતા થયેલી અમારી ગફલતોનું પરિણામ હાલના જુવાનીયાઓને ભોગવવું પડે છે. અને ભવિષ્યના બાળકોને પણ ભોગવવું પડશે. પરંતુ કઇ વખતની, કઇ ગફલતનું આ પરિણામ હશે, તે કળી શકાતું નથી.

જૈન યુવકોને ખાસ

આવી ભવિષ્યની આપણી સ્થિતિનો વિચાર કરી જુઓ, અને આપણા સિવાય, બીજા દેશોની બીજી કોમોના જે વંશ વારસદાર થશે, અને આની આ રીતે દરેકને નબળાઇના સંસ્કાર મળ્યે જશે, તે વખતે પણ જો આજથી ઉંઘમાં ગાળીશું તો તેઓની સાથે આપણે ટકી શકીશું ? તેનો પણ સાથે જ વિચાર કરી લેશો. અત્યારે હજુ આપણે શહેરની વચ્ચે છીએ, ખાસ શહેરી મોભાદાર કામ કરનારા ગણાઇએ છીએ, પહેલાં રાજ કાજ, અને વેપારમાં આગળ પડતા હતા, તેમાં રાજકાજમાંથી તો ક્યારનોયે આપણો પગ ખસી ગયો છે. વ્યાપારમાં પણ હવે નામનોજ પગ રહ્યો છે.-(સટ્ટાને હું વ્યાપાર ગણતો નથી) મારી ધારણા પ્રમાણે આપણી કોમનો હવે નવા થતા નવ જુવાનીયાઓને સ્વતંત્ર ધંધો મળવો બહુ મુશ્કેલ છે. બાપદાદાના પણ ખાસ ધંધા પોતાના હાથમાં નથી રહ્યા. હશે તો અસ્થિર એવા-સટ્ટો, શેર બજાર, કે દલાલી જેવાં હશે. તેને શું ધંધો કહી શકાય ? મહેનતના ધંધામાં આંગળીની એ મૂક મહેનત બની શકતી નથી. ઉપર ઉપરથી સારૂં સારૂં ગમેતેમ

ગણીએ; પરંતુ અંદર ઉતરતા તેમજ વખત જતાં આ સ્થિતિ વિષમ આવશે, ત્યારે બધાની આંખ ખુલશે. સારાંશ કે-વ્યાપારો જુજ હાથમાં છે. હજુ શરીરના બંધારણો કંઈક ઠીક છે. વધારે ૪૦-૫૦ વર્ષ જીવી શકાય એટલું હજુ સુભાગ્યે શરીર મજબુત છે. પરંતુ યુવક બંધુઓ ! તેમાં પણ તમે તમારી કમાઈ માનશો નહી. કારણ કે હજુ જુની મુડી પહોંચે છે, તેના ઉપર આપણે જીવીએ છીએ, કંઈક ઠીક બાંધાના શરીરવાળા માબાપના શરીરની મજબુતીના અંશોનો વારસો ભોગવીએ છીએ. આબરૂ, મોભા, શહેરીપણું, ધન મિલ્કત વિગેરે બાબતમાં જુની મુડી ઉપર આપણે જીવીએ છીએ, એ બરાબર યાદ રાખજો. જો હજુ ઉંઘશો, તો આપણા બડા બુરા હાલ થવાના છે. બીજી પ્રજાઓ જોર પર આવશે, હરિફાઈમાં આગળ વધશે; તે વખતે તમારે બહાદુરી સાથે પાછા ફરવું પડશે. બંધુઓ ! હું આ તમને શ્રાપ નથી આપતો. મારૂં હૃદય ભવિષ્યની સ્થિતિ પર રડે તેના હુસકાં છે. મારૂં અંતઃકરણ તો આપણા દરેક માટે એમજ ઈચ્છે છે કે-આપણે દરેક બાબતમાં આજસુધી રહ્યા છીએ, તેમ આગળ પડતી કોમ તરીકે ટકી રહીએ, અને અમુલ્ય ચિંતામણી તુલ્ય હાથે ચડેલ વિતરાગ પ્રભુનો ધર્મ જગતમાં ટકાવી રાખીએ, ને તેનું બળ વધારીએ એવી આશીષ આપે છે; પરંતુ જો આપણે જાગીએ તો તે સફળ થાય, ઉંઘીએ તો નિષ્ફળ જાય માટે તમને રૂચે તે કરજો.

આ સ્થિતિ આપણા વડીલ આગેવાનો સમજી શકતા નથી. આપણે આજ સુધીના કામોથી તેઓનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે. જુઓ હવે આપણી કેવી ભયંકર સ્થિતિ છે ?

૧ ભવિષ્ય ભયંકર છે.

૨ તે કેટલાકને સમજાયું ને કેટલાકને નથી સમજાયું. તેની અડચણ નહીં. પરંતુ કેટલાક યુવાનો જ આ વાતની સામે છે. તે વિશેષ ભયંકર છે.

૩ વડિલ આગેવાનો સમજ્યા નથી, કે સમજાવવામાં આવ્યું નથી, તેથી તેઓ પણ મદદગાર નથી. ઉલટા ક્યાંક ક્યાંક વિરોધી છે.

૪ સમજવા છતાં આપણી નબળાઇનો પાર નથી, સુખશીળપણાનો પાર નથી, વાતો બંધારણો-યોજનાઓ ઘડીએ છીએ, અમલ કરવા બેસીએ ત્યારે આરંભેશુરા બની છેવટે ઘંટના અવાજની માફક થોડું ગાજી વગાડી શાંત પડી જઇએ છીએ. આ ચાર સ્થિતિમાંથી બચવાનો હાલ માત્ર એકજ ઉપાય છે કે—ઇચ્છા પૂર્વક, ખાસ ફરજ સમજીને અનન્ય ભાવે સેવા કરવી. બીજી કોઇ બાબતમાં વચ્ચે ન પડવું.

જો અનન્ય ભાવે સાચા દીલથી સેવા કરીશું, તો વડિલોનો સાચો વિશ્વાસ બેસશે આપણે કસાઇશુ કસોટીએ ચડીશુ, સુખ શીળીયાપણુ છોડી દઇ કર્તવ્ય પરાયણ બની જઇશુ. આજસુધી ઇંગ્રેજી બધારણો અને તેની રીતભાતની દ્રષ્ટિવાળા થઇ ગયા હતા તેથી આપણી અને દેશી રીતભાતો બેહુદી લાગતી હતી. પરતુ આ રીતે સેવા કરવાથી, તેમા સત્યાશો કેટલા છે? જુનાઓ તેને વળગી રહેતા હતા. તેમાં શી મહત્તા હતી? એ વિગેરે અનુભવો થશે

આ પત્રિકાનો ભાવાર્થ જેઓ બરાબર સમજ્યા હોય તેઓએ અને આપણા મુનિ મહારાજઓએ ઉચીત લાગે તો દરેક ગામેઠાઠ સંઘની સેવા અનન્ય ભાવે કરે તેવા યુવકોના ખાસ મંડળો સ્થાપવા અને તે દ્વારા યુવકો બાળકો,-જેઓ આજ સુધી બહીર્મુખ-બહાર જોનારા હતા, ને છે, તેઓ અતર્મુખ બનશે અગાઉના વખતમાં દરેક શ્રાવક પુત્ર પોતાની ફરજ સમજતો હતો અને સઘના કે નાતજાતના પ્રસંગોમા હાથોહાથ સૌ કામ પતાવી લેતા હતા સૌ પોતાનુ જ સમજતા હતા, હાલના યુવકો પણ પારકુ નથી સમજતા, પરતુ હજુ જોઇએ તેટલુ પોતાનુ સમજતા તેઓ શીખ્યા નથી, સેથી આવા મડળો દ્વારા તેઓને પોતાની ફરજનુ બરાબર ભાન થશે પરતુ થોડા હોય છતાં મક્કમ હોય તેટલા જ ભલે ચાર પાચ કે દશ હોય તેવાઓનુ જ મંડળ સ્થાપવુ, જો મક્કમ વિચારના ન હોય કે સેવા ભાવના જેવી જોઇએ તેવી ન હોય તો મડળ કરવાની ઉતાવળ ન કરવી આ ભલામણ દરેક સમજુ ભાઇઓને ખાસ કરીને પુજ્ય મુનિવરોને કરવાની તક લેઉ છુ

વળી ખાસ દુઃખની વાત તો એ થઇ પડી છે કે-જે બાબતોમા અત્યારના યુવકો રચીપચી રહેલા હતા, તેનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે તેજ બાબતોમાં યુવકોના વડિલોની મમતા બધાઇ છે ખરેખર વિચિત્ર ઉત્થલ પાથલ વિષમ સંજોગો ઘડી શકે છે પરંતુ પ્રેમ અને વિનયથી વૈરી પણ વશ થાય છે તો પછી આતો આપણા વડીલો અને ભાઇઓ છે છેવટે મળી શકશેજ

આપો સહુને સન્મતિ શાસન દેવ!

—પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ.